

Dunja Marušić Brezetić

Filozofija

priručnik za pripremu ispita na državnoj maturi

Dunja Marušić Brezetić
FILOZOFIJA
priručnik za pripremu ispita na državnoj maturi

Izdavač
Profil Klett d.o.o.
Zagreb, Petra Hektorovića 2

Za Izdavača
Dalibor Greganić

Direktorica uredništva
Petra Stipaničev Glamuzina

Urednica
Maja Ferček

Recenzenti
Željko Rogina, prof.
Ivana Zagorac

Lektorica
Gordana Bolf, prof.

Korektorica
Zrinka Kolaković, prof.

Likovno-grafička urednica Marina
Hrupec
Studio 2M

Prijelom
Goran Vukašinović

ISBN 978-953-12-1138-3

CIP zapis dostupan u računalnom katalogu Nacionalne i sveučilišne knjižnice
u Zagrebu pod brojem 713100.

1. izdanje, 2009.
Zagreb, Hrvatska

© Sva prava pridržana. Nijedan dio ovog priručnika ne može biti
objavljen ili pretnut bez prethodne suglasnosti izdavača
i vlasnika autorskih prava.

Član smo
Europskog udruženja
izdavača udžbenika.

Dunja Marušić Brezetić

FILOZOFIJA

priručnik za pripremu ispita na državnoj maturi

Sadržaj

Uvodna riječ	8
ISPITNI KATALOG ZA DRŽAVNU Maturu u šk. god. 2009./2010.	10
Uvod	11
1. Područja ispitivanja	12
2. Obrazovni ishodi	13
2.1. Filozofske discipline	13
2.2. Povijest filozofije	18
2.2.1. Grčka filozofija: filozofija Jonjana, pitagorejska škola, elejska škola, Heraklit, atomisti, sofisti, Sokrat, Platon, Aristotel	19
2.2.2. Helenističko-rimsko razdoblje grčke filozofije.	19
2.2.3. Srednjovjekovna filozofija: patristika i skolastika	19
2.2.4. Renesansa: Frane Petrić, Giordano Bruno, Francis Bacon.	19
2.2.5. Racionalizam: Rene Descartes, Baruch de Spinoza, Gottfried Wilhelm Leibniz	20
2.2.6. Empirizam: John Locke, George Berkeley, David Hume	20
2.2.7. Prosvjetiteljstvo: Voltaire, Jean Jacques Rousseau, Montesquieu, Ruđer Bošković	20
2.2.8. Spekulativna filozofija – idealizam: Immanuel Kant, Johann Gottlieb Fichte, F. H. W. von Schelling, G. W. F. Hegel	20
2.2.9. Suvremena filozofija	20
2.2.9.1. Arthur Schopenhauer, Soeren Kierkegaard, Karl Marx, Friedrich Nietzsche	20
2.2.9.2. Pozitivizam: Auguste Comte, pragmatizam	21
2.2.9.3. Fenomenologija: Edmund Husserl, Nicolai Hartmann, Max Scheler	21
2.2.9.4. Filozofija egzistencije: Martin Heidegger, Karl Jaspers, Jean-Paul Sartre.	21
2.2.9.5. Novopozitivizam ili logički pozitivizam: Ludwig Wittgenstein, Rudolf Carnap	21
2.2.9.6. Frankfurtski krug	21
2.2.9.7. Ernst Bloch	22
2.2.9.8. Karl Popper	22
3. Struktura ispita	23
4. Tehnički opis ispita	24
4.1. Trajanje ispita	24
4.2. Izgled testa i način rješavanja	24
4.3. Pribor	24
5. Opis bodovanja	25
5.1. Vrijednovanje prve ispitne cjeline	25
5.2. Vrijednovanje druge ispitne cjeline	26
6. Primjeri zadataka s detaljnim pojašnjenjem	29
6.1. Primjer zadatka višestrukoga izbora	29
6.2. Primjer zadatka višestrukih kombinacija	29
6.3. Primjer zadatka povezivanja i sređivanja.	30
6.4. Primjer zadatka dopunjavanja	30
6.5. Primjer zadatka kratkoga odgovora	31
6.6. Primjer zadatka produženoga odgovora.	31
6.7. Primjer zadatka esejskoga tipa	32
7. Kako se pripremiti za ispit	34

1. FILOZOFIJA I FILOZOFSKE DISCIPLINE	35
1.1. Metafizika	37
1.2. Filozofijska antropologija	48
1.3. Etika	51
1.4. Estetika	60
1.5. Gnoseologija	64
1.6. Filozofija prirode i filozofija znanosti	72
1.7. Filozofija politike	75
1.8. Filozofija jezika	81
1.9. Filozofija matematike	84
1.10. Primjeri zadataka	87
2. POVIJEST FILOZOFIJE	99
2.1. Grčka filozofija	100
2.1.1. Kozmološko razdoblje	101
2.1.1.1. Miletska škola – jonska filozofija: Tales, Anaksimendar	101
2.1.1.2. Pitagorejska škola: Pitagora, Filolaj	102
2.1.1.3. Heraklit	104
2.1.1.4. Elejska škola: Ksenofan, Parmenid, Zenon	105
2.1.1.5. Posrednici: Empedoklo, Anaksagora	107
2.1.1.6. Atomisti: Leukip, Demokrit	108
Primjeri zadataka	110
2.1.2. Antropološko razdoblje	118
2.1.2.1. Sofisti: Protagora, Gorgija, Trasimah, Hipija, Kalikle	119
2.1.2.2. Sokrat	121
2.1.2.3. Kirenska škola: Aristip, Hegezija	124
2.1.2.4. Kinička škola: Antisten, Diogen	124
Primjeri zadataka	125
2.1.3. Ontološko razdoblje	133
2.1.3.1. Platon	134
2.1.3.2. Aristotel	141
Primjeri zadataka	150
2.2. Helenističko-rimska filozofija	158
2.2. Helenističko-rimska filozofija	159
2.2.1. Etičko razdoblje helenističko-rimske filozofije	159
2.2.1.1. Stoička škola: (stara stoa: Zenon iz Kitiona, Kleant, Hrizip; srednja stoa: Panetije, Posejdonije; rimska stoa: Epiktet, Seneka, Marko Aurelije)	159
2.2.1.2. Epikurejska škola: Epikur, Tit Lukrecije Kar	162
2.2.1.3. Skeptici: Piron, Sekst Empirik	163
2.2.2. Religiozno razdoblje helenističko-rimske filozofije	165
2.2.2.1. Filon	165
2.2.2.2. Novoplatonizam (neoplatonizam): Plotin	165
Primjeri zadataka	167
2.3. Kršćanska filozofija	175
2.3.1. Patristika	176
2.3.1.1. Aurelije Augustin	178
2.3.2. Skolastika	180
2.3.2.1. Rana skolastika	182
2.3.2.2. Zrela skolastika – 13.st.	183
2.3.2.2.1. Toma Akvinski	184
2.3.2.2.2. Duns Scot	187
2.3.2.2. Raspad skolastike	187
Primjeri zadataka	189

2.4. Novovjekovna filozofija:	197
2.4.1. Filozofija renesanse	198
2.4.1.1. Hrvatski renesansni filozofi.	202
Primjeri zadataka.	206
2.4.2. Empirizam i racionalizam	213
2.4.2.1. Racionalizam	213
2.4.2.1.1 Descartes	213
2.4.2.1.2 Spinoza	217
2.4.2.1.3 Leibniz	220
2.4.2.2. Empirizam	223
2.4.2.2.1 Hobbes	223
2.4.2.2.2 Locke	225
2.4.2.2.3 Berkeley	228
2.4.2.2.4 Hume	230
Primjeri zadataka.	233
2.4.3. Prosvjetiteljstvo	241
2.4.3.1 Voltaire	243
2.4.3.2 Rousseau	245
2.4.3.3 Bošković	247
Primjeri zadataka.	249
2.4.4. Spekulativna filozofija – klasični njemački idealizam	255
2.4.4.1 Kant	256
2.4.4.2 Fichte	265
2.4.4.3 Schelling	268
2.4.4.4 Hegel	270
Primjeri zadataka.	277
2.5.Suvremena filozofija	286
2.5. Suvremena filozofija	287
2.5.1. Kritičari Hegela	287
2.5.1.1 Schopenhauer	287
2.5.1.2 Kierkegaard	289
2.5.1.3 Nietzsche	291
2.5.1.4 Marx	295
2.5.2. Pozitivizam i pragmatizam	299
2.5.2.1. Pozitivizam: Comte, Mill, Spencer	299
2.5.2.2. Pragmatizam: Peirce, James, Dewey, Schiller.	301
2.5.3. Logički pozitivizam ili novopozitivizam: Carnap, Ayer, Russell, Wittgenstein	303
2.5.3.1 Carnap	303
2.5.3.2 Wittgenstein.	305
2.5.4. Karl Popper	307
2.5.5. Fenomenologija: Husserl, Scheler, Hartmann	309
2.5.5.1 Husserl	309
2.5.5.2 Scheler	312
2.5.5.3 Hartmann	316
2.5.6. Frankfurtska škola ili „kritička teorija društva”: Horkheimer, Marcuse, Adorno, Habermas	317
2.5.6.1 Horkheimer	317
2.5.6.2 Marcuse.	319
2.5.7. Ernst Bloch	320
2.5.8. Filozofija egzistencije	322
2.5.8.1 Jaspers	322
2.5.8.2 Sartre	326
2.5.8.3 Heidegger	329
Primjeri zadataka.	334
Završni test – cjelokupno gradivo	342

UVOD

Uvodna riječ

Draga pristupnice, dragi pristupniče (*tako te najčešće nazivaju u dokumentima vezanim uz državnu maturu pa ću te i ja tako nazvati!*)

Pred tobom se nalazi repertorij iz filozofije! U koncipiranju ovog repertorija nastojala sam ne smetnuti s uma sljedeće:

- repertorij (kako mu i naziv kaže) služi za **ponavljanje i vježbanje**
- repertorij je u prvom redu usmjeren na pripremu za polaganje **državne mature**
- repertorij je namijenjen **srednjoškolcima**

Ovo su tri koordinate unutar kojih se nalazi građa. Građa je prezentirana u natuknicama s posebno istaknutim najvažnijim pojmovima, tezama i izjavama. Pretpostavljeno je da se čitatelj s većinom građe ne susreće prvi put, ali su ipak kompliciraniji i/ili manje poznati dijelovi nešto detaljnije objašnjeni.

Na početku repertorija nalazi se **Ispitni katalog za državnu maturu u šk. god. 2009./2010.** tako da je građa selektirana upravo prema zahtjevima koji su u njemu postavljeni. Budući da su obrazovni ishodi navedeni u katalogu brojni i kompleksni, to je rezultiralo i povećanim opsegom repertorija. Moguće je da će se obrazovni ishodi predviđeni za državnu maturu iz filozofije s vremenom mijenjati, tako da se i našem repertoriju u budućnosti možda spremaju neke izmjene. Kako je u ispitnom katalogu navedeno da su literatura za pripremu državne mature važeći udžbenici, tako se i repertorij u prvom redu naslanja na dva, trenutačno odobrena udžbenika iz filozofije, a to su „Povijest filozofije“, autora **Borisa Kalina** te „Filozofija“, autora **Tomislava Reškovca**. Zamjetan je i utjecaj udžbenika koji su bili odobreni u prošlosti (autori: Anzenbacher, Hirschberger i Čehok/Grgić).

Jezik i način izlaganja nastojala sam prilagoditi populaciji koja ima otprilike osamnaest godina i tek se upoznaje s filozofskom terminologijom i filozofskim načinom mišljenja, zato sam nastojala što jasnije i preglednije izložiti ovo opsežno gradivo. Kako bi se ovaj priručnik razlikovao od udžbenika, bilo je potrebno izbjeći zamorno nizanje tekstova u zbijenim poglavljima, stoga sam nastojala pisati kraće rečenice preko kojih jedovoljno samo preletjeti pogledom. Time je olakšano uočavanje bitnih činjenica i ključnih riječi.

Koristimo se sljedećim oznakama:

- (veliki plavi bullet) označuje važan filozofski pojam
- (plavi mali bullet) označuje razradu ili potpodjelu glavnoga filozofskog pojma
- (mali zeleni bullet) označuje dodatno objašnjenje glavnoga pojma
- (mali narančasti bullet) označuje primjer ili usporedbu.

Jasno je da mnogi pristupnici državnoj maturi iz filozofije neće studirati filozofiju niti se njome profesionalno baviti u budućnosti, a za one koji se ipak upuste u ozbiljnije proučavanje predviđeni su znatno detaljniji

i precizniji priručnici, udžbenici, i dakako, originalna filozofska djela. U repititoriju sam nastojala stvari pojednostaviti onoliko koliko to dopušta filozofska materija, rukovodeći se načelom da od nerazumljivih i predznanju neprimjerenih objašnjenja učenici neće imati baš nikakve koristi! Svjesna sam da bi ovakav pristup mogao naići na negodovanje stručnjaka koji teže većoj pedantnosti, no budući da su ciljana skupina srednjoškolci, mišljenja sam da su određena pojednostavljenja bila nužna u svrhu jasnoće i razumljivosti.

Repetitorij je sadržajno podijeljen na dva dijela: **filozofske discipline** (s filozofskom terminologijom) i **povijest filozofije**. U prvom su dijelu objašnjene najvažnije grane filozofije, glavni pojmovi koji se unutar njih javljaju i osnovne postavke vezane uz pojedine filozofe koji su se tim područjem bavili. U povijesti filozofije kronološki su predstavljene filozofske škole i filozofi pojedinačno. Svi su oni predstavljeni kratkim uvodnim odrednicama (vrijeme, mjesto, važnost, djela, zanimljivosti), nakon kojih slijedi pregled osnovnih teza. Brzo ćeš uvidjeti da se mnoga objašnjenja iz filozofskih disciplina i povijesti filozofije preklapaju, tj. u prvom se dijelu nalaze tek kratka određenja koja se detaljnije razrađuju uz konkretnog filozofa u odjeljku povijesti filozofije. Sve to služi boljem objašnjavanju, preciznijem određivanju, a i ponavljanju (koje je nužno kad se radi o ovako složenoj i obuhvatnoj materiji). I discipline i poglavlja u okviru povijesti filozofije zaključuju **grafički prikazi** u kojima se nastojalo istaknuti i vizualno prikazati najvažnije pojmove obrađene u toj lekciji. Isto tako, nakon svake cjeline nalazi se set **pitanja za ponavljanje i provjeru**. Tipovi pitanja odgovaraju onima predviđenima u državnoj maturi iz filozofije. Nakon pitanja slijede i odgovori na njih. Treba istaknuti da su odgovori na pitanja otvorenog tipa prilično prošireni i da se od pristupnika na državnoj maturi ne očekuje toliko detaljan odgovor, no u ovom repititoriju ona imaju i funkciju ponavljanja i dodatnog objašnjavanja izloženog gradiva. Uz svaku su cjelinu unutar pitanja i zadataka priložene i smjernice za pisanje eseja koje imaju cilj uputiti pristupnika na ono što može očekivati na državnoj maturi. Na kraju repititorija nalazi se još jedan set pitanja koja pokrivaju cijelo gradivo te primjer ocijenjenog eseja.

Još jednom, nadam se da će gradivo biti dovoljno razumljivo i sistematizirano da bi moglo poslužiti za kvalitetno ponavljanje i popunjavanje praznina koje nužno nastaju u predmetima za koje je predviđeno samo 64 sati nastave! Uz ovaj repititorij želim ti što više uspjeha i riješenih zadataka, a što manje neugodnih iznenađenja!

Dunja Marušić Brezetić

Ispitni katalog za državnu maturu u šk. god. 2009./2010.

Nacionalni centar za vanjsko vrednovanje obrazovanja, rujan 2008.

Stručna radna skupina za izradbu ispitnih materijala iz Filozofije:
mr. sc. Luciano Lukšić, XV. gimnazija, Zagreb, voditelj
dr. sc. Dijana Lozić-Leko, Gimnazija A. G. Matoša, Zabok
Miljenko Šestak, prof., Gimnazija dr. Ivana Kranjčeva, Đurđevac

Uvod

Filozofija je na državnoj maturi izborni predmet. Ispitni katalog za državnu maturu iz Filozofije temeljni je dokument ispita kojim se jasno opisuje što će se i kako ispitivati na državnoj maturi iz ovoga predmeta u škol. god. 2009./2010.

Ispitni katalog sadrži sve potrebne informacije i detaljna pojašnjenja o obliku i sadržaju ispita. Njime se jasno određuje što se od pristupnika očekuje na ispitu. Ispitni katalog usklađen je s odobrenim nastavnim planom¹ i programom za Filozofiju u gimnazijama.

Ispitni katalog sadrži ova poglavlja:

1. Područja ispitivanja
2. Obrazovni ishodi
3. Struktura ispita
4. Tehnički opis ispita
5. Opis bodovanja
6. Primjeri zadataka s detaljnim pojašnjenjem
7. Kako se pripremiti za ispit

U prvome i drugome poglavlju čitatelj može naći odgovor na pitanje *što se ispituje*. U prvome su poglavlju navedena područja ispitivanja, odnosno ključna znanja i vještine iz ovoga predmeta koje se ispituju ovim ispitom.

U drugome je pak poglavlju, kroz konkretne opise onoga što pristupnik treba znati, razumjeti i moći učiniti, pojašnjen način na koji će se navedena znanja i vještine provjeravati.

Treće, četvrto i peto poglavlje odgovaraju na pitanje *kako se ispituje*, a u njima je pojašnjena struktura i oblik ispita, vrste zadataka te način provedbe i vrjednovanja pojedinih zadataka i ispitnih cjelina.

U šestome poglavlju nalaze se primjeri zadataka s detaljnim pojašnjenjem. Sedmo poglavlje odgovara na pitanje *kako se pripremiti za ispit*.

Mogućnosti prilagodbe ispitnoga materijala i postupka za pristupnike s teškoćama opisane su u dodatku kataloga.

Dodatno, uz Ispitni katalog za državnu maturu iz Filozofije bit će objavljen ogledni primjer testa, ključ za odgovore i način bodovanja.

¹ Glasnik Ministarstva kulture i prosvjete, Izdanje broj 1, Školske novine, Zagreb, 1994.

1. Područja ispitivanja

Ispitom iz Filozofije provjerava se pristupnikovo poznavanje i razumijevanje **filozofskih disciplina** i **povijesti filozofije**.

Od pristupnika se pritom očekuje da zna, odnosno može:

- strukturirati svoja znanja iz filozofije kroz poznavanje, određivanje, razlikovanje, povezivanje, razumijevanje i pojašnjavanje filozofijske terminologije, filozofijskih disciplina te metoda, teorija, učenja i načela kroz povijest filozofije
- na zadanome tekstu primijeniti svoja teorijska znanja na konkretne probleme iz povijesti filozofije i filozofijskih disciplina, razumjeti pretpostavke različitih filozofskih učenja i disciplina, izvoditi njihovu sustavnu analizu te na temelju toga izložiti različite filozofske pozicije, usporediti ih, kritički prosuditi i vrjednovati, konfrontirati se s određenim problemima filozofije, raspraviti ih, razviti vlastito stajalište i obraniti ga te time pokazati kako je ovladao osnovnim elementima filozofske refleksije kao i sposobnošću dosljedne i apstraktne argumentacije.

2. Obrazovni ishodi

U ovome su poglavlju za svako područje ispitivanja određeni obrazovni ishodi, odnosno konkretni opisi onoga što pristupnik mora znati, razumjeti i moći učiniti kako bi postigao uspjeh na ispitu.

2.1. Filozofske discipline

Obrazovni ishodi za područje filozofskih disciplina prikazani su, radi bolje preglednosti, u tablicama.

U tablicama su detaljno razrađeni sadržaji koji će se ispitivati, obrazovni ishodi vezani uz pojedine sadržaje te bitni pojmovi, autori i pojašnjenja.

METAFIZIKA	
OBRAZOVNI ISHODI	POJMOVI/AUTORI
– objasniti i razlikovati relevantne pojmove	bitak – bit – biće, nebitak – ništa, bivanje, jedno, identitet-diferencija, esencija – egzistencija, postojanje/opstojanje, kretanje, nastajanje, uzrok, kauzalitet, svrhovitost/teleologija, stvar, smisao, slučaj – nužnost, mogućnost – zbiljnost, imanencija – transcendencija, čin, činjenica, prostor – vrijeme, teorija – praksa, povijest, povijesnost, duh – priroda, dijalektika, ontološka razlika, supstancija – akcidencija
– objasniti i razlikovati relevantne koncepcije	monizam, dualizam, pluralizam, voluntarizam, metafizički realizam – antirealizam, idealizam, misticizam, intuicionizam, iracionalizam, materijalizam – spiritualizam, historizam
– razumjeti i pojasniti što involvira fundamentalno pitanje o bitku	odnos bitka i mišljenja, odnos općega i pojedinačnoga, problem konstitucije i prirode realiteta, vrste bića u svijetu
– usporediti i povezati pripadajuće relevantne pojmove	materija/tvar, forma/oblik, sila, kaos, kozmos, harmonija/sklad, besmrtnost duše, apsolut, Bog
– razlikovati podjelu na opću metafiziku ili ontologiju te posebnu metafiziku	racionalna kozmologija, racionalna psihologija i racionalna teologija
– objasniti problem determinizma-indeterminizma i slobode volje	

METAFIZIKA

– razlikovati i objasniti osnovne stavove kritike, prevladavanja te odbacivanja metafizike

empirizam, nominalizam, marksizam, pozitivizam, pragmatizam, logički pozitivizam, povijesno mišljenje, Kant, Nietzsche, Heidegger

SPOZNAJNA TEORIJA**OBRAZOVNI ISHODI****POJMOVI/AUTORI**

– objasniti i usporediti relevantne pojmove epistemologija, gnoseologija, aporija,

indukcija – dedukcija, apstrakcija
– generalizacija, analiza/sinteza, apriori/
aposteriori, definicija,
konzistentnost, subjekt-objekt
relacija, intelekt/razum,
um, inteligibilno, činjenica, predmet,
osjeti, opažaj/zamjedba, zor, zrenje,
predodžba, percepcija –
apercepcija, pretpostavka, pojam,
sud, zaključak,
mišljenje, iskustvo, izvjesnost,
teorija, tautologija, mnijenje/doksa,
znanje/
episteme, dogma, svijest, refleksija,
samosvijest, diskurs, spoznaja,
istina,
važenje, antinomija, paradoks

– prepoznati te detaljno opisati spoznajne koncepcije

agnosticizam, skepticizam, kriticizam,
subjektivizam – objektivizam,
relativizam, solipsizam

– navesti i objasniti razliku između analitičkih i sintetičkih sudova, aposteriornih i apriornih sadržaja svijesti te logičko-analitičke, dijalektičke i empirijske metode spoznaje.

– razlikovati i objasniti različite teorije istine

– objasniti i usporediti odnos svijesti i njezina predmeta, način konstituiranja predmeta spoznaje, granica iskustva, imanentnoga i transcendentnoga, samosvijesti ili apercepcije

ETIKA

OBRAZOVNI ISHODI	POJMOVI/AUTORI
– objasniti temeljne etičke pojmove	dobro, krjepost, ispravno, vrijednota, čudorednost/običajnost, dužnost, odgovornost, djelovanje, sloboda, slobodna volja, individuum, moralna osoba, savjest, dostojanstvo, pravednost, sreća, poštovanje, aksiologija
– razlikovati i pojasniti različita etička načela i teorije	deskriptivno, normativno i metaetičko metafizičko načelo, etika vrlina, deontološka etika (etika dužnosti) i teleološka etika
– objasniti i usporediti odnos praktičke i teorijske filozofije	
– usporediti i argumentirati problem utemeljenja moralnih normi u povijesti filozofije	problem heteronomije i autonomije, odnos racionalno/iracionalno, formalno/sadržajno te prema motivu/posljedici djelovanja

ESTETIKA

OBRAZOVNI ISHODI	POJMOVI/AUTORI
– usporediti i razlikovati relevantne pojmove	estetika, lijepo, poietičko, estetički opažaj, estetički izražaj, estetički sud, estetička forma i sadržaj, umjetničko stvaralaštvo, mimezis, harmonija
– objasniti vezu između osjetilnoga i estetičkoga opažaja	Kant
– objasniti razliku između estetičkoga suda o prirodno lijepome i umjetnički lijepome	Platon, Hegel
– pojasniti razliku između subjektivnoga suda ukusa i estetičkoga suda zasnovanoga na načelnim kriterijima	
– pojasniti i vrijednovati odnos lijepoga i istinitoga na primjerima različitih filozofija	Kierkegaard, Schopenhauer, Nietzsche, Heidegger, Sartre, Adorno, Marcuse
– procijeniti i argumentirati vrijednost i značaj umjetnosti i umjetničkoga djela u odnosu na različite filozofije	

FILOZOFIJSKA ANTROPOLOGIJA	
OBRAZOVNI ISHODI	POJMOVI/AUTORI
– objasniti bitna obilježja filozofijske antropologije	
– objasniti i argumentirati temelje shvaćanja biti čovjeka u povijesti filozofije	sofisti, Platon, Aristotel, kršćanstvo, Marx, Scheler
– razlikovati i povezati bitne pojmove	bit čovjeka, priroda čovjeka, razvoj čovjeka, ljudski rod, humanost, duša/duh/tijelo, um/nagoni, ljudski opstanak, ljudska praksa, sloboda kao djelovanje
– odrediti i analizirati posebnost ljudskoga bića i njegov položaj u svijetu iz različitih aspekata	nedovršenost čovjeka, povijesnost čovjeka

FILOZOFIJA ZNANOSTI I PRIRODE	
OBRAZOVNI ISHODI	POJMOVI/AUTORI
– objasniti bitne probleme filozofije znanosti i filozofije prirode	od hילוizoizma do suvremene znanosti
– razlikovati i povezati bitne pojmove	čovjek/priroda, znanost, tehnika znanstvena metoda, promatranje, hipoteza, teorija, zakon, znanstveni sustav, objašnjenje
– opisati i objasniti različite aspekte odnosa čovjeka i prirode, prirode i tehnike, prirode i duha te filozofije, znanosti i tehnike	
– pojasniti osnovne metode utvrđivanja istinitosti znanstvenih iskaza	provjeravanje (verifikacija), opovrgavanje (falsifikacija), potvrđivanje (konfirmacija)
– objasniti problem istine unutar filozofskoga i znanstveno-istraživačkoga pristupa	problem nužnih i slučajnih istina, dokazljivost istine i sl.

FILOZOFIJA POLITIKE

OBRAZOVNI ISHODI	POJMOVI/AUTORI
– razlikovati i usporediti osnovne pojmove	država, društvo, građanin, zakonitost, legitimnost, reprezentacija, moć, javnost, participacija, slobode čovjeka, ideologija, demokracija, jednakost/ nejednakost, pravednost, narodni suverenitet, tolerancija, evolucija/ revolucija, liberalizam, fašizam, konzervativizam, komunizam, anarhizam, utopija, emancipacija, feminizam
– razjasniti i argumentirati odrednice ove discipline te objasniti njezine bitne probleme	jednakost i pravednost kao osnovne vrijednosti političkoga života te odnosi države, društva, građanina i čovjeka
– poznavati i protumačiti odnos pojedinca i društva	u okviru različitih političkih sustava, ideja i ideologija
– razumjeti i protumačiti odnos vlasti i slobode	na osnovu teorija države, društvenoga ugovora, prirodnoga i pozitivnoga prava

FILOZOFIJA JEZIKA

OBRAZOVNI ISHODI	POJMOVI/AUTORI
– razlikovati i usporediti osnovne pojmove	jezik, prirodni jezik, svakodnevni jezik, filozofija običnoga jezika, znak, označeno, označitelj, sintaksa, semantika, semiotika, simbolički jezik, logička analiza jezika
– pojasniti i usporediti osnovna područja problema filozofije jezika	jezik kao sustav, jezik kao medij, diskurs, interpretacija/hermeneutika
– objasniti odnos između semantike i semiotike	između smisla/značenja i znaka

FILOZOFIJA MATEMATIKE	
OBRAZOVNI ISHODI	POJMOVI/AUTORI
– razlikovati i povezati osnovne pojmove	matematika, matematički objekti, broj (algebarski, racionalni, iracionalni, prirodni, realni), veličina, beskonačna veličina, aksiomi, aksiomatski sustavi, dokaz, logika matematike, prostor, geometrija
– navesti elemente aksiomatskoga sustava	aksiom, dokaz, konzistentnost
– objasniti probleme aksiomatizacije matematike	regresija u utemeljenju matematike
– prepoznati i pojasniti bitne probleme filozofije matematike	odnos matematičkih objekata i stvarnosti, primjenjivost matematike

2.2. Povijest filozofije

Pristupnik treba znati, odnosno moći:

- definirati i primijeniti pojmove koji su karakteristični za nekoga mislioca i misaonu koncepciju, opisati ih i interpretirati, izvesti značaj tih pojmova u kratkim crtama, povezati ih i odrediti njihovu važnost unutar neke misaone koncepcije
- navesti, opisati i usporediti povijesna razdoblja, filozofijska usmjerenja, škole i filozofe
- navesti, objasniti i vrjednovati najvažnije teme i probleme pojedinih razdoblja, filozofijskih usmjerenja, škola i filozofa
- navesti, objasniti, povezati i vrjednovati najznačajnije pojmove, definicije, misli te učenja pojedinih filozofa, škola i usmjerenja
- navesti i objasniti utjecaj misli pojedinih filozofa/škola/usmjerenja na druge filozofe, znanstvenike, umjetnike, političare, discipline i obratno
- navesti i objasniti primjenu istoga pojma kod različitih filozofa/znanstvenika/umjetnika
- opisati, objasniti i vrjednovati promjene u paradigmi mišljenja pojedinih filozofa/škola/usmjerenja/razdoblja
- objediniti, razvrstati i logički povezati pojmove/misli/učenja pojedinih filozofa, disciplina/škola i usmjerenja
- procijeniti utemeljenost kritike nekoga mišljenja/teorije/sustava/filozofije od nekoga drugoga filozofa/škole/discipline/ usmjerenja
- osmisliti načine primjene filozofijskih učenja/teorija/sustava u novom povijesno-znanstvenome kontekstu

2.2.1. Grčka filozofija: filozofija Jonjana, pitagorejska škola, elejska škola, Heraklit, atomisti, sofisti, Sokrat, Platon, Aristotel

Pristupnik treba znati, odnosno moći:

- objasniti razliku između mitske fantazije i racionalnoga mišljenja
- opisati i objasniti bitne probleme kozmologijskoga razdoblja
- opisati i objasniti utemeljenje dijalektike te odnos kozmosa, logosa i duše
- opisati i objasniti probleme postojanja, kretanja i promjene
- opisati novu koncepciju svijeta i čovjeka u antropologijskome razdoblju
- analizirati i objasniti odnos spoznajnoga i etičkoga relativizma,
- objasniti odnos pojmovnoga znanja i etičkoga djelovanja
- objasniti i povezati Platonovo učenje o idejama i duši
- objasniti i sustavno povezati osnovne pojmove, načela i koncepcije Aristotelove filozofije

2.2.2. Helenističko-rimsko razdoblje grčke filozofije

Pristupnik treba znati, odnosno moći:

- pojasniti i usporediti bitnu problematiku skeptičke, stoičke te epikurejske škole
- diferencirati i kategorizirati Plotinov filozofski sustav
- objasniti koncepciju i razvoj novoplatonizma u Aleksandriji

2.2.3. Srednjovjekovna filozofija: patristika i skolastika

Pristupnik treba znati, odnosno moći:

- odrediti i objasniti osnovne pojmove i probleme srednjovjekovne filozofije
- razlikovati patristiku od skolastike
- navesti i diferencirati različite dokaze o postojanju Boga
- pojasniti problematiku eshatologije, dualizma tijela i duha i etike ljubavi
- objasniti problem univerzalija
- razvrstati i usporediti predstavnike nominalizma i realizma
- opisati i objasniti kraj skolastike

2.2.4. Renesansa: Frane Petrić, Giordano Bruno, Francis Bacon

Pristupnik treba znati, odnosno moći:

- objasniti odnos spram srednjovjekovne filozofije, tj. odnos filozofije i teologije
- objasniti osnovne pojmove i problematiku filozofije prirode, vrijednosti čovjeka i metode spoznaje
- prepoznati i odrediti temeljna etička i politička pitanja
- objasniti sukob između koncepcija novoplatonizma i aristotelizma
- objasniti sukob reformacije i protureformacije

2.2.5. Racionalizam: Rene Descartes, Baruch de Spinoza, Gottfried Wilhelm von Leibniz

Pristupnik treba znati, odnosno moći:

- objasniti i usporediti bitne pojmove, probleme i obilježja racionalizma
- objasniti odnos racionalizma spram srednjovjekovne filozofije i empirizma
- usporediti specifične pojmove i koncepcije pojedinih filozofa
- objasniti odnos filozofije i znanosti (matematike i fizike), problem metode filozofskog mišljenja, spoznajnoga subjekta i izvjesnosti spoznaje (načela metafizičkoga, empirijskoga i formalnoga utemeljenja spoznaje)

2.2.6. Empirizam: John Locke, George Berkeley, David Hume

Pristupnik treba znati, odnosno moći:

- objasniti i argumentirati bitne pojmove empirizma
- usporediti ishodišta empirističkih i racionalističkih koncepcija
- objasniti i usporediti njihov odnos spram prosvjetiteljstva

2.2.7. Prosvjetiteljstvo: Voltaire, Jean Jacques Rousseau, Montesquieu, Ruđer Bošković

Pristupnik treba znati, odnosno moći:

- objasniti bitnu problematiku i obilježja prosvjetiteljstva
- objasniti i usporediti utjecaj filozofa prosvjetiteljstva na buduće spoznaje, prirodnoznanstvene, etičke, pravne i političke teorije

2.2.8. Filozofija – idealizma: Immanuel Kant, Johann Gottlieb Fichte, F. H. W. von Schelling, G. W. F. Hegel

Pristupnik treba znati, odnosno moći:

- objasniti, argumentirati i usporediti osnovne pojmove i koncepcije spekulativne/idealističke filozofije na području spoznaje, filozofije prirode, etike, estetike, politike, prava, filozofije povijesti i filozofije religije

2.2.9. Suvremena filozofija

2.2.9.1. Arthur Schopenhauer, Soeren Kierkegaard, Karl Marx, Friedrich Nietzsche

Pristupnik treba znati, odnosno moći:

- razlikovati obilježja filozofije druge polovice XIX. stoljeća te osnovne ideje i koncepcije najznačajnijih filozofa toga razdoblja
- izvesti i usporediti njihova filozofska ishodišta kroz analizu temeljnih problema

2.2.9.2. Pozitivizam: Auguste Comte, pragmatizam

Pristupnik treba znati, odnosno moći:

- objasniti povijesno mjesto i teorijske osnove pragmatizma
- prikazati način primjene pragmatističke teorije spoznaje, kao metodu znanstvenoga istraživanja činjenica, u različitim disciplinama, te prosuditi o njezinim mogućim posljedicama
- objasniti podrijetlo teorije istine u pragmatizmu te je usporediti s ostalim teorijama

2.2.9.3. Fenomenologija: Edmund Husserl, Nicolai Hartmann, Max Scheler

Pristupnik treba znati, odnosno moći:

- odrediti i usporediti pojmove svijesti, intencionalnosti svijesti, transcendentalne svijesti te sferu intersubjektivnosti
- pojasniti kritiku psihologizma svijesti
- objasniti smisao tvrdnje o krizi znanosti
- izložiti fenomenologijsko utemeljenje filozofijske antropologije
- objasniti odnos fenomenologije i ontologije

2.2.9.4. Filozofija egzistencije: Martin Heidegger, Karl Jaspers, Jean-Paul Sartre

Pristupnik treba znati, odnosno moći:

- izložiti i usporediti specifična obilježja filozofije egzistencije navedenih autora
- kategorizirati i argumentirati osnovne probleme egzistencijalne filozofije
- objasniti odnos mišljenja i egzistencije
- objasniti kritiku metafizike sa stajališta filozofije egzistencije

2.2.9.5. Novopozitivizam ili logički pozitivizam: Ludwig Wittgenstein, Rudolf Carnap

Pristupnik treba znati, odnosno moći:

- objasniti bitna obilježja logičkoga pozitivizma
- pojasniti teoriju jednostavnih iskaza i načelo verifikacije

2.2.9.6. Frankfurtski krug

Pristupnik treba znati, odnosno moći:

- objasniti razliku između tradicionalne i kritičke teorije
- objasniti kritiku prosvjetiteljstva, pozitivizma i pragmatizma
- objasniti način prevladavanja razdvojenosti subjekta i objekta

2.2.9.7. Ernst Bloch

Pristupnik treba znati, odnosno moći:

- objasniti razliku između utopijskoga i utopističkoga
- objasniti „princip nade” i razlikovati pojmove napretka

2.2.9.8. Karl Popper

Pristupnik treba znati, odnosno moći:

- protumačiti Popperovu kritiku znanosti i povijesnoga determinizma te teoriju otvorenoga društva

3. Struktura ispita

Ispit iz Filozofije se sastoji od dviju cjelina.

Prvom cjelinom ispituje se poznavanje i razumijevanje filozofskih disciplina i povijesti filozofije.

Drugom cjelinom ispituje se primjena znanja o filozofskim disciplinama i povijesti filozofije kroz analizu izvornih filozofskih tekstova.

Prva ispitna cjelina sastavljena je od 28 zadataka i donosi ukupno 50 bodova.

U tablici 1. pružen je prikaz strukture prve ispitne cjeline.

Tablica 1. Struktura prve ispitne cjeline

PODRUČJE ISPITIVANJA	Zadaci višestrukoga izbora	Zadaci višestrukih kombinacija	Zadaci povezivanja i sređivanja	Zadaci dopunjavanja	Zadaci kratkih odgovora	Zadaci produženih odgovora	Ukupno
Filozofijske discipline	1	1	1	2	2	2	9
Povijest filozofije	5	4	2	3	2	3	19
Ukupno	6	5	3	5	4	5	28

Drugom ispitnu cjelinu čini zadatak esejskoga tipa koji donosi ukupno 50 bodova.

Pristupnici trebaju sastaviti tekst na temelju ponuđenoga teksta ili tekstova. Tekstovi mogu biti odlomci iz filozofijske literature ili nefilozofijski (novinski ili sl.).

Tekstovi će biti popraćeni smjernicama za pisanje eseja.

U tablici 2. pružen je prikaz strukture druge ispitne cjeline.

Tablica 2. Struktura druge ispitne cjeline

VRSTA ZADATAKA	BROJ ZADATAKA	BROJ BODOVA
Zadatak esejskoga tipa	1	50

4. Tehnički opis ispita

4.1. Trajanje ispita

Ispit iz Filozofije je pisani ispit i traje ukupno **150 minuta** bez stanke. Pristupnik može sam rasporediti vrijeme za rješavanje prvoga dijela ispita, odnosno pisanje eseja u drugome dijelu ispita.

Vremenik provedbe bit će objavljen u *Vodiču kroz državnu maturu* te na mrežnim stranicama *Nacionalnoga centra za vanjsko vrednovanje obrazovanja* (www.ncvvo.hr).

4.2. Izgled testa i način rješavanja

Pristupnici dobivaju omotnice u kojima se nalaze dvije ispitne knjižice, list za koncept i list za odgovore.

Od pristupnika se očekuje da pažljivo pročitaju upute koje će slijediti tijekom rješavanja testa i pisanja eseja, otisnute na prvoj desnoj stranici unutar ispitnih knjižica.

Dodatno, uz svaku vrstu zadataka priložena je uputa za rješavanje.

Čitanje ovih uputa bitno je jer je u njima naznačen i način bilježenja točnih odgovora.

Zadatke zatvorenoga tipa (višestrukoga izbora, višestrukih kombinacija te povezivanja i sređivanja) pristupnici rješavaju označavanjem slova točnoga/točnih odgovora među ponuđenima. Slova točnih odgovora označavaju se znakom X. Ukoliko pristupnik označi više od traženoga broja odgovora za pojedini zadatak, taj će se zadatak bodovati s 0 (nula) bodova bez obzira na to što je među označenima i točan odgovor.

Zadatke otvorenoga tipa (dopunjavanja, kratkih odgovora i produženih odgovora) pristupnici rješavaju upisivanjem točnoga odgovora na za to predviđeno mjesto naznačeno u uputi za rješavanje.

Tijekom pisanja eseja pristupnici mogu rabiti list za koncept, ali na kraju moraju svoj esej čitljivo prepisati na list za čistopis.

4.3. Pribor

Dopušteni pribor na ispitu iz Filozofije su kemijske olovke plave ili crne boje.

5. Opis bodovanja

Ukupan broj bodova je 100.

5.1. Vrjednovanje prve ispitne cjeline

Opis bodovanja za svaku vrstu zadataka prikazan je u tablici 3.

Tablica 3. Opis bodovanja prema vrsti zadatka

Zadatak višestrukoga izbora	1 bod – točan odgovor 0 bodova – netočan odgovor ili izostanak odgovora
Zadatak višestrukih kombinacija	2 boda – dva točna odgovora 1 bod – jedan točan odgovor 0 bodova – netočni odgovori ili izostanak odgovora
Zadatak povezivanja i sređivanja	4 boda – svi točni odgovori 3 boda – tri točna odgovora, odgovor je u potpunosti činjenično i sadržajno točan, te jasno i logično izlaže predmet obrade 2 boda – dva točna odgovora 1 bod – jedan točan odgovor 0 bodova – svi netočni odgovori ili izostanak odgovora
Zadatak dopunjavanja	1 bod – točan odgovor 0 bodova – netočan odgovor ili izostanak odgovora
Zadatak kratkoga odgovora	1 bod – točan odgovor 0 bodova – netočan odgovor ili izostanak odgovora
Zadatak produženoga odgovora	Za svaku česticu pitanja pristupnik dobiva: 1 bod – ukoliko odgovor zadovoljava zahtjeve pitanja, tj. odgovara na ono što se traži, logično je strukturiran i sadržajan. 0 bodova – nema odgovora ili odgovor ne zadovoljava nijedan od prethodno navedenih kriterija

Uspješnim rješavanjem prve ispitne cjeline pristupnik može ostvariti maksimalno 50 bodova.

Najveći broj bodova koje pristupnici mogu ostvariti prema području ispitivanja s obzirom na broj i vrstu zadataka u pojedinoj cjelini, prikazan je u tablici 4.

Tablica 4. Opis bodovanja prve ispitne cjeline

PODRUČJE ISPITIVANJA	Zadaci višestrukoga izbora	Zadaci višestrukih kombinacija	Zadaci povezivanja i sređivanja	Zadaci dopunjavanja	Zadaci kratkih odgovora	Zadaci produženih odgovora	Ukupno
Filozofijske discipline	1	2	4	2	2	4	15
Povijest filozofije	5	8	8	3	2	9	35
Ukupno	6	10	12	5	4	13	50

5.2. Vrijednovanje druge ispitne cjeline

Uspješno napisan esej u drugoj ispitnoj cjelini ukupno donosi 50 bodova.

Eseje pristupnika vrijednuju osposobljeni ocjenjivači prema jedinstvenoj ljestvici za procjenu.

U svakome eseju vrijednuje se:

- primjerena uporaba pojmova
- argumentacija
- primjerenost primjera i navoda
- kompozicija
- uporaba jezika²

Općenita ljestvica za ocjenjivanje sastavka prikazana je u tablici 5. Uz ogleadni primjer testa priložena je dodatna razradba ljestvice za ocjenjivanje sastavka (za konkretan zadatak) te primjeri sastavaka s objašnjenjem vrijednovanja.

Svaki esej vrijednovat će barem dva ocjenjivača.

Tablica 5. Ljestvica za vrijednovanje eseja

PRIMJERENA UPORABA POJMOVA (razumijevanje 6 ključnih pojmova)	
<i>Svaki se pojam boduje zasebno prema priloženoj ljestvici. (Za ocjenjivače će biti navedeni primjeri za svaki od navedenih kriterija.)</i>	
Pristupnik ne određuje tražene pojmove.	0 bodova
Pristupnik određuje traženi pojam, ali ga ne pojašnjava ili je pojašnjenje pogrešno.	1 bod

² Gramatičke pogreške ne će se negativno bodovati. Iznimke su slučajevi kada ovakve pogreške reflektiraju nepoznavanje ključnih pojmova iz ovoga nastavnoga područja.

Pristupnik određuje traženi pojam, pojašnjava ga, ali je pojašnjenje nepotpuno, tj. djelomično.	2 boda
Pristupnik određuje traženi pojam, pojašnjava ga i rabi u eseju na primjeren način.	3 boda

ARGUMENTACIJA (RAZRADBA 5 POSTAVLJENIH PROBLEMA)

Svaki se čimbenik argumentacije boduje zasebno prema priloženoj ljestvici. (Za ocjenjivače će biti navedeni primjeri za svaki od navedenih kriterija.)

Pristupnik u eseju uopće ne objašnjava zadane probleme.	0 bodova
Pristupnik u eseju nudi nedorečeno objašnjenje problema, ali ga dalje ne pojašnjava, ili je pojašnjenje posve ili djelomično pogrešno.	1 bod
Pristupnik u eseju pojašnjava problem svojim riječima na način da se u njegovu objašnjenju ne može pronaći ništa što bi upućivalo na pogrešno razumijevanje problema, no objašnjenje ostaje na razini zadanih tekstova djelomičnim ponavljanjem pojedinih navoda.	2 boda
Pristupnik u eseju sustavno razrađuje problem argumentima koji prelaze okvire samih tekstova.	3 boda

PRIMJERENOST PRIMJERA I NAVODA (OCJENJUJE SE U CJELINI)

Primjera ili citata u eseju nema ili su irelevantni za zadanu temu ili pogrešni.	0 bodova
Primjeri ili citati djelomično potkrjepljuju argumentaciju.	1 bod
Primjeri ili citati primjereno potkrjepljuju argumentaciju.	2 boda

KOMPOZICIJA (POSTAVLJANJE PROBLEMA, RAZRADBA PROBLEMA, ZAKLJUČAK)

Svaki se element kompozicije boduje zasebno prema priloženoj ljestvici. (Nije nužno da se elementi u eseju pojavljuju navedenim redoslijedom.)

Postavljanje problema

Pristupnik u potpunosti pogrešno razumije smjernice i temu eseja te na njih nije odgovorio.	0 bodova
Pristupnik navodi problem, ali je njegova formulacija pojednostavljena.	1 bod
Pristupnik navodi problem, formulacija problema primjerena je zahtjevima eseja te upućuje na poznavanje terminologije.	2 boda
Pristupnik jasno formulira problem, a razumijevanje zadanih tekstova pokazuje dosljednim razmatranjem problema primjenom općega znanja filozofije.	3 boda

Razradba problema	
Pristupnikova razradba ne slijedi iz postavljenoga problema, zapada u protuslovlje, a ne primjećuje to u daljnjoj argumentaciji.	0 bodova
Pristupnikova razradba slijedi iz postavljenoga problema, ali je pojednostavljena.	1 bod
Pristupnikova razradba slijedi postavljeni problem, ali ne obuhvaća sve implikacije koje iz njega proizlaze.	2 boda
Pristupnikova razradba u potpunosti obuhvaća sve bitne implikacije navedenih postavki.	3 boda
Zaključak	
Zaključka nema ili ne proizlazi iz razrade postavljenoga problema.	0 bodova
Zaključak slijedi iz razradbe postavljenoga problema, ali je pojednostavljen i neprecizan.	1 bod
Zaključak slijedi iz razradbe postavljenoga problema sa svim ključnim argumentima. Pristupnik oblikuje svoj sud.	2 boda
Zaključak slijedi iz razrade s navedenim svim bitnim posljedicama razradbe postavljenoga problema i sa svim ključnim argumentima. Pristupnik oblikuje svoj sud.	3 boda
UPORABA JEZIKA	
Konstrukcija rečenica	
Konstrukcije rečenica su uglavnom nejasne.	0 bodova
Konstrukcije rečenica su uglavnom jasne.	1 bod
Konstrukcije rečenica su u potpunosti jasne.	2 boda
Stručni nazivi	
Neispravno pisanje i uporaba stručnih naziva	0 bodova
Uglavnom ispravno pisanje i uporaba stručnih naziva	1 bod
U potpunosti ispravno pisanje i uporaba stručnih naziva	2 boda
Osobna imena	
Neispravno napisano osobno ime	0 bodova
Uglavnom ispravno napisana osobna imena	1 bod
U potpunosti ispravno napisana osobna imena	2 boda

6. Primjeri zadataka s detaljnim pojašnjenjem

U ovome poglavlju nalaze se primjeri zadataka. Uz svaki primjer zadatka ponuđen je opis te vrste zadatka, obrazovni ishod koji se tim konkretnim zadatkom ispituje, točan odgovor te način bodovanja.

6.1. Primjer zadatka višestrukoga izbora

Zadatak višestrukoga izbora sastoji se od **upute** (u kojoj je opisan način rješavanja zadatka i koja je zajednička za sve zadatke toga tipa u nizu), **osnove** (u kojoj je postavljen zadatak) te **četiriju ponuđenih odgovora** od kojih je jedan točan.

U sljedećem zadatku samo je jedan odgovor točan. Na listu za odgovore uz redni broj zadatka trebate obilježiti znakom X samo jedan od četiriju ponuđenih odgovora.

Što je hilozoizam?

- A. filozofsko učenje prema kojem je bitak jedinstven
- B. filozofsko učenje prema kojem je svaka stvar prožeta životom
- C. znanost o metodama istraživanja novih činjenica i spoznaja
- D. temeljno ontološko shvaćanje koje ističe primat duhovnoga nad puko materijalnim

TOČAN ODGOVOR: B

OBRAZOVNI ISHOD: objasniti bitne probleme filozofije znanosti i filozofije prirode

BODOVANJE: 1 bod – točan odgovor

0 bodova – netočan odgovor ili ukoliko je označeno više odgovora

6.2. Primjer zadatka višestrukih kombinacija

Zadatak višestrukih kombinacija sastoji se od **upute** (u kojoj je opisan način rješavanja zadatka i koja je zajednička za sve zadatke toga tipa u nizu), **osnove** (pitanja) te **četiriju ponuđenih odgovora** od kojih su dva točna.

U sljedećem zadatku dva su odgovora točna. Na listu za odgovore uz redni broj zadatka trebate obilježiti znakom X samo dva od četiriju ponuđenih odgovora.

Koji od navedenih filozofa spadaju u elejsku školu?

- A. Protagora
- B. Platon
- C. Parmenid
- D. Ksenofan

TOČNI ODGOVORI: C, D

OBRAZOVNI ISHOD: navesti, opisati i usporediti povijesna razdoblja, filozofijska usmjerenja, škole i filozofe

BODOVANJE: 2 boda – oba točna odgovora

1 bod – jedan točan odgovor

0 bodova – netočno ili ukoliko je označeno više od dva odgovora

6.3. Primjer zadatka povezivanja i sređivanja

Zadatak povezivanja i sređivanja sastoji se od **upute** (u kojoj je opisan način rješavanja zadatka i koja je zajednička za sve zadatke toga tipa u nizu), **osnove** (pitanja), **četiriju čestica pitanja** te **šest čestica odgovora**.

U sljedećem zadatku svakomu pojmu u lijevome stupcu možete pridružiti samo jedan pojam iz desnoga stupca. Na listu za odgovore uz broj koji označava pojam u lijevome stupcu, obilježite znakom X slovo točnoga odgovora iz desnoga stupca.

Problem univerzalija stoljećima je izazivao žestoke polemike i podjele. Ponuđenim gledištima pridruži pripadajuće filozofe.

1. ekstremni realizam	A. Toma Akvinski
2. umjereni realizam	B. Abelard
3. ekstremni nominalizam	C. Anselmo
4. umjereni nominalizam	D. Aurelije Augustin
	E. Roscelin
	F. Tertulijan

TOČNI ODGOVORI: 1. C, 2. A, 3. E, 4. B

OBRAZOVNI ISHOD: razvrstati i usporediti predstavnike nominalizma i realizma

BODOVANJE: 4 boda – svi točni odgovori

3 boda – tri točna odgovora

2 boda – dva točna odgovora

1 bod – jedan točan odgovor

0 bodova – sve netočno ili ukoliko je označeno više odgovora za sve čestice pitanja

6.4. Primjer zadatka dopunjavanja

U zadatku dopunjavanja pristupnik treba dovršiti zadanu rečenicu upisivanjem pojma koji nedostaje na za to predviđeno mjesto. U pridruženoj uputi naznačen je način rješavanja zadatka.

U sljedećem zadatku dopunite rečenicu pojmom koji nedostaje. Na listu za odgovore uz redni broj zadatka upišite odgovor na za to predviđeno mjesto.

Prema Platonu za čuvare polisa podobni su oni kojima dominira _____ dio duše.

TOČAN ODGOVOR: voljni

OBRAZOVNI ISHOD: objasniti i povezati Platonovo učenje o idejama i duši

BODOVANJE: 1 bod – točan odgovor

0 bodova – netočan odgovor ili izostanak odgovora

6.5. Primjer zadatka kratkoga odgovora

Zadatak kratkoga odgovora sastoji se od **upute** (u kojoj je opisan način rješavanja zadatka i koja je zajednička za sve zadatke toga tipa u nizu) i **osnove** (najčešće pitanja) u kojoj je zadano što pristupnik treba odgovoriti.

Na sljedeći zadatak odgovorite riječju ili jednostavnom rečenicom. Na listu za odgovore uz redni broj zadatka upišite svoj odgovor na za to predviđeno mjesto.

Značajke koje epohe filozofije su vjera u razum i racionalnu spoznaju prirode, slobodu i jednakost ljudi te borba za sekularnu državu?

TOČAN ODGOVOR: prosvjetiteljstva

OBRAZOVNI ISHOD: objasniti bitnu problematiku i obilježja prosvjetiteljstva

BODOVANJE: 1 bod – točan odgovor

0 bodova – netočan odgovor ili izostanak odgovora

6.6. Primjer zadatka produženoga odgovora

Zadatak produženoga odgovora također se sastoji od **upute** (u kojoj je opisan način rješavanja zadatka i koja je zajednička za sve zadatke toga tipa u nizu) i **osnove** (najčešće pitanja) u kojoj je zadano što učenik treba odgovoriti.

Na sljedeći zadatak trebate odgovoriti u nekoliko rečenica, jasno i sažeto, usmjeravajući se na ono što je bitno za zadatak. Upišite svoj odgovor na za to predviđeno mjesto u ispitnoj knjižici.

Nabrojite i objasnite Kierkegaardovo stupnjevanje egzistencije na tri vrijednosne razine te navedite ideal za svaki stupanje egzistencije.

OBRAZOVNI ISHOD: razlikovati obilježja filozofije druge polovice XIX. stoljeća te osnovne ideje i koncepcije najznačajnijih filozofa toga razdoblja

BODOVANJE: Za svaku česticu pitanja pristupnik dobiva:
 1 boda – ukoliko odgovor zadovoljava pitanje, tj. odgovara na ono što se traži, logično je strukturiran i sadržajan.
 0 bodova – nema odgovora ili odgovor ne zadovoljava nijedan od prethodno navedenih kriterija.

6.7. Primjer zadatka esejskoga tipa

Usporedite sljedeća dva teksta i napišite esej na temu: *Odnos znanja spram mudrosti.*

Istina – ta riječ ima neusporedivu draž. Kao da obećava ono do čega nam je istinski stalo. Istina može izazvati bol, može dovesti do očajanja, ali ona je u stanju – samo s pomoću onog što je istinito, neovisno o sadržaju – pružiti duboko zadovoljenje: da istine ipak ima. Istina ohrabruje, ako sam je ikad shvatio, javlja se neodoljiva pobuda, ići za njom. Istina daje uporište: u njoj je ono što se ne može razoriti, ono što je povezano s bitkom.

Karl Jaspers, *Filozofija egzistencije*

Govoriti o 'cilju' znanstvene aktivnosti može zvučati pomalo naivno; uistinu, različite znanosti imaju različite ciljeve, ali znanost sama (što god to značilo) nema cilja. Ja to priznajem. Ipak, čini se kad govorimo o znanosti, osjećamo, manje ili više jasno, kako postoji nešto karakteristično u znanstvenoj aktivnosti; budući da znanstvena aktivnost izgleda poprilično kao racionalna aktivnost, i kako racionalna aktivnost mora imati neki cilj, možda ipak nije sasvim jalov pokušaj opisati cilj znanosti. Predlažem da cilj znanosti bude pronaći zadovoljavajuće objašnjenje, što god ocijenili potrebnim za objasniti. Pod objašnjenjem (kauzalnim objašnjenjem) mislim na set iskaza od kojih jedni opisuju neko stanje stvari koje treba biti objašnjeno (explicandum), dok su drugi objašnjavajući iskazi, forma objašnjenja u najužem smislu riječi.

Karl R. Popper, *Objective Knowledge*

U eseju odredite i problematizirajte ove pojmove: istina, znanje, znanost, mudrost, kauzalnost, objašnjenje, explicandum, racionalnost, bitak, transcendencija.

Smjernice za pisanje eseja

1. Objasnite odnos znanja i mudrosti. Može li se taj odnos danas promatrati kao odnos prirodnih znanosti i filozofije?
2. Objasnite značajke znanstvenoga modela objašnjenja činjenica. Bavi li se znanost svrhama, onim što se u filozofiji naziva teleološkim objašnjenjem?
3. U čemu je, prema filozofiji znanosti, razlika između prirodnoznanstvenih i metafizičkih iskaza?

4. Objasnite smisao znanstvenoga istraživanja. Određuje li znanost smisao vlastitoga istraživanja? Postavlja li znanost uopće pitanje istine kako je shvaća Jaspers?
5. Može li se čovjek odreći pitanja o smislu vlastitoga bitka?

Navedite u objašnjenjima i neke od predloženih primjera:

1. Navedite Jaspersovo shvaćanje istine.
2. Odredite Jaspersov pojam transcendencije. Gdje je prema Jaspersu izvorište ljudske slobode, a time i smisla?
3. Navedite i objasnite Popperovu metodu provjere znanstvenih hipoteza na primjeru neke određene znanstvene teorije iz nekoga nastavnoga predmeta.

7. Kako se pripremiti za ispit

Imajući u vidu postojanje triju inačica programa dvaju udžbenika, mnoštvo individualnih pristupa u nastavi filozofije, te ograničenost satnice koja proizvodi nepotpuno svladavanje predviđenog gradiva, savjetujemo kandidatima za ispit iz Filozofije da se radi pripreme za ispit dodatno konzultiraju sa svojim mentorima, a posebno da dodatnim individualnim radom iz predložene ispitne literature svladaju cjelinu gradiva.

Pretpostavljamo da će ispit iz Filozofije odabrati učenici koji osjećaju sklonost prema filozofiji ili kojima će ona trebati kao uvjet za upis na fakultet, te će stoga uložiti dodatni trud za pripremu ispita.

Za prvi se dio ispita (zadatke zatvorenoga i otvorenoga tipa) pristupnik priprema na osnovu obrazovnih ishoda iz ovoga ispitnoga kataloga, a za drugi dio ispita (zadatak esejskog tipa) pristupnik treba uz pomoć mentora i proučavanjem izvornih tekstova iz udžbenika i dodatne literature vježbati filozofijsku argumentaciju u pisanome obliku.

Za uvježbavanje pisanja eseja pristupnicima se preporuča korištenje oglednoga primjerka esejskoga tipa zadatka iz ovoga ispitnoga kataloga.

Tijekom pripreme za esej pristupnik treba imati na umu:

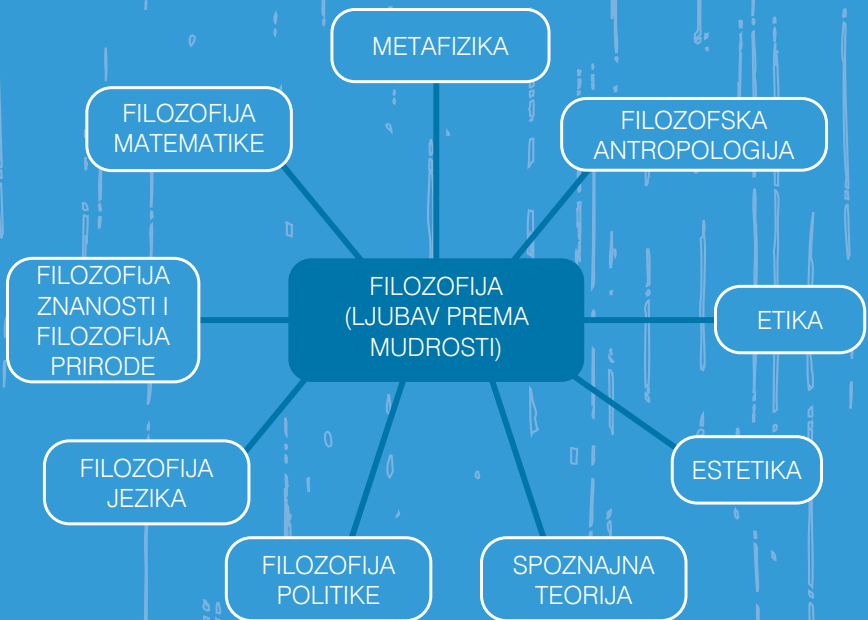
- u uvodu eseja od njega se očekuje da izrazi svoje shvaćanje zadanoga problema
- zatim se od njega očekuje argumentirana rasprava u kojoj odgovara na pitanje/a iz naslova, te pokazuje razumijevanje pojmova i problema
- te na kraju vlastiti zaključak koji proizlazi iz navedene argumentacije

Literatura za pripremu ispita iz Filozofije na državnoj maturi svi su udžbenici koji su bili propisani i odobreni od Ministarstva znanosti, obrazovanja i športa Republike Hrvatske tijekom protekloga četverogodišnjega razdoblja.

NAPOMENA: Nastavnici mogu učenicima preporučiti i dodatnu literaturu u skladu s definiranim obrazovnim ishodima.

FILOZOFIJA I FILOZOFISKE DISCIPLINE

- FILOZOFIJA – misaono utemeljen pogled na svijet; mišljenje o svijetu i čovjeku (koje je i samo rezultat mišljenja)
  - proučava cjelokupnu stvarnost koristeći razum te sustavno organizirajući znanje do kojega je došla
  - bavi se temeljnim, najopćenitijim (najapstraktnijim) pitanjima postojanja
  - stvoreni nazor o životu i svijetu iskazuje se znanstvenim terminima
  - naziv nastao od grčkih riječi – **filia (ljubav) + sofia (mudrost) = ljubav prema mudrosti**
  - prijepor je li filozofija vrsta znanosti ili nije:
    - neki filozofi smatraju da filozofija nije znanost nego pristup zbilji koji, eventualno, može biti paralelan pristupu znanosti
    - filozofi koji smatraju da je filozofija vrsta znanosti, ipak ističu njezinu razliku u odnosu na ostale znanosti (npr. da je filozofija općenitija, da teži spoznaji totaliteta...)
- nastanak riječi pripisuje se Pitagori ili Heraklitu
- filozofske discipline: METAFIZIKA, FILOZOFSKA ANTROPOLOGIJA, GNOSEOLOGIJA, ETIKA, ESTETIKA, FILOZOFIJA POLITIKE, FILOZOFIJA POVIJESTI, SOCIJALNA FILOZOFIJA, FILOZOFIJA ZNANOSTI I FILOZOFIJA PRIRODE, FILOZOFIJA JEZIKA, FILOZOFIJA MATEMATIKE, FILOZOFIJA ODGOJA...
- grupiranje filozofskih disciplina – najpoznatija podjela filozofskih disciplina:
  - **teorijska filozofija** – promatranje nužnog i vječnog, onog što nije čovjek uzrokovao – metafizika, filozofija prirode, gnoseologija...
  - **praktička filozofija** – predmet joj je ljudsko djelovanje – etika, filozofija politike, filozofija povijesti, socijalna filozofija, filozofija odgoja...
  - **poetička filozofija** – predmet joj je ljudsko stvaralaštvo – poetika, retorika, estetika, filozofija tehnike...
  - ova podjela potječe od Aristotela koji je odredio i kriterije po kojima nešto pripada pojedinoj vrsti filozofije, a u međuvremenu su se pojavile nove filozofske discipline koje se također mogu razvrstati po istim kriterijima
- izvori filozofije: sumnja, čuđenje (divljenje), potresenost, komunikacija

1.1. Metafizika

- **prva filozofija** – najstarija filozofska disciplina koja se bavi najapstraktnijim filozofskim pitanjima, npr. pitanjima bitka, kretanja, slučajnosti i nužnosti, boga, svijeta...
- bavi se onim što je s one strane fizičkog (promjenjivog), tj. onim što pripada bićima po njihovoj biti – „*prvim uzrocima i izvorima bića*“
- etimologija – riječ metafizika znači „iza fizike“ – naziv je nastao jer je Aristotelov spis o prvoj filozofiji nastao nakon njegova djela „Fizika“
- sadržajno – naziv „iza fizike“ može se odnositi na činjenicu da metafizika istražuje ono što uzrokuje sve promjene u prirodi, a samo se ne mijenja, ono što je iza vidljivog i pojavnog.
- poddiscipline metafizike (podjela prema Ch.Wolffu):
  - OPĆA METAFIZIKA – ONTOLOGIJA
  - POSEBNE METAFIZIKE:
    - RACIONALNA KOZMOLOGIJA – o kozmosu
    - RACIONALNA PSIHOLOGIJA – o duši
    - RACIONALNA TEOLOGIJA – o bogu
- **ONTOLOGIJA** – ili opća metafizika, najistaknutija poddisciplina metafizike koja se bavi bitkom i s njim povezanim pitanjima, progovara o biću kao biću
  - **BIĆE** – (postojeće, bivstvjuće), sve što postoji (nije bitno na koji način), sve ono o čemu se može reći da jest, bez obzira na koji način jest
    - vrste bića – najčešće se bića dijele na živa i neživa (npr. živo biće – kokoš, neživo – kamen) ili na realna i idealna (npr. realno – jabuka, idealno – broj 8)
  - **BIT** – (suština, esencija), ono po čemu je nešto baš to što jest, ono zbog čega je nešto baš to, a ne nešto drugo, ono po čemu se neko biće razlikuje od drugoga, one karakteristike koje su tipične za neko biće
    - to su postojane, trajne i nepromjenjive karakteristike nekog bića, npr. ono po čemu je konj baš konj, šalica baš šalica, čovjek baš čovjek...
  - **BITAK** – ono zbog čega postoji sve što postoji, bitak je ono po čemu jest sve što jest, daje postojanje, sve što postoji ima bitak (zato postoji), bitak je ono što postoji samo po sebi, a sve ostalo (bića) postoji po njemu
    - bit bića kao bića – bitak je ona jedina zajednička karakteristika za sva bića pa je zato bitak bit bića kao vrste (skupa svega što postoji)
    - **NEBITAK** – odsutnost (manjak) bitka
      - ne-bitak-još – nešto što tek treba nastati
      - ne-bitak-više – nešto što je bilo, ali je nestalo

- **NIŠTA** – *lat. nihil* – potpuna suprotnost bitku, nijekanje onoga što jest i onoga što može biti
  - u tom smislu ništa može biti naglašenije od nebitka, premda se najčešće koriste kao sinonimi
  - pojmove **nebitka** i **ništa** najviše su problematizirali Parmenid, Sartre i Heidegger
- ONTOLOŠKE KONCEPCIJE – varijante po pitanju kvantitete bitka:
  - **MONIZAM** – ontološka koncepcija po kojoj postoji samo jedan bitak (sve je nastalo iz jednog izvora) – npr. miletska škola, Spinoza...
  - **DUALIZAM** – ontološka koncepcija po kojoj postoje dva bitka (sve je nastalo iz dvaju principa, izvora) – npr. Descartes
  - **PLURALIZAM** – ontološka koncepcija po kojoj postoji više od dvaju bitaka – npr. Empedoklo, atomisti, Leibniz...
- ONTOLOŠKA GLEDIŠTA – varijante po pitanju kvalitete bitka
  - vezana su za ideju da je svijet u osnovi materijalan te za negaciju te ideje
  - za to osnovno razlikovanje postoje različiti nazivi, pa tako govorimo o oprekama:
    - materijalizam – idealizam
    - materijalizam – spiritualizam
    - metafizički realizam – antirealizam
  - materijalizam – idealizam:
  - **MATERIJALIZAM** – ontološko gledište koje ističe da je bitak materijalan (npr. voda, atomi, elementi...)
  - **IDEALIZAM** – ontološko gledište koje ističe da je bitak nešto nematerijalno (npr. bog, ideja, logos...)
    - duh je ono primarno, a materija sekundarno (posljedica duha)
      - **objektivni idealizam** – postoji neka nematerijalna osnova izvan čovjeka koji je produkt tog bitka, a nije tvorac svijeta (npr. Platon)
      - **ontološki voluntarizam** – podvrsta objektivnog idealizma prema kojemu je osnovni princip bitka volja (npr. Schopenhauer)
      - **subjektivni idealizam** – bitak ovisi o čovjeku, sve izvan subjekta prividno je neovisan svijet, svijest je ono primarno, zbilja je samo produkt ideja subjekta, ona je tek proizvod osjeta (npr. Berkeley, Fichte...)
      - **solipsizam** – radikalni subjektivni idealizam koji kao postojeće pretpostavlja samo Ja i svjesne sadržaje toga Ja
  - materijalizam – spiritualizam
    - **materijalizam** – učenje da je osnova zbilje materijalna, a da je duh samo produkt materije

- **spiritualizam** – učenje da je osnova zbilje duh, a materijalno je samo objektivacija duha
- metafizički realizam – antirealizam
  - **metafizički realizam** – predmeti (materija) postoje neovisno o našem doživljaju i mišljenju i oni su osnova stvarnosti
  - **metafizički antirealizam** – predmeti (materija) nisu neovisni o našem doživljaju, već su njegov produkt
  - opreka realizam – antirealizam češće se javlja u okviru spoznajne teorije
- **RACIONALNA KOZMOLOGIJA** – poddisciplina metafizike koja se bavi pitanjima **kozmosa**
  - **KOZMOS** – uređeni svemir, svemir koji funkcionira po nekim pravilima, zakonima...
    - prvo razdoblje antičke filozofije naziva se kozmološko razdoblje jer je ovo pitanje na prvom mjestu (od miletske škole do atomista)
  - **KAOS** – neuređeni svemir, nema pravilnosti, zakona, mjere...
  - neke ideje o nastanku kozmosa:
    - LOGOS – zakon, mjera koji od kaosa stvara kozmos
    - DEMIJURG – tvorac svijeta – teza iz Platonove filozofije da je kozmos nastao tako da ga je božansko biće (demijurg) oblikovalo po uzoru na savršene ideje
      - u tom smislu demijurg nije stvoritelj već prije oblikovatelj svijeta
    - BOG – *creatio ex nihilo* – teza iz kršćanske filozofije da je kozmos božje djelo i to tako da je bog stvorio svijet iz ništavila (ni iz čega)
- **RACIONALNA TEOLOGIJA (TEOLOGIKA)** – poddisciplina metafizike koja se bavi pitanjima **boga**, filozofski govor o bogu (zaključci bi se trebali temeljiti na racionalnim argumentima, a ne na argumentima vjere)
  - javljaju se različita gledišta, npr.:
    - TEIZAM – bog je stvorio svijet, upravlja njime, a nalazi se izvan svijeta – npr. kršćanska filozofija
    - DEIZAM – bog je umni tvorac svijeta, ali se nalazi izvan svijeta i ne upliće se u tijek zbivanja u svijetu (koji se onda odvija po zakonima prirode) – npr. Voltaire
    - PANTEIZAM – bog je u svijetu, bog jest svijet, priroda – npr. Spinoza
    - TEOLOŠKI AGNOSTICIZAM – ne može se znati postoji li bog ili ne, i ako postoji, na koji način djeluje, bog je nespoznatljiv – npr. Protagora
    - ATEIZAM – negiranje božjeg postojanja

- prvi otvoreni ateizam javio se u prosvjetiteljstvu, ali najčešće se javlja u suvremenoj filozofiji – npr. Marx, Nietzsche, Sartre, pozitivizam i pragmatizam...
- **govor o bogu** – teze vezane za mogućnost da se izreknu božji atributi (tj. pitanje o načinu prikazivanja boga u jeziku); najpoznatiji načini govora o bogu su:
  - afirmativni govor – u govoru se izriče sve ono za što se smatra da bog jest (npr. premudar, predobar...)
  - niječni govor – smatra se da se boga ne može usporediti ni sa čim što je nama poznato pa se o njemu govori tako da se istakne sve ono što on nije (npr. nije prolazan, nije manjkav...)
- **dokazi o božjem postojanju** – tijekom povijesti filozofije javljaju se različiti argumenti kojima se nastoji pokazati da bog postoji (najviše u okviru srednjovjekovne kršćanske filozofije)
- Najpoznatiji dokazi su:
  - ONTOLOŠKI DOKAZ – **apriorni dokaz** zato što se boga dokazuje iz samog pojma o bogu, a ne iz iskustva o svijetu (iz neke karakteristike svijeta koja bi se onda pokušala objasniti božjim djelovanjem)
    - Anselmo Canterburyjski – ideja o nečemu od čega ne postoji ništa veće, postoji u umu, ta ideja automatski povlači za sobom da to od čega ne postoji ništa veće, mora postojati i izvan uma jer je jasno da ono što se nalazi isključivo u umu, nije najveće
    - Descartes – ako postoji pojam savršenstva, onda postoji i savršenstvo jer je u okviru pojma savršenstva i karakteristika da to biće postoji (inače bismo rekli – bilo bi savršeno *kad bi* postojalo)
  - KOZMOLOŠKI DOKAZ – **aposteriorni dokaz** koji o postojanju boga zaključuje nakon uvida u prirodu svijeta
    - najčešće se ističe prvi uzrok – traži se prvi uzrok za različita zbivanja u svijetu i zaključuje da to mora biti bog
    - Toma Akvinski – dokaz na bazi kretanja – sve je pokrenuto, a prvi pokretač je nepokrenut od nečeg izvanjskog – to može biti samo bog (ideja se temelji na Aristotelovu učenju o nepokrenutom pokretaču)
  - TELEOLOŠKI DOKAZ – **aposteriorni dokaz** koji iz reda i pravilnosti koje se uočavaju u svijetu izvodi zaključak da je svijet uređen svrhovito i da izvor toga može biti samo bog (svijet je odraz božjeg plana)
    - u svijetu je sve toliko usklađeno da je nemoguće da je to nastalo slučajno
    - Toma Akvinski – bog je krajnja svrha – zbog njega je svijet kozmos, a ne kaos – u svijetu postoji red i težnja za ciljem

- DEONTOLOŠKI DOKAZ – dokaz u širem smislu riječi jer ustvari negira mogućnost dokazivanja boga, ali se ideja boga prihvaća kao nužna za smislenu moralno djelovanje (moralni imperativ)
  - Kant – ideja najvišeg bića ne može se ni dokazati ni opovrgnuti, ali je naša dužnost da u to biće vjerujemo, tj. da boga postuliram – „*Morao sam ograničiti znanje da bih dobio mjesto za vjerovanje.*“
- **RACIONALNA PSIHOLOGIJA** – poddisciplina metafizike koja istražuje prirodu **duše** i njezin suodnos s tijelom
  - SMRTNA DUŠA – ideja da je duša neodvojiva od tijela, tj. da smrću tijela prestaje i postojanje duše (poricanje bilo kakvog oblika zagrobnog života), npr.:
    - dušu sačinjavaju „vatreni“ atomi – atomisti, epikurejci
    - duša je forma tijela – Aristotel
  - BESMRTNA DUŠA – ideja da duša može postojati odvojeno i neovisno o tijelu (postoji neki oblik zagrobnog života), iz toga proizlazi da je duša vrjednija od tijela, npr.:
    - seoba duša (reinkarnacija) – pitagorejci, Platon
    - kršćanska filozofija – vječni život

Pojmovi vezani uz metafiziku

BIĆA, BITAK I NJIHOVE KARAKTERISTIKE

- POSTOJANJE/OPSTOJANJE – egzistencija, sva bića postoje, zato ih i nazivamo bićima
- SVIJET – cjelokupnost svega, sveukupnost svih bića (za Grke isto značnica s kozmosom)
- MATERIJATVAR – naziv za tjelesna bića koja imaju određene karakteristike (zauzimanje prostora, težinu, pokretljivost, otpornost...)
  - osjetna bića (bića koja spoznajemo osjetilima, osjetnine) materijalna su i egzistiraju u prostoru i vremenu
- PREDMET/STVAR – konkretni, tjelesni, pojavni entitet koji je dio svijeta stvari (stvarnosti)
  - u ovom se kontekstu riječ predmet koristi kao oznaka za **realni predmet** (a kod spoznaje termin predmet odnosi se na sadržaj prema kojemu je spoznaja usmjerena)
  - PREDMETNOST – skup karakteristika nekog predmeta
    - pojam se ponegdje koristi i kao sinonim za stvarnost (skup svih predmeta)
- NARAV – PRIRODA – ovi se pojmovi često koriste kao sinonimi, ali neki filozofi ih ipak razlikuju:

- **narav** – ontološko značenje – bitno svojstvo nečega, „ćud“ (npr. govorimo o ljudskoj naravi ili kažemo da je u naravi kokoši da nese jaja)
- **priroda** – sav izvanljudski svijet kojim je ćovjek okružen: predmeti, biljke, životinje...
- SMISAO – višeznaćan pojam s različitom upotrebom unutar razlićitih filozofskih disciplina
  - u metafizici – smisao nećega mođe se promatrati kao bit i/ili svrha nekog bića
- SLUĆAJNOST – NUĆŽNOST – premda je svaki od ovih pojmova višeznaćan, ćesto se istiću kao suprotnosti
  - **slućajnost** – znaćenja:
    - nebitno
    - nenamjerno
    - nenućžno
  - **nućnost** – u odnosu na ovo posljednje tumaćenje slućajnosti kao nećeg što je tek moguće, nućnost je nešto što je bezuvjetno, što mora biti, ono za što je nemoguće da nije
- SUPSTANCIJA – AKCIDENCIJA – par pojmova koji istiće razliku između onoga što je nućno i onoga što je slućajno
  - **supstancija** – samostalno i samostojno biće – „*stvar koja postoji tako da joj za postojanje nije potrebna nikakva druga stvar*“ (Descartes, prihvaća i Spinoza)
    - supstancija je nositelj svojstava (akcidencija)
  - **akcidencija** – ono što ne postoji samostalno – „*Što mođe biti, a mođe i ne biti, mođe ovako, ali mođe i drugaćije biti, i njegovo biti ili ne biti, ovako ili onako biti, nije zasnovano u njemu samom već u nećem drugom.*“ (Hegel)
    - **akcidenti** (akcidentalna svojstva, prigodci) – određuju supstanciju, no ne mogu egzistirati bez nje
      - karakteristike koje bićima mogu, ali ne moraju pripadati
      - nebitna, slućajna svojstva, ono što pripada nekom biću, ali mu nije bit (esencija)
- POĆELO – princip, naćelo iz kojega nešto (na bilo koji naćin) proizlazi
  - **prapoćelo** (grć. *ARHĆ*) – ono prvotno i primarno iz ćega proizlazi sve ostalo
- APSOLUTNO – RELATIVNO – suprotni pojmovi koji istiću razliku između onoga što je samo po sebi od onoga što je samo kroz odnos s nećim drugim
  - **apsolutno** – ono što postoji samostalno i neovisno o drugomu, potpuno, savršeno...
    - apsolutni bitak – metafizićka osnova cjelokupne zbilje, postojan, supstancijalan, suprotstavljen subjektivnom i pojavnom, npr.:
      - Plotin – apsolut je Jedno
      - Hegel – apsolut je ideja

- apsolutni princip – onaj koji vrijedi uvijek, u svim okolnostima i za sve slučajeve (univerzalno)
- **relativno** – ono što proizlazi i može se shvatiti samo iz relacije (odnosa) prema nečemu, npr.:
  - sofisti – sve se promatra kroz odnos prema čovjeku (čovjek je mjera svega)
- DUH – PRIRODA – pojmovi koji se ponekad stavljaju u odnos da bi se istaknula razlika između duha kao nečeg nematerijalnog i prirode kao nečeg materijalnog ili pak istaknula njihova povezanost, npr.:
  - **Descartes** – naglašava različitost duha i prirode, ljudski duh je jedna supstancija (*res cogitans*), a sva ostala priroda i ljudsko tijelo je druga supstancija (*res extensa*)
  - **Schelling** – ističe podudaranje (identitet) duha i prirode – „*Priroda je vidljivi duh, duh je nevidljiva priroda*“ – tako postavlja svoju filozofiju identiteta
  - ideja da je priroda prožeta duhom javlja se i kod panteizma i panpsihizma (npr. Petrić)
- BITAK – MIŠLJENJE – suodnos bitka i mišljenja jedan je od problema iz domene metafizike i pri određivanju tog suodnosa javljaju se različite teze
  - istovjetnost bitka i mišljenja oznaka je mnogih racionalističkih sustava, npr.:
    - Parmenid – pravo je mišljenje o bitku podudarno s bitkom samim, postoji identitet između misliti i biti
    - Hegel – panlogizam – zakonitosti uma identične su sa zakonitostima zbilje
  - neistovjetnost bitka i mišljenja osobito je naglašena u iracionalističkim filozofemima, npr.:
    - novoplatonisti – do bitka (Jednog) može se doći samo mističnom ekstazom, a ne racionalnim promišljanjem
- PROSTOR – VRIJEME – jedan od metafizičkih problema jest i definiranje pojmova prostora i vremena, određivanje njihova suodnosa te utvrđivanje njihova podrijetla
  - prostor i vrijeme problemi su kojima se bavi i filozofija prirode i filozofija znanosti, gnoseologija...
- ČINJENICA – odnos među predmetima ili podatak koji je utvrđen iskustvom (ili je iskustveno utvrdljiv)
- IMANENCIJA – TRANSCENDENCIJA – suprotni pojmovi koji ističu razliku između onoga što jest u nečemu i onoga što je izvan toga
  - **imanencija** – ono što je sadržano u nečemu, što je unutar određenog područja (najčešće unutar svijeta), npr.:
    - panteisti smatraju da je bog u prirodi, dakle, on je imanentan svijetu
    - Hegel – ideja je u svijetu

- **transcendencija** – ono što nadilazi nešto, nalazi se izvan nečega (najčešće izvan svijeta i iskustva), npr.:
  - Platon – ideje su u metafizičkom svijetu izvan ovog našeg svijeta
  - Kant – transcendentno je sve ono što je izvan iskustva
- u metafizici se razlikovanje imanentnog od transcendentnog uglavnom odnosi na pitanje je li bog ili apsolut izvan svijeta ili se nalazi u svijetu
- **OPĆE – POJEDINAČNO** – odnos o kojem se često govori u okviru metafizike, npr. kod Aristotela ili u učenju o univerzalijama
  - **opće** – ono što je zajedničko nekom mnoštvu istovrsnih predmeta – npr. rodu ili vrsti
  - **pojedinačno** – individualno, konkretno, često iskazano kao materijalno pojedinačno i tako prostorno-vremenski određeno
  - npr. Aristotel – prva supstancija je sinteza pojedinačne materije i opće forme
- **IDENTITET – DIFERENCIJA** – pojmovi se suprotstavljaju u smislu razvrstavanja bića na istovrsna i različita
  - **identitet** – identičnost, istovjetnost – bića koja su posve jednaka nazvat ćemo identičnima
  - u užem smislu to je svojstvo po kojem je neko biće jednako samom sebi (osobni identitet) jer realno bića mogu biti slična, ali se uvijek barem po nečemu razlikuju
  - u širem smislu identičnim ćemo prozvati ona bića koja imaju istu bit, iako se po nevažnim karakteristikama razlikuju
  - **diferencija** – razlika, skup karakteristika koje čine biće drugačijim od ostalih bića, vrstu različitom od ostalih vrsta (*differentia specifica*)

PROMJENE

- **BIVANJE** – karakteristika bića (bića bivaju), promjena u najopćenitijem smislu, nastajanje, mijenjanje, nestajanje
  - **NASTAJANJE** – karakteristika promjenjivih bića – početak postojanja nekog bića
- **KRETANJE** – u širem smislu bilo kakva promjena je kretanje, u užem smislu kretanje je prijelaz iz jednog mjesta na drugo (promjena položaja)
  - **MOGUĆNOST – ZBILJNOST** – pojmovi vezani uz Aristotelovo viđenje kretanja kao prijelaza iz mogućnosti u zbiljnost (tj. iz potencijalnosti u aktualnost)
- **UZROK – POSLJEDICA** – pojmovi kojima se često objašnjava promjena
  - **uzrok (lat. causa)** – ono zbog čega je nešto nastupilo, ono što se dogodilo i time proizvelo neku promjenu

- PRAUZROK – prvi uzrok, uzrok koji je razlog svih ostalih i zbog kojeg je sve nastalo (npr. Bog u kršćanskoj filozofiji)
- **posljedica** – učinak, ono što je nastalo nekom promjenom, što je proizašlo iz nekih uzroka
  - posljedica ovisi o uzroku u smislu da iz njega slijedi, tj. proizlazi
- KAUZALITET – kauzalnost, uzročnost, nužnost uzročno-posljedične veze
  - KAUZALIZAM – ideja da je sve uređeno uzročno-posljedičnim vezama, a da ne postoji neki određeni cilj u promjenama
    - kauzalistički pristup ističe uzrok, a ne svrhu (suprotno teleološkom gledištu)
    - „**kauzalni lanci**“ – isticanje postojanja niza isprepletenih uzročno-posljedičnih veza u kojima postoje i suuzroci i povezanost u smislu da je posljedica nečega ujedno uzrok nečeg drugog
    - osobito istaknut kod determinizma i mehanicističkog materijalizma
  - DETERMINIZAM – gledište da su sve pojave određene (determinirane) svojim uzrocima, ništa se ne događa slučajno ni bez razloga (uzroka)
    - posljedice su predodređene uzrocima; ako se pojavi uzrok, ne može izostati posljedica (npr. ako bude padala kiša, nemoguće je da tlo ostane suho), npr. Spinoza
    - determinizam ne treba miješati s fatalizmom jer se ta gledišta itekako razlikuju – fatalizam podrazumijeva da ljudsko djelovanje nema utjecaja na događaje (sve je predestinirano, predodređeno sudbinom), a determinizam podrazumijeva učinkovitost djelovanja (kao uzroka)
    - KOMPATIBILIZAM – ideja da je determinističko gledište spojivo s idejom slobodne volje
    - INKOMPATIBILIZAM – ideja da determinizam isključuje mogućnost postojanja slobodne volje
  - MEHANICISTIČKI MATERIJALIZAM – gledište prema kojem se svijet sastoji isključivo od materije, a promjene u svijetu produkt su mehaničkih zakona
    - materija ima nepromjenjive dijelove, a kretanje je produkt djelovanja jednog materijalnog bića na drugo – npr. atomisti, Holbach
- TELEOLOGIJA (teleološko gledište) – učenje o svrhovitosti svijeta, ideja da se sve odvija radi postizanje točno određene svrhe
  - teza koja u promjenama naglašava svrhu (posljedicu), a ne uzrok (kao u kauzalizmu) – npr. Anaksagora, Aristotel
- HARMONIJA/SKLAD – pojam preuzet iz glazbe, a označava cjelinu koja je proporcionalna, koja ima usklađene dijelove

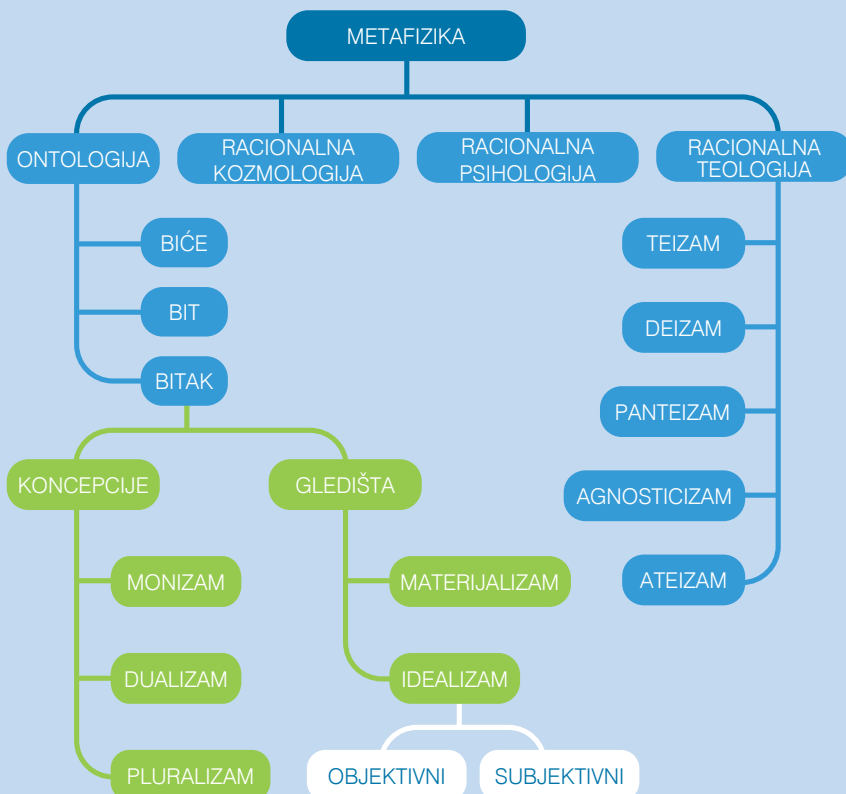
- pojam se može vezati uz teleološke ideje koje dokaz da je svijet svrhovit vide upravo u usklađenosti (harmoniji) kozmosa
- povezanost dijelova i zbivanja u svijetu ističu i npr. Heraklit (borba suprotnosti vodi u harmoniju) i Leibniz (prestabilirana harmonija)
- harmonija je povezana i s osjećajem ugone koji probuđuje doživljaj usklađene cjeline (suprotno – disharmonija)
- **SILA** – u širem smislu svaka moć da se proizvede neko djelovanje; u užem smislu pojam sile neki filozofi upotrebljavaju kao ono što pokreće materiju, odnosno uzrokuje promjene unutar nje
  - Empedoklo – teorija 4 elementa (vatra, voda, zemlja, zrak) koje miješaju i razdvajaju dvije sile (Ljubav kao privlačna sila i Mržnja kao odbojna sila)
  - Bošković – privlačna i odbojna sila među atomima
  - Newton – sila je veličina koja tijelu određene mase daje određeno ubrzanje
- **DIJALEKTIKA** – višeznačan termin koji uglavnom u svim tumačenjima ističe postojanje nekih suprotnosti
  - **DIJALEKTIČKI RAZGOVOR** – vještina vođenja razgovora kroz pitanja i odgovore; pitanja teže tome da pronađu i pobiju proturječja u danim odgovorima s ciljem da se dođe do istine (npr. Sokrat)
  - **DIJALEKTIČKO MIŠLJENJE** – poimanje svijeta kroz spoznaju suprotstavljenih elemenata (npr. Heraklit)
  - **DIJALEKTIČKO TROKRAČJE** (tročlani dijalektički niz) – teza, antiteza i sinteza
    - gledište da osim teze i antiteze postoji i sinteza koja je njihovo ishodište te je na višem stupnju i od teze i od antiteze
  - **DIJALEKTIČKA METODA** – način istraživanja svijeta koji u svijetu pronalazi mnoštvo tročlanih dijalektičkih nizova te njima objašnjava i povezuje zbivanja u svijetu
    - začetnik metode je **Fichte**
    - vrhunci takve misli:
      - Hegel – osnova razvoja je ideja – dijalektički idealizam
      - Marx – osnova razvoja je materijalna – dijalektički materijalizam
- **ČIN** – radnja ili djelovanje
  - u ontologiji je to akt, djelatnost bića, njegova puna prisutnost i zbiljnost nasuprot pukoj mogućnosti (Aristotel)
- **TEORIJA – PRAKSA** – pojmovi koji u opreci iskazuju razlikovanje onog promatračkog i onog djelatnog
  - **teorija** – promatranje, misaono-spoznajna aktivnost
  - **praksa** – djelovanje, način ljudskog postojanja koji proizvodi osjetilne promjene koje, naprimjer, proučava povijest

- **POVIJEST** – čovjekovo istraživanje prošlih događaja, njihovo pamćenje, usustavljanje i bilježenje
  - **POVIJESNOST** – bitna karakteristika opstanka ljudske vrste koja jedina bilježi svoju prošlost, nastoji je protumačiti i iz nje izvući određene pouke
  - **HISTORIZAM/HISTORICIZAM** – ideja da se u povijesnosti mogu pronaći najvažnija obilježja bitka i ljudskog opstanka, promatranje povijesnih događaja kao uređenog sustava koji iskazuje određene pravilnosti i, najčešće, povijesni napredak
    - uz ovu se ideju često javlja teza da je cilj filozofije upravo pronalaženje tih pravilnosti, kao i predviđanje povijesnog tijeka na osnovi istih
    - npr. Vico, Hegel...

KRITIKA I ODBACIVANJE TRADICIONALNE METAFIZIKE

- **nominalizam** – srednjovjekovno učenje koje smatra da postoje samo pojedinačne stvari, i to na način da su međusobno odijeljene, tj. nemaju neki zajednički metafizički temelj
- **empirizam** – engleski su empiristi skeptični u pogledu postojanja supstancije kao metafizičkog entiteta, npr. Berkeley poriče postojanje materijalnoj supstanciji, a Hume posve odbacuje supstanciju kao nešto realno
- **prosvjetiteljstvo** – interes proučavanja im je samo ono što je u okviru ljudskog iskustva (vidljiv utjecaj engleskog empirizma)
- **Kant** – smatra da mogućnost metafizike kao znanosti leži u mogućnosti postojanja sintetičkih sudova a priori, a tradicionalne metafizičke pojmove poput boga, besmrtnosti duše i svijeta kakav je za sebe Kant određuje kao nepoznatljive
- **pozitivizam, pragmatizam i logički pozitivizam** – izražena antimetafizička orijentacija jer odgovori koje daje metafizika nisu iskustveno provjerljivi i nemaju praktičnu vrijednost („pseudo-problemi“)
- **Nietzsche** – dokidanjem ideja svijeta kao kozmosa, negira mogućnost bilo kakva čvrsta metafizičkoga određenja zbilje, a tradicionalnu metafiziku nihilistički napada
- **marksizam** – ističe kritiku metafizičkog idealizma i zamjera tradicionalnim metafizičarima što su se bavili isključivo teorijom umjesto da rade na poboljšanju svijeta
- **Heidegger** – smatra da se tradicionalna metafizika previše bavila bićem, a premalo bitkom

1.2. FILOZOFIJSKA ANTROPOLOGIJA

- filozofska disciplina koja se bavi čovjekom, tj. traži bit ljudskog bića (što je tipično i specifično ljudsko), **filozofija čovjeka**
- **Kant** – kao ishodište svoje filozofije vidi odgovor na pitanje „Što je to čovjek?” (do njega vode odgovori na pitanja što se može znati, što se treba činiti i čemu se možemo nadati)
- **ANTROPOLOŠKI OBRAT** – pojam vezan za tezu **Maxa Schelera** koja tvrdi da je potrebno sagledati čovjeka kao cjelinu i pokušati odgovoriti na pitanje koje je postavio već Kant
- **BIT ČOVJEKA** – od različitih filozofa različito određen pojam, npr.:
  - **sofisti** – čovjek je mjera svih stvari
  - **Sokrat** – čovjek je umno biće

- **Platon** – čovjek je besmrtno biće čija duša pripada svijetu ideja
- **Aristotel** – čovjek je *zoon politikon* (biće zajednice) i *zoon logon ehon* (biće koje misli i govori)
- **Bruno** – čovjek je *homo faber* (čovjek-radnik)
- **Marx** – čovjek je biće prakse i biće slobode
- **Scheler** – čovjek je duh
- **Plessner** – čovjek je ekscentrično pozicionirano biće (nije centriran u prirodno okruženje poput životinja)
- **Gehlen** – čovjek je manjkavo biće (fizički nije dorastao opstanku poput životinja)
- SLOBODA – često je određenje čovjeka kao bića slobode koje se ostvaruje kroz različite oblike slobode: sloboda izbora, samoodređenje (autonomija), sloboda od (sloboda od ograničenja) ili sloboda za (sloboda za nešto – stvaralaštvo i preuzimanje odgovornosti)
- SLOBODNA VOLJA – volja (motivacija i odluka) koja nije posljedica nagona, nego njome upravlja samosvjesni subjekt
- ODGOVORNOST – produkt slobode, sve što je odlučeno slobodnom odlukom, za sobom povlači odgovornost za posljedice djelovanja; što je biće slobodnije, to je odgovornije
- UM – NAGONI – distinkcija kojom se često podcrtava razlika između čovjeka i životinja – ljudskim ponašanjem prvenstveno upravlja um, a životinjskim nagoni (instinkti)
  - **nagon** – prirodni poticaj koji bez svjesne odluke navodi na djelovanje (nije pod kontrolom, urođen je, uvjetovan vrstom)
  - **um** – skup svjesnih sposobnosti koje procjenjuju situaciju i dovode do odluke o djelovanju
- DUŠA/DUH – TIJELO – pojmovi među kojima se u antropologiji često pronalazi distinkcija, tj. ističe se razlika među njima i koriste se da bi se podcrtala različitost između čovjeka i ostalih živih bića
  - DUŠA – unutarnji princip koji omogućuje biću da živi i djeluje
    - naziv potječe od grčke riječi za dah, vjetar, disanje...
    - u antici pojam duše nije rezerviran samo za ljude, nego se govori o vegetativnoj (biljke), senzitivnoj (životinjskoj) i racionalnoj (ljudskoj) duši
  - DUH – iako se ponekad duh poistovjećuje s dušom, ponekad se duh promatra kao nešto različito od duše i njena životnog principa, tj. kao nešto što se manifestira kroz spoznavanje i htijenje (npr. Descartes)
    - Kant – vitalna duša različita je od transcendentnog (neempirijskog) duha
    - Scheler – duh jest specifično ljudski, ali ga doživljava više od puke sposobnosti mišljenja
  - TIJELO – materijalni, protežni dio čovjeka – najčešće se tumači kao manje vrijedan dio čovjeka (u odnosu na dušu/duh) koji

- funkcionira po zakonima koji su tipični i za životinje (animalnost tijela) i za svu ostalu postojeću materiju
- ponekad je izrazito negativno određeno, npr. „tamnica duše“ (Platon)
  - česta je i ideja da je tijelo propadljivo, a duša vječna (Platon, kršćanska filozofija...)
- NEDOVRŠENOST ČOVJEKA – ideja da je čovjek jedino biće koje se tijekom života izgrađuje i sam sebe „stvora“ (za razliku od životinje koja je fizički i nagonski opremljena sa svim što joj je potrebno za život, ne doživljava transformacije), npr.:
    - Sartre – mi prvo egzistiramo, a tek potom tražimo svoju esenciju
    - Jaspers – „*Biti čovjek znači postajati čovjekom.*“
  - LJUDSKI ROD – skup svih pripadnika ljudske vrste, čovječanstvo
    - ideja da se ljudska prava poštuju globalno i da dođe do ostvarenja općeg dobra
  - HUMANOST/ČOVJEČNOST – u širem smislu radi se o skupu svih karakteristika tipičnih za ljudski rod, a u užem smislu odnosi se na čovjekoljublje, dobrotan odnos prema pripadnicima iste vrste
    - humanost se najčešće objašnjava kao osobina koja nije urođena, nego je stečena odgojem, obrazovanjem i radom na sebi
  - SVJETOVNOST – jedino čovjek može težiti tome da spozna svijet kao cjelinu i da svojem djelovanju odredi neki smisao
    - npr. Heidegger – bitak-u-svijetu
  - DRUŠTVENOST – čovjek je biće koje iskazuje potrebu za komunikacijom i suradnjom (kooperacijom), a zadovoljenje tih potreba vidi u zajednici, društvu i državi
    - npr. Heidegger – su-bitak
    - iz potrebe za drugim ljudima proizlazi i moral (specifično ljudska tvorevina usmjerena prema regulaciji međuljudskih odnosa), kao i ostala područja po kojima se ljudi razlikuju od svih drugih živih bića (znanost, religija, umjetnost...)
  - POVIJESNOST ČOVJEKA – čovjek je jedino biće koje pamti prošlost svoje vrste (može promatrati povijest kao cjelinu) i nadograđuje se na znanja i otkrića iz te prošlosti – tako je moguć napredak
    - povijest – cjelokupnost ljudskog događanja u vremenu
    - čovjek pojedinac i ljudski rod kao cjelina motiviraju se iz prošlosti i projicira se u budućnost
    - npr. Heidegger – bitak k smrti
    - tijekom povijesti različito se razumijevalo čovjeka i određivalo njegov zadatak i mjesto u svijetu:
      - čovjek, antički – promatra se u cjelini prirode i kozmosa – cilj je uskladiti vlastitu prirodu s prirodom svijeta
      - čovjek, srednjovjekovni – promatra se kao božje djelo – cilj je živjeti u skladu s božjim pravilima i osigurati si vječni život
      - čovjek, novovjekovni – promatra se kao stvaralac u središtu svijeta – cilj je znanošću shvatiti prirodu i prilagoditi je sebi

- čovjek, suvremeni – promatra se kao tvorac, ali i rob tehnologije – cilj je usavršiti tehnologiju, ali i izbjeći zamke pretjerane „automatizacije“ svijeta
- LJUDSKI OPSTANAK – pojam se može promatrati u svjetlu svih specifičnosti ljudske egzistencije koje dovode do specifičnog načina života (npr. Heidegger)
  - u novije se vrijeme sve više ističe problem ljudskog preživljavanja i ugroženosti koja je produkt tehnologizacije i zagađenosti planeta (bioetika)

1. 3. ETIKA

- filozofska disciplina koja se bavi podrijetlom, motivima, normama i svrhom moralnog djelovanja i prosuđivanja, **filozofija morala**
  - grč. **ethos** – naviknuto mjesto stanovanja, običaj
  - prvi etički sustav nalazimo kod Sokrata koji ustanovljuje etički intelektualizam (umni uvid otkriva što je moralno)
  - etiku kao zasebnu disciplinu spominje Aristotel koji je svrstava u praktičnu filozofiju (zajedno s politikom i ekonomijom)

- **MORAL** – (lat. *mos* – običaj, navika, *mores* – vladanje) skup normi koje reguliraju međuljudske odnose i odgovaraju na pitanje što je dobro, a što zlo
  - **DOBRO** – cilj prema kojem pojedinac usmjerava svoje djelovanje, ono što je moralno ispravno
  - **ZLO** – moralno zlo je ono što je moralno neispravno, pogrešno, loše...
- **Razlika između morala i etike:**
  - **moral** – odgovara na pitanje što je ispravno – više praktično orijentiran
  - **etika** – odgovara na pitanje zašto je nešto ispravno – više teorijski orijentirana (teorijski proučava moralnu praksu)
  - moral je predmet proučavanja etike, etika je racionalno proučavanje morala
- Ponašanja možemo razvrstati u sljedeće kategorije:
  - **MORALNO** – dobro djelovanje, ono što je učinjeno u skladu s moralnom normom (stroge etike poput Kantove ipak razlikuju moralno od samo legalnog djelovanja)
  - **AMORALNO** – stav po kojemu pojedinac ravnodušno posve odbacuje sav moral kao takav i njegovo važenje
    - naziv amoralno ponekad se koristi u posve drugačijem značenju – kao ono što je moralno irelevantno, što se ne može kvalificirati kroz kategorije dobra i zla (npr. jedan čovjek zaslužno izgubi posao, a drugi se javi na natječaj i dobije njegovo mjesto)
  - **IMORALNO** – ono što je usmjereno odbacivanju dominantnog morala, suprotstavljanje uvriježenim moralnim normama, u osnovi pokušaj izmjene moralnih normi jer se odbacuju postojeće, a promoviraju neke nove – npr. Nietzsche
  - **NEMORALNO** – kršenje neke prihvaćene moralne norme, dok je imoralnost negiranje te konkretne norme, a amoralnost negiranje moralnih normi općenito
    - npr. osoba je svjesna da je krađa nemoralna i priznaje to, ali ipak krade
- Podjela etike i etički pravci
  - **NORMATIVNA ETIKA** – etika koja ističe neka načela i norme koje bi ljudi trebali ostvariti, tj. pridržavati ih se u svojem djelovanju
  - to je skup **propisa**, savjeta i obrazloženja koji dovode do onoga što se smatra moralno ispravnim – odgovara na pitanje koje je i Kant postavio kao osnovno etičko pitanje: „Što trebam činiti?“
    - vrste normativne etike:
    - **ETIKA VRLINA** – ističu da je ispravno ono što čini osoba koja ima određenu vrlinu (koja je kreposna)
      - **VRLINA (KREPOST)** – **moralna kvaliteta**, stalno usmjeravanje volje na dobro, moralno, čudoredno, dakle, sposobnost pojedinca da valjano djeluje, da se pridržava moralnih načela i vrijednosti, to je karakterna osobina koja omogućuje ispravan život osobi koja ju je razvila

- različite etike vrlina mogu isticati različite vrline kao presudne, npr.:
  - učenje o četirima glavnim vrlinama (kardinalne kreposti): umjerenost, hrabrost, mudrost, pravednost (najistaknutije kod Platona)
  - teološke vrline – vjera, ufanje, ljubav (ističe Toma Akvinski)
- još se naziva i **aretaička etika**
  - *ARETÉ* – grč. vrlina
- **DEONTOLOŠKE ETIKE** – ističu da je za procjenu moralnog djelovanja najvažniji motiv tog djelovanja
- **DUŽNOST** – zahtjev da se nešto učini u skladu s moralnim vrijednostima i normama, ona je ispravni motiv djelovanja
- **Kantova etika** – najpoznatija deontološka etika:
  - dužnost – nužnost djelovanja iz poštivanja moralnog zakona, odnosno osjećaj obveze da se djeluje onako kako to zahtijeva moralno načelo
  - ispravno je jedino ono što kao motiv ima čistu dužnost, sve što ima motiv djelovanja u nečem drugom nije moralno (već legalno ili nemoralno)
- **etika prava** – ističe da je naša dužnost poštovanje neotuđivih ljudskih prava
  - npr. Locke – moralno je ono što teži zaštiti temeljnih ljudskih prava: prava na život, prava na slobodu i prava na imetak
- **profesionalne etike** – etike vezane za neko zanimanje u kojem je dužnost pridržavati se etičkog kodeksa te profesije
  - npr. liječnička etika
- **TELEOLOŠKA ETIKA (konzekvencionalistička etika)** – ističe da se ispravnost nekog čina procjenjuje prema njegovoj svrsi, tj. posljedicama koje je taj čin proizveo
  - ispravno je ono što dovodi do dobrog cilja (dobrih posljedica)
  - **hedonizam** – cilj moralnog djelovanja je doseganje ugode (užitka) i izbjegavanje neugode (boli)
    - ugodno se poistovjećuje se s moralno ispravnim, a neugodno s moralno neispravnim
    - npr. kirenska škola, epikurejci
  - **utilitarizam** – cilj moralnog djelovanja je ostvarivanje koristi svih (ili barem većine) onih koji su djelovanjem zahvaćeni
    - npr. J. Bentham, J. S. Mill, P. Singer
  - **eudaimonizam** – cilj moralnog djelovanja je blaženstvo (sreća) onoga koji djeluje
    - EUDAIMONIA (BLAŽENSTVO) – dobro koje se postiže moralnim djelovanjem, često se, ponešto pojednostavljeno, naziva i sreća

- npr. Aristotel navodi da je eudaimonia „*najbolja, najplemenitija i najugodnija stvar na svijetu*“
- **PRIMIJEJENA ETIKA** – konkretna, usmjerena na točno određeno područje i problem
  - nastoji **razriješiti** moralne dileme iz tog područja te riješiti konkretne probleme
  - često koristi teze iz normativne etike (npr. razmatra kako bi problem riješio utilitarist ili deontolog...)
  - različite grane i područja, npr. etika seksualnosti, problem patriotizma i nacionalizma, problem odnosa među spolovima, problem nasilja...
  - veći broj bioetičkih problema, npr. problem pobačaja, eutanazije, transplantiranja organa, eksperimentiranja nad životinjama, utjecaja na okoliš...
    - BIOETIKA – područje koje se bavi razmatranjem moralnih problema koji se javljaju u odnosu čovjeka i života uopće u svim njegovim oblicima i pojavnostima
      - nije podvrsta etike u užem smislu te riječi zato što je multidisciplinarna, tj. povezuje filozofsku etiku s medicinom, ekologijom, pravom...
- **DESKRIPTIVNA ETIKA** – etika koja se bavi **opisom**, ne propisuje što treba činiti, već opisuje postojeće norme i njihovo podrijetlo
  - **HERMENEUTIČKA METODA** – pri proučavanju moralnih fenomena ističe se važnost tradicije i predpresudbe osobe koja ih interpretira
  - **METAETIKA** – etika koja raspravlja o naravi i opravdanju moralnih sudova, a da se prethodno ne prihvate vrijednosti bilo kojeg konkretnog moralnog principa
  - **vrijednosna neutralnost** – metaetika nema namjeru formulirati moralna načela i dati odgovor što jest, a što nije moralno
  - **osnovna pitanja metaetike** – što u nekom sustavu znači pojam dobra i pojam zla, proizlaze li moralne norme iz ljudskog razuma ili iz osjećaja, jesu li moralne norme relativne ili univerzalne, mogu li moralni sudovi biti istiniti i lažni...
  - s obzirom na stav o spoznajnoj vrijednosti moralnih sudova metaetička proučavanja razlikuju sljedeće pristupe:
    - KOGNITIVIZAM – stav da moralni sudovi mogu biti istiniti ili neistiniti, dakle, moguće je imati znanje o njima
      - **naturalizam** – istinitost nekih moralnih sudova proizlazi iz nepromjenjive ljudske prirode
        - npr. Rousseau – ljudima je urođena želja za suradnjom
      - **nenaturalizam** – istinitost nekih moralnih sudova proizlazi iz moralne intuicije (a ne može se provjeriti razumom ili iskustvom)

- npr. G. E. Moore – nemoguće je moralne sudove opravdati bilo kakvim činjenicama
- NEKOGNITIVIZAM – stav da moralni sudovi ne mogu biti ni istiniti ni neistiniti, dakle, o njima nije moguće imati znanje
  - **emotivizam** – moralni sudovi ne izražavaju činjenice nego naš emocionalni stav prema nečemu (afektivna stanja)
    - Alfred Jules Ayer – ne postoji čvrsta moralna spoznaja, nego se razgovor o moralu svodi na emocionalno prihvaćanje nečega (reakcija: „Juhu!“) ili odbacivanje (reakcija: „Ua!“).
  - **preskriptivizam** – moralni sudovi ne izražavaju činjenice, nego indirektno izriču što bi trebalo biti (propisuju nešto)
    - Richard Hare – moralne izjave, iako su na prvi pogled izraz osjećaja, ustvari su vrsta uputa ili zapovijedi (npr. ako kažem da je loše uzimati tuđe stvari, time zapravo želim reći: „Ne kradi!“)
- metaetika proučava i kako različite etičke koncepcije odgovaraju na pitanje izvora morala pa se razlikuju:
  - RACIONALISTIČKA ETIKA – razum je presudan pri spoznaji što je dobro, a što zlo te, sukladno tome, racionalno donesene odluke vode u ispravno ponašanje
    - primjeri racionalističke etike:
      - Descartes – razum treba vladati ljudskom voljom i osjećajima koji čovjeka često navode na krivi put
      - Spinoza – cilj je razumom savladati afekte (intenzivne osjećaje, strasti...)
      - Kant – naglašava da djelo učinjeno iz osjećaja (nagruća) ne može zadobiti vrijednost moralnog čina
  - EMPIRISTIČKA ETIKA – iskustvo (poglavito osjećaji) presudno je pri određenju što je dobro, a što zlo te, sukladno tome, postupanje u skladu s pozitivnim moralnim osjećajima vodi u ispravno ponašanje
    - primjeri empirističke etike:
      - Hume – ispravno djelovanje proizlazi iz „moralnih osjećaja“ kao što su simpatija i suosjećajnost
      - Pascal – logika srca je iznad logike uma
- Pitanje važnja moralnih normi:
  - ETIČKI RELATIVIZAM – uvjerenje da nema moralnih normi koje bi vrijedile uvijek i svugdje
    - **blaži oblik** – unutar neke zajednice vrijedi određeni sustav normi koji može biti drugačiji od sustava normi koji vrijedi u nekoj drugoj zajednici te se ti sustavi mijenjaju tijekom povijesti
      - norma je opravdana i važeća tek u kontekstu konkretne kulture

- **ekstremniji oblik** – opravdanje i važenje pojedine norme moguće je tek u odnosu prema pojedincu
  - svatko ispravno i pogrešno doživljava drugačije i ima jednako pravo na vlastiti sustav vrijednosti (završava kao amoralizam)
- Primjeri za etički relativizam:
  - sofisti – isticali su nepostojanje čvrstih moralnih normi, ponekad u blažem, a ponekad u ekstremnijem obliku
  - TEORIJA NOVIH PLEMENA – ideja tipična za postmodernističke teoretičare koji predviđaju da će u budućnosti doći do sve veće fragmentacije društva
    - ljudi će dobrovoljno odabirati pripadnost malim zajednicama, „novim plemenima“, koja će imati svoj vlastiti skup promjenjivih moralnih vrijednosti (npr. navijači, pripadnici neke internetske grupe, zaposlenici neke tvrtke...)
- **ETIČKI UNIVERZALIZAM (APSOLUTIZAM)** – uvjerenje da postoji nešto što je dobro i zlo neovisno o mjestu, vremenu i subjektivnom stavu pojedinca i da je to nešto čega bi se svi ljudi trebali pridržavati (bez obzira što postoje pojedinci, ili čak skupine, koje to ne čine).
  - razlike između normi u pojedinim društvima etički univerzalisti objašnjavaju tezom da su neke norme ispravne, a neke jednostavno nisu
  - etički se univerzalizam može očitovati i kao ideja koja ne raspravlja o konkretnoj normi, već univerzalnost morala vidi u tome da sve norme moraju biti izvedene iz istog principa
- Primjeri za etički univerzalizam:
  - Sokrat – izvor svih moralnih normi treba biti umni uvid
  - kršćanska filozofija – polazeći od pretpostavke da je ljude stvorio jedan bog, koji je apsolutno dobro, njegove zapovijedi vrijede u svim prilikama i obvezujuće su za sve
  - Kant – postoji ćudoredna apriornost, tj. mogućnost da ljudsko biće neovisno o okolnostima i iskustvu i vlastitim osjećajima (nagnućima) dođe do toga što je ispravno
- Neke etičke teorije teško se mogu razvrstati u jednu od ovih kategorija zato što imaju elemente više njih, npr.:
  - Aristotelova etika s obzirom na to da ističe blaženstvo kao svrhu morala je teleološka etika, a s obzirom da razrađuje sustav vrlina aretaička etika
  - kršćanska etika ističe dužnost poštovanja božjih zapovijedi pa je po tome deontološka etika, ali se može shvatiti i kao „etika ljubavi“ pa bi po tome bila vrsta etike vrlina
- Jedna od najpoznatijih podjela je i Kantova podjela na dvije vrste etike:

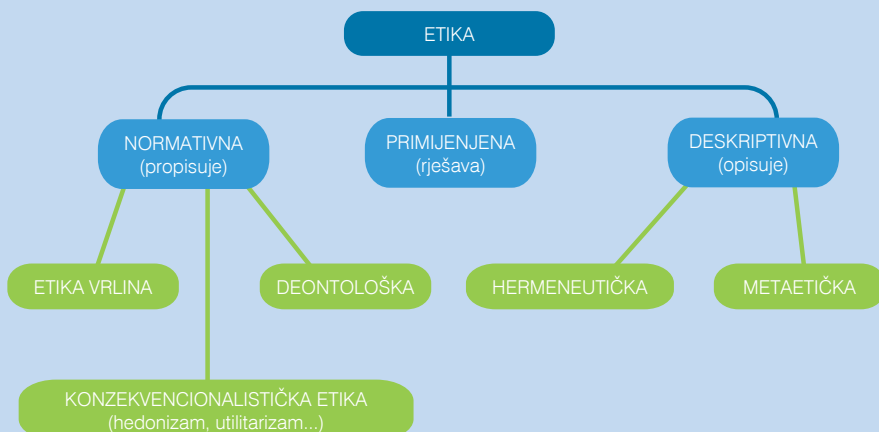
- **autonomna etika** (autonomija morala) – izvor morala je u samom čovjeku, a djelovanje nema vanjskog cilja, nego nastaje iz dužnosti prema moralnom zakonu
- **heteronomna etika** – izvor morala je nešto izvan čovjeka (društvene norme, autoritet, korist, užitak...)
  - s obzirom na taj kriterij, većina prije spomenutih etika može se svrstati u ovu kategoriju jer moralnim djelovanjem žele ostvariti neki cilj (eudaimonizam, hedonizam, utilitarizam...)

POJMOVI VEZANI UZ ETIKU

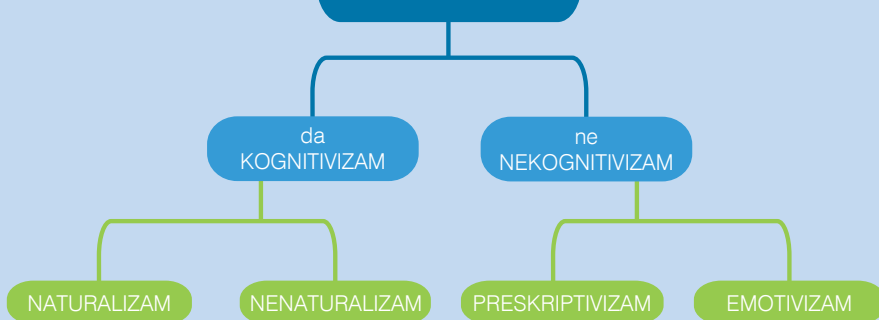
- ISPRAVNO – MORALNO – distinkcija koja se ponekad javlja, a tumači se:
  - ispravno – formalno sukladno s nekom moralnom normom
  - moralno – izraz slobodne i svjesne volje pojedinca da čini dobro
- ĆUDOREDNO – pojam se najčešće koristi kao sinonim za moralno, ali moguća su i malo drugačija tumačenja, npr.:
  - Hegel – ćudoredno je ono običajno koje se realizira u obitelji, društvu i državi, a sinteza je izvanjskog prava i unutarnje subjektivne moralnosti pojedinca
- SLOBODNA VOLJA – ODGOVORNOST – pojmovi u proporcionalnom odnosu (što je veća sloboda, veća je i odgovornost)
  - odgovornost je produkt volje koja slobodno odabire, odlučuje i djeluje
  - za loša djelovanja koja su produkt našeg izbora, možemo biti kažnjeni (od okoline ili države) jer se smatra da smo za njih odgovorni
- MORALNA OSOBA – promatranje čovjeka kao moralne osobe moguće je samo pod pretpostavkom slobode njegova djelovanja
  - **moralni subjekt** je, dakle, osoba koja slobodno odlučuje i provodi odluke u djelo (te se odluke mogu karakterizirati kao dobre ili loše)
    - **individuum** – u etici individuum označava osobu, pojedino ljudsko biće, jedinku koja djeluje kao moralni subjekt
    - svojim djelovanjem izgrađujemo vlastiti **moralni identitet**
  - **moralni objekt** je biće prema kojem je usmjereno djelovanje moralnog subjekta
    - sve ono prema čemu čovjek, kao moralna osoba, usmjerava svoja djelovanja (to ne moraju biti isključivo ljudi već i, primjerice, životinje ili priroda u cjelini)
    - u društvu smo svi i moralni subjekti (djelujemo) i moralni objekti (prema nama djeluju)
- MORALNA DVOJBA – moralna dilema u konkretnoj situaciji u kojoj osoba nije sigurna prema kojem bi se načelu trebala ravnati (npr. treba li govoriti istinu ako ćemo time odati tajnu koju smo saznali u povjerenju)

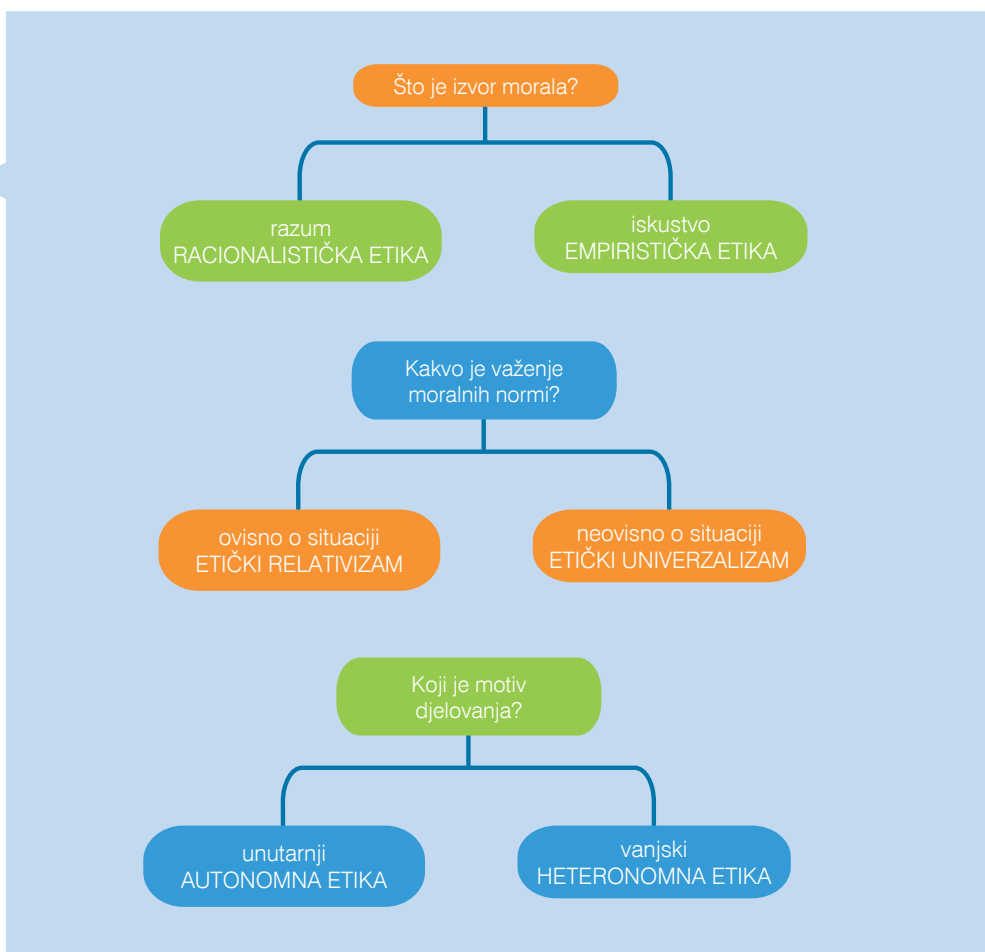
- **SAVJEST** – skup principa prema kojima procjenjujemo vlastito djelovanje, buduće (prethodna savjest) ili prošlo (naknadna savjest)
  - savjest – polazište praktičnog uma koji teži tome da odgovori na pitanje: „Što trebam činiti?“
  - u svakodnevnom životu određujemo je kao unutarnji glas koji nam govori što je dobro, a što loše
  - **damonion** – glas božanstva, Sokrat tako naziva savjest koja ga opominje da ne učini nešto loše
  - **konflikt savjesti** – neugodan osjećaj koji nastaje kad se želi za moralnim djelovanjem suprotstavljaju neke druge motivacije (npr. vlastita korist, ugoda...)
  - **grižnja savjesti** – osjećaj kajanja zbog nekog djelovanja koje pojedinac procjenjuje da nije moralno ispravno (to nije strah od kazne koji je samo bojazan da za svoje djelo ne budemo kažnjeni od izvanjskih faktora)
- **DUŽNOSTI – PRAVA** – suodnos među ovim pojmovima tumači se preko kategorije obveze
  - **dužnost** – ono što smo obvezni učiniti
  - **prava** – ono što nismo obvezni učiniti, ali je dozvoljeno da učinimo (ako to želimo)
- **MORALNI ZAKONI – DRŽAVNI ZAKONI** – zapovijedi koje se mogu, ali i ne moraju poklapati
  - u osnovi državni zakoni sankcioniraju veće moralne prekršaje (ubojstva, krađe...), a ne reguliraju one blaže
  - državni zakoni mogu biti i suprotstavljeni moralnim zakonima (npr. u totalitarnim režimima)
  - država sankcionira posredstvom svojih organa (npr. novčane kazne, zatvorske kazne...)
  - društvo sankcionira svojim postupcima prema pojedincu za kojeg smatra da je prekršio moralne zakone (npr. opomenama, ogovaranjem te, kao najveća kazna, izbjegavanjem i izolacijom pojedinca)
- **MORALNI ZAKON (KANT)** – moralno načelo koje ne proizlazi iz iskustva i koje je objektivno jer vrijedi za sve ljude u svim situacijama kao zapovijed uma
- **POŠTOVANJE I SAMOPOŠTOVANJE** – pojmovi vezani uz uvažavanje koje neki moralni subjekt treba razviti prema drugima (poštovanje) i prema samom sebi (samopoštovanje)
  - pridavanje vrijednosti drugima i sebi te ponašanje u skladu s tim (zaštita tih vrijednosti, iskazivanje poštovanja...)
  - neke teze ističu da je samopoštovanje preduvjet poštovanja drugih (tek ako uistinu poštujemo sebe, možemo istinski poštovati druge)
- **DOSTOJANSTVO** – pojam kojim se ističe vrijednost i važnost ljudskog bića
  - svi ljudi imaju dostojanstvo samim time što pripadaju ljudskom rodu
  - ljudska prava kao i zakoni trebaju štiti ljudsko dostojanstvo

- **PRAVEDNOST** – moralno ispravno podudara se (trebalo bi se podudarati) s onim što je pravedno
- **AKSILOGIJA – filozofija vrijednosti** – jedna od najmlađih filozofskih disciplina
  - učenje o vrijednostima, studij vrijednosti
  - **vrijednost** – sve što se može pozitivno prosuditi
  - vrijednosti su osnova etičke, ontološke i gnoseološke sfere
    - npr. etičke vrijednosti su pravednost, umjerenost, hrabrost, razboritost...
  - pojam uvode u 19. st. novokantovci – **Lotze** – do tad se kao problem aksiologija proučavala u etici i estetici
  - **Max Scheler** – **materijalna vrijednosna etika** – vrijednosti su objektivne biti, premda sadržane u iskustvu, one su apriorne i neovisne o spoznavatelju („logika srca“ umjesto „logike uma“)

Mogu li moralni sudovi
biti istiniti i neistiniti?

1. 4. ESTETIKA

- filozofska disciplina koja se bavi ljepotom – **filozofija lijepoga**
  - osnovno područje bavljenja – stvoreno lijepo
  - premda neki estetičari govore i o području prirodno lijepoga, mnogi misle da priroda sama po sebi nije ni lijepa ni ružna pa kategoriju prirodne ljepote ne uvrštavaju u područje estetike
- A. G. Baumgarten, 18. st. – osnivač estetike kao samostalne filozofske discipline
  - estetika je znanost koja istražuje osjetilnu spoznaju lijepoga (i to savršenu osjetilnu spoznaju)
- Croce – estetika je „nauka o izrazu“, a umjetnost je intuitivna spoznaja koja fantazijom spoznaje ono individualno
- umjetnost se počela filozofski razmatrati još u antici (Platon i Aristotel)

- FILOZOFIJA UMJETNOSTI – dio estetike koji se bavi ljepotom koja je produkt ljudske djelatnosti
  - ispituje bit, uvjete i kriterije stvaranja, doživljavanja i prosuđivanja lijepog, odnosno umjetnosti
- **LIJEPO** – pojam koji ujedinjuje prirodno lijepo (lijep čovjek, lijep krajolik...) i stvoreno lijepo (umjetnička slika, skladba...)
  - prirodno i stvoreno lijepo ne moraju se uvijek podudarati (npr. prirodno lijepo u umjetnosti može postati kič, a umjetnički lijepo u realnosti može biti ružno)
  - različita određenja lijepog odnosno ljepote:
    - svakodnevno shvaćanje – ljepota je svojstvo koje pri gledanju izaziva ugodu i divljenje
    - Platon – lijepo je manifestacija dobrote – ideja dobra „podaruje ljepotu svim stvarima“
    - Aristotel – bit je ljepote u poretku i simetriji dijelova neke cjeline
    - Baumgarten – bit ljepote je u „savršenoj osjetilnoj predodžbi“
    - Hume – bit je ljepote u sviđanju koje prati osjetilnu aktivnost
    - Kant – ljepota je sviđanje bez interesa i bez pojmovne spoznaje
    - Hegel – lijepo je osjetilna pojava ideje
    - Croce – ljepota je uspjeti izraz
- SKLAD (HARMONIJA) I RAZMJER (SIMETRIJA) – mnogi filozofi sklad i razmjer navode kao bitne značajke ljepote
  - sklad i razmjer zamjećuju se osjetilno, ali kriteriji kojima se oni utvrđuju su razumske kategorije – brojevi (npr. zlatni rez)
- **UMJETNOST** – specifična ljudska djelatnost koja proizvodi nešto lijepo, djelatnost koja uključuje izraženu i oblikovanu kreativnost
  - premda u sebi nosi elemente osjetilnosti smatra se produktom duhovne djelatnosti
  - pri proučavanju umjetnosti moguće se usmjeriti na različite aspekte, a najčešći su:
    - umjetničko stvaralaštvo – npr. što se događa pri umjetničkom stvaranju, imitira li umjetnik prirodu, kolika je vrijednost mašte...
    - umjetničko djelo – npr. zašto jedna slika jest umjetničko djelo, a druga nije, zašto je nešto kič
    - doživljaj umjetničkog djela – npr. što se događa s osobom pri doživljaju umjetničkog djela, koliko se ti doživljaji razlikuju od osobe do osobe...
- TEORIJA MIMEZE – najpoznatija teorija umjetnosti
  - teza da umjetnost oponaša stvarnost (Platon, Aristotel) – funkcija reprezentacije
- GRAĐA UMJETNOSTI – tonovi, boje, oblici...

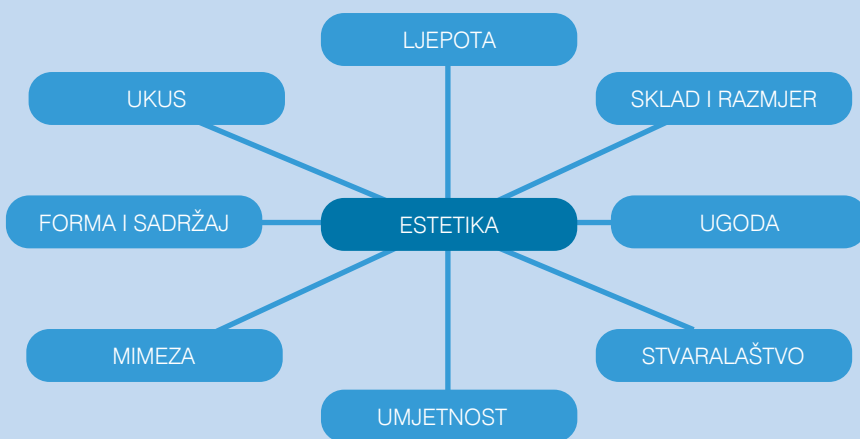
- tu građu doživljavamo osjetilnim opažajem – mnogi u umjetnosti vide način u kojem se ono duhovno izražava kroz osjetilno
  - Hegel ističe da se u umjetnosti ono duhovno „*pokazuje kao prevedeno u osjetilnost*“
- **FORMA UMJETNOSTI** – način na koji se oblikuje neka građa u cjelini (npr. raspored i suodnos tonova u skladbi, boja na slici...)
- **procjena ljepote i umjetničke vrijednosti** nečega može biti rukovođena različitim kriterijima:
  - **SUD UKUSA** – subjektivan i proizvoljan – zasnovan na individualnoj prosudbi pojedinca koji nešto s užitkom opaža
    - **Kant** – kod sudova ukusa opaža antinomiju – subjektivni su, a istodobno imaju očekivanje da postanu obvezni
    - **UKUS** – engleski empiristi smatraju da za razliku od pojedinog osjetila postoji tzv. „osjetilo lijepoga“ (sense of beauty)
  - **ESTETIČKI SUD** – objektivan i općevaljan – zasnovan na načelnim kriterijima prema kojima se zaključuje da bi neko djelo svatko trebao prosuditi kao lijepo – estetski sud nudi argumente zašto je to tako (zašto nešto jest umjetničko djelo, a nešto nije)
    - **Kant** – daje mu prednost pred sudom ukusa jer estetski sud je općevaljan i nužan, u njemu dolazi do izražaja „bezinteresno sviđanje“
      - formalistički zasnovana estetika „*Lijepo je ono što se sviđa samo po sebi, bez interesa za realnu egzistenciju i za posjedovanje predmeta.*“
      - samo kao racionalna bića možemo imati svijest o harmoniji razuma i mašte, a time se postiže nužna objektivnost estetskih sudova (bez uporabe razuma mogu se razviti samo subjektivni sudovi ukusa)
- Postoji **društveno-povijesni kontekst** razumijevanja umjetnosti
  - što je lijepo i što je umjetničko djelo ovisi o društvenom i povijesnom momentu
    - Hegel ističe da se i umjetnost razvija kroz samorazvoj ideje tijekom povijesti, a umjetnost samo zorno predočava apsolut
      - „*Svijest o umjetnosti razvija se s napretkom duha u svijesti o njegovoj slobodi, koji se zbiva u povijesti.*“
    - umjetničkim se djelom smatra ono što je u skladu s dominantnim težnjama pojedinog razdoblja i tadašnjim tumačenjem svijeta, npr:
      - antička umjetnost – prikazivanje ljepote prirode (*fysis*)
      - srednjovjekovna umjetnost – veličanje boga
      - romantična umjetnost – odraz genija i njegove originalnosti
      - realistička umjetnost – prikazivanje stvarnosti, posebice društvenih odnosa i njihovih utjecaja na pojedinca
      - suvremena promjena perspektive – dvije struje:
        - industrije zabave – lijepo kao ugodno, estetiziranje je često produkt anesteziranja osjetilnosti, ne traži se veći angažman od recipijenta

- cilj umjetnosti postaje zabava, razbibriga, ispunjavanje slobodnog vremena...
- estetika ružnoće i estetika šoka – obrat u ukusu, ne inzistira se da umjetnost bude lijepa, nego ružnoćom želi šokirati i tako uznemiriti i izazvati reakciju kod recipijenta
- u suvremenoj filozofiji najviše su se umjetnošću bavili: Kierkegaard, Schopenhauer, Nietzsche, Heidegger, Sartre, Adorno, Marcuse...

● **pitanje svrhe umjetnosti**

- Platon – kao „kopija kopije“ nema neku veću vrijednost, ali ako se pravilno usmjerava, može imati odgojnu funkciju
- Aristotel – umjetnost omogućuje otkrivanje bitnog te etičko uzdizanje kroz katarzu
- Schelling – umjetnost je sama sebi svrha, ona je objava apsoluta
- Hegel – umjetnost omogućuje spoznaju jer i ona prikazuje ideju i to u osjetilnom obliku
- Schopenhauer – paliativna umjetnost tješiteljica omogućuje kratkotrajni bijeg od stvarnosti, glazba je „kupelj duha“
- Nietzsche – umjetnost je „vrjednija od istine“, „život se može izdržati samo kao estetski fenomen“, „imamo umjetnost da ne bismo propali zbog istine“
- Sartre – umjetnost predstavlja apel za promjenom svijeta, „književno djelo treba spriječiti čitatelja da mirno spava“
- Bloch – umjetnost nam pomaže da se nadamo zato što su umjetnička djela utopije
- Heidegger – umjetnost može biti jedna od sila koje sprječavaju „zaborav bitka“ i vode do istine, umjetnosti su „pozvane na poetsko raskrivanje“

1. 5. GNOSEOLOGIJA

- **spoznajna teorija**, filozofska disciplina koja se bavi porijeklom, izvjesnošću i dosegom ljudske spoznaje te problemom istine
- John Locke, 17. st. – utemeljitelj spoznajne teorije kao samostalne filozofske discipline (odijelio ju je od ostalih i definirao područje kojim se bavi)
- EPISTEMOLOGIJA – disciplina koja proučava ljudsko znanje
  - često sinonim za gnoseologiju, a ponekad se razumije kao podvrsta gnoseologije
- NOETIKA – skolastički naziv za područje filozofije koje se bavi ljudskom spoznajom
- **GNOSEOLOŠKE KONCEPCIJE** – prema odgovoru na pitanje što je **izvor spoznaje** razlikujemo:
  - RACIONALIZAM – gnoseološka koncepcija po kojoj je **razum** (*ratio*, um) glavni izvor ljudske spoznaje, mišljenje je najvažniji spoznajni proces (npr. Sokrat, Platon, Descartes...)
  - EMPIRIZAM – gnoseološka koncepcija po kojoj je **iskustvo** glavni izvor ljudske spoznaje (npr. Locke, Hume, Berkeley...)
  - SENZUALIZAM – gnoseološka koncepcija po kojoj su **osjetila**, tj. **opažanje** glavni izvor spoznaje (npr. sofisti, epikurejci...)
  - KRITICIZAM – Kantova kritička **sinteza empirizma i racionalizma** po kojoj subjekt spoznaje (čovjek) spoznaji daje oblik (slično racionalizmu), ali objekt spoznaje joj daje sadržaj (slično empirizmu)
  - INTUICIONIZAM – koncepcija po kojoj je **intuicija** (direktan uvid) put do najvažnijih i najdubljih istina (npr. Bergson)
  - IRACIONALIZAM – zajedničko ime za sve ideje koje izričito niječu primat razuma pri spoznavanju i odriču mogućnost da se bit svijeta racionalno spozna, npr.:
    - MISTICIZAM – gnoseološka koncepcija prema kojoj stanje **ekstaze**, transa i slično jedino daje pravi uvid u natprirodnu osnovu stvarnosti (npr. Plotin)
    - VOLUNTARIZAM – gnoseološka koncepcija po kojoj je **volja** glavni izvor spoznaje (npr. Aurelije Augustin, Duns Scot, Schopenhauer, Nietzsche...)
- **GNOSEOLOŠKA GLEDIŠTA** – razlikuju se s obzirom na pitanje o **dosegu (granicama) ljudske spoznaje**
  - DOGMATIZAM – moguća je sigurna i potpuna spoznaja, postoji konačna i apsolutna istina do koje se može doći
  - SKEPTICIZAM – nije moguće spoznati objektivnu istinu i/ili istine jer je nema
  - KRITICIZAM – sredina između dogmatizma i skepticizma – ideja da je spoznaja do neke granice sigurna, ali nakon nje posve je nesigurna – često se koristi i naziv **agnosticizam**:

- postoji granica spoznaje koja je neprekoračiva
- ograničenost spoznaje može biti uzrokovana ograničenošću spoznajnog subjekta ili netransparentnošću spoznajnog objekta
- ISTINA – definiranje i proučavanje pojma istine jedan je od osnovnih problema gnoseologije
  - različite teorije istine:
    - **teorija adekvacije** – zove se još i teorija korespondencije
      - najstarija teorija istine – najviše se vezuje uz Aristotela
      - istina je u podudaranju (korespondenciji) između misli i stvari – dakle, podudaranje sadržaja našeg mišljenja s onim što je stvarno (npr. ako je nešto kokoš, a mi mislimo da je kokoš, onda je to istina)
      - vanjski svijet je realan sa svojim objektivnim karakteristikama koje spoznajni subjekt shvaća na ispravan ili neispravan način
    - **teorija koherencije** – teorija s početka 20. stoljeća, istinitost ne nalazi u odnosu prema nekoj objektivnoj realnosti nego u odnosu prema drugim izjavama (drugim sudovima)
      - istiniti sudovi čine cjelinu (koherentni skup)
      - neki je sud istinit ako se uklapa u tu cjelinu na način:
        - da ne proturječi ostalim sudovima u tom skupu
        - da se sudovi međusobno podupiru
      - problem – različiti skupovi su različiti pa jedan te isti sud prema jednom je istinit, a prema drugom neistinit (npr. liječenje aromaterapijom je istinito iz pozicije sustava alternativne medicine, ali nije u okviru sustava „zapadnjačke“ medicine)
    - **pragmatična teorija** – istina se procjenjuje ovisno o kriteriju upotrebljivosti
      - upotrebljivo je ono što nam olakšava snalaženje u svijetu i omogućuje uspješno (efikasno) djelovanje
      - dakle, istiniti su samo oni sudovi koji imaju pragmatičnu vrijednost
      - cilj spoznaje nije predočavanje objektivne realnosti, nego je cilj spoznaje uspješno i korisno djelovanje
    - **teorija evidencije** – istina je u slaganju suda sa samim sobom
      - evidencija je očitost, očevidnost, tj. neposredni uvid da je nešto istinito, sigurno, uvjerljivo i jasno
    - **logicistička teorija** – istina je vječna i neovisna o vremenu i čovjeku, to je „istina o sebi“
      - „treće carstvo“ – aksiologija ističe da je carstvo istinitih vrijednosti zasebno od carstva materijalnog svijeta (svjetskih vrijednosti) i carstva ljudske subjektivnosti (misaonih vrijednosti)
    - **objektiviistička teorija** – bivstvovanje u svojoj „neskrivenosti“
      - kod Heideggera

- RELATIVIZAM – teza da ne postoji apsolutna istina, nego da je ona uvjetovana, da proizlazi iz odnosa prema nečemu, ne postoji sama po sebi, nego kroz svoj odnos s nečim drugim
  - relativne istine su one koje ovise npr. o čovjeku i njegovu gledištu ili o povijesnom trenutku
  - u suprotnosti su s apsolutnim (bezuvjjetnim) istinama
  - naziv relativna istina ponekad se koristi za ideje koje su nepotpune, tj. za djelomičnu istinu koja se treba korigirati i usavršavati

POJMOVI VEZANI UZ GNOSEOLOGIJU

- SPOZNAJA – proces dolaženja do znanja, djelatnost otkrivanja istine
- ZNANJE/EPISTEME – produkt nekog spoznajnog procesa, opravdano istinito vjerovanje, sud ili skup sudova u čiju je istinitost netko s pravom uvjeren
  - ZNANJE – MNIJENJE – s obzirom na opravdanost uvjerenja ovi se pojmovi ističu kao suprotnosti (dok bi neznanje bio puki nedostatak znanja)
    - MNIJENJE/DOKSA – nesigurno mišljenje prihvaćeno bez dovoljnog razloga i čvrstog uvjerenja
      - prema racionalistima mnijenje je najčešće produkt prihvaćanja osjetilnih podataka kao konačnih i neprikosnoveno istinitih pa u tom smislu može biti puka varka, privid
        - ponekad se kao stupanj između mnijenja i znanja ističe **vjerovanje** koje nema objektivne zasnovanosti, ali postoji subjektivna uvjerenost

Svijest, mehanizmi i elementi svijesti

- SVIJEST – pojam koji ima višestruko značenje, a u gnoseologiji najčešće znači:
  - sveukupnost psihičkih procesa pojedinca
  - „akt nad aktom“ – posebna vrsta doživljavanja koje prati sve ostalo doživljavanje subjekta, no to doživljavanje nije uvijek jednako istaknuto (podsvijest)
  - engleski empiristi (počevši od Lockeja) svijest definiraju kao **tabulu rasu** (koja se kasnije „ispisuje“ zahvaljujući iskustvu), dok racionalisti smatraju da u svijest njezini sadržaji nisu isključivo iskustvenog podrijetla (**teorija urođenih ideja**)
  - postoje različite podjele svijesti, npr.:
    - **direktna svijest** – spoznajni subjekt (čovjek) usmjeren je na spoznajni objekt (bilo što izvan tog čovjeka) i donosi neki sud (npr. ova kuća je velika)
      - npr. fenomenolozi govore o „intencionalnosti svijesti“
    - **refleksivna svijest (refleksija)** – spoznajni se subjekt usmjerava na samoga sebe i sam čin svijesti te izriče što je

doživljeno u direktnoj svijesti (npr. iskustvom sam spoznao da je ta kuća velika)

- to je viši stupanj svjesnosti u kojem se očituje spoznaja vlastitog spoznavanja, tj. predmet refleksije je sam um i njegovo djelovanje (spoznajni subjekt je usmjeren na samog sebe, a ne na neki vanjski objekt)
- npr. Locke – unutarnje iskustvo naziva refleksijom
- SAMOSVIJEST – svijest o samome sebi, o identitetu „ja“ kao subjektu koji je stalan u odnosu na promjenjiva psihička stanja i procese
  - Descartes – prva nepobitna istina je upravo sigurnost da mi postojimo (zato što mislimo)
- OSJET – doživljaj koji dolazi od osjetila (preko vida, sluha, njuha, opipa...) i koji zahvaća materijalne kvalitete objekta (oblik, veličinu, boju...)
- PERCEPCIJA – zamjedba, opažanje – cjelovit doživljaj nečega iz vanjskog svijeta koji dobivamo osjetilnim organima
  - to je organizirana cjelina, a ne samo puki zbroj osjeta
  - ZOR – drugi naziv za percepciju (zorno je ono što je moguće osjetilno spoznati)
- APERCEPCIJA – svjesno opažanje – proces u kojem neka postojeća psihička struktura (spoznajna podloga) usvaja i osvještava psihičke, odnosno svjesne sadržaje
  - osjetni podaci dižu se na viši nivo uz postojanje osvještavanja
    - Leibniz – samosvjesna percepcija, svaka svjesna predodžba
    - Kant – apercepcije dijeli na:
      - „empirijska apercepcija“ – svijest o vlastitom „ja“ pri „unutarnjem opažanju“
      - „transcendentalna apercepcija“ – čista apercepcija koja svodi svjesne sadržaje na „ja“ kao jedinstvo apriornih elemenata svijesti (kroz stav „Ja mislim.“)
- PREDODŽBA – doživljaj u kojemu bez prisutnosti vanjskih podražaja obnavljamo prije percipirane sadržaje
  - manje jasne i određene od percepcije, siromašnije u detaljima
- INTELEKT/UM – RAZUM – premda se pojmovi ponekad tumače kao sinonimi, ipak je preciznije razlikovanje:
  - **intelekt/um** – najviša spoznajna moć koja je iznad osjetne percepcije i iznad razuma
    - sposobnost nevezana uz neki tjelesni organ, dohvaća bit nečega, tj. predmete na opći, apstraktan način
  - **razum** – niža spoznajna moć koja do spoznaje dolazi samo na osnovi neposrednih osjetilnih percepcija
- **MIŠLJENJE** – sadržaj svijesti u kojem se koristi razum i/ili um
- ZRENJE – kao prijevod grčke riječi teorija, zrenje bi bilo motrenje nekog objekta i time dolaženje do istine; no pojam se koristi u više, često vrlo različitih značenja, npr.:
  - intuicija – direktno „motrenje“ osjetilnih ili logičkih oblika

- kontemplacija – „motrenje“ duhovne stvarnosti u koju uranja
- opažanje – osjetilno spoznavanje, „motrenje“ izvanjskog svijeta
- POJAM – oblik misli o biti nečega, izriče opće obilježje
- SUD – oblik misli kojim se nešto potvrđuje ili poriče, misli se neko stanje stvari
  - Kant sudove dijeli na:
    - **analitički sudovi** – oni u kojima se do predikata dolazi pukom analizom subjekta, predikat je već unutar sadržaja subjekta (npr. trokut ima tri vrha)
    - **sintetički sudovi** – oni u kojima se do predikata ne može doći analizom subjekta, predikat donosi novu informaciju (npr. Pero je maneken)
- ZAKLJUČAK – oblik misli u kojem jedan sud (konkluzija) logički slijedi iz jednog ili više drugih sudova (premise)
- DEFINICIJA – sud u kojem se na nedvosmislen način određuje sadržaj nekog pojma
  - logička definicija kao bitne elemente navodi najbliži rod (*genus proximum*) i vrsnu razliku (*differentia specifica*)

Doživljaj istinitosti

- IZVJESNOST – sigurnost, doživljaj da je nešto posve istinito i nesumnjivo
  - Descartes – kriteriji izvjesnosti su jasnoća i razgovijetnost
  - Kant – postoji ako „*uviđamo da je nemoguće da bi spoznaja bila lažna*“
- VAŽENJE – termin se najčešće tumači kao:
  - objektivna nužnost da se neka istina prizna (slično izvjesnosti)
  - u aksiologiji važenje se koristi kao pojam koji označava bit istina i vrjednota
- PRETPOSTAVKA – teza koja se uzima kao istinita pa se iz nje izvode neki zaključci (premise)
  - važenje izvedenog ovisno je o važenju pretpostavke
- KONZISTENTNOST – karakteristika cjeline kojoj dijelovi ne protuslovi jedan drugome (npr. aksiomi i teoremi unutar jednog logičkog sustava)
- TAUTOLOGIJA – pojam koji se tumači kao:
  - ponavljanje nečega što ima isti smisao različitim riječima (gomilanje suvišnog), npr. sretna sam, vesela i radosna, ili u definiciji „Zbroj je produkt zbrajanja.“
  - iskaz koji je istinit u svakom mogućem slučaju (moderna logika) – npr. Kiša pada ili ne pada.
- APORIJA – nerješive zagonetke, problemi koje nije moguće razmrsiti jer se nameću dva suprotna, a podjednako uvjerljiva rješenja
  - Zenonove aporije – najpoznatije aporije

- Za neke je mislioca aporija motiv za razmatranje nečega i teži se tome da se ona ipak riješi, a za neke je aporija konačni rezultat promišljanja (npr. skeptici)
- ANTINOMIJA – proturječje nekog zakona ili stava sa samim sobom
  - pojam u filozofiju uvodi i razrađuje Kant
- PARADOKS – pojam koji se najčešće upotrebljava u dva (suprotna) značenja:
  - teza koja se nakon pobližeg ispitivanja pokazuje kao istinita, premda se na prvi pogled čini neistinitom (npr. Sokratovo „Znam da ništa ne znam,“ na prvi pogled izgleda nemoguće, jer ako nešto znamo, onda ne može biti da ništa ne znamo, ali u osnovi rečenica iskazuje moguću situaciju, situaciju u kojoj osoba može imati svijest o veličini vlastitog neznanja)
  - teza koja se nakon pobližeg ispitivanja pokazuje kao neistinita, premda se na prvi pogled čini istinitom (u tom kontekstu i aporije se mogu pokazati kao paradoksi)
  - „RUSSELLOV PARADOKS“ – najpoznatiji paradoks u suvremenoj logici i teorijama skupa – počiva na pitanju može li jedan skup svih skupova koji ne sadrži same sebe, sadržavati samog sebe kao element
  - ponekad se pojmovi paradoksa i aporije izjednačuju
- DOGMA – SKEPSA – pojmovi se suprotstavljaju po pitanju sigurnosti nečega
  - **dogma** – teza koja se smatra neoborivom (npr. u kršćanstvu postoje istine u koje se ne sumnja jer se smatraju objavom)
  - **skepsa** – pristup koji ističe sumnju u svaku tezu
- SOLIPSIZAM – u spoznajno-teorijskom smislu solipsizam ističe doživljaj i ideje koje on proizvodi kao jedinu realnost
  - **metodički solipsizam** – postupak u kojemu se sve osim sebe i vlastite svijesti odbacuje kao neodrživo sve dok se ne ispita i dokaže (npr. Descartes)

Metode spoznaje

- INDUKCIJA – DEDUKCIJA – osnovne metode zaključivanja
  - **indukcija** – zaključivanje od pojedinačnog (posebnog) prema općem
  - **dedukcija** – zaključivanje od općeg prema pojedinačnom
- APSTRAKCIJA (GENERALIZACIJA) – DETERMINACIJA (KONKRETIZACIJA)
  - **apstrakcija** – postupak u kojem se izostavlja pojedinačno i sporedno, a zadržava opće i važno
    - uopćavanje, postupak vezan za indukciju kojom se od pojedinačnih slučajeva izvode opća pravila i zakoni (zadržavanjem onoga što je svim slučajevima zajedničko)
  - **determinacija** – postupak u kojem se dodaju obilježja pa se dobiva posebniji, konkretniji pojam

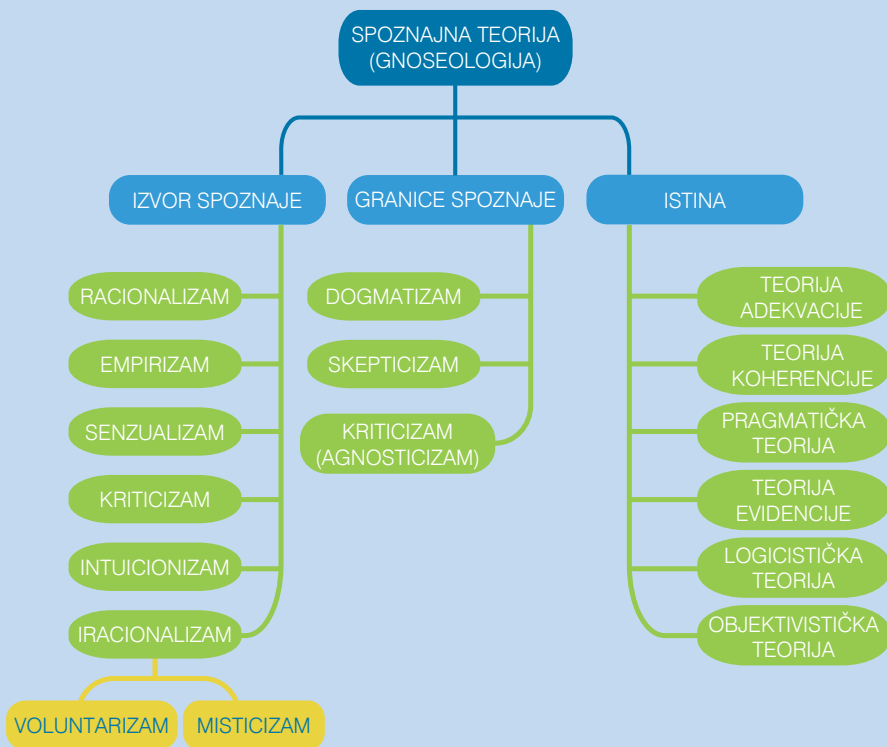
- ANALIZA – SINTEZA
  - **analiza** – raščlanjivanje neke cjeline na njezine sastavne dijelove koji su od nje jednostavniji
  - **sinteza** – postupak u kojem se razlučene pojedinosti združuju u složeniju jedinstvenu cjelinu
- DIJALEKTIČA METODA SPOZNAJE – ističu je Hegel i Marx
  - bazira se na spoznaji dijalektike stvarnosti – zbivanja se promatraju i objašnjavaju preko procesa promjena, povezanosti s drugim zbivanjima, preko njihove međusobne uvjetovanosti i slično
    - u tim se promjenama pronalaze suprotnosti i uzajamna negiranja te se otkriva kako te različitosti uvjetuju nastajanje novih kvaliteta
- EMPIRIJSKA METODA SPOZNAJE – ističu je empiristi
  - bazira se na promatranju i eksperimentu nakon čega se induktivno dolazi do pravila i zakona
- LOGIČKO-ANALITIČKA METODA SPOZNAJE – ističu je predstavnici analitičke filozofije
  - bazira se na analizi koja u skladu s logičkim pravilima deduktivno izvodi posebnije, konkretnije spoznaje

Opreke povezane s iskustvom

- IMANENTNO – TRANSCENDENTNO – suprotni pojmovi koji ističu razliku između onoga što jest u svijetu i onoga što je izvan njega (distinkcija je već objašnjena u okviru metafizike)
  - u gnoseologiji se razlikovanje imanentnog od transcendentnog uglavnom odnosi na pitanje spoznatljivosti nečega, tako da je ono imanentno spoznatljivo (iskustvom i/ili razumom), a transcendentno ili nespoznatljivo ili dostižno samo mističnom ekstazom
  - Kant – za njega je sve u okviru iskustva imanentno (dakle i spoznatljivo), a izvan iskustva transcendentno (nespoznatljivo)
- TRANSCENDENTALNO – EMPIRIJSKO
  - **transcendentalno** – ono što prethodi iskustvu, postoji neovisno o iskustvu
    - Kant – oblici misli, tj. mogućnosti spoznaje su transcendentalni, subjekt ih ima neovisno o iskustvu, oni omogućuju iskustvo, no ne prelaze iskustvene granice
  - **empirijsko** – sve ono što je iskustveno, što je u okviru iskustva i što je dohvatljivo iskustvom, najčešće se tumači da empirijsko područje postoji neovisno o samom spoznajnom subjektu, koji pak iskustvom o njemu dobiva informacije
- A PRIORI – A POSTERIORI – pojmovi čija se uporaba u bitnome poklapa s razlikovanjem transcendentalnog i empirijskog:
  - **a priori** – ono što potječe iz ranijega, u spoznajno-teorijskom smislu – prediskustveno

- a priori su sve spoznaje stečene neovisno o iskustvu (isključivo kao produkt uma)
- **a posteriori** – ono što potječe iz kasnijeg, u spoznajno-teorijskom smislu – poslijeiskustveno
  - a posteriori su sve spoznaje koje potječu iz iskustva
    - empiristi i racionalisti razilaze se oko pitanja postoje li a priori spoznaje (racionalisti tvrde da postoje)
    - Kant – ono a priori (mogućnosti spoznaje) omogućuje ono a posteriori
- SENZIBILNO – INTELIGIBILNO:
  - **senzibilno** – ono što se može spoznati osjetilima
  - **inteligibilno** – ono što se ne može spoznati osjetilima nego je dohvatljivo samo razumom, nadosjetilno, npr. brojevi za pitagorejce, Platonove ideje
  - pojmovi koji se često koriste u istom značenju su: empirijsko, senzibilno, a posteriori, a ponekad i imanentno, a s druge strane, transcendentalno, a priori i inteligibilno

1.6. Filozofija prirode i filozofija znanosti

FILOZOFIJA PRIRODE

- filozofska disciplina koja proučava prirodu i njezine manifestacije
- počeci filozofije vežu se uz proučavanje prirode – *FYSIS*A
- doživljaj prirode mijenjao se tijekom povijesti:
  - antika – prevladava kontemplirajući (teorijski) stav prema prirodi
    - tipični problemi su:
      - Je li poredak stvari jedan ili ih ima više?
      - Je li poredak stvari vječan?
      - Što su nastajanje i propadanje?
      - helenizam – ideja da se spoznavanjem prirode spoznaje i samoga sebe i obrnuto
  - srednji vijek – priroda je božje djelo
  - novi vijek – priroda je predmet proučavanja čije tajne treba razotkriti
  - suvremeno doba – priroda je predmet iskorištavanja, no istodobno i ono što treba zaštititi i očuvati, pa čak i proizvesti („stvaranje prirode“)
- ČOVJEK – PRIRODA
  - ako se pod prirodom razumije ljudsko okruženje koje nije nastalo čovjekovim djelovanjem, pitanje suodnosa čovjeka i prirode postaje jedno od važnih pitanja ne samo filozofije prirode nego i antropologije, etike i bioetike
  - filozofi često ističu nužnost pozitivnog stava prema prirodi te njezina očuvanja, npr.:
    - **Rousseau** – „*Natrag k prirodi!*“
    - **Bacon** – „*Prirodu savladavamo ako joj se pokoravamo!*“
    - **Marcuse** – kao što se nemilosrdno uništava priroda, uništava se i ljudska sloboda

FILOZOFIJA ZNANOSTI

- ZNANOST – metodički stečena i sistematski sređena znanja o određenom području ili aspektu zbilje, a također i djelatnost kojom se takva znanja stječu
- u antičkoj Grčkoj pod ljubavlju prema mudrosti shvaća se i filozofija i ono što danas nazivamo znanost, no tad već počinje proces osamostaljivanja pojedinih znanosti, u prvom redu: matematike, astronomije i mehanike

- novi vijek donosi nova izdavanja iz filozofije (fizika, kemija, biologija...)
- mnoga pitanja koje je obrađivala tradicionalna filozofija, danas pripadaju znanstvenoj domeni
- Višestruko shvaćanje prirode i dometa znanosti:
  - ZNANSTVENI REALIZAM – znanost se vidi kao nešto što utjelovljuje znanje izvan prostora i vremena
    - teorijski pojmovi i postavke znanosti zrcale neku realnost
  - ZNANSTVENI INSTRUMENTALIZAM – znanost kao povijesna ljudska djelatnost
    - teorijski pojmovi služe tek kao sredstvo kojim uređujemo iskustvo
- Znanost je jedinstvo u kojemu pronalazimo:
  - istraživanja – npr. **promatranje** nekog procesa s ciljem da se stekne uvid u njegove zakonitosti (to može biti prirodno nastali proces ili izazvan ljudskim djelovanjem – eksperiment)
  - izlaganja – npr. **objašnjenje** nekog procesa, njegovih uzroka i posljedica
  - otkrića – npr. uočavanje nečega novoga (što do tada nije bilo uočeno) ili konstruiranje nečega novog
  - dokaze – utemeljeni, provjereni i provjerljivi razlozi zbog kojih se nešto tvrdi
  - sisteme – povezivanje spoznaja u koherentan **znanstveni sustav** (kao jedinstvo teorijskog i empirijskog dijela)
  - metode – **znanstvene metode** su oni postupci koji se upotrebljavaju pri procesu istraživanja nečega (npr. analiza, sinteza, indukcija, dedukcija, promatranje, eksperiment, brojenje, mjerenje, hipoteze...) ili postupci koji se upotrebljavaju pri procesu izlaganja (npr. definicije, klasifikacije...)
  - jezik – specifična znanstvena terminologija koja ujedinjuje jezik opažanja i jezik teorije
- TEHNIKA – grč. techne – vještina, umijeće
  - skup postupaka i pravila kojima se koriste ljudi u nekom određenom djelovanju, npr. skakač motkom koristi skakačku tehniku
  - izraz tehnika često se koristi i za TEHNOLOGIJU – skup instrumenata i strojeva koji su produkt znanstvenih istraživanja, a koriste ih ljudi u praksi (npr. računala, prijevozna sredstva...)
- PREDMET – predmet znanosti je njezino područje proučavanja, iz toga se najčešće izvodi podjela na:
  - prirodne znanosti – proučavaju se entiteti nastali prirodnim putem (bez utjecaja čovjeka) – npr. fizika, kemija, biologija...

- društveno-humanističke znanosti – proučavaju se entiteti nastali ljudskim djelovanjem – npr. sociologija, povijest...
- formalne znanosti – proučavaju se formalni entiteti – npr. matematika, formalna logika...
- TEORIJSKE I PRAKTIČNE ZNANOSTI – podjela vezana uz razlikovanje cilja nekog znanstvenog istraživanja:
  - teorijska znanost – cilj im je doći do novih spoznaja na nekom području, produbiti znanje o nečemu...
    - TEORIJA – u antici – gledanje, promatranje
  - praktična znanost – primijenjene znanosti – cilj im je primjena znanstvenih spoznaja na neko točno određeno područje radi postizanja praktične koristi (npr. medicina)
    - u osnovi koriste one spoznaje do kojih je došla teorijska znanost i koje se mogu primijeniti i riješiti praktičan problem
- PRETPOSTAVKA – premisa, teza u spoznajnom procesu koja se uzima kao istinita da bi se iz nje mogli izvoditi zaključci
  - važnije zaključka ovisi o važanju premise
  - HIPOTEZA – vrsta pretpostavke u kojoj se predviđa nešto za što se smatra da je izgledno i potom se to nastoji provjeriti (verificirati) i time dokazati
    - bez hipoteza nema znanstvenog napretka jer svako novo istraživanje započinje nekom hipotezom
    - hipoteza nije produkt mašte nego se nadograđuje na postojeće znanje na tom području – (Newton: „Hipoteze ne izmišljam!“)
    - HEURISTIKA – znanost o metodičkom pronalaženju i otkrivanju novoga
- ČINJENICA – podatak koji iskazuje objektivno stanje stvari, iskustveno je utvrđena ili utvrđljiva
  - činjenična istina – teza koja ističe da je istinito samo ono što je utvrđeno iskustvom kao važeće; iskustvom se utvrđuje kroz proces verifikacije, falsifikacije i konfirmacije
    - KONFIRMACIJA – proces iskustvenog potvrđivanja neke teze
    - VERIFIKACIJA – proces iskustvenog provjeravanja neke teze
      - teza se smatra verificiranom ako je više puta provjerena te je i u buduću provjerljiva – npr. pozitivizam
      - slabost – bazira se na nepotpunoj indukciji (na osnovi samo nekih slučajeva zaključuje se da neki princip vrijedi za sve slučajeve)
    - FALSIFIKACIJA – proces iskustvenog opovrgavanja neke teze
      - teza se prihvaća ako pokušaji opovrgavanja nisu uspjeli dokazati neistinitost te teze – npr. Popper
      - slabost – ovim se procesom ne može dokazati ono što jest, nego samo ono što nije istina, to je tek proces uklanjanja zabluda
- FILOZOFIJA – ZNANOST – znanost može biti predmet filozofskog proučavanja

- filozofija promatra svijet kao cjelinu i pokušava dati odgovor na pitanje o smislu te cjeline, znanost je uvijek partikularna (usmjerena je na jedan segment svijeta i ograničena sebi specifičnim metodama)
- neki smatraju da je filozofija vrsta znanosti i tada nju smatraju općom znanošću, a sve ostale znanosti posebnim znanostima

1. 7. FILOZOFIJA POLITIKE

- filozofija politike je filozofska disciplina koja se bavi pitanjima vezanim uz zajednički život pojedinaca, tj. njihovu brigu za zajedničke, javne poslove (za razliku od osobnih, privatnih poslova)
- filozofski interes za ova pitanja javlja se već u antici, osobito kod Platona i Aristotela
- jedinstvo politike i etike – ideja koja je razrađena već kod Platona, a ističe da je jedina ispravna politika moralna politika
  - ideja je dominantna u filozofiji politike sve do renesanse i do Machiavellijeva djela „Vladar“ u kojem je politika određena kao praktična vještina vladanja koja ne mora biti sukladna s etikom

Tipovi organizacije:

- ZAJEDNICA – grupa pojedinaca povezana nekim interesom ili samo spletom okolnosti (npr. zajedničko obitavalište)
  - manje organizirana od društva
  - za razliku od društva istaknutija je emocionalna komponenta (razumijevanje, povjerenje, prijateljstvo, slaganje u pogledu vrijednosti itd.)
  - povijesno prethodi društvu – npr. plemenska zajednica
- DRUŠTVO – socijalna kategorija racionalno konstituirana radi zadovoljenja zajedničkog interesa; grupacija koja je ujedinjena sustavno razrađenim skupom normativnih odnosa
- DRŽAVA – politička zajednica onih koji vladaju i onih nad kojima se vlada, uključuje stanovništvo države, državni teritorij i vlast u toj državi
  - naziv se ponekad rabi u suženom opsegu pa se odnosi samo na institucije vlasti
  - UTOPIJA – naziv za koncepcije idealnih država (naziv dolazi od Morusa i njegove istoimene knjige)
    - ideja utopije podrazumijeva da je njeno puno ostvarivanje u realnosti nemoguće (drugačije kod Blocha)
    - najpoznatije filozofske utopije: Platon „Država ili o pravednosti“, Morus „Utopija“, Bacon „Nova Atlantida“...
    - u širem smislu utopija je svaka ideja ili plan koji ističe nešto što bi bilo idealno, ali je neostvarivo

- DEMOKRACIJA – vladavina naroda, politički poredak u kojemu vlast proizlazi iz naroda
  - antika – filozofi su često kritizirali demokraciju kao vladavinu neosvijetlene svjetine koja brine o vlastitoj koristi (npr. pitagorejci, Heraklit, Platon, Aristotel)
  - suvremena ideja demokracije podrazumijeva da se vlada za narod, da se štite ljudska prava i slobode, da postoji višestranačje, sloboda medija, pravna država i slično
  - prema nositeljima zakonodavne vlasti dijeli se na:
    - neposredna (direktna demokracija) – zakone donosi sam narod (npr. Rousseau)
    - posredna (parlamentarna) – zakone donosi tijelo koje je izabrao narod (parlament)
- ARISTOKRACIJA – izvorno vladavina najboljih (kriterij sposobnosti), povijesno vladavina plemstva (kriterij nasljeđivanja)
  - antika – za mnoge filozofe aristokracija je najbolji ili jedan od dobrih oblika vladavine (npr. pitagorejci, Heraklit, Platon, Aristotel)

Pravila i zakoni

- PRIRODNO – OBIČAJNO – par pojmova koji ističe razlikovanje podrijetla normi koje vladaju u nekoj skupini:
  - PRIRODNI ZAKON – pravila koja proizlaze iz same prirode stvari, a nisu odraz ljudske odluke; ponekad se u antičkoj filozofiji naziva i **fysis**
    - u društvu i državi to su oni zakoni koji nisu doneseni, nego vrijede oduvijek jer proizlaze iz vječne prirode čovjeka (npr. neki filozofi smatraju da je prirodni zakon zakon jačega)
  - NOMOS – zakon (pravilo, red) koji je nastao i kojemu su tvorci ljudi, za razliku od prirodnog zakona koji postoji sam po sebi
    - produkt je odluke, dogovora, konvencije...
    - najčešće se koristi u smislu običaja (običajnog prava) i pravnih propisa (državnih zakona) koji vrijede na nekom području
- PRAVO – sustav kodificiranih normi koje reguliraju međuljudske odnose i čije se kršenje zakonski sankcionira
- PRIRODNO PRAVO – POZITIVNO PRAVO
  - prirodno pravo – utemeljeno na samoj ljudskoj prirodi
  - pozitivno pravo – sustav normi i zakona koji u jednom času vrijede na nekom području i donio ih je i/ili potvrdio zakonodavac (npr. pozitivno pravo u RH su svi zakoni koji u tom času vrijede u RH)
- PRAVO – MORAL – sustavi koji ističu neke dužnosti koje čovjek ima s razlikom što:
  - **pravo** – obvezuje nas na neko djelovanje (ili ga zabranjuje) pod prijetnjom kazne – tiče se samo ponašanja (vanjsko)
  - **moral** – ističe dužnost savjesti koja regulira djelovanje, ali i motiv tog djelovanja (unutarnje)

- **LEGALNOST/ZAKONITOST** – postupanje u skladu sa zakonima i pravnim sustavom u cjelini
  - legalnost vlasti – ako su sve odluke i postupci vlasti zakonite
- **LEGITIMNOST** – prihvaćenost, stanje u kojem državom upravlja upravo onaj kojega većina želi (danas se postiže uglavnom preko slobodnih, višestranačkih izbora)
  - pojam se veže uz poštovanje određene, propisane procedure te uz opravdanost nečega
- **ANARHIJA** – bezvlađe, stanje bez vlasti, zakona i hijerarhije
  - stanje anarhije najčešće se doživljava kao negativno stanje, stanje bez reda i poretka te je zato prožeto nesigurnošću i ugroženošću
  - **ANARHIZAM** – pokret koji, upravo suprotno, smatra da bi tek stanje bez države osiguralo samostalnost i slobodu pojedincima
    - državu doživljavaju isključivo kao aparat prisile koji bi trebalo zamijeniti dobrovoljnom suradnjom između pojedinaca

Nastanak društva i države

- razlozi života s drugim ljudima:
  - **PLATON** – uzrok zajedništvu je potreba za podjelom rada
  - **ARISTOTEL** – čovjek je po svojoj prirodi zoon politikon (biće zajednice koje svoju bit može ozbiljiti tek s drugim ljudima)
  - **KONTRAKTIVISTI** (Locke, Hobbes, Spinoza, Rousseau...) – filozofi koji smatraju da je društvo nastalo, tzv. društvenim ugovorom s kojim su ljudi izašli iz tzv. prirodnog stanja
    - **prirodno stanje** – stanje prije pojave društva i države, regulirano prirodnim pravom, u njemu se očituje izvorna ljudska priroda jer nema ničega vanjskog (propisi, zakoni...) što bi reguliralo ljudsko ponašanje
      - za neke filozofe to idealno stanje (npr. Rousseau), a za neke najgore moguće (npr. Hobbes)
    - **društveni ugovor** – prvi dogovor među pojedincima kojim oni prelaze iz prirodnog stanja (neuređeno stanje) u stanje društva (uređeno stanje)
      - filozofi o društvenom ugovoru najčešće govore u hipotetičkom, a ne povijesnom smislu
  - **MARX** – država je nastala iz klasne podjele, država je instrument kojim vladajuća klasa drži u pokornosti potlačenu klasu

Odnos pojedinac – društvo – vlast

- **GRAĐANIN – DRŽAVLJANIN** – povlači se razlika s obzirom na sferu djelovanja i prava koje pojedina osoba ima
  - **građanin** – subjekt u privatnoj sferi (regulirano građanskim i trgovačkim pravom)
    - u prošlosti se pojam građanina često javljao kao protuteža podaniku (građanin ima zajamčena prava, a podanik ne)

- **državljanin** – subjekt u javnoj sferi, apstraktna osoba svedena na svoja politička prava
- **MOĆ** – po definiciji Maxa Webera moć je stvarni utjecaj, koji posjeduju pojedinci i grupe, što pretpostavlja određeni stupanj vjerojatnosti da će u nekom društvenom odnosu oni i u slučaju otpora nametnuti drugima svoje ideje, interese ili volju
- **JAVNOST** – višeznačan pojam koji se najčešće koristi u određenjima:
  - grupe ljudi koje prate ono što se događa oko pitanja od općeg interesa
  - sfera komunikacije s ciljem formiranja javnog mnijenja (okupljanje, sredstva javne komunikacije...)
  - zahtjev da državni organi djeluju na jasan i transparentan način
- **SLOBODE ČOVJEKA** – zakonski zajamčena prava za koja se smatra da pripadaju svim ljudima, tj. da se svatko može samoodrediti prema njima bez izvanjske prisile, npr. sloboda misli, sloboda govora, sloboda savjesti...
- **JEDNAKOST** – jedno od temeljnih političko–etičkih ideala suvremenog doba
  - jednakost se najčešće tumači kao izjednačenost u pravima i pred zakonima (ravnopravnost)
  - Opća deklaracija Ujedinjenih naroda o ljudskim pravima navodi...“sva ljudska bića rađaju se slobodna i jednaka u dostojanstvu i pravima...”
- **PARTICIPACIJA – REPREZENTACIJA** – pojmovi koji se vežu uz izbor i funkciju organa vlasti
  - **participacija** – sudjelovanje, pravo na sudjelovanje u političkom životu ostvaruje se npr. biračkim pravom
  - **reprezentacija** – predstavljanje, funkcija koju ostvaruju političke stranke i organi vlasti u smislu da oni predstavljaju dio građana, tj. njihovu volju
- **PRAVEDNOST** – „*Pravednost je postojana i trajna volja da se svakome prizna pravo koje mu pripada.*“ (Justinijan)
  - **korektivna** – pravednost koja vrši neku korekciju u smislu zasluženog kažnjavanja
  - **distributivna** – pravednost kojom se određuje kome pripadaju koja prava i koje obveze
  - Različita pobliža određenja pojma, npr.:
    - Platon – pravedno je da svatko radi samo onaj posao za koji je sposoban
    - Aristotel – nije pravedno ni nanositi nepravdu, ali ni trpjeti je
    - novi vijek – pravednost se očituje kroz jednakost u pravima (ravnopravnost)
    - Rawls – politička pravednost postavlja granice dopustivim načinima života, a počiva na dvama načelima:

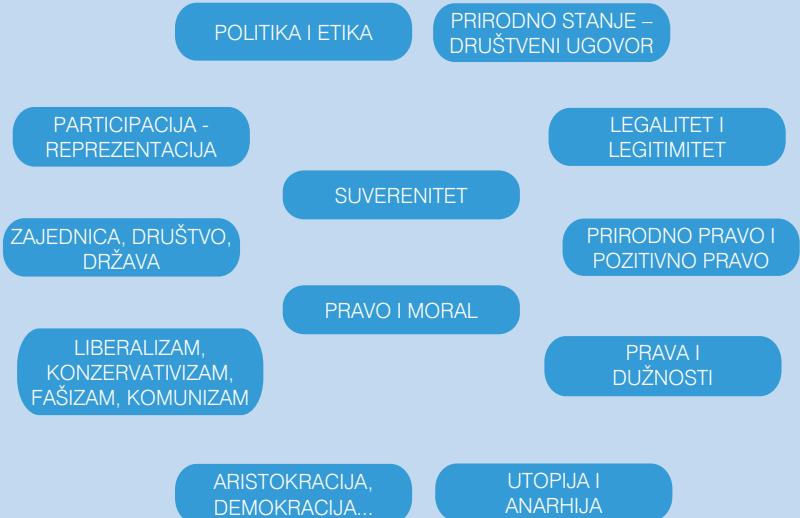

- načelo jednakih osnovnih sloboda
- princip pravične jednakosti mogućnosti i princip razlike
- NARODNI SUVERENITET – ideja da najvišu vlast u nekoj državi ima narod, tj. da vlast proizlazi iz naroda
  - suverenost naroda očituje se u mogućnosti da se izabiru i razrješavaju pojedini nositelji vlasti (npr. preko demokratskih izbora) i da narod ima pravo na samoodređenje
  - ideju zastupaju Locke i Rousseau (kao opreka tada raširenoj praksi da se suverenim smatra vladar monarh)
- EVOLUCIJA – REVOLUCIJA – distinkcija koja se koristi da se istakne način na koji dolazi do društvenih i političkih promjena:
  - **evolucija** – polagane i spontane promjene u društvu i državi
  - **revolucija** – nagle, radikalne i često nasilne promjene u društvu i državi
    - revoluciju kao nužan način promjena ističe Marx (komunistička revolucija)
- EMANCIPACIJA – proces izjednačavanja neke zakinute skupine s ostalima
  - u političkom smislu to je proces dobivanja političkih prava i ravnopravnog sudjelovanja u političkom životu onih skupina koje ta prava do tada nisu imale
  - npr. emancipacija crnaca u SAD-u procesom dobivanja prava glasa i time što dobivaju realnu mogućnost da participiraju u političkom životu neke države
- FEMINIZAM – društveni pokret s filozofskom podlogom kojemu je glavni cilj ukidanje diskriminacije i ispravljanje predrasuda prema ženama zato što su žene u velikom dijelu povijesti (neki tvrde i danas) bile podređena i omalovažavana skupina društva
  - ekstremniji dio pokreta veže se uz neprijateljski stav prema muškarcima
  - umjerenija varijanta feminizma veže svoje težnje samo uz teorijsku i praktičnu ravnopravnost muškaraca i žena na polju zakonskih i političkih procedura i u okviru svih društvenih struktura

Doktrine

- IDEOLOGIJA – rašireni sustav vjerovanja, stavova, mišljenja i slično koji predstavljaju osnovu političkog i općedruštvenog djelovanja
  - LIBERALIZAM – doktrina koja ističe slobode pojedinca i njegovo pravo izbora (u odnosu na vlast)
    - naglasak je na pravima osobe (a manje na njihovim dužnostima prema državi), smatra se da vlast nema pravo ograničiti slobodu pojedinaca sve dok oni ne ugrožavaju slobodu nekome drugomu
    - za razvoj liberalizma kao doktrine presudnu ulogu ima Locke
  - KONZERVATIVIZAM – doktrina koja teži očuvanju tradicije i tradicionalnih vrijednosti

- ta temeljna odrednica najčešće za sobom povlači i: isticanje važnosti zajednice, davanje prednosti dužnostima ispred prava, priznavanje hijerarhije...
- totalitarne ideologije – javljaju se vezane uz TOTALITARIZAM kao vrstu političkog poretka
  - **značajke totalitarizma** – vladajuće strukture kontroliraju sve sfera života (javni život, privatni život, kulturni život, gospodarski život...), kult vođe, jak policijski aparat (posebice tajna policija), cenzura i indoktrinacija kroz medije, jednostranačje, nepriznavanje i kršenje ljudskih prava i sloboda....
  - FAŠIZAM – vrsta totalitarne ideologije koja se pojavila početkom 20. st. u Italiji, a svoje je inačice imala u Njemačkoj (nacizam) i u Španjolskoj (frankisti)
    - uključuje elemente nacionalizma, ksenofobije, negiranje ideje jednakosti (opravdava progon drugačijih pod krinkom da su oni „niža vrsta“)
    - izrazito se protivi liberalnim gledištima, npr. slobodi izbora, slobodi mišljenja i izražavanja, demokraciji...
    - ističe se karizmatični vođa koji bi narod trebao dovesti do preporoda kroz borbu u kojoj se uništavaju drugačiji (načelno se koristi izgovor da su oni krivi za loše stanje)

1.8. Filozofija jezika

- disciplina koja proučava jezik i njegov suodnos s ljudskom spoznajom
- jezikom kao predmetom filozofskog proučavanja najviše se bavi suvremena filozofija, ali se filozofsko zanimanje za jezik nalazi i ranije, npr.:
  - *ZOON LOGON EHON* – Aristotel kaže da je čovjek živo biće koje ima riječ – tj. koje govori, s tim da logos znači i duh, tako da je čovjek biće koje misli i govori
- JEZIK – sustav znakova koji služi izražavanju, sporazumijevanju i priopćavanju
  - bitan aspekt ljudskog života, njime iskazujemo svoje misli i uspostavljamo suodnos s okolinom
  - prema načinu nastanka, jezik može biti prirodni ili umjetni:
    - PRIRODNI JEZIK – svakodnevni, spontano nastali jezik kojim se služimo u neusiljenom razgovoru
    - UMJETNI JEZICI – smišljeno stvoreni jezici, npr. programski jezici, stručni jezici različitih znanosti (stručni termini od kojih su se već mnogi infiltrirali i u prirodni jezik)

GLAVNE GRANE FILOZOFIJE JEZIKA

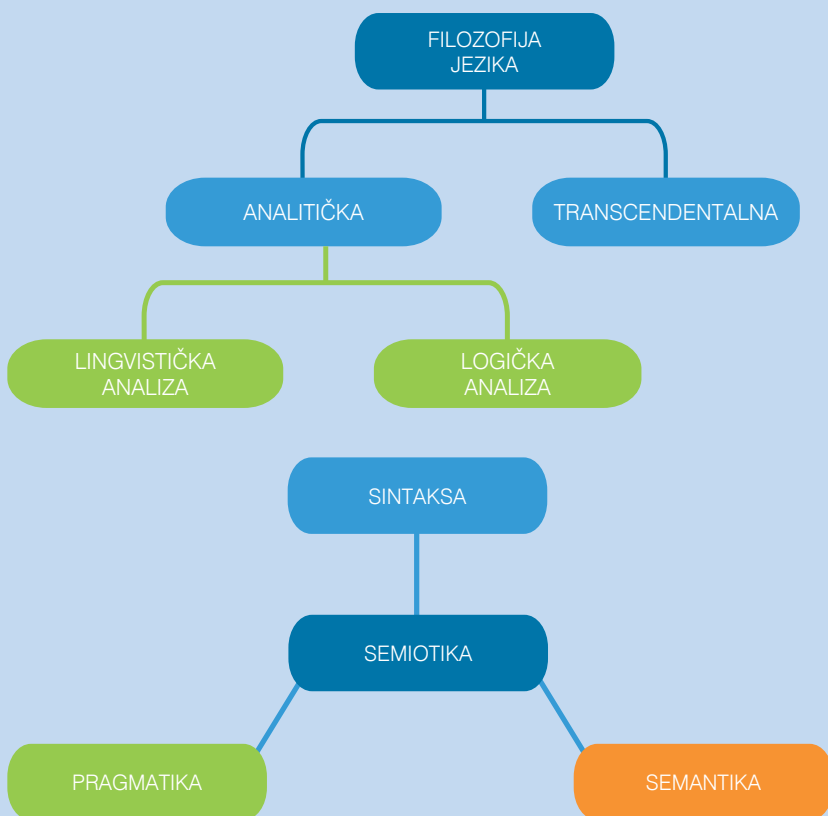
- ANALITIČKA FILOZOFIJA JEZIKA – jezik je **sustav znakova**, on je nešto iskustveno, objektivno
  - kao i svaki drugi iskustveni fenomen i jezik se može analizirati (značenje znakova, međusobni odnosi tih znakova...)
  - površinska forma jezika zaklanja njegovu skrivenu strukturu do koje se može doći analizom
  - podvrste:
    - LINGVISTIČKA ANALIZA JEZIKA – analizira svakodnevnu uporabu jezika unutar prirodnih jezika
      - npr. kasniji Wittgenstein
      - to je **filozofija običnog jezika** – slijedi načelo: „Ne pitaj za značenje, promatraj upotrebu!“
    - LOGIČKA ANALIZA JEZIKA – promatra jezik kao znakovni mehanizam
      - ispod površine forme iskaza traži se skrivena **logička struktura** jezika
      - najviše proučava umjetne jezike
        - kritizira svakodnevni jezik kao neprecizan i višeznačan
        - kritizira tradicionalnu filozofiju jer često barata iskazima koji nisu provjerljivi (nazivaju ih besmislenim iskazima)
        - vežu se uz formalnu logiku

- često kao cilj ističu stvaranje **jedinstvenog jezika znanosti**
  - SIMBOLIČKI JEZIK – umjetno stvoreni jezik; za mnoge filozofe to je idealan jezik jer ima visoku logičku preciznost (npr. bečki krug)
- TRANSCENDENTALNA FILOZOFIJA JEZIKA – zove se i **ne-analitička filozofija** jezika
  - promatra jezik u širem kontekstu, jezik im je daleko više od onoga kako ga doživljavaju analitičari
  - sva naša spoznaja i sve iz svijeta nam je dano u okvirima jezika
  - jezik nije samo objektivna, empirijska datost koju analiziramo
  - jezik ima i ne-empirijski aspekt – **transcendentalni aspekt**

OSNOVNI POJMOVI VEZANI UZ FILOZOFIJU JEZIKA

- ZNAK – nositelj značenja, sastavni dio svakog jezika
  - prirodni znakovi – sličje na ono što označavaju, npr. piktogrami
  - konvencionalni znakovi – značenje im je dodijeljeno odlukom
- OZNAČNO – OZNAČITELJ:
  - pojmove je upotrebljavao slavni švicarski lingvist Ferdinand de Saussure
  - znakovi od kojih se sastoje svi jezici sastoje se od:
    - označenog – sadržaji
    - označitelja – glasovna tvorevina
      - npr. lopta kao predmet je predložak za ono označeno, a skup glasova L-O-P-T-A je označitelj
- LINGVISTIČKE UNIVERZALIJE – termin lingvista, filozofa i političkog aktivista N. Chomskog
  - jedinstveni, univerzalni dijelovi „kostura“ svih jezika zbog čega je uopće moguće naučiti strani jezik (mora postojati strukturalna podudarnost među jezicima)
- SEMIOTIKA – opća znanost o znakovima, opće proučavanje znakovnih sustava
  - **Ch. Morris** – u okviru semiotike nalaze se:
    - **sintaksa** – bavi se međusobnim odnosima između znakova u okviru bilo kojega jezika – znak – znak
    - **semantika** – bavi se odnosom između znakova i onoga što oni označavaju – znak – označeno
    - **pragmatika** – bavi se odnosom između znakova i onih koji te znakove upotrebljavaju – znak – korisnik
  - ideja semiotike kod Lockea, realizacija Morrisa, razrada Carnapa
- DISKURS – lat. *discursus* – trčanje od jednog do drugog mjesta

- jezični niz koji obuhvaća veću cjelinu od jedne rečenice i određen je nekim zajedničkim pristupom, tj. načinom izlaganja (npr. razgovorni diskurs, znanstveni diskurs, publicistički diskurs)
- **INTERPRETACIJA/HERMENEUTIKA** – metoda interpretacije, tj. tumačenja u prvom redu tekstova, ali potom i cjelokupnog ljudskog iskustva (društvenog, političkog, psihološkog...)
- **HERMENEUTIČKI KRUG** – pojava kad jedan element bitan za tumačenje ne može bez drugoga, npr.:
  - nema razumijevanja bez predrzumijevanja – čitatelj razumije neki tekst nužno uz utjecaj predrzumijevanja (produkt čitateljevih karakteristika, iskustva i društveno-povijesne pozicioniranosti)
  - dio teksta može se shvatiti samo u kontekstu cjeline, a cjelina se može razumjeti samo preko razumijevanja svih dijelova

- mnogi utemeljiteljem novovjekovne hermeneutike smatraju našeg **Matiju Vlačića Ilirika**
- suvremena hermeneutika – osobito istaknuti **Heidegger i Gadamer**
  - **Gadamer** – „STAPANJE HORIZONATA“ – pojava zajedničkog značenja između povijesno smještenog autora i povijesno smještenog čitatelja (naravno uvijek su moguća i nova tumačenja – „*Loš je hermeneutičar tko sebi umišlja da bi mogao ili morao reći zadnju riječ.*“)

1.9. Filozofija matematike

Filozofija matematike je disciplina koja proučava temelje matematičkih objekata, entiteta i činjenica te njihov suodnos s ljudskom spoznajom.

- **MATEMATIČKI OBJEKTI** – mogući objekti (pomišljeni), a ne realni objekti koji postoje u osjetilnoj stvarnosti (postojeći)
  - u matematici su to veličine, brojevi i relacije među njima
  - zato je matematika formalna znanost, za razliku od prirodnih znanosti koje proučavaju osjetilnu stvarnost
  - različite teorije o nastanku matematičkih objekata, npr.:
    - matematički objekti su „opisi“ fizičkog svijeta nastali apstrakcijom od stvarnih, fizičkih predmeta
    - matematički su objekti ideje u našem duhu od kojih neki imaju korelat u realnom svijetu, a neki nemaju
  - **BROJ** – temeljni matematički objekt
    - Tales – „zbroj jedinica“ – prihvaćaju pitagorejci, Platon, Euklid...
    - Toma Akvinski – „*multitudo mensurata per unum*“ (mnoštvo mjereno kroz jedan)
    - Descartes, Kant, Hobbes, pozitivisti – broj je subjektivna stvarnost „*modus cogitandi*“
    - Frege, Russell – broj je „idealna objektivnost“ – broj je klasa svih klasa koje nalikuju danoj klasi – matematika je svediva na logiku, a zakoni broja su identični zakonima mišljenja

Vrste brojeva

- **prirodni brojevi** – bilo koji broj koji označava broj elemenata nekog konačnog skupa (npr. 1, 2, 3...)
- najčešće se smatra da su nastali procesom apstrakcije kod brojenja konkretnih objekata
- **cijeli brojevi** – svi brojevi koje možemo dobiti oduzimanjem bilo koja dva prirodna broja

- skup svih cijelih brojeva obuhvaća prirodne brojeve, nulu i negativne brojeve
- **racionalni brojevi** – to su količnici dvaju cijelih brojeva ako djelitelj nije nula
  - nastali iz potrebe dijeljenja neke cjeline na jednake dijelove
  - znači skup svih racionalnih brojeva obuhvaća i cijele brojeve
  - racionalni brojevi imaju ili konačan decimalni prikaz ili se određena skupina znamenaka uzastopce ponavlja
- **iracionalni brojevi** – to su brojevi koji nisu racionalni, tj. za koje je decimalni prikaz beskonačan, ali ne postoji skupina znamenaka koje se uzastopce ponavljaju
  - nastali kod proučavanja nesumjerljivih dužina
- **realni brojevi** – skup koji zajedno čine svi racionalni i iracionalni brojevi
- **opći broj** – bilo koji realni broj kad se označi nekim slovom abecede
  - **monom** – umnožak dvaju ili više općih brojeva
  - **algebarski izraz** – zbroj dvaju ili više monoma

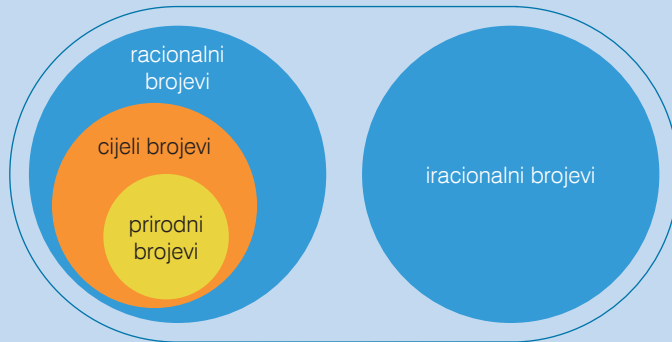
POJMOVI VEZANI UZ FILOZOFIJU MATEMATIKE

- PROSTOR – najčešće shvaćen kao trodimenzionalna beskonačna protežnost u kojoj se nalaze tjelesne stvari, ali ipak postoje različite teorije prostora:
  - realistička (apsolutna) teorija prostora – prostor je objektivna stvarnost (kao vrsta posude) u kojoj su sadržane materijalne stvari
  - Aristotel – prostor je mentalna konstrukcija utemeljena u stvarima
  - Kant – prostor je apriorna forma kojom ljudi doživljavaju svijet
  - matematički prostor – kontinuirana, homogena veličina koja se može dijeliti prema različitim geometrijskim figurama
- MATEMATIKA KAO LOGIČKI SUSTAV – ideja prema kojoj se matematika može svesti na logiku
  - temelji se na tezi da cjelokupna matematika može biti predstavljena u sustavu čiji su aksiomi zapravo aksiomi čiste logike
  - vrhunac takve misli je djelo Russella i Whiteheada „*Principia Mathematica*“
- GEOMETRIJSKI RED – način izlaganja zasnovan na dedukciji
  - geometrijski red uvodi EUKLID u svojim „Elementima“, kasnije prisutan, npr. kod Spinoze i Wittgensteina
  - sadrži aksiome, postulate, definicije iz kojih se izvode teoremi koji se odnose na različite geometrijske figure
  - prva značajnija neeuclidovska geometrija je ona N. I. Lobačevskog
    - AKSIOM – princip ili iskaz koji se uzima kao istinit (premda je sam nedokaziv) i iz njega kreće deduktivno dokazivanje

- tradicionalno shvaćanje (Aristotel) – aksiome ne treba dokazivati jer je neposredno očigledno da su istiniti
- očite činjenice – *clare et distincte*
- POSTULAT – stavak nužan za razumijevanje nekoga činjeničnog stanja premda ga se ne može dokazati (na nižem stupnju općenitosti od aksioma)
- DEFINICIJA – precizno određenje pojma
- TEOREM – poučak, tj. postavka ili pravilo izvedeno zaključivanjem iz aksioma

REALNI BROJEVI

1.10. Primjeri zadataka

ZADACI VIŠESTRUKOG IZBORA

1. Što je eudaimonizam?

- a. učenje prema kojemu je uzrok moralnosti urođena dobrota
- b. teorija koja ističe nužnost poštivanja savjesti pri moralnom djelovanju
- c. podvrsta hedonizma koja opravdava sebičnost
- d. ideja da moralno djelovanje vodi k sreći moralnog subjekta

2. Koji je glavni cilj anarhista?

- a. uspostava nasilja
- b. ukidanje države
- c. donošenje pravednijih zakona
- d. uvođenje diktature

3. Što je jezik u analitičkoj filozofiji jezika?

- a. sustav znakova
- b. transcendentalni sustav
- c. element sustava razumijevanja
- d. izvor ljudskosti

4. Što se naziva općom metafizikom?

- a. antropologija
- b. ontologija
- c. kozmologija
- d. teologija

5. Kako se naziva teorija po kojoj je osnova postojanja i ljudske spoznaje volja?

- a. idealizam
- b. intuicionizam
- c. kriticism
- d. voluntarizam

6. Što je teleologija?

- a. učenje o kauzalizmu
- b. teorija da je bog spoznatljiv
- c. ideja da su zbivanja u svijetu svrhovita
- d. teza da je znanost vrhunac ljudskog djelovanja

7. Kako se naziva zaključivanje koje polazi od posebnih iskustava prema općim spoznajama?

- a. empirizam
- b. determinizam
- c. dedukcija
- d. indukcija

8. Kako se naziva opća znanost o znakovima?

- a. semantika
- b. sintaksa
- c. semiotika
- d. pragmatika

9. Tko je prvi upotrijebio termin „utopija“?

- a. Platon
- b. Aristotel
- c. T. Morus
- d. N. Machiavelli

10. Koja je glavna karakteristika Platonova viđenja politike?

- a. politika je nastala zbog urođene potrebe za drugim ljudima
- b. politika je odraz potrebe za vladanjem
- c. politika treba imati cilj da svi građani sudjeluju u upravljanju državom
- d. politika je nerazdruživa od etike

11. Što je ontološki pluralizam?

- a. učenje da postoji više izvora spoznaje
- b. teza da postoje više od dva izvora svijeta
- c. ideja da svijetom vlada više bogova
- d. pravac koji ističe subjektivnost u poimanju svijeta

12. Što je inkompatibilizam?

- a. učenje da su duh i tijelo odvojene supstancije
- b. ideja da uvijek postoji sukob između vladara i naroda
- c. teorija da je determinizam nespojiv s idejom slobodne volje
- d. tvrdnja da je moral u sukobu s urođenim egoizmom

13. Što je nomos?

- a. propis koji vrijedi u nekoj zajednici
- b. nepoznatljivi arhé
- c. jedinica značenja koju proučava pragmatika
- d. sud kojim se procjenjuje estetička vrijednost nečega

14. Koji je osnovni kriterij procjene dobroga za utilitariste?

- a. užitak
- b. korist
- c. razum
- d. dužnost

15. Koji je filozof koristio pojam demijurga da bi objasnio proces nastanka svijeta?

- a. Sokrat
- b. Platon
- c. Aristotel
- d. Aurelije Augustin

ZADACI VIŠESTRUKIH KOMBINACIJA**1. Što vrijedi za pojam prirodnog stanja?**

- a. u njemu vrijedi prirodno pravo
- b. nestaje društvenim ugovorom
- c. u njemu je glavni odnos odnos građana spram vlasti
- d. u njemu su jači suvereni

2. Koje su karakteristike verifikacije?

- a. primjenjiva je samo na provjerljivim tezama
- b. usmjerena je na opovrgavanje neke teze
- c. taj su proces isticali pozitivisti
- d. ono što se ne može verificirati, smatra se samoevidentnim

3. Kako se još naziva spoznajna teorija?

- a. epistemologija
- b. aksiologija
- c. deontologija
- d. gnoseologija

4. Što su karakteristike protežnosti?

- a. djeljivost
- b. prostornost
- c. vječnost
- d. jasnoća

5. Koji su sinonimi za percepciju?

- a. zor
- b. zamjedba
- c. predodžba
- d. apstrakcija

6. Koje su karakteristike akcidenta?

- a. prati supstanciju i određuje ju
- b. ima izvor u samome sebi
- c. nije esencijalan
- d. razvija se dijalektički

7. Koje dokaze božje opstojnosti nazivamo i aposteriornim dokazima?

- a. teleološki
- b. kozmološki
- c. ontološki
- d. teološki

8. Koje vrste sudova nabraja Kant?

- a. deskriptivni
- b. preskriptivni
- c. sintetički
- d. analitički

9. Kako se naziva ono što je prije iskustva?

- a. transcendentno
- b. transcendentno
- c. apriorno
- d. aposteriorno

10. Koje su podvrste analitičke filozofije jezika?

- a. lingvistička analiza jezika
- b. transcendentna analiza jezika
- c. semantička analiza jezika
- d. logička analiza jezika

ZADACI POVEZIVANJA I SREĐIVANJA**1. Pojmu iz domene metafizike pridruži njegovo određenje**

1. imanencija	A. slučajna pojavnost
2. akcidencija	B. ono što je sadržano u nečemu
3. antirealizam	C. neslaganje između nečega
4. diferencija	D. primat emocija pri spoznavanju
	E. negacija teze da je spoznaja odraz vanjskog svijeta u našoj svijesti
	F. teza da je nemoguće spoznati stvarnost

2. Uz različite teološke teorije pridruži njihova određenja:

1. deizam	A. bog je nepoznatljiv
2. panteizam	B. bog nije u svijetu i ne upravlja njime
3. teizam	C. bog nije u svijetu, ali upravlja njime
4. agnosticizam	D. bog jest svijet
	E. bog je produkt vjere u boga
	F. bog je spoznatljiv razumom

3. Vrstama etike pridruži predmet njihova proučavanja:

1. deontološka etika	A. pojmovi dobro i zlo
2. metaetika	B. psihološko usvajanje moralnih pravila
3. aretaička etika	C. motiv djelovanja
4. konzekvencionalistička etika	D. religijske moralne norme
	E. vrline
	F. svrha djelovanja

4. Pojmovima iz domene spoznajne teorije pridruži njihova određenja!

1. senzualizam	A. pri spoznavanju volja ima primat nad razumom
2. voluntarizam	B. iskustvo je najvažniji izvor spoznaje
3. misticizam	C. za spoznaju je najvažnija ekstaza
4. kriticizam	D. intuicijom dolazimo do najvažnijih istina
	E. oblik spoznaje produkt je razuma, a sadržaj iskustva
	F. primarni izvor spoznaje je opažanje

ZADACI DOPUNJAVANJA

1. Stav koji je osnova svakog dokazivanja, a sam se ne treba dokazivati, naziva se najviši princip, odnosno _____.
2. Da je ljudska svijest primarno tabula rasa smatra filozofski pravac _____.
3. Jedna od najmlađih filozofskih disciplina, aksiologija, bavi se proučavanjem _____.
4. _____ je opća metoda tumačenja, osobito zastupljena u suvremenoj filozofiji.
5. Kant razlikuje _____ od estetskog suda.

ZADACI KRATKOGA ODGOVORA

1. Kako se zove znanost koja proučava metode i pravila koja se koriste pri novim otkrićima i rješavanju problema?
_____
2. Kako se naziva ljudska mogućnost spoznaje koja znanje crpi iz osjetilnih podataka koje potom prerađuje?
_____
3. Koja se grčka riječ prevodi kao mnijenje ili varka?
_____
4. U kojoj teoriji istine istinitost leži u upotrebljivosti nekog iskaza?
_____
5. Kako se naziva etičko gledište koje predstavlja suprotnost etičkom univerzalizmu? _____

ZADACI PRODUŽENOG ODGOVORA

1. Što je semiotika? Navedi i objasni njene osnovne dijelove prema Morrisu!
2. Objasni razliku između onoga što je a priori i onoga što je a posteriori? Navedi jednog filozofa koji smatra da je moguća a priori spoznaja te jednog koji smatra da je ona nemoguća!
3. Što je koherencijska teorija? Objasni je!
4. Koje su osnovne ontološke koncepcije? Objasni svaku i navedi primjer filozofa koji je zastupa?
5. Objasni koncepciju teleološke etike i njezine podvrste!

ZADATAK ESEJSKOGA TIPA**Tema: Predmet proučavanja filozofije**

Glavni zadatak filozofije jest ispitati i razumjeti ideje kojima se svakodnevno koristimo, a da o njima ne razmišljamo. Povjesničar može pitati što se dogodilo u nekom vremenu u prošlosti, filozof će se pitati što je vrijeme. Matematičar može istraživati odnose među brojevima, filozof će se pitati što je broj. Fizičar će se pitati od čega su sačinjeni atomi ili kako objasniti gravitaciju, filozof će se pitati kako možemo znati da postoji nešto izvan naših vlastitih umova. Psiholog može istraživati kako djeca uče jezik, filozof će se pitati kako riječi uopće imaju

značenje. Svatko se može pitati je li krivo ušuljati se u kino, a da se ne plati ulaznica, filozof će pitati što postupke čini pravim ili krivim. (Nigel, Što sve to znači?)

Filozofija od samih svojih početaka ima dva različita predmeta koja se smatraju usko povezanim. S jedne je strane ona smjerala teorijskom razumijevanju strukture svijeta, s druge je pak pokušavala otkriti najbolji mogući način života. Od Heraklita do Hegela, pa i do Marxa, dosljedno je pokušavala imati u vidu obje strane: nije bila ni čisto teorijska ni čisto praktična, već je tražila teoriju svijeta na kojoj bi se mogla utemeljiti praktična etika.

(Russell, Unpopular Essays)

U eseju odredite i problematizirajte sljedeće pojmove: filozofija, teorijska filozofija, praktična filozofija, filozofske discipline, znanost, broj, jezik, svijet, vrijeme, filozofem

Zadatak riješi prema sljedećim natuknicama:

Koje predmete proučavanja filozofije navodi Russell? Kakva je povezanost među njima?

Koja su pitanja koja si, prema Nigelovu mišljenju, postavljaju filozofi?

Kako se u filozofiji određuju navedeni pojmovi?

Koje filozofske discipline obuhvaćaju spomenuta pitanja? Koja su još pitanja tipična za te discipline?

Što je filozofija? U kakvom je odnosu filozofija naspram znanosti općenito i naspram pojedinih znanosti?

U kakvom su odnosu filozofija i svakodnevni život?

U eseju navedi i neke od predloženih primjera:

1. Koja još područja proučavanja postoje u okviru filozofije? Koje ih filozofske discipline proučavaju?
2. Navedi neke od najutjecajnijih pravaca koji se javljaju u povijesti filozofije? Na koja filozofska pitanja oni daju svoj odgovor?
3. Navedi neke termine specifične za filozofiju i njihova određenja!

RJEŠENJA

ZADACI VIŠESTRUKOG IZBORA

1. Što je eudaimonizam?
  - d. ideja da moralno djelovanje vodi k sreći moralnog subjekta
2. Koji je glavni cilj anarhista?
  - b. ukidanje države
3. Što je jezik u analitičkoj filozofiji jezika?
  - a. sustav znakova
4. Što se naziva općom metafizikom?
  - b. ontologija
5. Kako se naziva teorija po kojoj je osnova postojanja i ljudske spoznaje volja?
  - d. voluntarizam
6. Što je teleologija?
  - c. ideja da su zbivanja u svijetu svrhovita
7. Kako se naziva zaključivanje koje polazi od posebnih iskustava prema općim spoznajama?
  - d. indukcija
8. Kako se naziva opća znanost o znakovima?
  - c. semiotika
9. Tko je prvi upotrijebio termin „utopija“?
  - c. T. Morus
10. Koja je glavna karakteristika Platonova viđenja politike?
  - d. politika je nerazdruživa od etike
11. Što je ontološki pluralizam?
  - b. teza da postoje više od dva izvora svijeta
12. Što je inkompatibilizam?
  - c. teorija da je determinizam nespojiv s idejom slobodne volje
13. Što je nomos?
  - a. propis koji vrijedi u nekoj zajednici
14. Koji je osnovni kriterij procjene dobrog za utilitariste?
  - b. korist
15. Koji je filozof koristio pojam demijurga da bi objasnio proces nastanka svijeta?
  - b. Platon

ZADACI VIŠESTRUKIH KOMBINACIJA

1. Što vrijedi za pojam prirodnog stanja?
  - a. u njemu vrijedi prirodno pravo
  - b. nestaje društvenim ugovorom
2. Koje su karakteristike verifikacije?
  - a. primjenjiva je samo na provjerljivim tezama
  - c. taj su proces isticali pozitivisti

3. Kako se još naziva spoznajna teorija?
  - a. epistemologija
  - d. gnoseologija
4. Što su karakteristike protežnosti?
  - a. djeljivost
  - b. prostornost
5. Koji su sinonimi za percepciju?
  - a. zor
  - b. zamjedba
6. Koje su karakteristike akcidenta?
  - a. prati supstanciju i određuje ju
  - c. nije esencijalan
7. Koje dokaze božje opstojnosti nazivamo i aposteriornim dokazima?
  - a. teleološki
  - b. kozmološki
8. Koje vrste sudova nabraja Kant?
  - c. sintetički
  - d. analitički
9. Kako se naziva ono što je prije iskustva?
  - a. transcendentarno
  - c. apriorno
10. Koje su podvrste analitičke filozofije jezika?
  - a. lingvistička analiza jezika
  - d. logička analiza jezika

ZADACI POVEZIVANJA I SREĐIVANJA

1. Pojmu iz domene metafizike pridruži njegovo određenje:
  1. imanencija – B. ono što je sadržano u nečemu
  2. akcidenција – A. slučajna pojavnost
  3. antirealizam – E. negacija teze da je spoznaja odraz vanjskog svijeta u našoj svijesti
  4. diferencija – C. neslaganje između nečega
2. Uz različite teološke teorije pridruži njihova određenja:
  1. deizam – B. bog nije u svijetu i ne upravlja njime
  2. panteizam – D. bog jest svijet
  3. teizam – C. bog nije u svijetu, ali upravlja njime
  4. agnosticizam – A. bog je nepoznatljiv
3. Vrstama etike pridruži predmet njihova proučavanja:
  1. deontološka etika – C. motiv djelovanja
  2. metaetika – A. pojmovi dobro i zlo
  3. aretaička etika – E. vrline
  4. konzekvencionalistička etika – F. svrha djelovanja
4. Pojmovima iz domene spoznajne teorije pridruži njihova određenja!
  1. senzualizam – F. primarni izvor spoznaje je opažanje
  2. voluntarizam – A. pri spoznavanju volja ima primat nad razumom
  3. misticizam – C. za spoznaju je najvažnija ekstaza
  4. kriticizam – E. oblik spoznaje produkt je razuma, a sadržaj iskustva

ZADACI DOPUNJAVANJA

1. Stav koji je osnova svakog dokazivanja, a sam se ne treba dokazivati, naziva se najviši princip, odnosno AKSIOM.
2. Da je ljudska svijest primarno tabula rasa, smatra filozofski pravac EMPIRIZAM.
3. Jedna od najmlađih filozofskih disciplina, aksiologija, bavi se proučavanjem VRIJEDNOSTI.
4. HERMENEUTIKA je opća metoda tumačenja, osobito zastupljena u suvremenoj filozofiji.
5. Kant razlikuje SUD UKUSA od estetičkog suda.

ZADACI KRATKOGA ODGOVORA

1. Kako se zove znanost koja proučava metode i pravila koja se koriste pri novim otkrićima i rješavanju problema? HEURISTIKA
2. Kako se naziva ljudska mogućnost spoznaje koja znanje crpi iz osjetilnih podataka koje potom prerađuje? RAZUM
3. Koja se grčka riječ prevodi kao mnijenje ili varka? DOKSA
4. U kojoj teoriji istine istinitost leži u upotrebljivosti nekog iskaza? U PRAGMATIČNOJ TEORIJI
5. Kako se naziva etičko gledište koje predstavlja suprotnost etičkom univerzalizmu? ETIČKI RELATIVIZAM

ZADACI PRODUŽENIH ODGOVORA

1. Što je semiotika? Navedi i objasni njene osnovne dijelove prema Morrisu!

Znanost koja proučava znakove i znakovne sustave zove se semiotika. Unutar semiotike Ch. Morris razlikuje tri aspekta: sintaksu, semantiku i pragmatiku. Sintaksa se bavi proučavanjem međuodnosa znakova unutar nekog jezika (odnos između znaka i znaka). To je gramatika nekog jezika. Nije usmjerena na značenje pojedine rečenice, nego se usmjerava na formalne aspekte kombiniranja riječi. Semantika proučava odnos znaka i predmeta koji taj znak označava, dakle, odnos znak i označeno. Pragmatika svoj predmet proučavanja vidi u odnosu između znaka i govornika, tj. onoga tko se koristi tim znakom.

2. Objasni razliku između onoga što je a priori i onoga što je a posteriori? Navedi jednog filozofa koji smatra da je moguća a priori spoznaja te jednog koji smatra da je ona nemoguća!

A priori u spoznaji znači ono što je prediskustveno, ono što se može spoznati neovisno o iskustvu, bez pomoći iskustva. Apriorna spoznaja, dakle, jest spoznaja nastala isključivo zahvaljujući umu. Takve spoznaje racionalisti (npr. Descartes) nazivaju urođenim idejama. Aposteriorne su spoznaje one koje svoj korijen imaju u iskustvu, one su poslijeeiskustvene. Empiristi (npr. Hume) smatraju da postoje jedino takve spoznaje, tj. da sve naše znanje ima izvor u iskustvu, da razum svoju građu crpe iz iskustva pa je potom obrađuje. Pojam a priori izjednačava se s pojmom transcendentno, a ponekad i pojmom inteligibilno. Pojam a posteriori podudara se s pojmovima kao što su: empirijsko (iskustveno), senzibilno (dohvatljivo osjetilima), pa i imanentno (unutar iskustva).

3. Što je koherencijska teorija? Objasni je!

Jedna od teorija istine je i teorija koherencije. To je teorija nastala početkom 20. stoljeća. Za razliku od glasovite teorije adekvacije koja pretpostavlja neku objektivnu stvarnost koju spoznajni subjekt mora točno zahvatiti da bismo mogli govoriti o istini, teorija koherencije ne stavlja naglasak na takvu stvarnost, nego istinitost ili neistinitost neke izjave pronalazi u tome koliko se ta izjava podudara s drugim izjavama. Naime, ističe se da istinite izjave (sudovi) čine skup koji je koherentan, cjelovit. Taj se skup može proširivati s novim članovima ako oni zadovoljavaju sljedeće uvjete: istinit sud ne proturječi ostalim sudovima u tom skupu, svi sudovi u skupu međusobno podupiru jedni druge.

4. Koje su osnovne ontološke koncepcije? Objasni svaku i navedi primjer filozofa koji je zastupa?

Podjela na ontološke koncepcije je podjela koja razlikuje učenja o bitku s obzirom na njegovu kvantitetu, tj. s obzirom na odgovor na pitanje – koliko bitaka ima? Povijesno najstarija ontološka koncepcija je monizam, odnosno teza da je sve nastalo iz jedinstvenog principa, da postoji samo jedan bitak koji omogućuje postojanje svih bića. Prva filozofska škola, miletska škola, primjer je monizma. Tales smatra da je sve nastalo iz vode, Anaksimena smatra da je sve nastalo iz zraka, a Anaksimandar da je izvor svega apeiron (neodređena, beskonačna materija). Dualizam tvrdi da postoje dva bitka, dva izvora svega. Oni su samostalni i nesvodivi jedan na drugoga (inače bi se vratili u monizam). Najpoznatiji dualist bio je Descartes koji je smatrao da postoje protežna stvar (*res extensa*) i misleća stvar (*res cogitans*). Dakle, materijalno i duhovno su dvije različite supstancije. Pluralizam tvrdi da postoje više od dva izvora svega. Atomisti (Leukip i Demokrit) bili su pluralisti. Smatrali su da se sve sastoji od neprebrojivog mnoštva atoma koji se međusobno razlikuju (po obliku, veličini, težini...).

5. Objasni koncepciju teleološke etike i njezine podvrste!

Teleološka etika (ili kako je još nazivaju konzekvencionalistička etika) vrsta je normativne etike, što znači da i ona propisuje neku vrstu ponašanja kao ispravno ponašanje. Teleološka etika propisuje kao ispravno ono ponašanje koje postiže neku poželjnu posljedicu (svrhu, cilj). Kriterij je, dakle, ono što se djelovanjem postiže. U teleološku etiku mogu se ubrojiti hedonizam, utilitarizam i eudaimonizam. Hedonistički princip podrazumijeva da je ispravno djelovanje ono koje donosi neku ugodu, a neispravno ono koje donosi neku neugodu. Tjelesni hedonizam apostrofira više tjelesne užitke (npr. kirenska škola), a produhovljeni hedonizam naglašava duhovne užitke (npr. epikurejski hedonizam). Hedonizam je načelno egoističan (ističe pojedinčevu ugodu), a taj nedostatak nestaje u utilitarizmu. Utilitarizam priznaje ugodu kao dobar cilj, ali ugodi koja je korisna većini (ako ne već svima) koji su zahvaćeni nekim djelovanjem. Tako konačni cilj postaje korist. U eudaimonizmu cilj je eudaimonija koja se tumači kao sreća, blaženstvo. Smatra se da će osoba koja djeluje moralno ispravno postići eudaimoniju.

POVIJEST FILOZOFIJE

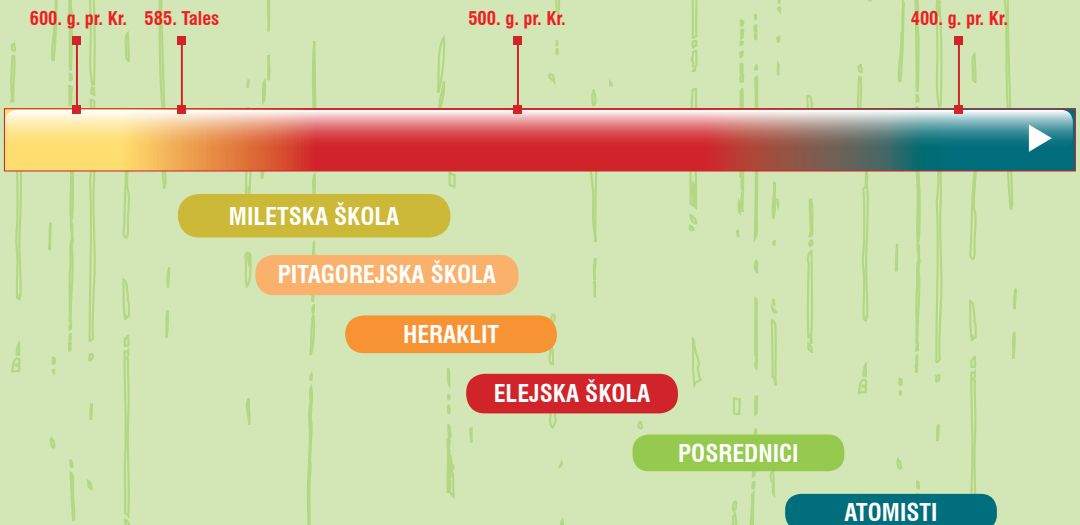
2.1. GRČKA FILOZOFIJA

- KOZMOLOŠKO RAZDOBLJE
- ANTROPOLOŠKO RAZDOBLJE
- ONTOLOŠKO RAZDOBLJE

KOZMOLOŠKO RAZDOBLJE

- KOZMOS
- ARHÉ
- FYSIS

2.1.1. KOZMOLOŠKO RAZDOBLJE

- početak filozofske misli
- počinje krajem 7. i početkom 6. st. pr. n. e.
- Glavna pitanja kojim se bave filozofi ovog razdoblja:
  - Što je temelj svijeta? Iz čega je sve nastalo? Što je *ARHÉ* (prapočelo)? Je li prapočelo jedno ili ih ima više? Je li prapočelo vječno?
  - Kako funkcionira *FYSIS* (priroda)? Koji su temeljni zakoni prirode? Što su stvorene stvari? Što je kretanje? Što upravlja prirodom?
- MITOLOGIJA – FILOZOFIJA:
  - na ista je pitanja mitologija već davala svoje odgovore
  - filozofija se javlja naspram mitu i mitološkom objašnjenju svijeta
  - mit počiva na fantaziji, mašti, izvor ideja je kreativnost pojedinaca, bez potrebe za argumentima i dokazima
  - mitovi se prihvaćaju bez provjeravanja jer se baziraju na tradiciji
  - filozofija počiva na razumu i racionalnim objašnjenjima i argumentima koji su nastali kao produkt promatranja svijeta
- škole i filozofi iz kozmološkog razdoblja:
  - miletska škola
  - pitagorejska škola
  - Heraklit
  - elejska škola
  - posrednici (Empedoklo, Anaksagora)
  - atomisti

2.1.1.1. MILETSKA ŠKOLA – JONSKA FILOZOFIJA TALES, ANAKSIMEN, ANAKSIMANDAR

MJESTO: grad Milet na jonskoj obali

VRIJEME: kraj 7. i početak 6. stoljeća pr.n.e.

ZANIMLJIVOST: Herodot je zapisao da je Tales predvidio jednu pomrčinu Sunca, Anaksimandar je izradio prvu zemljopisnu kartu i sunčani sat te postavio teze koje sličje teoriji evolucije

VAŽNOST: Talesa su svrstavali u sedam legendarnih grčkih mudraca, bio je vrstan matematičar, a možemo reći da je kao prvi filozof „otac filozofije“. Milećani su tvorci pojma *fysisa* (prirode), kao nečega što uzrokuje jedinstvo svijeta.

- *ARHÉ* – osnovno pitanje je pitanje što je *arhé* – prauzrok, pratemelj svega, načelo stvari, izvor, početak
  - **VODA** – Tales
  - **ZRAK** – Anaksimn

- sve nastaje kad se dogodi zgušnjavanje i razrjeđivanje zraka
- **APEIRON** – Anaksimandar
  - apeiron – nešto beskonačno, kvalitativno neodređena materija
    - iz *apeirona* izdvajaju se suprotnosti toplog i hladnog i tako sve nastaje
- MONIZAM – ontološka koncepcija
- MATERIJALIZAM – ontološko gledište
- HILOZOIZAM – ideja da je svaka stvar prožeta životom, tj. da je sve nastalo od oživljene materije (materija se počinje gibati sama od sebe)

2.1.1.2. PITAGOREJSKA ŠKOLA PITAGORA, FILOLAJ

MJESTO: Kroton (južna Italija)

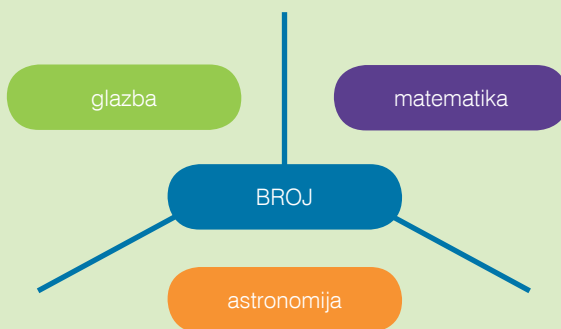
VRIJEME: 6. i 5. st. pr. n. e.

ZANIMLJIVOST: Živjeli su u izoliranom savezu izvan grada (i muškarci i žene), vjerovali su u seobu duša (reinkarnaciju) i prakticali vegetarijanstvo. Članovi su se zavjetovali da ništa od naučenog neće otkrivati izvan saveza, djelovali su i politički (zalažu se za aristokraciju). Pitagori se, osim matematičkih otkrića, pripisuje i otkriće oktave.

VAŽNOST: U isticanju razlike između broja (pojam) i stvari (pojava) mogu se naći začeci idealizma. Dali su velik doprinos matematici, pretpostavljali su da je Zemlja okrugla i da kruži oko nebeske vatre.

- KVANTITETA – osnovna kategorija njihove filozofije – **kvantiteta (kolikoća)**
  - promatrajući glazbala, uvidjeli da postoji suodnos između duljine žice i visine tona – zaključak: važnost **količinskih odnosa**
  - osim u glazbi i matematici, i u astronomiji i tehničkim umijećima postoje neke mjere (količinski odnosi) koje se mogu iskazati brojevima
  - nisu toliko zainteresirani za tvar od koje nešto nastaje (kao Milećani), nego za oblik u kojem se tvar pojavljuje
- BROJ – bit svega
  - broj 10 smatraju savršenim
  - čitav je svemir harmonija i broj „Sve što se spoznaje ima broj, jer se bez njega ne može ništa ni shvatiti ni spoznati“, „Cijeli nebeski svod je sklad i broj“
- MATEMATIČKA SPOZNAJA – bazira se na razumu, najviši vid ljudske spoznaje
  - barata brojevima
- ASTRONOMIJA – ideja o 10 planeta koji kruže
- MISTIKA – zašli u mistiku:
  - svijet svode na 10 parova od kojih se svaki sastoji od teze i antiteze (npr. ograničeno – neograničeno, muško – žensko, dobro – zlo...)
  - broj 10 počinje dobivati natprirodno značenje i moći – sveti broj
  - razvijaju učenje o seobi duša (reinkarnacija) – ovisno o tome koliko su se u životu držali strogih etičkih pravila, ljudi mogu očekivati različite buduće egzistencije
  - „velika godina svijeta“ – smatraju da se svijet razvija u periodima, nakon kojih se sve ponavlja

2.1.1.3. HERAKLIT

MJESTO: Efez, Jonija (sadašnja Turska)

VRIJEME: 6. i 5. st. pr. n. e

ZANIMLJIVOST: zvali su ga Mračni (ili Tamni) zbog nerazumljivosti suvremenima

VAŽNOST: On je bio prvi samostalni filozof, a fragmenti njegovih tekstova su najstariji sačuvani originalni dijelovi filozofskog teksta. Razvio je vrlo utjecajno učenje o promjeni i o logosu.

- **KRETANJE** – bit svijeta – sve teče („*Panta rei!*“)
  - sve je u neprekidnom procesu promjene (ma kako one možda bile spore ili oku nevidljive), ništa nije statično i nepromjenjivo
  - **„Nije moguće dva puta stupiti u istu rijeku.“**
  - „*Sunce nije samo svaki dan novo, nego je uvijek i neprestano novo.*“
- VATRA – zbog stalne je promjene nemoguće imenovati bitak
  - kao simbol praelementa uzima vatru – najbolje dočarava vječno kretanje, tijek, razvoj i kruženje tvari u prirodi
- BORBA SUPROTNOSTI – suprotstavljeni elementi uzrokuju kretanje
  - DIJALETIKA – poimanje svijeta kroz suprotnosti
- HARMONIJA – promjene nastaju jer se odvija borba suprotnosti koje teže harmoniji (kao što su sukobljeni elementi u harmoniji kod luka ili kod lire)
- LOGOS – sve promjene su manifestacija **logosa**
  - jedinstveni svjetski zakon koji upravlja svemirom i po kojem se sve zbiva („*Svi se zakoni hrane od onog jednog božanskog.*“)
  - zbog postojanja *logosa* svijet nije kaos nego kozmos
- DRUŠTVO – borba suprotnosti je prisutna i u njemu – sukobi, borba, rat... pokretači su međuljudskih odnosa
  - „*Rat je svemu otac, svemu kralj...*“
- RAZUM – većina ljudi ne shvaća *logos* (ne shvaćaju kakav je svijet uistinu)
  - spoznaje se kroz suprotnosti („*Ime pravde ljudi ne bi poznavali kad ne bi bilo nepravde.*“)
  - ipak do *logosa* se može doći samo racionalnom spoznajom
  - osjetilna spoznaja nije dovoljna **„Oči i uši su ljudima zli svjedoci ako imaju barbarske duše.“**
    - osjetila su samo svjedoci, sudac mora biti razum
- FRAGMENT 30. – sinteza Heraklitovog učenja o svijetu:
  - „*Svijet ovaj, isti za sve, nije stvorio ni jedan bog i ni jedan čovjek, nego je oduvijek bio i jest, i bit će vatra vječno živa, što se s mjerom pali i s mjerom gasi.*“

- vatra je kretanje, paljenje i gašenje su suprotnosti, a mjera koja to regulira je logos
- još neki citati: „Ja sam proučio sama sebe.“, „Narod valja da se bori za svoj zakon kao za zidove svoje.“ „Granice duše nećeš idući pronaći, pa ako i svim putovima prolaziš: tako dubok logos ima.“

2.1.1.4. ELEJSKA ŠKOLA KSENOFAN, PARMENID, ZENON

MJESTO: Eleja (južna Italija)

VRIJEME: 6. i 5. st. pr. n. e.

ZANIMLJIVOST: Ksenofan je bio oštro kritizirao grčku tradiciju, npr. Olimpijske igre i bogove (ljudi prikazuju bogove slične samim sebi kao što bi i volovi, konji i lavovi prikazivali bogove kao volove, konje i lavove). Parmenid i Zenon su na putu u Atenu upoznali Sokrata.

VAŽNOST: Pokazali su da kretanje nije samorazumljivo, služili su se indirektnim dokazima i logičkim načelom proturječnosti, Aristotel je Zenona nazvao začetnikom dijalektike.

- MONIZAM
  - nema mnoštva – sve je bitak, bitak sve obuhvaća, on je cjelina, vječan je, nepromjenjiv i savršen
- STATIČNOST
  - nema bivanja – nema promjene, nema nastajanja i nestajanja (to bi bio prijelaz iz ničega u nešto i obrnuto, a to je nemoguće)
- KSENOFAN: „Sve (to pan) je jedno, oblika kugle, ograničeno... vječno... potpuno nepokretno.“
- PARMENID – spjev „**O prirodi**“ – razlikuje mnijenje (*doksu*) i istinu (*aletheiu*)

- „put privida“ – **DOKSA** – „lažno znanje“, privid, varka, mnijenje koje nastaje ako vjerujemo osjetilima
- „put istine“ – **ALETHEIA** – „pravo znanje“, do njega dolazimo samo razumom
- sve što postoji, jest bitak: ne postoji *ništa* jer ako postoji, nije *ništa* već *nešto* (a to je bitak) – „**Bitak jest, nebitak nije**“
- pravo se mišljenje (racionalno utemeljeno) podudara s bitkom „**Jer isto je misliti i biti.**“
- ZENON – iznesene teze svojih učitelja brani aporijama
  - **APORIJE** – nedoumice, paradoksi, „zagonetke“ bez konačnog rješenja, indirektni dokazi kojima je cilj pokazati da je suprotno gledište neprihvatljivo (time je Zenon anticipirao metodu *reductio ad absurdum*)
  - aporije protiv kretanja:
    - Ahilej i kornjača – ako joj da prednost Ahilej nikada neće prestići kornjaču (njena će se prednost smanjivati, ali nikada neće posve nestati)
    - dihotomija – kretanje je prelaženje nekog puta, ali na tom putu prvo treba prijeći polovicu puta, prije polovice treba prijeći $\frac{1}{4}$ puta, prije toga $\frac{1}{8}$ i tako u beskraj
    - strjelica – u svakom trenu strjelica koja leti, jest u samo jednoj točki (ne može biti u dvije točke istodobno), a zbroj mirovanja ne može dati kretanje
  - aporija protiv mnoštva:
    - zrnje – ako jedno zrno ne proizvede šum kad padne na tlo, kako je moguće da šum nastane kad na tlo padne 300 zrna (jer 300 je samo 300×1)

2.1.1.5. POSREDNICI EMPEDOKLO, ANAKSAGORA

MJESTO: Empedoklo djeluje na Siciliji, a Anaksagora je doselio u Atenu
VRIJEME: 5. st. pr. n. e.

ZANIMLJIVOST: Empedoklo je stradao tako što je upao u Etnu, Anaksagora je osuđen na smrt zbog ateizma, ali je pobjegao iz zatvora (vjerojatno uz Periklovu pomoć).

VAŽNOST: Posreduju između ekstremnih stavova Heraklita i elejaca i prvi su istaknuti pluralisti. Sve do novoga vijeka držalo se kako postoje četiri osnovna elementa, a učenje o njima postalo je utjecajno i na psihološku podjelu ljudi (smatralo se da u svakom čovjeku dominira jedan od tih elemenata).

- EMPEDOKLO
  - bitak su **četiri elementa – vatra, voda, zemlja i zrak**
  - pokreću ih dvije sile: **Ljubav** (spaja, privlačna sila) i **Mržnja** (razdvaja, odbojna sila); četiri kozmička razdoblja ovisno o prevlasti neke od sila
  - kozmičke sile ljubavi i mržnje vladaju i u pojedinom čovjeku
- ANAKSAGORA
  - bitak su **homeomerije** – sjemenke, čestice
  - pokreće ih **nus** – objektivni, svjetski um koji se sam od sebe pokrenuo i dao poticaj za prvo gibanje
  - svijet je uređen teleološki (svrhovito)
  - kakva je jedna stvar kao cjelina, takva je u svakome svome dijelu (homeomerija)
- ZAJEDNIČKO
  - pluralisti
  - materijalisti
  - od elejaca prihvaćaju da je bitak vječan
  - od Heraklita prihvaćaju da se događaju promjene (spajanjem i razdvajanjem bitka)
  - odvajaju tvar (ono materijalno) od sile (ono nematerijalno) koja pokreće materiju (nema više hilozoizma)
  - mikrokozmos je jednak makrokozmosu

2.1.1.6. ATOMISTI LEUKIP I DEMOKRIT

MJESTO: Abdera

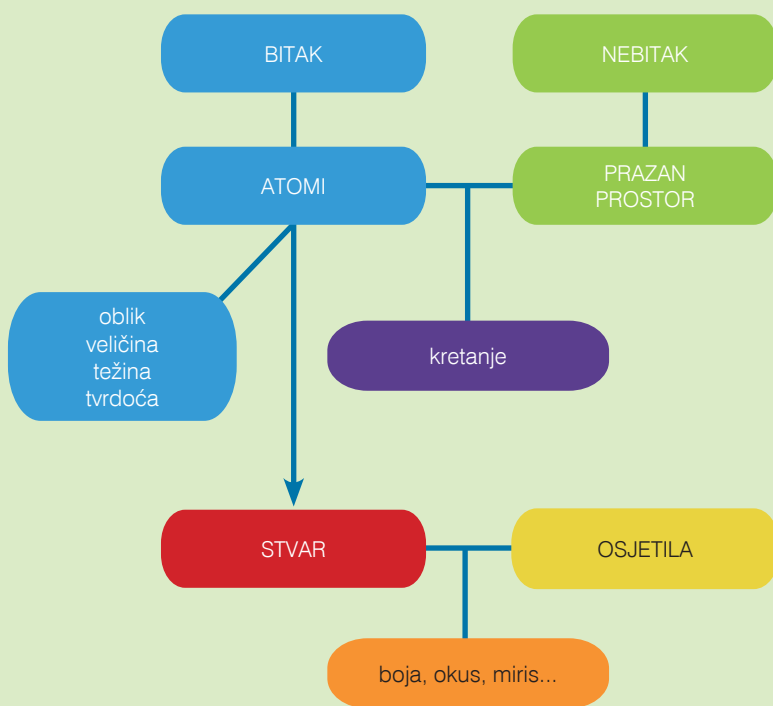
VRIJEME: 5. i 4. st. pr. n. e

ZANIMLJIVOST: Demokrita su zvali „filozof koji se smije“ zbog optimističnog učenja i pogleda na svijet.

VAŽNOST: Atomizam je najistaknutiji materijalistički sustav staroga vijeka.

- **MATERIJA** – osnova našeg svijeta, materijalni se predmeti sastoje od manjih materijalnih čestica
  - kad bismo dijelili (rastavljali) neku stvar na sve sitnije i sitnije dijelove, to bi moralo imati svoj kraj, tj. došli bismo do nekih elementarnih čestica koje se više ne daju dijeliti
- **ATOMI** (*atomos* – grč. nedjeljiv) čestice koje su nedjeljive
  - vječni su, nepromjenjivi, materijalni, od njih je sačinjeno sve što postoji (oni su bitak)
    - i duša se sastoji od atoma (vatreni atomi) koji postaju sastavni dio nečeg drugog nakon pojedinčeve smrti (ne postoji nikakav oblik zagrobnog života)
  - PRIMARNE KVALITETE – atomi se međusobno razlikuju po: obliku, veličini, težini, pokretu i tvrdoći
  - SEKUNDARNE KVALITETE – boja, miris, okus, temperatura nisu nešto što imaju atomi, pa čak ni stvari same po sebi, nego su posljedica međudjelovanja karakteristika spoja atoma i naših osjetila; te su karakteristike, zato, subjektivne i prolazne
- STVARI – spojevi atoma
  - kakva je stvar, ovisi o vrsti atoma od kojih se sastoji (njihovim primarnim kvalitetama) te o njihovoj kombinaciji (redu i položaju atoma u tom spoju)
- KRETANJE – sve je nastalo spajanjem i razdvajanjem atoma
- PRAZAN PROSTOR – postoje samo atomi i **prazan prostor** (ontološki nebitak) u kojem atomi pravocrtno padaju, sudaraju se, odbijaju ili spajaju
- MEHANICISTIČKA UZROČNOST – vlada svijetom
  - „Nijedna stvar ne biva bez uzroka, nego sve s razlogom i po nuždi.“
  - „Volio bih naći jednu jedinu uzročnu svezu, nego dobiti perzijsko kraljevstvo.“
  - sve se događa automatski na temelju zakona koji je dan količinom same materije; svaka je promjena produkt međudjelovanja atoma (nema vladavine bogova, nema svrhovitosti, ali ni slučajnosti)
- SPOZNAJA
  - MRAČNA I PRAVA SPOZNAJA

- **mračna** – osjetilna i njome ne dolazimo do bitnog, objektivnog i nepromjenjivog
- **prava** – racionalna i njome spoznajemo da postoje atomi
- **„Po mnijenju boja, po mnijenju slatko, po mnijenju gorko, a uistinu atomi i praznina.“** (Demokrit)
- *„Osjetila, pak, govore razumu ovako: bijedni razume, od nas si uzeo dokazala i sad smjeraš da nas time oboriš. Tvoja pobjeda – tvoj pad.“*
- **„TEORIJA SLIČICA“** – osjetilna spoznaja se bazira na tome da kroz osjetila prodiru u nas sličice stvari

Kozmološko razdoblje – pitanja

ZADACI VIŠESTRUKOG IZBORA

- 1. Koji je filozof prvi razvio ideju da je bitak statična cjelina koja sve obuhvaća?**
  - a. Parmenid
  - b. Ksenofan
  - c. Demokrit
  - d. Zenon

- 2. Što prema Leukipu i Demokritu omogućuje gibanje?**
  - a. sile
  - b. sekundarne kvalitete
  - c. ljudska spoznaja
  - d. nebitak

- 3. Kakva će biti udaljenost između Ahileja i kornjače vjerujemo li Zenonovoj aporiji?**
  - a. kornjača će biti sve dalje od Ahileja
  - b. razmak među njima bit će stalno jednak
  - c. Ahilej će se sve više približavati kornjači
  - d. Ahilej će prestići kornjaču

- 4. Atomisti nisu hилоzoisti jer tvrde da...?**
  - a. ...je ljudska duša sastavljena od vatrenih atoma
  - b. ...je sve uzročno-posljedično povezano
  - c. ...su atomi nedjeljive čestice
  - d. ...atomi nemaju u sebi impuls gibanja

- 5. Heraklit tvrdi da će nam osjetila davati krivu sliku stvarnosti ako nam je duša – kakva?**
  - a. kraljevska
  - b. robovska
  - c. barbarska
  - d. ratnička

ZADACI VIŠESTRUKIH KOMBINACIJA

1. Tko je smatrao da je arhé neki konkretni element?

- a. Filolaj
- b. Leukip
- c. Anaksimén
- d. Tales

2. Koji je predmet Heraklitu simbol harmonije suprotnosti?

- a. mač
- b. luk
- c. strijela
- d. lira

3. Koje teze nisu točne za atomističko učenje?

- a. bitak jest i nebitak jest
- b. svi atomi su jednaki
- c. razumom ćemo spoznati više nego opažanjem
- d. stvari se mogu dijeliti unedogled

4. Koje su teze točne za Heraklitovo učenje?

- a. nema bitka, sve je bivanje
- b. nema borbe, sve je statično
- c. nema mirovanja, sve se mijenja
- d. nema harmonije, sve je u neskladu

5. Koje karakteristike, po mišljenju Leukipa i Demokrita, ima pojedini atom?

- a. boju
- b. veličinu
- c. miris
- d. oblik

ZADACI POVEZIVANJA I SREĐIVANJA

1. Filozofi iz kozmološkog razdoblja različito su određivali prapočelo. Ponudnim prapočelima pridruži pripadajuće filozofe.

1. atom	A. Filolaj
2. apeiron	B. Demokrit
3. zrak	C. Anaksimén
4. voda	D. Tales
	E. Anaksimandar
	F. Heraklit

2. Filozofi iz kozmološkog razdoblja različito su objašnjavali kretanje. Ponuđenim filozofima pridruži pripadajuće teze.

1. Anaksimenes	A. kretanje nastaje zbog težine bitka unutar praznog prostora
2. Leukip	B. sve teče, a kretanje regulira logos
3. Heraklit	C. kretanje je varka osjetila
4. Parmenid	D. kretanje je produkt materije prožete životom
	E. kretanje je produkt privlačnih i odbojnih sila
	F. kretanje nastaje zbog prijelaza iz mogućnosti u zbiljnost

ZADACI DOPUNJAVANJA

- Atomisti mračnom spoznajom nazivaju _____ spoznaju.
- Za pitagorejce je broj 10 _____ broj.
- Kod Heraklita nailazimo na primjer _____ mišljenja zato što navodi da se u svemu nalaze suprotnosti.
- Za Demokrita i Leukipa smrt nekog bića nije ništa drugo nego _____ atoma.
- Ahilej i kornjača su aporija protiv _____.

ZADACI KRATKIH ODGOVORA

- Što je za Heraklita glavni izvor spoznaje?
_____
- Tko zastupa tezu da se mišljenje i bitak posve podudaraju?
_____
- Koji je jedini predstavnik miletske škole koji arhé nije odredio kao neku konkretnu tvar? _____
- Kako Parmenid naziva nesigurnu i iskrivljenu spoznaju koja se bazira na opažanju, a ne na mišljenju? _____
- Kako pitagorejci nazivaju vrstu spoznaje koja daje najbolje rezultate?
_____

ZADACI PRODUŽENOG ODGOVORA

1. Po čemu su Heraklit i Parmenid racionalisti? Razlikuje li se njihov racionalizam? Objasni svoj odgovor!
_____
2. Objasni kako bitak vide Leukip i Demokrit?
_____
3. Objasni Zenonov doprinos učenju elejske škole, kao i filozofiji općenito?
_____
4. Kako arhé određuju predstavnici najstarije filozofske škole?
_____
5. Koji filozof svijet uspoređuje s vatrom? Objasni njegove razloge!
_____

ZADATAK ESEJSKOG TIPA

Tema eseja: Svijet – statična cjelina ili polje neprestanih promjena?

Još preostaje dokazivanje samo jednog puta, tj. da bitak postoji. Na njemu su veoma mnogi znakovi: budući da nije rođen, ne može ni propasti; on je jedinstven i nepromjenjiv i beskrajan (u vremenu); nikad nije bio niti će biti, jer on u sadašnjosti postoji istodobno cjelovit, jedan, trajan. (...) Mora (bitak) ili posve postojati ili nikako. I nikada neće snaga uvjerenja priznati da bi iz nebitka postalo nešto pored njega. Stoga Pravda ni postajanje ni propadanje nije pustila iz okova niti oslobodila, nego (ih) čvrsto drži, a odluka o tome sastoji se u ovome: (Bitak) jest ili nije. Odlučeno je dakle, kako je i nužno, napustiti jedan put (jer on nije pravi put) kao nepojmljiv i neizreciv, a drugi (smatrati) da jest i istinu postoji. Ali kako bi zatim bitak mogao propasti, kako postati? Jer ako je nastao, ne postoji, a (ne postoji) ni ako bi jednom u budućnosti imao biti. Tako se postajanje ugasio i propadanje netragom nestalo. (Bitak) nije ni djeljiv jer je sasvim istovrstan. (...) (Parmenid, „O prirodi“)

FR. 51 – Oni ne razumiju kako se ono što je u sebi suprotno samo sa sobom slaže, to je harmonija, koja k protivnosti teži, kao kod luka i lire.
FR.91 – Po Heraklitu nije moguće dva puta stupiti u istu rijeku, ni dva puta dotaknuti se po kakvoći svojoj iste prolazne supstancije, nego se ona žestinom i brzinom promjene razasipa i opet skuplja... pridolazi i odlazi.

(Heraklit, Fragmenti)

U eseju odredite i problematizirajte sljedeće pojmove: kretanje, prazan prostor, suprotnosti, harmonija, zakonitost, promjena, kauzalitet, privid, hilozoizam, bitak

Zadatak riješi prema sljedećim natuknicama:

1. Podrazumijeva li kretanje prelazak iz nebitka u bitak i obrnuto?
2. Ako postoji kretanje, što ga uzrokuje? Je li ono kaotično ili je odraz nekih zakonitosti? Vodi li u harmoniju?
3. Što je privid – mirovanje ili kretanje? Od kuda nastaje privid?
4. Mijenjaju li se u kretanju samo slučajna obilježja nečega ili dolazi do promjene biti?
5. Je li bitak vječan i nepromjenjiv?

U eseju navedi i neke od predloženih primjera:

1. Kako kretanje objašnjavaju predstavnici miletske škole?
2. Primjer iz kozmološkog razdoblja u kojemu se promjene objašnjavaju kao spajanje i razdvajanje.
3. Primjer iz suvremene prirodne znanosti koji potkrepljuje tezu da je svijet polje neprekidnih promjena ili primjer koji potkrepljuje tezu da je svijet statična cjelina.

RJEŠENJA:

ZADACI VIŠESTRUKOG IZBORA

1. Koji je filozof prvi razvio ideju da je bitak statična cjelina koja sve obuhvaća?
b. Ksenofan
2. Što prema Leukipu i Demokritu omogućuje gibanje?
d. nebitak
3. Kakva će biti udaljenost između Ahileja i kornjače vjerujemo li Zenonovoj aporiji?
c. Ahilej će se sve više približavati kornjači
4. Atomisti nisu hilozoisti jer tvrde da...?
d. ...atomi nemaju u sebi impuls gibanja
5. Heraklit tvrdi da će nam osjetila davati krivu sliku stvarnosti ako nam je duša – kakva?
c. barbarska

ZADACI VIŠESTRUKIH KOMBINACIJA

1. Tko je smatrao da je arhé neki konkretni element?
c. Anaksimn
d. Tales
2. Koji je predmet Heraklitu simbol harmonije suprotnosti?
b. luk
d. lira
3. Koje teze nisu točne za atomističko učenje?
b. svi atomi su jednaki
d. stvari se mogu dijeliti unedogled
4. Koje su teze točne za Heraklitovo učenje?
a. nema bitka, sve je bivanje
c. nema mirovanja, sve se mijenja
5. Koje karakteristike, po mišljenju Leukipa i Demokrita, ima pojedini atom?
b. veličinu
d. oblik

ZADACI POVEZIVANJA I SREĐIVANJA

1. Filozofi iz kozmološkog razdoblja različito su određivali prapočelo. Ponudanim prapočelima pridruži pripadajuće filozofe:
  1. atom – B. Demokrit
  2. apeiron – E. Anaksimandar
  3. zrak – C. Anaksimn
  4. voda – D. Tales
2. Filozofi iz kozmološkog razdoblja različito su objašnjavali kretanje. Ponudnim filozofima pridruži pripadajuće teze:
  1. Anaksimn – D. kretanje je produkt materije prožete životom
  2. Leukip – A. kretanje nastaje zbog težine bitka unutar praznog prostora
  3. Heraklit – B. sve teče, a kretanje regulira logos
  4. Parmenid – C. kretanje je varka osjetila

ZADACI DOPUNJAVANJA

1. Atomisti mračnom spoznajom nazivaju OSJETILNU spoznaju.
2. Za pitagorejce je broj 10 SAVRŠEN broj.
3. Kod Heraklita nailazimo na primjer DIJALEKTIČKOG mišljenja zato što navodi da se u svemu nalaze suprotnosti.
4. Za Demokrita i Leukipa smrt nekog bića nije ništa drugo nego RAZDVAJANJE atoma.
5. Ahilej i kornjača su aporija protiv KRETANJA.

ZADACI KRATKIH ODGOVORA

1. Što je za Heraklita glavni izvor spoznaje? RAZUM
2. Tko zastupa tezu da se mišljenje i bitak posve podudaraju? ELEJSKA ŠKOLA
3. Koji je jedini predstavnik miletske škole koji arhé nije odredio kao neku konkretnu tvar? ANAKSIMANDAR
4. Kako Parmenid naziva nesigurnu i iskrivljenu spoznaju koja se bazira na opažanju, a ne na mišljenju? DOKSA
5. Kako pitagorejci nazivaju vrstu spoznaje koja daje najbolje rezultate? MATEMATSKA SPOZNAJA

ZADACI PRODUŽENIH ODGOVORA

1. Po čemu su Heraklit i Parmenid racionalisti? Razlikuje li se njihov racionalizam? Objasni svoj odgovor!

I Heraklit i Parmenid (pripadnik elejske škole) su racionalisti jer smatraju da je razum osnovni izvor spoznaje. Za Heraklita je razum jedini kojim se može spoznati logos – zakon koji svemirom upravlja. Oni koji ne koriste razum, ne shvaćaju kako funkcionira svijet i ono što „dan na dan nailaze, čini im se tuđe“. Takve ljude Heraklit naziva spavačima, a one koji razumiju budnima. Parmenid smatra da do pravog znanja (aletheie) vodi isključivo razum, a osjetila nam daju lažnu sliku svijeta (doksa). Prema osjetilima mi vjerujemo u kretanje i mnoštvo, a Parmenid smatra da je to varka. Razlika između Heraklita i Parmenida je u tome što Heraklit ne poriče važnost osjetila, ali misli da gospodar mora biti razum („Oči i uši su zli svjedoci ako im je duša barbarska.“), dok je Parmenid radikalno racionalist jer misli da su osjetila i razum u nužnom proturječju i da nas osjetila baš uvijek varaju.

2. Objasni kako bitak vide Leukip i Demokrit?

Leukip i Demokrit su atomisti, a to znači da vjeruju da se svijet sastoji od sitnih, oku nevidljivih čestica – atoma. Atomos znači nedjeljiv. Do tog zaključka došli su razmišljajući o prirodi i zaključili su da su u osnovi svega neke nevidljive elementarne čestice. Atomi su bitak, sve što postoji sastoji se od njih. Budući da su atomi materijalni, ovo je primjer materijalističkog ontološkog gledišta. Atomi nisu svi isti, zato je ovo primjer pluralističke ontološke koncepcije. Oni se međusobno razlikuju po npr.obliku, veličini, težini (to se naziva primarnim karakteristikama). Sve su stvari spojevi atoma, a kad nešto propadne ili umre (živo biće), to su se samo razdvojili atomi koji su sami vječni. Karakteristike poput boje ili okusa nisu nešto što imaju atomi, nego su proizvod naše percepcije prema gotovoj stvari. Atomi padaju u praznom prostoru, i to je početno kretanje. U svijetu se sve događa zahvaljujući uzrocima i posljedicama koje su produkt utjecaju jednih atoma na druge i njihova suodnosa (kauzalizam).

3. Objasni Zenonov doprinos učenju elejske škole, kao i filozofiji općenito?

Zenon je bio Parmenidov učenik i od svojega je učitelja preuzeo osnovna učenja elejske škole. Prihvatio je i njihove radikalne teze po kojima se i jesu proslavili – tezu o tome da nema mnoštva (sve je jedno) i nema kretanja (sve miruje, a kretanje je varka osjetila). Zenon je pokušavao ta učenja dokazati lukavo smišljenim nerješivim pitanjima, nedoumicama. Aporije protiv kretanja su: Ahilej i kornjača, dihotomija i strjelica. U njima Zenon, naizgled prihvaća ideju da postoji kretanje, no daljnjim razlaganjem dolazi do toga da je kretanje samo sebi proturječno pa ga stoga ipak treba odbaciti. Zato ga Aristotel naziva začetnikom dijalektike te možemo reći da je upotrijebio varijantu metode *reductio ad absurdum*, odnosno indirektnog dokaza, jer nije dokazivao da sve miruje, nego da je kretanje toliko problematično da ga treba odbaciti. Time se automatski potvrđuje da sve miruje. Najpoznatija je aporija Ahilej i kornjača. Ako Ahilej da prednost kornjači, npr. 100 metara, a 10 je puta brži od nje, dok nadoknadi 100 metara, kornjača je prešla još 10 metara. Dok nadoknadi tih 10 metara, kornjača je prešla 1 metar, dok i to nadoknadi, kornjača je prešla još 1/10 metra i tako unedogled.

4. Kako *arhé* određuju predstavnici najstarije filozofske škole?

Najstarija filozofska škola je miletska škola, a njezini su predstavnici Tales, Anaksimenes i Anaksimandar. *Arhé* i njegovo određivanje bili su osnovni problem njihove filozofije. Vjerovali su da će odgovor na to pitanje pronaći promatrajući prirodu (*physis*). Iako je priroda raznolika i u njoj su prisutni različiti procesi i promjene, svi miletski filozofi vjerovali da je u njenoj osnovi jedno nepromjenjivo prapočelo (monizam). Tales misli da je to voda (vlaga je nužna za život, kopno je okruženo morem...), Anaksimenes da je to zrak (sve nas okružuje, nužan je za disanje), a Anaksimandar da je to neka beskonačna i beskvalitetna pra-materija koju naziva *apeiron* (beskonačno). Dakle, sva trojica ističu materijalni temelj svijeta (materijalizam). Sama je materija pokrenuta zahvaljujući vlastitoj sposobnosti samo-pokretanja, a to se zove hilozoizam (materija je prožeta životom). Unutar materije počele su se izdvajati suprotnosti koje su dovele do promjena i kretanja.

5. Koji filozof svijet uspoređuje s vatrom? Objasni njegove razloge!

Da se svijet može usporediti s vatrom, smatrao je filozof Heraklit koji je djelovao u kozmološkom razdoblju. Vatra je, po njegovu mišljenju, odlično prikazivala bit svijeta kao vječnog, ali u konstantnom procesu promjene. Plamen je uvijek u pokretu, mijenja oblik, boju, pucketa... Upravo kao što u Heraklitovoj slici svijeta sve teče (*panta rei*) i ništa nije statično, makar se nama ljudima tako ponekad čini (jer su promjene polagane ili nisu vidljive golim okom). Baš zbog konstantnih promjena svijet je nešto što je u stalnom bivanju i teško je reći što bi bio *arhé*, odnosno bitak takva promjenjiva svijeta. Zato je vatra više simbol bitka, a ne sama pratvar jer ovaj je svijet vatra vječno živa, kako kaže sam Heraklit. Ta vatra ne gori bez kontrole, ona se s mjerom pali i gasi, a ta mjera (na kozmičkoj razini) je zakon - *logos*.

2.1.2. ANTROPOLOŠKO RAZDOBLJE

- ČOVJEK
- ARETÉ
- NOMOS

500. g. pr. Kr.

400. g. pr. Kr.

300. g. pr. Kr.

SOFISTI

SOKRAT

KIRENSKA ŠKOLA

KINICI

2.1.2. ANTROPOLOŠKO RAZDOBLJE

- **čovjek** u središtu interesa
- centar filozofije postaje Atena
- središnja pitanja su pitanja iz domene praktične filozofije: moral, politika, zakon, odgoj...
- sve ove teme objedinjuje pitanje: Kako treba živjeti, tj. kako postići *ARETÉ* (vrlinu)?
- *NOMOS* – ono što je naređeno, suprotno prirodnim zakonima po kojima se ravna *fýsis*; *nomos* je dogovoreni zakon (moralno pravilo ili pravni propis)
- predstavnici:
  - sofisti
  - Sokrat
  - kirenska škola
  - kinička škola

2.1.2.1. SOFISTI PROTAGORA, GORGIJA, TRASIMAH, HIPIJA, KALIKLE...

MJESTO: većina sofista bili su stranci koji su se doselili u Atenu

VRIJEME: 5. st. pr. n. e.

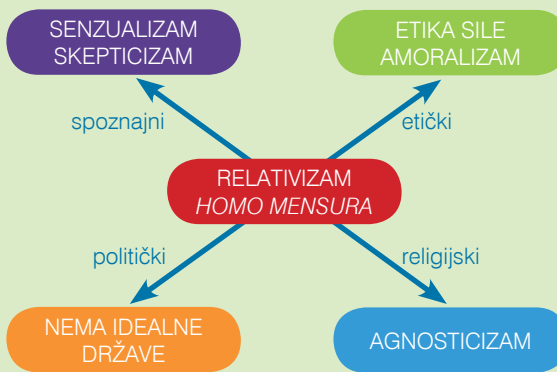
ZANIMLJIVOST: Protagora je osuđen na smrt zbog učenja o bogovima pa je pobjegao iz Atene (no doživio je brodolom). Gorgija je bio tako umješan govornik da je navodno izlazio na ulice i zahtijevao da mu bilo tko „baci tezu“ i on će je dokazati.

VAŽNOST: Prvi su plaćeni (profesionalni) učitelji i na neki način pravi prosvjetitelji naroda. Tvorci su retorike, ali zbog negativnog stava koji su ostali filozofi i komediograf Aristofan imali prema njima, u povijesti su filozofije često ističani kao negativan primjer. Za rehabilitaciju je ponajviše zaslužan Hegel koji im je priznavao oštromnost i kritičnost.

- **SOFOS** – grč. mudrac, znalac
  - naziv je pomalo ironične prirode jer su se filozofi skromno smatrali ljubiteljima mudrosti, a sofisti se svojim znanjem i vještinama neskromno hvalisali
  - protivnici: Sokrat, Platon, Aristotel
    - Platon kaže za njih da nisu vođe nego zavodnici, da su zaljubljenici riječi (filolozi), a ne ljubitelji mudrosti (filozofi)
- **RETORIKA** – govornička vještina, bila je izrazito tražena u Ateni u vrijeme njezina procvata
  - sofisti za novac poučavaju retoriku, a osobito tehniku uvjeravanja (argumentiranje, pobijanje, dokazivanje...)

- ERISTIKA – isprazno nadmudrivanje, brbljanje radi brbljanja, dokazivanje verbalne superiornosti bez podloge u činjenicama
  - sofistika je retorika često kliznula u eristiku (posebice kod mlađih sofista kojima je jedini cilj bilo pobijediti suparnika u raspravi)
  - SOFIZAM – namjerni nevaljani (pogrešan) zaključak
    - sofisti su se često služili takvim zaključcima
    - zbog toga takvu vrstu zaključaka po njima proziva otac logike Aristotel
- RELATIVIZAM – osnovna značajka sofistike filozofske pozicije
  - ništa ne postoji apsolutno, nego se samo procjenjuje u odnosu s nečim drugim
  - „HOMO MENSURA“ (čovjek kao mjera) mjera po kojoj se procjenjuje, jest čovjek
    - Protagora: *„Čovjek je mjera svih stvari, onih koje jesu da jesu, onih koje nisu da nisu.“*
    - RAVNOTEŽA TEZE I ANTITEZE – budući da sve ovisi o poziciji iz koje se nešto promatra, svakoj se tezi može pronaći jednako uvjerljiva antiteza
    - SPOZNAJNI RELATIVIZAM – nema sigurne spoznaje ni istine
      - **SENZUALIZAM** – sva spoznaja se bazira na osjetilima koja su subjektivna, tako da nema prave istine
      - **SKEPTICIZAM** – nikakvo znanje nije čvrsto, niti je spoznaja sigurna
        - Gorgija – krajnje radikalan, nihilistički stav: *„Nema istine, a da je ima, ne bi se mogla spoznati, a kad bi se mogla spoznati, ne bi bila priopćiva.“*
    - ETIČKI RELATIVIZAM – ne postoji nešto što je dobro ili loše po sebi
      - argumenti kojima sofisti potkrepljuju etički relativizam:
        - različiti krajevi i različiti ljudi imaju različito poimanje što je dobro, a što zlo
        - budući da je spoznaja subjektivna, i procjena dobra i zla ovisi o pojedincu
        - ovakav stav ponekad rezultira gledištem da procjena dobrog i lošeg ovisi o promatraču i njegovoj koristi
          - ETIKA SILE – posljedica ovakvog učenja jest činjenica da se oni jači najviše mogu izboriti za svoje interese, a etički relativizam to, zapravo, opravdava
          - *„Pravednost nije ništa drugo nego korist jačega.“* (Trasimah)
          - ovakvo tumačenje kojem se priklanjaju tek neki sofisti ističe razliku **fysis – nomos** – oni jači po prirodnom zakonu (*fysis*) ne bi trebali biti sputani ljudskim zakonima (*nomos*) – *„Zakon je silnik nad prirodom čovjeka.“* (Hipija)

- **POLITIČKI RELATIVIZAM**
  - ne postoje optimalno uređene države, ni bolje ili lošije države
  - „Što koja država drži da je pravedno i lijepo, to i jest za nju tako i dok joj se sviđi“ (Protagora)
- **RELIGIJSKI RELATIVIZAM** – ne postoji konačan odgovor o božanskoj egzistenciji
  - **AGNOSTICIZAM** – ne može se sa sigurnošću dati odgovor na pitanje postoje li bogovi ili ne
    - Protagora – ljudski je život previše kratak, a pitanje previše zamršeno da bi se moglo znati išta o bogovima

2.1.2.2. SOKRAT

MJESTO: Atena

VRIJEME: 469.–399. st. pr. n. e.

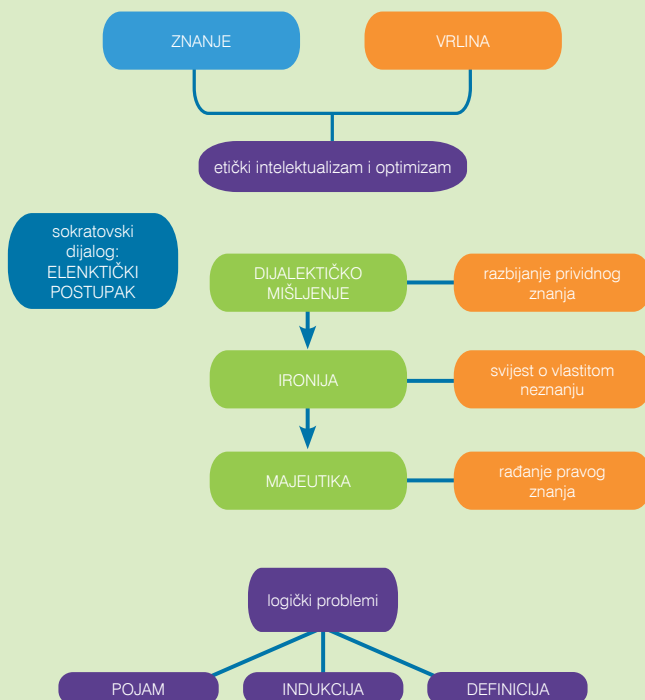
ZANIMLJIVOST: Porijeklom je bio pučanin (majka primalja i otac kipar), ali se zalagao za vladavinu aristokracije kao vladavine najboljih (a ne onih plemenita roda). Zvali su ga „Filozof s trga“ i „Obad“ jer je šetao Atenom i razgovarao s ljudima, a nekima je time, poput obada, dodijavao. Imao je buran brak sa suprugom Ksantipom čije je ime zbog toga postalo sinonim za svađalicu. Nije zapisivao ideje, nego ih je širio dijalogom (kazao je da knjiga šuti kad je se pita).

VAŽNOST: Smatramo ga prvim pravim etičarom. Platonov je učitelj (iz njegovih spisa najviše saznajemo o Sokratovim idejama).

- **OPTUŽNICA** – građani Anit (grč. ἄντιος), Melet i Likon tužili su Sokrata jer „**ne vjeruje u bogove u koje vjeruje država i kvari mladež...**“

- proglašen krivim, nije želio promijeniti svoje stavove ni pobjeći (pristaše su mu organizirale bijeg)
- smrtna se kazna izvršavala trovanjem napitkom od biljke kukute
- sam ispio vrč otrova (treba poštivati zakone, bolje je nepravdu podnositi nego je nanositi)
- ETIKA – smisao života je vrlina – njezina spoznaja, prakticiranje i poučavanje
  - **VRLINA = ZNANJE**
  - cilj filozofskih razgovora je dolaženje do znanja, a time i do buđenje vrlina kod sugovornika
  - etički intelektualizam – kao razumna bića **umnim uvidom** povećavamo i moralnost
    - što veće znanje, to veća vrlina
    - iako racionalist spominje i svoj unutarnji glas, savjest (*demonia – daimoniona*)
  - etički optimizam – urođeno je čovjeku između dobra i zla izabrati dobro, a između dva zla manje
    - onaj tko zna što je dobro, činit će dobro, onaj koji ne čini dobro, zapravo, ne zna ili ima krivo znanje
  - **odgoj** – bitan je jer se sve vrline temelje na znanju i stoga se mogu naučiti
- SOKRATOVSKI DIJALOG – ELENKTIČKI POSTUPAK:
  - specifičan način razgovora koji ima slijed: prividno (krivo) znanje sugovornika – zbunjenost – spoznaja vlastitog neznanja – spremnost za učenje – spoznaja
  - u postupku su uočljivi aspekti:
    - DIJALEKTIČKO MIŠLJENJE – u dijalogu se razvijaju pozicije pro et contra (za i protiv) neke teze
      - Sokrat postavlja pitanje na koje sugovornik daje odgovor (*pro*); novo Sokratovo pitanje ukazuje na netočnost sugovornikova odgovora (*contra*) i tako se kreće u poopćavanje sve do točnog određenja nečega
    - IRONIJA – „negativni stupanj“ dijaloga – uviđanje neznanja prvi je korak u procesu stjecanja znanja „**Znam da ništa ne znam.**“
      - ironija je vidljiva i u situaciji kad se kaže nešto, a misli se upravo suprotno
      - Sokrat u razgovor ulazi tvrdeći da o nečemu ništa ne zna, da bi se tijekom razgovora pokazalo da je sugovornik taj koji je neznalica
    - MAJEUTIKA – porodiljska metoda, Sokrat pitanjima vodi sugovornika dok ovaj sam ne dođe do istine
      - svatko treba „poroditi“ ono što već zakopano u sebi nosi; kao što primalja (babica) pomaže ženama da rađaju, a ne rađa sama, tako i Sokrat pomaže „*trudnom duhu da rodi mudrost*“

- PRETEČA LOGIKE – u okviru svoje filozofije bavio se nekim pitanjima koja danas spadaju u logičku domenu
  - logički doprinos: pojam, definicija, indukcija
- INDUKCIJA – razgovor teče od primjera prema općim određenjima (npr. primjeri prijateljskog ponašanja)
  - cilj je poopćiti znanje dok se ne dođe do definicije
- DEFINICIJA – nedvosmisleno određivanje sadržaja nekog pojma (npr. definiranje pojma prijateljstvo)
  - određuje se *eidos* (bit nečega) preko pojma
- POJMOVI – izražavaju bit stvari, ono opće o čemu ovisi sve pojedinačno
  - najviši vid ljudskog mišljenja je **spoznaja općeg** (pojmovi), onoga što nije relativno i promjenjivo (suprotnost sofistima), što vrijedi uvijek i za sve
  - POJMOVNO ZNANJE – to je znanje koje vodi k vrlini zato što je opće i primjenjivo u različitim situacijama, takvo je znanje odraz prave biti čovjeka kao **umnog bića**
- ODJECI – najviše je utjecao na svog učenika Platona
  - škole koje su se nadovezivale na njega: kirenska, kinička i megarska škola
  - žestoko ga je kritizirao Nietzsche jer smatra da je previše stavio naglasak na racionalnu stranu čovjeka

2.1.2.3. KIRENSKA ŠKOLA ARISTIP, HEGEZIJA...

MJESTO: grad Kirena

VRIJEME: 4. st. pr. n. e.

ZANIMLJIVOST: Aristip je bio profinjen, dobrostojeći hedonist koji je kćer nazvao Areta (Vrlina)

VAŽNOST: prvo ozbiljno učenje o hedonizmu kao etičkom principu

- **HEDONIZAM** – ugoda (užitak) je moralno dobro, a neugoda (bol) je zlo
  - grč. *hedone* – naslada
  - treba kalkulirati da u konačnici više uživamo, a manje patimo (ne treba se dovesti do toga da robujemo užicima – i to je neugoda)

2.1.2.4. KINIČKA ŠKOLA ANTISTEN, DIOGEN

VRIJEME: 4. st. pr. n. e.

ZANIMLJIVOST: Diogen je živio u bačvi i pio iz ruke da bi pokazao koliko je malo ljudima uistinu potrebno, a Aleksandru Velikom je na pitanje što želi, odgovorio da mu se makne sa Sunca. Svijećom je tražio čovjeka po danu jer je mislio da je pravog čovjeka teško naći. Škola je dobila ime po grčkoj riječi kinos koja znači pas jer su propagirali skroman život, a u razgovoru često bili otresiti poput pasa koji reže pa je od toga nastao naziv cinizam za takav način razgovora.

VAŽNOST: učenjem o bespotrebnosti utjecali su na stoike

- **BESPOTREBNOST** – što manje potreba te zadovoljenje tih potreba na što skromniji način (asketizam)
  - kultura i civilizacija vode na pogrešan put, treba se vratiti prirodi

Antropološko razdoblje

ZADACI VIŠESTRUKOG IZBORA

- 1. Što je pravednost za Trasimaha?**
  - a. najviša vrlina
  - b. osobina filozofa
  - c. korist jačega
  - d. božja objava

- 2. Što za Sokrata treba biti mjera svega?**
  - a. čovjek
  - b. umni uvid
  - c. država
  - d. fysis

- 3. Što u prijevodu znači majeutika?**
  - a. razgovorna metoda
  - b. porodiljska metoda
  - c. klesarska metoda
  - d. retorička metoda

- 4. Po čemu je Protagora agnostik?**
  - a. ne zanimaju ga politički problemi
  - b. zastupa etički relativizam
  - c. ističe da je čovjek mjera svega
  - d. misli da se ne može dokazati postoje li bogovi ili ne

- 5. Uz kojega filozofa najbolje pristaje teza: „Kako se meni čini, tako je to za mene, kako se tebi čini, tako je to za tebe“?**
  - a. Protagora
  - b. Heraklit
  - c. Sokrat
  - d. Antisten

PITANJA VIŠESTRUKIH KOMBINACIJA

1. Što je slično Sokratu i sofistima?

- a. bavili su se etičkom problematikom
- b. cilj im je bio doći do istine
- c. bili su vrsni govornici
- d. nisu zapisivali svoje stavove

2. Koje su karakteristike sokratovskog dijaloga?

- a. kreće se od pojedinačnih primjera da bi se došlo do općih određenja
- b. temi se pristupa nihilistički
- c. razgovor prerasta u eristiku
- d. Sokrat želi da sugovornik prvo postane svjestan svog neznanja

3. Što vrijedi za Sokratovu etiku?

- a. to je etički optimizam
- b. to je etički voluntarizam
- c. to je etički intelektualizam
- d. to je etički relativizam

4. Tko su sofisti?

- a. Gorgija
- b. Ksenofan
- c. Ksenofont
- d. Kalikle

5. Što pronalazimo u sofistčkoj teoriji spoznaje?

- a. voluntarizam
- b. dogmatizam
- c. skepticizam
- d. senzualizam

ZADACI POVEZIVANJA I SREĐIVANJA

1. Filozofi antropološkog razdoblja različito su određivali što je dobro. Ponuđenim filozofima pridruži pripadajuće ideje:

1. Protagora	A. dobro je ono što je korisno za cijelu zajednicu
2. Antisten	B. dobro je ono što spoznamo umnim uvidom
3. Aristip	C. dobro je ono što je ugodno
4. Sokrat	D. dobro je ono što su propisali bogovi
	E. dobro je ono što vraća čovjeka k njegovoj prirodi
	F. dobro je ono što čovjek procijeni kao dobro

2. Sofisti su zastupali relativističku teoriju u mnogim područjima. Ponuđenim tipovima relativizma pridruži određenje koje se na njega odnosi.

1. politički relativizam	A. senzualizam
2. spoznajni relativizam	B. hiloizoizam
3. etički relativizam	C. agnosticizam
4. teološki relativizam	D. država treba biti demokratska
	E. vrline su konvencije
	F. česta je razlika između prirodnog i pozitivnog prava

ZADACI DOPUNJAVANJA

1. Za Trasimaha i Hipiju vrijedi stav da je _____ mjera svih stvari.
2. Eristika je iskvarena _____ tipična za mlađu generaciju sofista.
3. Unutarnji glas koji upozorava na potencijalno pogrešne odluke Sokrat naziva _____.
4. Sofist Hipija tvrdi da je _____ silnik nad prirodom čovjeka.
5. Zaključak koji ima namjeru da djeluje kao valjan i istinit, a nije, naziva se _____.

ZADACI KRATKIH ODGOVORA

1. Koji je sofist formulirao tri radikalne teze kojima poriče izvjesnost svake spoznaje i postojanja istine?
_____
2. Kako se zove logička metoda zaključivanja kojom se služio Sokrat?
_____
3. Kako se zove vrsta nadmudrivanja kojem je svrha bio sam razgovor, a koje je tipično za mlađe sofiste? _____
4. Kako nazivamo prvi, tzv. negativni korak u sokratovskom dijalogu?
_____
5. Kojoj je znanosti Sokrat preteča? _____

ZADACI PRODUŽENIH ODGOVORA

1. Navedi osnovne karakteristike sokratovskog dijaloga i objasni svaku!

_____

2. Navedi i objasni glavne sofističke teze na području spoznaje!

_____

3. Poveži učenja sokratovskih škola s učenjem samog Sokrata!

_____

4. Što je *areté* za Sokrata, a što za sofiste?

_____

ZADATAK ESEJSKOG TIPA

Tema: Mjera svega – čovjek ili umni uvid?

A i Protagoru iz Abdere ubrojili su neki u grupu onih filozofa koji negiraju mjerilo spoznaje. On naime tvrdi da su istinite sve predodžbe i mnijenje te da je istina relativna, jer je sve što čovjek sebi predočuje ili što misli, za nj odmah istina. Zaista na početku „(Govora koji) pobijaju“ izjavio je: „Čovjek je mjera svih stvari, onih koje jesu da jesu, a onih koje nisu da nisu.“

Prvi je Protagora rekao da o svakoj stvari postoje dvije tvrdnje, jedna dugoj protivne.

(B. Bošnjak, Grčka filozofija)

Sokrat: Slično tome zamišljaj i odnos duše na sljedeći način: kada ona upre pogled na ono, što je obasjano istinom i bitkom, onda ona to shvati i spozna te se čini, da posjeduje um. Ali pogled upre na ono, što je pomiješano s tamom, tj. na ono, što postaje i što propada, onda ona samo sluti i nejasno vidi, lutajući mnijenjem gore dolje, te je ponovno nalik onome, koji nema uma.

Glaukon: Baš je tako.

Sokrat: Smatraj, dakle, da ono, što pruža istinu predmetima spoznaje, i što daje moć spoznaje onome, koji spoznaje, da je to ideja Dobra. Ako budeš smatrao, da je ideja Dobra uzrok znanja i istine, istine, koja se spoznaje umom, te – koliko god obje, spoznaja i istina, bile lijepe – da je ideja Dobra nešto drugo i još ljepše od njih – pravo ćeš smatrati.

(Platon, Država)

U eseju odredite i problematizirajte sljedeće pojmove: relativno, univerzalno, korist, razum, osjećaji, užitak, društvo, priroda, vrlina, odgoj

Esej sačini prema sljedećim natuknicama:

1. Procjenjuju li svi ljudi jednako dobro i zlo? Zašto je to tako?
2. Je li svaka spoznaja relativna, tj. vrijedi li samo u odnosu na čovjeka?
3. Što ako čovjeka shvatimo kao ljudski rod, a što kao pojedinca? Može li i umni uvid varirati od osobe do osobe?
4. Koliko na procjenu mjere utječe korist?
5. Mogu li se svi ljudi držati mjere? Kako je pridržavanje mjere povezano s ugodom i neugodom?

Navedite u objašnjenju i neke od predloženih primjera:

1. Što se u suvremenom društvu uzima kao mjera? Zašto je to tako? Je li ta mjera produkt ljudske prirode ili dogovora?
2. Što je mjera svega za sofiste, što za Sokrata, a što za pripadnike kirenske i kiničke škole?
3. Navedi primjer lika iz nekog književnog djela koji je izašao iz okvira mjere! Koje su uzroci i posljedice takva postupka?

RJEŠENJA

ZADACI VIŠESTRUKOG IZBORA

- Što je pravednost za Trasimaha?
c) korist jačega
- Što za Sokrata treba biti mjera svega?
b) umni uvid
- Što u prijevodu znači majeutika?
b) porodijska metoda
- Po čemu je Protagora agnostik?
d) misli da se ne može dokazati postoje li bogovi ili ne
- Uz kojega filozofa najbolje pristaje teza: „Kako se meni čini, tako je to za mene, kako se tebi čini, tako je to za tebe“?
a) Protagora

PITANJA VIŠESTRUKIH KOMBINACIJA

- Što je slično Sokratu i sofistima?
a) bavili su se etičkom problematikom
c) bili su vrsni govornici
- Koje su karakteristike sokratovskog dijaloga?
a) kreće se od pojedinačnih primjera da bi se došlo do općih određenja
d) Sokrat želi da sugovornik prvo postane svjestan svog neznanja
- Što vrijedi za Sokratovu etiku?
a) to je etički optimizam
c) to je etički intelektualizam
- Tko su sofisti?
a. Gorgija
d. Kalikle
- Što pronalazimo u sofistčkoj teoriji spoznaje?
c. skepticizam
d. senzualizam

ZADACI POVEZIVANJA I SREĐIVANJA

- Filozofi antropološkog razdoblja različito su određivali što je dobro. Ponuđenim filozofima pridruži pripadajuće ideje:
  - Protagora – F. dobro je ono što čovjek procijeni kao dobro
  - Antisten – E. dobro je ono što vraća čovjeka k njegovoj prirodi
  - Aristip – C. dobro je ono što je ugodno
  - Sokrat – B. dobro je ono što spoznamo umnim uvidom
- Sofisti su zastupali relativističku teoriju u mnogim područjima. Ponuđenim tipovima relativizma pridruži određenje koje se baš na njega odnosi:
  - politički relativizam – F. česta je razlika između prirodnog i pozitivnog prava
  - spoznajni relativizam – A. senzualizam
  - etički relativizam – E. vrline su konvencije
  - teološki relativizam – C. agnosticizam

ZADACI DOPUNJAVANJA

1. Za Trasimaha i Hipiju vrijedi stav da je ČOVJEK mjera svih stvari.
2. Eristika je iskvarena RETORIKA tipična za mlađu generaciju sofista.
3. Unutarnji glas koji upozorava na potencijalno pogrešne odluke, Sokrat naziva DEMON (DAIMONION).
4. Sofist Hipija tvrdi da je ZAKON silnik nad prirodom čovjeka.
5. Zaključak koji ima namjeru da djeluje valjan i istinit, a nije, naziva se SOFIZAM.

ZADACI KRATKIH ODGOVORA

1. Koji je sofist formulirao 3 radikalne teze kojima poriče izvjesnost svake spoznaje i postojanja istine? GORGIJA
2. Kako se zove logička metoda zaključivanja kojom se služio Sokrat? INDUKCIJA
3. Kako se zove vrsta nadmudrivanja kojem je svrha bio sam razgovor, a koje je tipično za mlađe sofiste? ERISTIKA
4. Kako nazivamo prvi, tzv. negativni korak u sokratovskom dijalogu? IRONIJA
5. Kojoj je znanosti Sokrat preteča? LOGIKA

ZADACI PRODUŽENIH ODGOVORA

1. Navedi osnovne karakteristike sokratovskog dijaloga i objasni svaku!

Vrsni govornik Sokrat koristio je specifični način razgovora koji danas nazivamo sokratovskim dijalogom. Sokrat je započinjao razgovor sa sugovornikom o nekoj temi preko primjera i neke konkretne situacije. Postavljao je pitanja na koja je sugovornik davao odgovor. Odgovor sugovornika Sokratu je bila podloga za sljedeće pitanje koje je predstavljalo antitezu onome što je kazao njegov sugovornik. Time je Sokrat dovodio sugovornika u situaciju da spozna da o nečemu ne zna dovoljno ili da ima krivo znanje. Taj korak u razgovoru naziva se ironija i Sokrat je mislio da je nužan jer u njemu osoba postaje svjesna svojega neznanja, a to je preduvjet da se dođe do pravog znanja. Nakon ovog preokreta u kojem osoba od lažne samouvjerenosti prelazi u zbunjenost Sokrat omogućuje čovjeku da „prazninu“ popuni pravim znanjem. Daljnjim navođenim pitanjima Sokrat je „tjerao“ osobu da sama zaključi što je ispravno. Zato se Sokrat poistovjećivao s primaljom, a svoju metodu nazvao majeutika (porodiljska metoda). Cilj razgovora je da napreduje od spoznaje pojedinačnog prema spoznaji općeg i bitnog vezanog za neki pojam (indukcija koja vodi prema definiciji pojma).

2. Navedi i objasni glavne sofističke teze na području spoznaje!

Skupina filozofa pod imenom sofisti djelovali su u antropološkom razdoblju antičke filozofije. Za njih je tipično gledište da je sve relativno, a to upravo proizlazi iz njihovih ideja o ljudskoj spoznaji. Ljudi se, smatraju oni, pri spoznaji nužno oslanjaju na osjetila kao glavni izvor znanja (senzualizam). Ipak, različiti ljudi različito percipiraju svijet oko sebe, pa su i njihove spoznaje različite. Zbog toga su sofisti skeptični u pogledu ideje o sigurnoj i univerzalnoj istini. Tako Gorgija nihilistički tvrdi da istine nema, a kad bi je bilo, mi ljudi je ne bismo mogli spoznati, a kad bismo je ipak nekim čudom spoznali, ne bismo je nikome mogli prenijeti. Već iz ovako određene spoznajne pozicije vidljivo je da, s obzirom na to da sve varira od pojedinca do pojedinca, za sofiste je mjera stvari upravo čovjek.

3. Poveži učenja sokratovskih škola s učenjem samog Sokrata!

Najpoznatije škole koje su se nadovezivale na Sokratovo učenje bile su kirenska i kinička škola. Kirenska škola težila je ugodi (hedonizmu) kao prirodnom dobru čije nam je prepoznavanje urođeno. Oni su se nadovezali na Sokratovu tezu da je ljudima urođeno između dobra i zla izabrati dobro, a između dva zla manje. Tu su urođenost povezivali s idejom prirodne težnje za ugodnim i urođene pobude za izbjegavanjem onog neugodnog. Kinička škola je isticala skroman život koji je svoj uzor svakako mogao naći u Sokratu. Sokrat je govorio da se urođena ljudska dobrota iskvarila zbog lošeg utjecaja okoline. Zato su kinici kao dobro navodili ono što je prirodno i što nije produkt kulture i civilizacije. Težili su što prirodnijem, odnosno što jednostavnijem, zadovoljenju elementarnih ljudskih potreba, a sve ostale su eliminirali smatrajući da odvođe ljude na krivi put.

4. Što je *areté* za Sokrata, a što za sofiste?

Grčka riječ *areté* prevodi se kao vrlina i predstavlja jedan od osnovnih problema filozofije u tzv. antropološkom razdoblju u kojem su djelovali i sofist i Sokrat. Pitanje vrline pripada domeni praktične filozofije i veže se uz pitanja kao što su: kakav je dobar čovjek, dobar građanin, kakva je dobra država, dobar odgoj i slično. Za Sokrata je vrlina ono što se podudara sa znanjem. Znanje o nečemu vodi u ispravno djelovanje. Onaj tko zna što je dobro i činit će dobro. Ovakvi Sokratovi stavovi mogu se okarakterizirati kao etički intelektualizam i optimizam. Za sofiste vrlina se ne može tako jednoznačno okarakterizirati, a to je zato što ne postoji jednoznačan kriterij koji bi odgovorio na pitanje što je to dobro, istinito, pravedno i slično. To sve ovisi o čovjeku jer sofisti smatraju da je upravo čovjek mjera svih stvari (*homo mensura*). Ovakav relativizam vodi prema ideji da svatko može sam procijeniti što je vrlina, a to je najčešće povezano s onim što je nekome korisno. Tako Trasimah tvrdi da je pravednost korist jačega. Da bi netko ostvario neku korist, pomoći će mu umijeće uvjerljivog govorenja, tj. retorika.

2. 1. 3. ONTOLOŠKO RAZDOBLJE

- METAFIZIKA
- GNOSEOLOGIJA
- ANTROPOLOGIJA
- ETIKA
- POLITIKA
- ESTETIKA

500. g. pr. Kr.

400. g. pr. Kr.

300. g. pr. Kr.

PLATON (427. – 347. g. pr. Kr.)

ARISTOTEL (384. – 322. g. pr. Kr.)

2. 1. 3. ONTOLOŠKO RAZDOBLJE

- izgradnja velikih filozofskih sustava s jakim ontološkom podlogom
- istaknuta je povezanost metafizičke, gnoseološke, etičke, antropološke, političke i estetičke problematike
- predstavnici:
  - Platon
  - Aristotel

2.1.3.1. PLATON

MJESTO: Atena (a poznata su i njegova putovanja na Siciliju)

VRIJEME: 427.–347. pr. n. e.

ZANIMLJIVOST: Iako se zvao Aristokle, povijest ga pamti kao Platona, što znači plećat, širok (bio je atletske građe). Zbog neslaganja s vladarom Sicilije navodno je bio prodan u roblje (brzo je oslobođen i vratio se u Atenu). Prvi filozofski spisi sačuvani u cijelosti upravo su njegovi dijalози.

VAŽNOST: Prvi je pravi idealist, bavio se svim relevantnim filozofskim pitanjima, prvi je sustavno proučavao umjetnost i politiku (sva je povijest filozofije skup bilješki uz Platona – kaže jedan drugi filozof). Sokratov je učenik, a Aristotelov učitelj. Utemeljio je filozofsku školu **Akademiju** (u vrtu posvećenom junaku Akademu) na čijem je ulazu navodno pisalo da ne smije ući nitko tko ne zna matematiku.

DJELA: Sačuvano je 35 dijaloga, a najpoznatiji su: „**Fedon**“ (o duši), „**Fedar**“, „**Gozba**“ („**Simpozij**“ – o ljubavi), „**Država**“ (o pravednosti), „**Parmenid**“ (o idejama), „**Protagora**“ (o vrlini), „**Teetet**“, „**Sofist**“ (o znanju), „**Zakoni**“, djelo u prozi „**Obrana Sokratova**“ („**Apologija Sokratova**“) i 13 pisama (glasovito „**Sedmo pismo**“)

METAFIZIKA:

- **IDEJE** (*eidos*) – bitak i bit – istinski bitak svijeta i bit svega postojećeg
  - vječne, savršene i nepromjenjive (za razliku od svega postojećeg u ovom svijetu)
  - one su forme (oblici), tj. opći pojmovi kojima Platon pridaje vrijednost samostalnih, izvornih opstojnosti
  - učinio je ideje bićima (entitetima)
  - objektivni idealizam i pluralizam
- **METAFIZIČKI SVIJET** – to je SVIJET IDEJA (kosmos noetos) koji je uzrok i uzor svega u našem svijetu (**fizički svijet**)
  - ideja je uzrok kao ono što pojavama podaruje postojanje (bitak), a uzor kao ono koje uzrokuje karakteristike pojedinih bića (bit)
  - one su nam pravi uzor i mjera (a ne mi sami kako misle sofisti)
  - hijerarhija ideja:

- IDEJA DOBRA – najviša **ideja** – sudjeluje u svima ostalim, obuhvaća ih jer dobro je ono po čemu nešto jest baš ono što jest (pekar je pekar ako je bar donekle dobar pekar)
- postoje i ideje pravednosti, mudrosti, ljubavi..., a i ideje materijalnih bića: konja, stolica, tratinčica...
- **FIZIČKI SVIJET** – to je SVIJET POJAVA, entiteti u našem svijetu posljedica su postojanja ideja, npr. stolica postoji jer postoji ideja stolice, ali je konkretna stolica preslika, kopija ideje stolice i nužno zaostaje za originalom
  - stvarna stolica je onoliko „dobra“ koliko se poklapa sa savršenom idejom stolice
  - sve u fizičkom svijetu je nesavršeno, promjenjivo i prolazno
  - sve u fizičkom svijetu barem minimalno zaostaje od ideala (postoje bolje i lošije kopije, ali nijedna nije kao original)
  - u fizičkom svijetu ne postoje dvije posve jednake stolice, ovaj svijet je svijet prostora i vremena koji stalno teče i prolazi, a svaka je stolica samo odbljesak vječne i nepromjenjive ideje
  - kao što uspješnost portreta ovisi o sličnosti s onim koga portretira, tako i Platon sve stvari i pojave iz svijeta tumači kao kopije vječnih prauzora, podrazumijevajući time da ono što je vremensko (prolazno), nastaje iz onog vječnog
  - DEMIJURG – božansko biće koje je oblikovalo vječnu materiju po uzoru na ideje (naravno, ne potpuno uspješno) – demijurg je tako više oblikovatelj svijeta nego njegov stvoritelj
- **ALEGORIJA SPILJE** – usporedba u kojoj Platon u prenesenom značenju tumači odnos fizičkog i metafizičkog svijeta te kako ih većina ljudi doživljava
  - većina ljudi nema pravo znanje, nego se zadovoljava mnijenjem (vjerujemo da je fizički svijet jedini i pravi)
  - mi smo ljudi nalik zarobljenicima koji se nalaze u podzemnoj spilji i od rođenja smo privezani tako da se ne možemo ni okrenuti, nego uvijek vidimo samo sjene koje padaju na zid, a koje su produkt stvarnih stvari
  - u takvim okolnostima svi vjeruju da je svijet sjena jedini stvarni svijet
  - pojedinac koji bi uspio izaći iz spilje, trebao bi vremena da se navikne na stvarni svijet pod Suncem (ideja dobra)
  - dužnost je tog pojedinca da se vrati i objavi istinu ostalima
  - ipak, ostali bi teško povjerovali u njegovo svjedočanstvo da svijet na koji su navikli, nije jedini i nije stvaran
  - Platon želi istaknuti da ono što opažamo, čak i ako se svi slažemo o tome, ne mora biti prava istina
  - isto tako, upućuje koliko je teško pojedincu koji ide protiv mnoštva makar i bio u pravu (aluzija na Sokrata)
  - zaključno – ljudska su osjetila ograničena i ako se ljudi na njih oslanjaju, neće shvatiti bit svijeta

GNOSEOLOGIJA:

- dvije osnovne vrste spoznaje:
  - **1) mnijenje (doks)** – usmjerenost na fizički svijet i iskustvenu, osjetilnu spoznaju rezultira varkom, mnijenjem, doksom; sve do čega ovakvom vrstom spoznaje možemo doći je:
    - **vjerovanje** – o konkretnim stvarima, pojavama
    - **nagađanje** – o sjenama tih stvari
  - **2) umna spoznaja (noesis)** – jedina spoznaja koja vodi do prave istine, i ona se očituje u dva vida:
    - **znanje** – o idejama (jedino pravo znanje)
    - **predočavanje** – područje matematike, svijet matematičkih predodžbi
      - u iskustvenom svijetu ne postoji nijedan matematički entitet (npr. istinski pravac ili kružnica), no mi svejedno imamo predodžbu o njima (oni, dakle, potječu iz mišljenja)
- **TEORIJA ANAMNEZE** – teorija sjećanja
  - u konačnici spoznaja ideja (jer ih nema u fizičkom svijetu čiji smo dio) nije ništa drugo nego sjećanje
  - duša je ono najvrjednije u čovjeku, tijelo je samo privid, sjena, tamnica za dušu
  - ljudska **duša** je nematerijalna, nedjeljiva i besmrtna
  - između fizičkih egzistencija duša boravi u carstvu ideja gdje neposredno motri istinu – Platon vjeruje u seobu duša (reinkarnaciju)
  - kad se rodimo u novom tijelu, zaboravljamo ideje (jer smo svezani s materijalnim tijelom), ali tijekom života korištenjem uma potičemo prisjećanje duše na sadržaje svijeta ideja (ono opće, idealno, nužno i neprolazno...)
- **EROS (LJUBAV)** – filozofski nagon za spoznajom ideja, tj. težnja koja nas pokreće da spoznamo ono besmrtno, mudro, lijepo, dobro...
  - u „Simpoziju“ Platon ističe da je eros „*želja za vječnim posjedovanjem dobra*“
  - razvrstava različite vrste ljubavi da bi došao do erosa kao one najvrjednije – žudnje za idejama (Sokrat je oličenje erosa)
  - filozofija – zbog erosa filozofi su spremni na dug i iscrpljujući put traženja istine
  - dakle, osim sjećanja potaknutog umom, čovjek mora razvijati i eros, tj. ljubav prema istini, a u svemu tome pomaže mu ispravan odgoj
- **ODGOJ** – konačna zadaća mu je naučiti ljude da probiju privid osjetilnog i dođu do istinskog bitka – ideja
  - odgojem se poučava filozofski način života, gledanje biti stvari
  - odgoj se odvija se kroz dijalektiku
- **DIJALEKTIKA** – nauka o idejama, prava metoda spoznaje

- razgovor i dobro postavljena pitanja mogu izazvati anamnezu

ETIKA I FILOZOFIJA POLITIKE

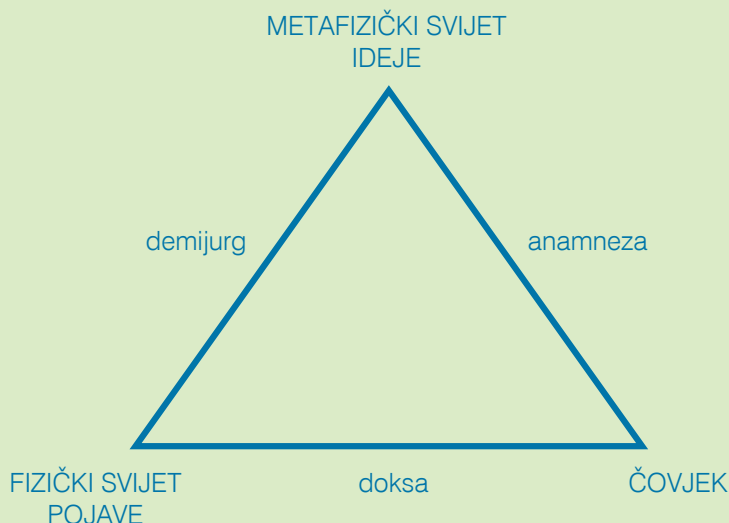
- Platon se prvi sustavno bavi filozofijom politike
- jedinstvo etike i politike – jedina ispravna politika je moralna politika, vrlina se može očitovati samo u zajednici (ćudorednost se može postići samo u dobrom državnom uređenju)
  - teza o nerazdruživosti politike i morala u političkoj teoriji dominantna je sve do Machiavellija
- DRŽAVA – ona je utjelovljenje ideje pravednosti (što je pravednija, to je bolja)
  - države su nastale iz potrebe za **podjelom rada**
    - podjela posla je i dalje presudna u Platonovoj koncepciji jer ljudi prirodno nisu jednaki i svatko bi trebao raditi baš onaj posao koji odgovara njegovim sposobnostima
    - država bi trebala prepoznati tko je dobar za koji posao i rasporediti ga
    - tako bi ljudi bili na onom položaju koji odgovara njihovim istinskim sposobnostima (a ne na položaju koji im uvjetuje njihovo podrijetlo, kako je onda bilo uobičajeno)
  - ODGOJ GRAĐANA – najvažnija funkcija države
    - dobar odgoj jamči da će se građani držati zakona jer se odgojem razvija smisao za zajednicu
    - odgoj djece je zajednički – sva djeca prolaze isto obrazovanje, s tim da slabiji ostaju u nižim staležima, a uspješniji napreduju
    - odgojitelji moraju prepoznati koji je dio duše dominantan kod kojeg djeteta te ga usmjeriti prema pripadajućoj vrlini

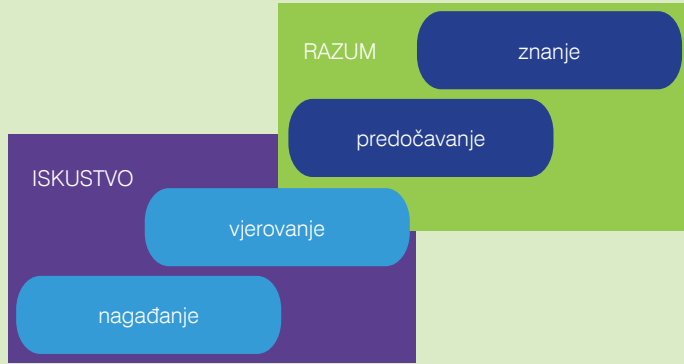
STALEŽ	DOMINANTNI DIO DUŠE	DOMINANTNI DIO TIJELA	PRIPADAJUĆA VRLINA
proizvođači	požudni	trbuh	umjerenost
vojnici	voljni	prsa	hrabrost
vladari	umni	glava	mudrost

- ČETIRI VRLINE – umjerenost, hrabrost, mudrost, a iz ovih triju vrlina nastaje pravednost (sve zajedno su poznate kao **četiri kardinalne kreposti**)
  - država je dobra ako je umjereni, hrabra, mudra i pravedna
  - PRAVEDNOST – svatko radi posao za koji je sposoban i ne ometa druge
    - nije pravednost u tome da svi imaju jednaka prava, nego da svatko dobije baš ono što zaslužuje

- samo tako država može postati utjelovljenje ideje pravednosti
- staleži imaju različite dužnosti i prava:
  - privatno vlasništvo – imaju ga samo proizvođači, ali ne i vojnici i vladari (da ne bi mogli iskorištavati položaj za vlastite materijalne interese)
  - vladari – oni upravljaju državom, jedini imaju politička prava
    - vladare izjednačava s filozofima „**Sve dok vladari ne postanu filozofi ili filozofi vladari, svijet neće biti bolji.**“
    - školuju se čak do pedesete godine za najviše funkcije
- OBLICI VLADAVINE – Platonova je država primjer aristokracije gdje vlada ona manjina koja je uistinu najbolja
  - prema tome koliko su dobre, države se dijele na:
    - aristokracije – vode ih duhovno i moralno najbolja manjina
    - monarhije – vlada jedan od najboljih
    - timokracije – vladavina častohlepnih (vladaju najbolji među onima kojima je voljni dio duše dominantan)
    - oligarhije – vladavina bogate manjine
    - demokracije – vlada svjetina (dominantan požudni dio) – izrazita kritika jer tada nitko „*ne zna ni red a ni obaveze i dužnosti, već samo živi dan na dan u rasonodi i dobrom raspoloženju, i to naziva milim, slobodnim i blaženim životom*“
    - tiranije – najgori oblik, krajnja izopačenost, često nastaje iz demokracije jer „*Prekomjernost u pretjerivanju stvari običava se okrenuti i u suprotnost, imajući protuudarac za posljedicu...*“; tu su svi robovi, čak i sam tiranin koji je rob svojih strasti i to traje sve dok „*narod ne spozna kakva je zloduha stvorio i u što je on izrastao*“
- TUMAČENJA „DRŽAVE“:
  - utopija – njegov nacrt idealne države smatra se prvom idejom utopije
  - meritokracija – ideja prema kojoj moraju vladati najsposobniji, Platonova ideja države je upravo to
  - totalitarizam – glavna zamjerka Platonovoj ideji države je ta što se zanemaruje pojedinac i njegove želje te se sve prepušta državi i podređuje njenim interesima
  - kastinski sustav – zbog raslojenosti na staleže Platonova država podsjeća na indijski kastinski sustav
  - komunističke ideje – zbog toga što dio stanovništva nema nikakvo privatno vlasništvo, mnogi u Platonovoj ideji vide preteču komunizma
  - ravnopravnost spolova – Platon predviđa da će žene biti izjednačene s muškarcima u nekim poslovima koji su do tada smatrani isključivo muškima (npr. vojna služba)

- **ESTETIKA** – izražena kritika umjetnosti:
  - **ontološki prigovor** – umjetnost je poprilično daleko od svijeta ideja
    - TEORIJA MIMETIKE (*MIMESIS*) – umjetnost oponaša stvarnost
      - stvarnost je oponašanje svijeta ideja
      - dakle, umjetnost je dvostruko udaljena od svijeta ideja, ona je **sjena sjene, kopija kopije...**
      - npr. čovjek je kopija ideje savršenog čovjeka, a onda je njegov portret kopija njega
  - **didaktički prigovor** – umjetnost je dozvoljena ako ispunjava pragmatičnu svrhu i poučava onome što je ispravno
    - mnoga umjetnička djela loše utječu na ljude jer daju loše primjere (Homera bi Platon najprije ovjenčao lovorovim vijencem pobjednika, ali bi ga zatim istjerao iz države)
    - prava umjetnost je poučna pa bi Platon u svojoj idealnoj državi točno propisao za koji bi stalež bila pogodna koja umjetnost (dakle, vladala bi cenzura)
  - iako nisko vrednuje umjetnost, Platon je vrhunski stilist i nadareni pisac
    - o tome, između ostalog svjedoči i kraj „Fedona“ *„O dragi bože, i svi ostali bogovi ovoga mjesta, daj mi da postanem lijep u svojoj nutrini; izvanjska dobra što ih imam neka budu u skladu s mojim bićem. Daj da mi bogat izgleda mudrac. Udijeli mi samo toliko tereta zlata koliko umjeren čovjek može nositi.“*

STALEŽI U PLATONOVOJ DRŽAVI

2.1.3.2. ARISTOTEL

MJESTO: Rođen je u Stagiri u Trakiji, zatim se odselio u Atenu, neko vrijeme boravio na makedonskom dvoru, potom se ponovno vratio u Atenu, a kratko vrijeme prije smrti povukao se u Halkidu.

VRIJEME: 384.–322. pr. n. e.

ZANIMLJIVOST: Otac mu je bio liječnik na makedonskom dvoru. Kao mladić bio je poslan u Akademiju. I otac i sin zvali su mu se Nikomah. Navodno je šušкао pri govoru. Mnoga Aristotelova djela su izgubljena (uključujući i dijaloge pisane po uzoru na Platona).

VAŽNOST: Tri godine bio je učitelj mladoga Aleksandra Makedonskog. Aristotela zovu Aleksandrom Velikim grčke filozofije jer je ujedinio sva znanja (biologiju, fiziku, astronomiju, logiku...), kao što je Aleksandar ujedinio svijet – bio je pravi polihistor i jedan od najutjecajnijih učenjaka svih vremena.

DJELA: „**Organon**“ („Oruđe“ zbirka 6 logičkih spisa), „**Fizika**“, „**O duši**“, „**Metafizika**“ (ime pridodano kasnije), „**Nikomahova etika**“, „**Eudemova etika**“, „**Politika**“, „**Retorika**“, „**Poetika**“

- **ARISTOTEL U ATENI:**
  - 20 godina najistaknutiji je učenik Akademije – sve do Platonove smrti
  - **POLIHISTOR** – bavi se proučavanjem prirode i prvi je filozof prirodoslovac koji ne zanemaruje osjetilno, vrhunski je sistematičar i osnivač logike
  - škola u gaju Liķeju (Liceju) – šetali i filozofirali – šetalište – **PERIPATETIČKA ŠKOLA**
  - pobjegao iz Atene nakon Aleksandrove smrti – antimakedonsko raspoloženje („*Neću im dozvoliti da se po drugi put ogriješe o filozofiju!*“) – umro za godinu dana u rodnom kraju
- **PODJELA FILOZOFIJE:**
  - teorijska (matematika, fizika, metafizika)
  - praktička (ekonomija, politika, etika)
  - poetička (poetika, retorika...)
  - + logika – kao samostalna disciplina odvojena od filozofije (logika je oruđe filozofije)
- **KRITIKA PLATONA:** „**Drag mi je Platon, ali mi je draža istina!**“
- Aristotel negira odvojenost svjetova (ideje i predmeta) jer:
  - ne može se objasniti kretanje iz statičnih ideja
  - jedna stvar/osoba može biti utjelovljenje više ideja
  - prigovor trećeg čovjeka – ako je prvi čovjek sama ideja čovjeka, a drugi čovjek neki konkretni pojedinac, moralo bi postojati i nešto treće što bi ta dva čovjeka povezalo (treći čovjek)
  - prihvaćanje Platonovih ideja bilo bi prihvaćanje teze da se i bit i bitak nalaze izvan pojavnog (našeg svijeta)

- konačni zaključak, tj. polazišna točka Aristotelove filozofije: PRIRODA JE STVARNI SVIJET

LOGIKA – preduvjet filozofije je i poznavanje **logike** (*logos* – grčki od *legein* – govoriti) – oruđe filozofije – „Organon“

- **KATEGORIJE** – najviši rodovi
  - kategorija znači način izražavanja
  - 10 kategorija: supstancija/*ousia* (npr. čovjek), kvaliteta (npr. bijelac), kvantiteta (npr. 1,87), relacija (npr. upola mlađi od mene), mjesto (npr. u parku), vrijeme (npr. danas), položaj (npr. leži), posjedovanje (npr. ima oružje), činjenje (npr. baca smeće), trpljenje (npr. biva uhapšen)
- SUPSTANCIJA (*OUSIA*, SUĆINA) – najvažnija kategorija
  - jedino je to subjekt, drugo su sve predikati, akcidencije subjekta
- **PRVA SUPSTANCIJA – pojedinačne stvari**, npr. pravi, stvarni pas, iskustveno provjerljiv (dakle, suprotno Platonu, bitak nije ideja, nego konkretno pojedinačno biće koje možemo zahvatiti osjetilima)
- **DRUGA SUPSTANCIJA – pojmovi** o pojedinačnim stvarima, vrste i rodovi, više znanje
  - odnosi se na više stvari, pojmovna konstrukcija nastala na osnovi iskustva (tuđeg ili vlastitog, nema urođenih ideja)
  - iz općeg se može deduktivno doći do pojedinačnog (deduktivna logika – silogistička)
  - apstrakcija – pojmovi ne egzistiraju sami po sebi – druga supstancija izvedena je iz prve supstancije (i tu je vidljiva kritika Platona)
  - pojedinačne stvari se mijenjaju („teku“ kroz vrijeme), pojmovima zahvaćamo prolazna pojedinačna bića i izvodimo općenito, ono što je svojstveno rodu ili vrsti
- LOGIČKA DEFINICIJA – struktura – najbliži rod (lat. *genus proximum*) i vrсна razlika (lat. *differentia specifica*) – njome se ograničava najbliži rod da bi se taj pojam razlikovao od ostalih istorodnih pojmova
- SUD – oblik misli u kojem se povezuju pojmovi na način da tvore neku tvrdnju o zbilji
- ZAKLJUČAK (SILOGIZAM) – opisao tipične varijacije ljudskog mišljenja pri povezivanju sudova (zaključivanju) – 3 figure silogizma (svaka po 4 modusa)
  - razlikuje prednji, srednji i zadnji pojam u silogizmu
- DEDUKTIVNA LOGIKA – Aristotel zaključivanje bazira na deduktivnoj metodi
- ISTINA – odredio istinu u glasovitoj **TEORIJI ADEKVACIJE (korespondencije)** – istina je **slaganje misli i stvari** (pojma i predmeta)
  - ako se pojmovi i složeniji oblici misli poklapaju s prvom supstancijom, dakle ako su u skladu sa stvarnošću, oni su istiniti

METAFIZIKA – nadovezuje se na teoriju supstancije

- odnos s fizikom – prva filozofija (metafizika) je istraživanje, tj. znanost koju treba prakticirati **iza fizike** (koja je znanost o *fysisu*, prirodi uopće)
- fizika se bavi nečim konkretnim (pojedinačnim osjetilno dohvatljivim bićem), a metafizika pita što se nalazi ispod direktno vidljivog, što je opće u nizu pojedinačnih slučajeva
- opće nije izvan pojedinačnog, nego se opće nalazi u pojedinačnom, tj. bit se nalazi u pojavi
- **TETRAKAUZALNI SKLOP** – sve što egzistira, ima zajedničke principe, tzv. „načela bitka“ i može se sagledati kroz četiri principa, tj. uzroka:
  - sva četiri uzroka postižu da je nešto pojedinačno takvo kakvo jest – o svemu postojećem se može govoriti u ova četiri smisla – to su aspekti cijele stvarnosti:
- **1. causa materialis** – materijalni uzrok – TVAR, materija, od čega je nešto
  - to je ono pojedinačno, neposredno iskustveno, vidljivo
- **2. causa formalis** – formalni uzrok – OBLIK, forma, bit
  - to je ono opće – oblik u širem smislu – one karakteristike koje bi trebale pripadati nekoj vrsti „po prirodi“ (npr. u prirodi je kokoši da nesu jaja)
    - to nije samo čisti vizualni oblik nego i obilježja po kojima se razlikuju vrste (skup bića jednakih osnovnih karakteristika, npr. klupe, ljudi, psi...)
    - **hilemorfizam** – ideja da je svaka tvar prožeta oblikom; stvar je nastala kroz suodnos i jedinstvo materije i forme, postoji jedinstvo biti (forme) i pojave (materije), esencije i egzistencije
      - nema tvari bez oblika – oblikovana tvar je **s-tvar**
      - materija bez oblika (apeiron) je apstrakcija, svaka tvar ima oblik ma kako on neobičan i rijedak bio
      - materija (građevna tvar ovoga svijeta) se uvijek iznova pojavljuje u podudarnim oblicima (npr. forma konja je uvijek jednaka), *causa formalis* određuje pripadanje određenom rodu ili vrsti
- **3. causa efficiens** – pokretni, DJELATNI UZROK – uzrok kretanja, promjene...
  - zašto je bilo moguće da se nešto dogodi, što je bio preduvjet bivanja, događanja...
  - promjena se događa ako nešto što je moguće, postane zbiljsko, tj. ako materija poprimi novi oblik (djelatni uzrok je onaj koji provodi prijelaz iz mogućeg u zbiljsko)
- **4. causa finalis** – SVRŠNI UZROK – svrha, cilj promjene, telos
  - to je ono zašto nešto jest (teleološko gledište)

- i priroda i čovjek djeluju svrhovito „Sve si bivanje krči put iz nečega k nečemu... od nečeg prvog što se kreće, a što već ima određeni oblik, opet prema obliku ili sličnom telosu“
- treći i četvrti uzrok objašnjavaju PROMJENE:
  - materija je pasivna – svoje karakteristike dobiva ovisno o obliku, ona može poprimiti određen broj formi, promjenjiva je (svaka materija može imati više od jedne forme)
  - forma je aktivna – ona mijenja materiju, ali je sama nepromjenjiva – stalnost karakteristika je i čini točno određenom formom – npr. oblik stupa ne može previše varirati (a da nešto i dalje ostane stup)
  - **POTENCIJA (MOGUĆNOST)** – sposobnost materije da poprimi različite forme
    - potencijali svake materije su ograničeni (od drva nikad nećemo dobiti staklo)
  - **AKTUALNOST (ZBILJNOST)** – ostvarenje neke mogućnosti (poprimanje nove forme)
    - forma aktualizira materiju
    - svaka aktualnost je potencijal za neku sljedeću
- **KRETANJE (PROMJENA/DOGAĐANJE)** – prijelaz iz mogućnosti u zbiljnost, tj. aktualiziranje neke mogućnosti
- TELEOLOŠKO GLEDIŠTE – učenje o svrhovitosti svijeta, svijet je ustrojen **TELEOLOŠKI** – sve se događa s točno određenom svrhom
  - teleološko gledište počiva na činjenici da svijet nije kaos, nego kozmos u kojem su u svakom djeliću vidljivi red i zakonitost – to je baš zato što je svijet svrhovito organiziran
  - **entelehija** – ono što je oblikovano prema svrsi, svrhovito ostvarenje, biće koje je stvoreno prema nečemu pa zato sadrži u sebi svrhu; realiziranje forme nekog bića
    - način postojanja nekog bića koje je realiziralo svoje potencijale
- HIJERARHIJA FORMI – postoje više i niže forme (npr. forma student je viša od forme učenik, kao što je forma stup viša od forme klesani kamen, kamen i stijena)
  - više forme već u sebi pretpostavljaju one niže (moći razmišljati pretpostavlja moći disati, percipirati...)
  - cilj nije kvantiteta, čisto gomilanje prijedehanih formi, cilj je baš taj napredak koji se događa time što se prelazi u sve više i više forme; nastaje tvar koja je sve više i više prožeta oblikom
  - sve to nije slučajno, u svemu je vidljiv neki plan, neka unaprijed pretpostavljena svrha
  - sve veće prožimanje materije formom vodi u čistu apstrakciju, oslobođenje od materije, čisto nematerijalno, čisti oblik – oblik boga
- **BOG** – Aristotelov bog nije sličan religijskim bogovima, nego je on:

- MIŠLJENJE MIŠLJENJA – čista forma, vrhunac hijerarhije oblika, jedino postojeće koje nije jedinstvo materije i forme, on je oblik bez sadržaja – misli samog sebe (nije bog koji bilo što regulira)
- NEPOKRENUTI POKRETAČ – on je **nepokretan** jer je svako kretanje prijelaz materije u novu formu, on je bez materije, čista forma, savršen, nema više mogućnosti, on je čista aktualnost (zbiljnost)
  - on je **nepokrenut**, a sam je pokretač cijelog svijeta, ne svojim djelovanjem, nego svojim postojanjem – to potiče kretanje prema savršenstvu (neživa priroda se mijenja uslijed vanjskog, a ne unutarnjeg uzroka)
    - bog pokreće svijet kao ono što voli, kao savršeni cilj razvoja formi, a ne pokreće ga mehanički
    - sve kretanje se iz ove perspektive tumači kao žudnja materije za oblikom (materija teži tome da bude oblikovana, i to na sve kompleksniji i kompleksniji način)
  - CAUSA FINALIS KOZMOSA – sve teži k njemu kao krajnjoj svrsi
    - on je dakle konačna svrha svega, causa finalis cijelog kozmosa, nešto savršeno, samo svoj uzrok (sve na ovom svijetu ima neki uzrok, a prvi uzrok, uzrok samom sebi, jedino je bog)

PSIHOLOGIJA – „O duši“

- dušu (psihu) ima sve što živi – biljne, životinjske i ljudske duše
- duša – „*prva entelehija organskog fizičkog tijela*“
- stupnjevi duše:
  - **vegetativna duša** – sposobnosti vegetativne duše: rast, hranjenje i razmnožavanje
    - biljke imaju samo ovakve sposobnosti
  - **senzitivna duša** – sposobnosti senzitivne duše: osjetilnost, samostalna pokretljivost, instinkti (npr. spolni nagon, agresivnost...)
    - imaju je životinje
  - **racionalna duša** – razumska, tipična samo za ljudsku vrstu
    - nakon smrti individualna ljudska duša ne živi (suprotnost Platonu)
    - čovjek je **ZOON LOGON EHON** – biće koje razmišlja i govori
    - trpni um – receptivni, povezan s opažanjima svijeta
    - djelatni um – stvaralački, nije ovisan o opažanjima
    - ove karakteristike ljudske duše su zapravo ljudska *causa formalis*, duša je oblik tijela, to je naša bit
  - svaki viši stupanj duše u sebi sadrži sposobnosti nižih stupnjeva

ETIKA

- **EUDAIMONIZAM** – gledište o blaženstvu (sreći) kao konačnom ishodištu moralnosti
  - cilj moralnog djelovanja – postizanje vlastitog blaženstva (sreće)
  - najvećem blaženstvu vodi najmoralnije djelovanje – osim što se dobrim djelovanjem usrećuje osoba prema kojoj djelujemo, usrećuje se i sam akter tog djelovanja
  - moral ne treba shvatiti samo kao sredstvo dolaska do sreće, ali ako djelujemo moralno, nusprodukt će biti naše blaženstvo
  - to blaženstvo je konačan cilj jer kad to imamo, ništa nam drugo nije potrebno
  - **eudaimonija** – doslovno „blagi“ (pravi) duh, sreća, blaženstvo (pojam se javlja u mnogim grčkim etičkim sustavima)
    - to je vrsta sreće koja nije povezana s užitkom, bogatstvom ili moći, nego u tome da se kroz vrline iskaže čovjekova specifična bit (čega mnogi nisu svjesni pa je neuspješno traže u drugim područjima)
- dvije vrste vrlina:
  - **ETIČKE** (vrline volje) – praktične – prakticiraju se u zajednici (moral u užem smislu te riječi)
    - najvažnije je naći **pravu mjeru, zlatnu sredinu između krajnosti** – ni previše ni premalo
    - npr. **hrabrost** kao sredina između kukavičluka i nepromišljene ludosti, srljanja u opasnost, **velikodušnost** (škrtost i rasipnost), **pravednost** (nanošenje i trpljenje nepravde)
    - razumom ćemo odrediti tu mjeru, sredinu, ali da bismo promišljeno proveli u djelo, bitan je odabir volje (protiv sokratovskog idealizma da sama spoznaja dobrog vodi u dobro djelovanje; ništa od toga ako se voljno ne odlučimo za to, tj. motiviramo da to učinimo)
      - za provedbu moralnog stava nužna je vježba i navika
  - **DIANOETIČKE** (razumske) – teorijske – više se tiču pojedinca (i njegove odgovornosti samog prema sebi)
  - to su **umnost, znanje, razboritost** (važna za politički život), **mudrost** (presudna za filozofiju), **umijeće...**
  - tu nije dobro biti osrednji, nego vrijedi što više to bolje, ali konačna količina ovih vrlina ovisi o individualnim potencijalima pojedinca

POLITIKA

- protiv Platonove ideje o staležima jer se unutar staleža traži što veća jednakost i sličnost, a ljudi su individue, svi se međusobno razlikujemo
- **ZOON POLITIKON** – glasovita teza da je čovjek biće zajednice, društveno, „političko biće“
  - čovjek može preživjeti (fizički i psihički) i ostvariti svoju ljudsku prirodu samo s drugim ljudima, a ne sam „**A onaj tko ne može**“

živjeti u zajednici ili kome ništa nije potrebno jer je sam sebi dovoljan, nije dio države, te je ili zvijer ili bog.“ (zvijer – niža od čovjeka, bog – viši od čovjeka)

- ljudi žive zajedno, udružuju se u obitelji i polis radi dobrog života, zato što im je tako bolje
- DRŽAVA – sklonost k državi (organiziranom obliku zajednice) usađena je u čovjeka, iako obitelj prethodi državi u vremenskom smislu
  - država bi trebala biti **najviše utjelovljenje ljudskog morala** – u njoj se može uspostaviti dobro u najvećoj mjeri (čvrsta veza između politike i etike – kao i Platon)
  - kriterij za dobru vladavinu – kvaliteta, a ne kvantiteta (broj vladara)
    - dobar je onaj oblik uređenja u kojem vladari vladaju za **dobrobit svih**, a ne u vlastitu korist (koliko ima vladara, nije presudno)

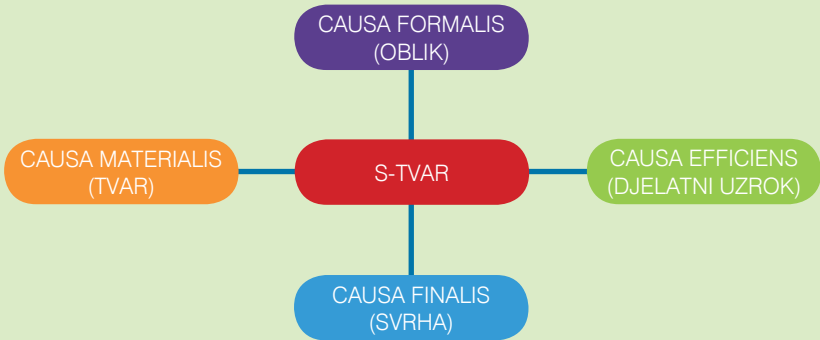
BROJ VLADARA	DOBAR OBLIK	LOŠ OBLIK
jedan	monarhija	tiranija
manjina	aristokracija	oligarhija
većina	politeia (republika)	demokracija

- i republika i demokracija su vladavina većine, ali u republici vlada srednji sloj koji dobro donosi i izvršava zakone, a u demokraciji neosviještena svjetina u kojoj svatko glasa za ono što njemu samom koristi, ne uzimajući u obzir opće dobro
- vladavina većine može biti dobra prevladava li u državi imovinski srednji stalež
- za samu je državu optimalno da bude srednje veličine
- kao i Platon smatra da je odgoj bitna funkcija države „*Ali oni koji u odgoju svojih sinova previše važnosti polažu na tjelesni odgoj i ratničku izobrazbu, da bi ih u potrebnom ostavili neobrazovane, čine iz njih ograničene ljude.*“

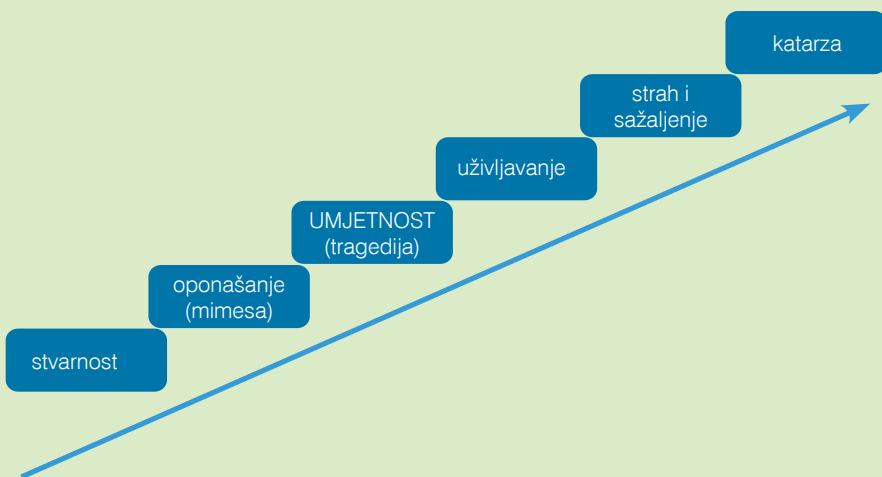
ESTETIKA

- „**Poetika**“ o pjesničkom umijeću – postoji samo dio o tragediji, upitno je je li djelo ikad dovršeno
  - kasnije mnoge interpretacije – npr. primat tragičnog, učenje o jedinstvima (vremena, mjesta i radnje)
- **MIMEZA** – oponašanje u umjetnosti, ali ne onoga što se stvarno dogodilo, već onoga mogućeg
  - umjetnost je na višem stupnju od historiografije – historiografija prikazuje tek pojedinačni događaj
    - povijest tek zapisuje stvarnost, a umjetnost je preslikava (idealizirano i stvaralačko preslikavanje)
    - tragedija oponaša ljude bolje od nas, a komedija lošije
    - definicija tragedije – glavni elementi:

- oponašanje ozbiljne radnje
- određene veličine
- uzvišenim govorom
- kroz djelovanje likova (ne prepričavanje)
- postiže se **KATARZA** – pročišćenje kroz strah (što će se dogoditi tim plemenitim ljudima) i sažaljenje (stradali su zbog sudbine, a ne zato što su zli) – to je psihološki učinak na publiku – ona su uživljava u situaciju likova i time u biti bezopasno čisti
- tako Aristotel zaključuje da tragedija ima etički učinak na gledatelje jer doživjevši katarzu, oni postaju bolji, oplemenjuju se

- etičke vrline
- zaostajanje
- pretjerivanje

Ontološko razdoblje

ZADACI VIŠESTRUKOG IZBORA

1. Koja je jedina od Platonove četiri vrline koju Aristotel ne svrstava u etičke, nego u dianoetičke vrline?

- a. umjerenost
- b. hrabrost
- c. mudrost
- d. pravednost

2. Koji je od ovih opisa najbliži Aristotelovu shvaćanju boga?

- a. kretanje kretanja
- b. vladar vladara
- c. mudrost mudrosti
- d. mišljenje mišljenja

3. Što je anamneza za Platona?

- a. sjećanje na prošle živote
- b. pojmovno prisjećanje
- c. nauka o idejama
- d. učenje o svrhama

4. Što je, prema Platonovu mišljenju, osnovna funkcija države?

- a. odgoj građana
- b. razvoj plemenitosti
- c. osiguravanje sigurnosti
- d. poticanje patriotizma

5. Kako Aristotel određuje kretanje?

- a. kao prijelaz iz forme u materiju
- b. kao ostvarivanje aktualnosti iz potencijalnosti
- c. kao slaganje misli i stvari
- d. kao odraz prve u drugoj supstanciji

ZADACI VIŠESTRUKIH KOMBINACIJA

1. Što vrijedi za Aristotelovu prvu supstanciju?

- a. možemo je spoznati osjetilima
- b. slična je Platonovim idejama
- c. iz nje izvodimo drugu supstanciju
- d. ona je materija bez forme

2. Koji oblici vladavine, prema Aristotelu, služe ostvarivanju dobra građana, a ne samo vladara?

- a. oligarhija
- b. demokracija
- c. republika
- d. monarhija

3. Koje od sljedećih tvrdnji vrijede za Platonovo učenje o idejama?

- a. nalaze se u našem svijetu
- b. uzrokuju pojave u našem svijetu
- c. postoji hijerarhija među njima
- d. neprestano se usavršavaju

4. Što o filozofima tvrdi Platon?

- a. filozofi imaju dominantni umni dio duše
- b. filozofi trebaju upravljati državom
- c. uz pravilan odgoj svi mogu biti filozofi
- d. filozofi se trebaju baviti isključivo filozofijom

5. Koje tvrdnje opisuju Aristotelovo viđenje umjetnosti?

- a. do katarze se dolazi kroz strah i sažaljenje
- b. tragedija prikazuje ljude koji su bolji od nas
- c. u umjetnosti je najvažniji umjetnik
- d. umjetnost je uvijek iracionalna

ZADACI POVEZIVANJA I SREĐIVANJA

1. Platon raspravlja o četiri vrline, ponuđenim vrlinama pridruži pripadajuće subjekte koji bi ih trebali ostvarivati:

1. pravednost	A. vojnici
2. mudrost	B. svećenici
3. umjerenost	C. obrtnici
4. hrabrost	D. država u cjelini
	E. umjetnici
	F. filozofi

2. Pojmovima vezanim uz Aristotelovu metafiziku pridruži njihovo objašnjenje:

1. teleologija	A. prelazak iz mogućnosti u zbiljnost
2. entelehija	B. povezanost tvari i oblika
3. hilemorfizam	C. bog kao nepokretni pokretač

4. *causa formalis* D. svrhovitost vlada svijetom
 E. svojstva po kojima raspoređujemo bića u vrste i rodove
 F. biće koje je ostvarilo svoj cilj

ZADACI DOPUNJAVANJA

- Gledište koje u etici promovira Aristotel, a koje ističe blaženstvo koje se dostiže dobrim djelovanjem naziva se _____.
- Za Aristotela supstancija i njezinih 9 akcidencija predstavljaju _____.
- Vjerujemo li iskustvu, Platon misli da će naša spoznaja imati tek domet vjerovanja i _____.
- Među svim ostalim idejama Platon ipak najviši stupanj pripisuje ideji _____.
- Aristotel tvrdi: „Tko može živjeti sam, nije čovjek, on je ili zvijer ili _____“

ZADACI KRATKIH ODGOVORA

- Kako se naziva teorija istine kao podudaranje misli i stvari koju ističe Aristotel? _____
- Kojoj grupi vrlina, prema Aristotelu, pripada vrлина razboritosti? _____
- Kako se naziva najpoznatija Platonova alegorija? _____
- Što je za Platona ono transcendentno koje uzrokuje sve imanentno? _____
- Koji uzrok, prema Aristotelu, određuje da nešto jest upravo to što jest? _____

ZADACI PRODUŽENIH ODGOVORA

- Što je materija za Platona, a što za Aristotela?
 _____

2. Što je aristokracija za Platona, a što za Aristotela?

---

3. Kako Platon objašnjava ljudsku dušu?

---

4. Usporedi Demokritov i Platonov pluralizam!

---

5. Kako Aristotel objašnjava boga?

PRIMJER ESEJSKOG ZADATKA

Tema: Zadatak umjetnosti

Zatim, ne opažaju li, gledajući djela tih oponašatelja, da su djela trostruko daleko od bića i da ih je lako stvarati bez znanja istine. Ta oni stvaraju prikaze, a ne ono što jest (...)

(...) I tako bi onda bilo pravedno kad ga ne bismo primali u državu koja hoće imati dobre zakone, zato što on taj jednostavni dio duše budi, hrani i čini jakim, a uništava razumni dio. (...)

Budeš li pak primao zaslađenu muzu u lirsko-dramskim ili epskim pjesmama, kraljevat će ti u državi naslada i bol umjesto zakona i razuma, za koji se svagda činilo da je najbolji. (...)

Ali ipak budi rečeno da bismo ih veselo primali kad bi pjesništvo i oponašanje, koje ide za nasladom, moglo dati kakav dokaz da je prijeko potrebno u državi dobrih zakona... Ta bit ćemo na dobitku ako se pjesništvo ne pokaže samo kao slatko, nego i kao korisno.

(Platon, Država)

Osim toga, budući da ono što je lijepo, bilo to živo biće ili ma koji predmet sastavljen od dijelova, treba sadržavati ne samo te dijelove u uređenom poretku, nego i veličinu koja nije slučajna – jer ljepota je u veličini i poretku (...)

Iz onoga što je bilo rečeno jasno je i to da nije pjesnikov posao da pripovijeda o stvarnim događajima, nego o onome što bi se moglo očekivati da će se dogoditi, to jest o onome što je moguće po vjerojatnosti ili nužnosti. Povjesničar i pjesnik ne razlikuju se, naime, time što pripovijedaju u stihu ili prozi (ta bilo bi moguće da Herodotovo djelo bude stavljeno u stihove i ono ne bi ništa manje ostalo povijest nego što je to bilo u prozi); nego razlikuju se time što jedan pripovijeda stvarne događaje, a drugi ono što bi se moglo očekivati da se dogodi. Zato je pjesničko umijeće filozofskije od povijesti i treba ga shvatiti ozbiljnije od nje. Pjesništvo, naime, govori više ono što je općenito, a povijest ono što je pojedinačno.

(Aristotel, O pjesničkom umijeću)

U eseju odredi i problematiziraj sljedeće pojmove: umjetnost, oponašanje, stvarnost, bitak, vrlina, tragedija, ljepota, katarza, umjetničke vrste, cenzura

Sastavak napiši prema sljedećim natuknicama:

1. Kakav je odnos umjetnosti prema stvarnosti?
2. Treba li umjetničko djelo poticati vrlinu u čovjeku koji ga doživljava? Na koji način se to može dogoditi?
3. Tko ima pravo cenzurirati određeno umjetničko djelo? U kojim je slučajevima to opravdano?
4. Koliko se ljudi poistovjećuju s likovima iz umjetničkih djela? Kad je to poistovjećivanje moguće?
5. Ima li umjetnost veći utjecaj na ljudski razum ili na osjećaje?

Navedi u objašnjenjima i neke od predloženih primjera:

1. Navedi primjer umjetničkog djela u kojemu se promoviraju moralne vrijednosti te primjer u kojemu se promoviraju krive vrijednosti!
2. Kakvu društvenu ulogu umjetnosti namjenjuje Platon, a kakvu Aristotel?
3. Koliko je dobro da se u različitim književnim djelima prikazuje da dobro uvijek pobjeđuje zlo?

RJEŠENJA

ZADACI VIŠESTRUKOG IZBORA

1. Koja je jedina od Platonove četiri vrline koju Aristotel ne svrstava u etičke, nego u dianoetičke vrline?
  - c. mudrost
2. Koji je od ovih opisa najbliži Aristotelovu shvaćanju boga?
  - d. mišljenje mišljenja
3. Što je anamneza za Platona?
  - b. pojmovno prisjećanje
4. Što je, prema Platonovu mišljenju, osnovna funkcija države?
  - a. odgoj građana
5. Kako Aristotel određuje kretanje?
  - b. kao ostvarivanje aktualnosti iz potencijalnosti

ZADACI VIŠESTRUKIH KOMBINACIJA

1. Što vrijedi za Aristotelovu prvu supstanciju?
  - a. možemo je spoznati osjetilima
  - c. iz nje izvodimo drugu supstanciju
2. Koji oblici vladavine, prema Aristotelu, služe ostvarivanju dobra građana?
  - c. republika
  - d. monarhija
3. Koje od sljedećih tvrdnji vrijede za Platonovo učenje o idejama?
  - a. uzrokuju pojave u našem svijetu
  - c. postoji hijerarhija među njima
4. Što o filozofima tvrdi Platon?
  - a. filozofi imaju dominantni umni dio duše
  - b. filozofi trebaju upravljati državom
5. Koje tvrdnje opisuju Aristotelovo viđenje umjetnosti?
  - a. do katarze se dolazi kroz strah i sažaljenje
  - b. tragedija prikazuje ljude koji su bolji od nas

ZADACI POVEZIVANJA I SREĐIVANJA

1. Platon raspravlja o četiri vrline, ponuđenim vrlinama pridruži pripadajuće subjekte koji bi ih trebali ostvarivati:
  1. pravедnost – D. država u cjelini
  2. mudrost – F. filozofi
  3. umjerenost – C. obrtnici
  4. hrabrost – A. vojnici
2. Pojmovima vezanim uz Aristotelovu metafiziku pridruži njihovo objašnjenje:
  1. teleologija – D. svrhovitost vlada svijetom
  2. entelehija – F. biće koje je ostvarilo svoj cilj
  3. hilemorfizam – B. povezanost stvari i oblika
  4. causa formalis – E. svojstva po kojima raspoređujemo bića u vrste i rodove

ZADACI DOPUNJAVANJA

1. Gledište koje u etici ističe Aristotel, a koje ističe blaženstvo koje se dostiže dobrim djelovanjem naziva se EUDAIMONIZAM.
2. Za Aristotela supstancija i njezinih 9 akcidencija predstavljaju KATEGORIJE.
3. Vjerujemo li iskustvu, Platon misli da će naša spoznaja imati tek domet vjerovanja i NAGAĐANJA.
4. Među svim ostalim idejama Platon ipak najviši stupanj pripisuje ideji DOBRA.
5. Aristotel tvrdi: „Tko može živjeti sam, nije čovjek, on je ili zvijer ili BOG.“

ZADACI KRATKIH ODGOVORA

1. Kako se naziva teorija istine kao podudaranje misli i stvari koju ističe Aristotel? TEORIJA ADEKVACIJE (KORESPONDENCIJE)
2. Kojoj grupi vrlina, prema Aristotelu, pripada vrlina razboritosti? DIANOETIČKIM VRLINAMA
3. Kako se naziva najpoznatija Platonova alegorija? ALEGORIJA SPILJE
4. Što je za Platona ono transcendentno koje uzrokuje sve imanentno? IDEJE
5. Koji uzrok, prema Aristotelu, određuje da nešto jest upravo to što jest? FORMALNI UZROK

ZADACI PRODUŽENIH ODGOVORA

1. Što je materija za Platona, a što za Aristotela?

Platon i Aristotel imaju različit pogled na materiju. Za Platona je materija dio našeg fizičkog svijeta koji je samo kopija svijeta ideja. Materijalni entiteti kopija su pripadajuće ideje, npr. materijalni konj je kopija ideje konja i kao i svaka kopija zaostaje za originalom. Materijalno je podložno promjeni, prolazno je i nije savršeno, za razliku od nematerijalnih ideja. I kod čovjeka je materijalno, propadljivo tijelo na nižem stupnju od nematerijalne, vječne i besmrtno duše. Aristotel ne vjeruje u postojanje svijeta ideja i smatra da je naš svijet jedini pravi svijet. Materija je dakle, osnova našeg svijeta i materijalni uzrok (tvar) omogućuje da postoji prva supstancija. Materija je uvijek u nekom obliku, nekako je oblikovana i taj joj oblik daje opću bit. Nema materije bez oblika, a takvu sintezu materije i forme nazivamo hilemorfizam. Što je materija više prožeta formom, to je na višem stupnju (hijerarhija oblika). Materija je pasivna i ima tek mogućnost poprimanja određenog broja oblika. Forma je aktivna i promjena forme dovodi do prelaska iz mogućnosti u zbiljnost (kretanje).

2. Što je aristokracija za Platona, a što za Aristotela?

Aristokracija je oblik vladavine manjine nad većinom. Originalno, aristokracija znači vladavina najboljih, tj. manjina koja vlada treba biti najbolja manjina. Tako aristokraciju gledaju i Platon i Aristotel, a ne kao ono što je ona povijesno postala – vladavina manjine plemenita roda koja često nije ona najbolja. Za Platona je aristokracija daleko najbolji oblik vladavine jer u njoj vladaju najmudriji, filozofi, oni kojima je dominantan umni dio duše i koji su ispravno odgajani i obrazovani da bi mogli upravljati državom. Danas bismo Platonovo poimanje aristokracije prije nazvali meritokracijom (vladavinom najsposobnijih). Za Aristotela aristokracija nije najbolji oblik vladavine, već je jedan od dobrih oblika vladavine, zajedno s monarhijom i republikom. Aristotel, naime, smatra

da nije za dobru vladavinu nužno da joj na čelu bude manjina To može biti i pojedinac i većina, a presudna je kvaliteta, tj. vlada li se za dobrobit svih ili oni na vlasti vladaju u svoju korist.

3. Kako Platon objašnjava ljudsku dušu?

Za Platona je čovjek odraz ideje čovjeka i kao odraz ni jedan čovjek nije savršen poput ideje. Ljudi se više ili manje podudaraju s idejom čovjeka i to je razlika između dobrih i loših. Ipak, ni sam čovjek nije jednostavan – on se sastoji od tijela i duše. Tijelo je materijalno i, kao i svaka materija, ono je nesavršeno, promjenjivo i propadljivo. Platon čak tijelo naziva tamnicom duše. Duša je daleko vredniji dio čovjeka. Njeno podrijetlo nije zemaljsko i zato duša ne propada s krajem zemaljskog života tijela. Duša je vječna i besmrtna. Kad nije povezana s tijelom, ona pripada svijetu ideja, ali se nakon nekog vremena ponovno utjelovljuje (seoba duša). Ponovno povezana s materijalnim duša zaboravlja ono što je gledala u savršenom svijetu ideja, no ispravnim životom i poticanjem uma javlja se anamneza, tj. sjećanje na savršene oblike.

4. Usporedi Demokritov i Platonov pluralizam!

Pluralizam je ontološka koncepcija prema kojoj postoje više od dva bitka iz kojeg su sva bića nastala. Demokrit je pluralist jer su mu bitak raznoliki atomi, a Platon je pluralist jer smatra da je sve nastalo iz različitih ideja. Dakle, što je bitak, Demokrit i Platon određuju drugačije, a atomi i ideje razlikuju se po mnogim karakteristikama. Najuočljivija je razlika u tome što su atomi materijalne čestice, a ideje su nematerijalne, duhovne. Atomi su dio našeg svijeta, tj. oni sačinjavaju stvari u našem svijetu, a ideje su dio metafizičkog svijeta ideja koji je izvan našeg svijeta. Dakle, atomi su imanentni, a ideje transcendentne. Atomi su nevidljivi dijelovi od kojih su sastavljene konkretne stvari, a ideje su ideje cijelih tih stvari, a ne njihovih dijelova (onoga što nazivamo rodovi i vrste). Atomi se spajaju i razdvajaju, što se ne može reći za ideje. Ovo su najveće razlike između atoma i ideja, ali postoji i sličnost – i atomi i ideje vječni su i nepromjenjivi.

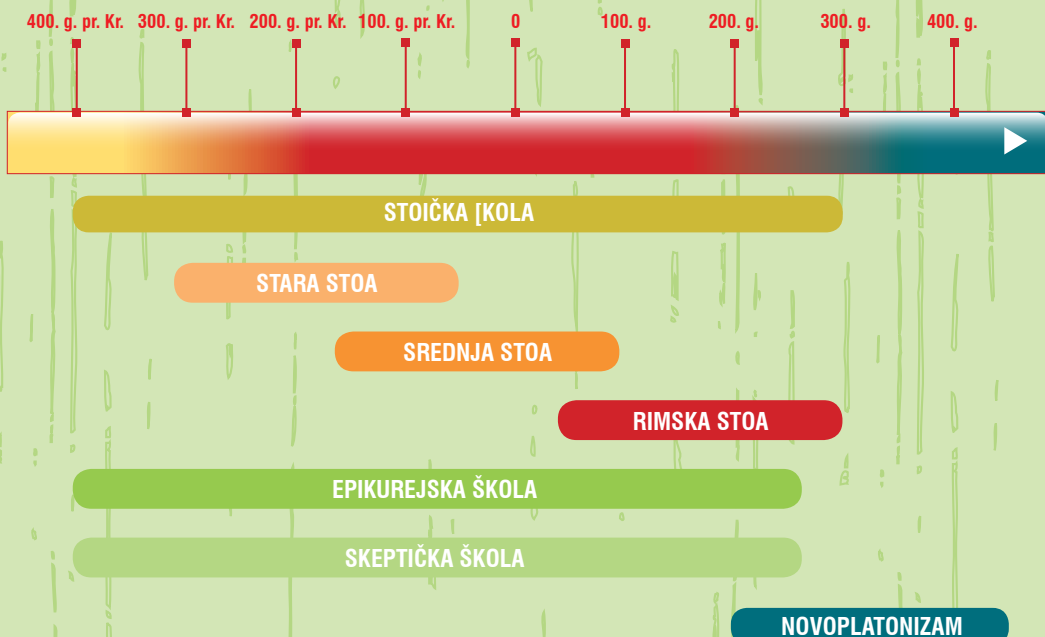
5. Kako Aristotel objašnjava boga?

Aristotelova ideja boga ne podudara se s idejom antropomorfnih grčkih bogova. Bog je produkt Aristotelove ideje o hijerarhiji formi, tj. o slojevitosti svijeta u kojoj je viši sloj onaj u kojem forma sve više i više dominira nad materijom, sve više je oblikuje. Na kraju tog procesa, odnosno na vrhu te hijerarhije, mjesto je za čistu formu bez materije i upravo je to bog za Aristotela. Bog misli samoga sebe, na čistu formu bez primjesa materijalnog – on je mišljenje mišljenja, on promatra samoga sebe. Najpoznatije je određenje boga kao nepokretnog pokretača. On je nepokretan jer je kretanje prijelaz iz mogućnosti u zbiljnost, a bog je već čista zbiljnost bez mogućnosti. Ipak, on je nužan za kretanje u svijetu jer u svijetu je kretanje uvijek nečim uzrokovano. Prvi uzrok tog kretanja upravo je bog, tako da je on pokretač, ali to pokretanje nije neki mehanički poticaj jer se bog ne upliće u svijet. Svijet se usmjerava prema bogu, kroz „žudnju“ materije za čistom formom, kao što zaljubljeni teži ljubljenoj. U tom je smislu bog konačna svrha svijeta i logični završetak Aristotelovog teleološkog gledanja na svijet.

2.2. HELENISTIČKO-RIMSKA FILOZOFIJA

- MIJEŠANJE KULTURA
- DEZORIJENTIRANOST
- MUDRAC
- ATARAKSIJA

2.2. HELENISTIČKO-RIMSKA FILOZOFIJA

- ETIČKO RAZDOBLJE
- RELIGIOZNO RAZDOBLJE

2.2.1. ETIČKO RAZDOBLJE HELENISTIČKO-RIMSKE FILOZOFIJE

- helenizam – miješanje kultura uzrokovano stvaranjem svjetske države Aleksandra Velikog
- grčki duh se širi, ali i utjecaj istoka na Grčku (udaljavanje od racionalnog prema mističnom)
- razvoj specijaliziranih znanosti (matematika, fizika, geografija...)
- razvoj novih intelektualnih središta (Aleksandrija, Antiohija...)
- praktična filozofija – pomoć u životu, briga za ljudsku dušu
- osjećaj dezorijentiranosti – ideal je postati **mudrac** jer je on sretan, stabilan, miran... (kriterij da se nekoga smatra mudracom nije količina znanja kojom on barata)
- mudrac je mudrac jer posjeduje vrlinu koja je svima ideal – **ATARAKSIJA – nepomućenost**, stanje bez strasti, duševni mir, spokojstvo, nepoljuljanost...
- ataraksija se smatra najvišim oblikom sreće i najvrednijim ciljem života
- individualistička etika – pojedinac teži vlastitoj sreći; djelovanje mu nije usmjereno k dobrobiti društva niti smatra da će mu društvene vrijednosti biti dovoljan orijentir prema smislenom životu
- sve veći uspon kršćanstva smanjuje utjecaj filozofije – 529. godine zatvorena je Akademija po Justinijanovu nalogu
- predstavnici:
  - stoici
  - epikurejci
  - skeptici

2.2.1.1. STOIČKA ŠKOLA

stara stoa: ZENON iz Kitiona, KLEANT, HRIZIP

srednja stoa: PANETIJE, POSEJDONIJE

rimska stoa: EPIKTET, SENEKA, MARKO AURELIJE

MJESTO: Grčka i Rim

VRIJEME: 4. st. pr. n. e. – 2. st. n. e.

razlikuju se 3 stoe – stara i srednja je grčka, a mlađa je rimska stoa

ZANIMLJIVOST: Naziv škole dolazi od riječi **stoa** – trijem, galerija nadsvođena sa stupovima (*stoa poikile* – šarena dvorana u kojoj su se okupljali prvi stoici). Zbog sukoba s Neronom, Seneka – inače njegov odgojitelj i ministar, sam si je oduzeo život i to je postalo prototipom junačke, stoičke smrti. Epiktet je bio rob (tijekom života je oslobođen), a Marko Aurelije car.

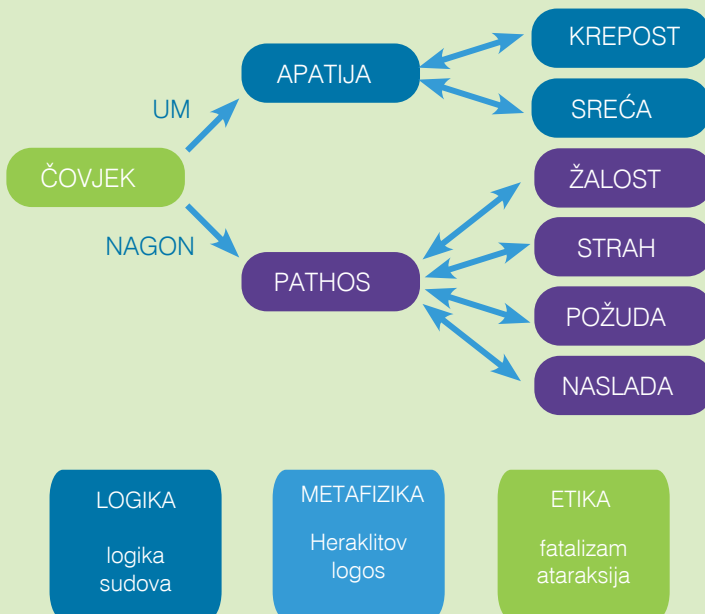
VAŽNOST: Dali su veliki doprinos razvoju logike. Bili su vrlo popularni u Rimu, osobito među obrazovanima. U razgovorni jezik ušao je pojam „stoički“ kao način hrabrog i smirenog podnošenje neke nesreće.

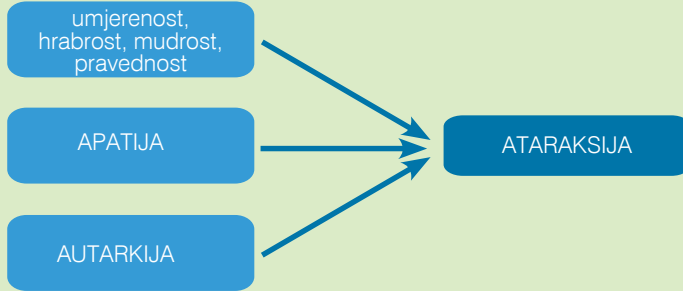
DJELA: Seneka „Pisma Luciliju“, Epiktet „Mali priručnik“, Marko Aurelije „Samomu sebi“

– prihvaćaju podjelu filozofije na logiku, filozofiju prirode i etiku

- LOGIKA – logika sudova – uviđaju da konkluzija slijedi iz konjunkcija premisa $(A \wedge B) \rightarrow C$
  - voljni element odluke važan je dio suda
- FILOZOFIJA PRIRODE – Heraklitova metafizika
  - materijalnim svijetom upravlja sveobuhvatni kozmički zakon – **logos, sudbina (*fatum*)**, bog, svjetski um...
  - „spermatički logos“ – logos je kao sjeme u svemu (**panteizam**), sve se događa po njemu, nužno je i od strane ljudi nepromjenjivo (**fatalizam**)
  - „**kataleptička**“ **spoznaja** – direktna i jasna spoznaja
    - takva nam je spoznaja neposredno „dana“ jer naš je um po građi podudaran s logosom svijeta
    - zato je moguća opća suglasnost oko nečega (*consensus omnium*), tj. postoje općeprihvaćene predodžbe
- ETIKA: cilj metafizike je postaviti temelje etici
  - FATALIZAM – cilj je prihvatiti sudbinu i zadržati mirnoću
    - Seneka: „Sudbina vodi one koji to hoće, a vuče one koji to neće.“
    - „Nije siromašan onaj koji malo ima, nego onaj koju žudi više.“
    - ako se već mnogo toga ne može izbjeći i promijeniti, nema smisla zbog toga se nervirati i žalostiti
    - nesreća leži u tome da se opiremo onome što ne možemo promijeniti
    - ovakav pristup ne znači nužno čistu pasivnost – stoik ima dužnosti koje će izvršiti, no zadržat će stav da postoje situacije na koje ne može utjecati
  - vrline:
  - **AUTARKIJA – samodostatnost** – samostalnost, skromnost, bez ovisnosti o bilo čemu izvan nas
    - vrlina koja nam omogućuje da, ako nešto izgubimo, ne budemo zbog tog gubitka nesretni
  - četiri Platonove vrline: umjerenost, hrabrost, mudrost, pravednost

- APATIJA – stanje koje vodi k ataraksiji, nedostatak osjećaja, ali ne kao bezosjećajnost (okrutnost), već kao nedostatak onih osjećaja koji su zasnovani na pogrešnim uvjerenjima koja vode u uznemirenost (neosjetljivost prema strastima)
- **ATARAKSIJA** – duševni mir, konačni cilj, stanje bez afekata (strasti), bestrasnost, ravnodušnost
  - sreća i nesreća nisu u okolnostima, već u našoj reakciji na te okolnosti (na ono što se događa)
  - mi tu reakciju možemo kontrolirati, ne možemo promijeniti svijet, ali možemo promijeniti sebe
- KOZMOPOLITIZAM – ideja građanina svijeta, jednakosti svih ljudi (osobito istaknuto u rimskom razdoblju)
  - svi smo jednaki po tome što smo pod vlašću logosa, posve je nevažno gdje živimo
  - mudar čovjek se svugdje osjeća kao kod kuće
  - **Mudracu je domovina čitav svijet**
- STOIČKI – izraz koji je nastao po stoicima, a odnosi se na način na koji netko prima loše događaje – mirno, kontroliranih emocija, staloženo...

2.2.1.2. EPIKUREJSKA ŠKOLA EPIKUR, TIT LUKRECIJE KAR

MJESTO: Grčka i Rim

VRIJEME: Grčka 4. st. pr. n. e., a Rim 1. st.

ZANIMLJIVOST: zvali su ih „vrtni filozofi” jer su živjeli na posjedu izvan grada, nisu se bavili politikom i sami su proizvodili hranu. U njihovoj je školi vladala ravnopravnost između muškaraca i žena.

VAŽNOST: Razvili su prilično vedar nauk, ali su često bili i krivo interpretirani i odbacivani (npr. odbacuju ih kršćanski filozofi zbog hedonizma)

DJELA: Tit Lukrecije Kar – spjev „O prirodi stvari“

METAFIZIKA

- ATOMIZAM – sve je nastalo od atoma koji padaju u praznom prostoru (isto kao kod Leukipa i Demokrita)
- *DECLINATIO* – razlika od klasičnog atomizma – atomi pri padu mogu skrenuti s puta i nepredvidivo se spojiti – unutar zakonitosti moguća je slučajnost – nije sve nužno, nešto je i slobodno (ovakva misao kontrira nužnosti stoičkog fatuma)

SPOZNAJA

- SENZUALIZAM – opažaji nas vode k spoznaji o svijetu
- naša priroda je takva da nam osjetila signaliziraju je li nešto dobro ili loše za nas
- iz toga zaključuju da je uгода dobro, a neugoda zlo – hedonizam

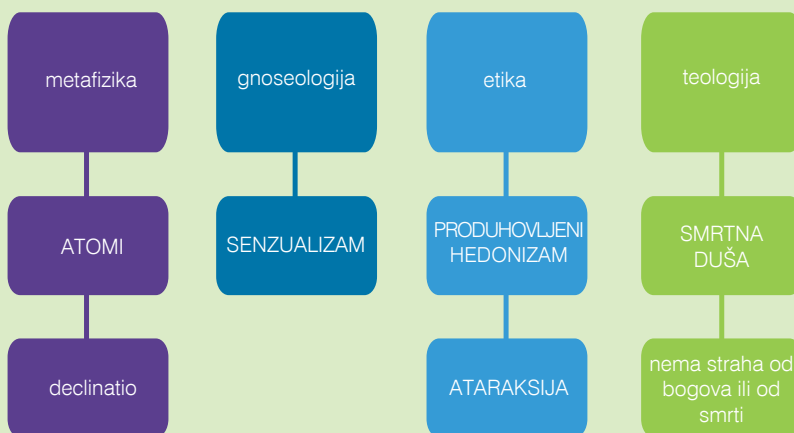
ETIKA

- PRODUHOVLJENI HEDONIZAM – cilj je **odsustvo boli**, a ne naslada kao takva
- postoji fizička bol i duševna bol – fizička nastaje zbog nedostatka, a psihička zbog strahova
- razum će pomoći pri odabiru užitaka
- odbacuju tjelesne užitke (kratkotrajni, vode u ovisnost, često vode u dugoročnu neugodu...)

- daju prednost duhovnim, trajnim zadovoljstvima (mudrost, prijateljstvo, čestitost, ljepota...)
- ATARAKSIJA – cilj djelovanja, duševni mir kao posljedica bezbrižnosti i nedostatka boli zbog nepodložnosti uzbuđenjima
  - „Sav izbor i sve nastojanje idu za dobrobiti tijela i mirom duše; jer to je telos sretnog života. A ono što činimo, činimo zato da bismo izbjegli nezadovoljstvo i da bismo našli duševni mir.“

TEOLOGIJA

- bogovi su u međusvjetskim prostorima i ne utječu na svijet (prikriveni ateizam)
- nema nikakvog zagrobnog života
- SMRT – i ljudska duša je od atoma – uklanjaju strah od smrti – **„Dok smo mi, nema smrti; a kad nastupi smrt, tada više nema nas!“**
- trebamo se bojati onog što je bolno, a smrt je kraj i boli i ugone, dakle, ne tiče nas se (prema njoj trebamo biti indiferentni, a ne bojati je se)

2.2.1.3. SKEPTICI PIRON, SEKST EMPIRIK

MJESTO: Grčka i Rim

VRIJEME: 4. st. pr. n. e. – 3. st.

ZANIMLJIVOST: Piron je bio slikar dok nije otišao na svjetsko putovanje čak do Indije s vojskom Aleksandra Velikog. Nije zapisivao svoje ideje.

VAŽNOST: Svojom skepsom uzdrмали su mnoge dogmatske i nepropitane stavove svojega vremena.

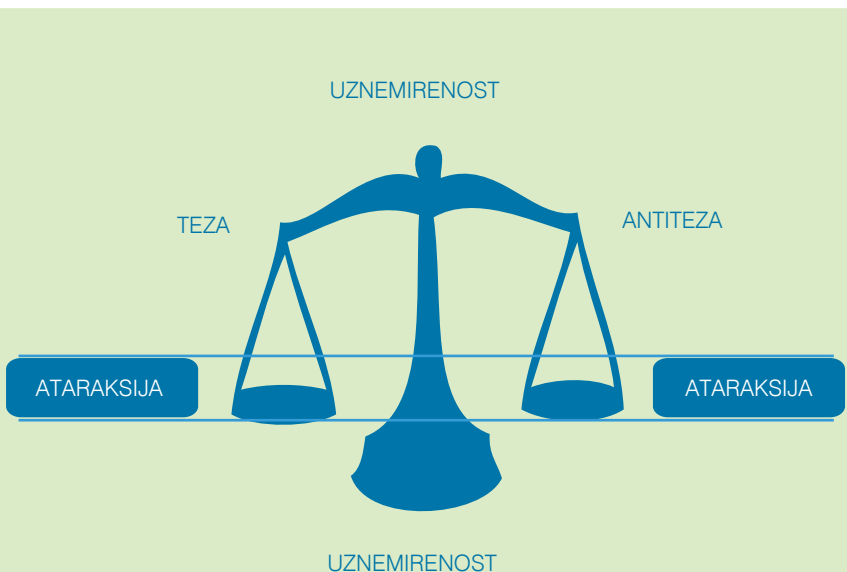
DJELA: Sekst Empirik „Pironove postavke“

SPOZNAJA

- **SKEPSA** – sumnja
  - 10 tropa – trop je vrsta argumenta, to je 10 načina kojima skeptik pobija sigurnost bilo koje spoznaje (i racionalne i osjetilne) te dolazi do suzdržavanja od donošenja ikakvih sudova
  - relativizam – teza i antiteza u bilo kojem pitanju u konačnici su u ravnoteži
- ništa nije sigurno, nema istine, sve je relativno...
- noviji skepticizam dozvoljava da u nekim pitanjima ipak istaknemo da je neka opcija vjerojatnija od druge
- skepsa je konačni cilj, a ne sredstvo dolaska do spoznaje, ne sumnjaju da bi propitali, nego sumnjaju da se ne bi morali opredijeliti

ETIKA

- **EPOHÉ** – vrlina suzdržavanja od donošenja sudova, ništa nije sigurno pa ne treba donositi prosudbe; oni koji vjeruju da je nešto sigurno često su uznemireni (npr. ako se netko ne slaže s njima)
  - nemir je produkt želje da se nešto spozna i da se vrednuje (istinito ili neistinito, važno ili nevažno, uglednije ili neuglednije...)
- **KONFORMIZAM** – budući da ništa nije sigurno, ni oko čega se ne vrijedi nervirati, a lakše nam je kad se prilagodimo okolini i njezinim običajima (svjesna i namjerna prilagodba)
- **ATARAKSIJA** – duševni mir je produkt uviđanja sveobuhvatnosti skepse, nepomućenost kroz flegmatičnost i ravnodušnost...

2.2.2. RELIGIOZNO RAZDOBLJE HELENISTIČKO-RIMSKE FILOZOFIJE

- ALEKSANDRIJA središte znanstvenog istraživanja i intelektualnog života prešlo je iz Atene u Aleksandriju
  - predstavnici:
    - židovska filozofija religije Filon
    - novoplatonizam
  - jedino se mističnim putem (ekstaza) može dokučiti boga

2.2.2.1. FILON

religijske spise interpretira u tradiciji grčke filozofije

- **boga** ipak ističe više no antički filozofi transcendentan, osobni bog koji je apsolutno dobro i savršenstvo
- bog još uvijek ne stvara svijet ni iz čega, nego iz vječne materije (slično grčkom demijurgu)
- boga i svijet povezuje logos
- mistika put k bogu je mistična ekstaza

2.2.2.2. NOVOPLATONIZAM (NEOPLATONIZAM) PLOTIN

MJESTO: Aleksandrija (tu je djelovao Plotinov učitelj i osnivač novoplatonizma Amonije Sakas) i Rim

VRIJEME: 3. – 6. st.

ZANIMLJIVOST: Plotin je gotovo osnovao Platonopolis, grad u kojem bi se živjelo prema načelima Platonove utopije iz „Države“, ali je pokušaj propao zbog spletke Plotinovitih protivnika.

VAŽNOST: Pokušaj da se konkurira kršćanstvu obnovom starih filozofa.

DJELA: Plotin „Eneade“ („Devetice“)

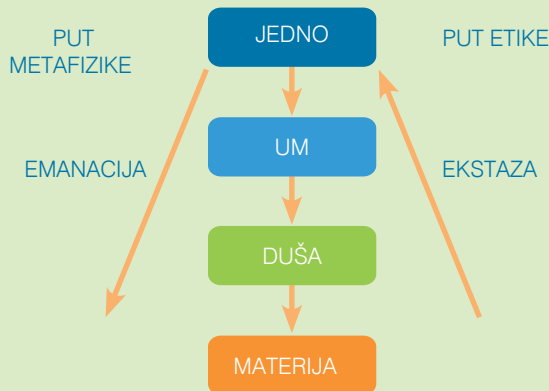
METAFIZIKA

- „**APSOLUTNI MONIZAM**“ – sve nastaje iz Jednog (bitak) procesom isijavanja (emanacije)
  - zovu ga **JEDNO** da bi naglasili njegovu jedinstvenost (negiranje mnoštva) te da bi naglasili da je Jedno prvo od svega
  - Jedno se izjednačava i s bogom taj je bog odvojen od svijeta Jedno je iznad bića, o njemu se ne može izreći nijedna kategorija jer ga se ne može usporediti ni sa čim u našem svijetu
  - „*Jedno je sve i ništa od svega; mnoštvo je slično Jednome, ali Jedno nije slično mnoštvu.*“
  - **EMANACIJA** – isijavanje kojim sve nastaje iz Jednog
    - ona povezuje Jedno (boga) i svijet – procesom emanacije ono transcendentno (Jedno) postaje imanentno (svijet)

- isijavanjem Jedno ne gubi ništa od svoje supstancije
- što je nešto bliže Jednome, to je na višem stupnju (kao što je jače osvijetljeno ono što je bliže izvoru svjetlosti)
- HIPOSTAZE BITKA su oblici bitka: Jedno, um (ideje), duša
  - **materija** – najniži stupanj, bezoblična i nesređena
    - Plotin govori o „tmini materije“
    - ponekad je označava kao nepostojeće (ne-bitak) čime podcrtava idealizam

ETIKA

- put etike je pokušaj povratka k Jednom
- **EKSTAZA** – stapanje s Jednim, s jedinom pravom duhovnom domovinom
  - osjećamo privlačnost prema tome, Jedno nas privlači (eros)
  - stanje izvan i iznad svijesti, uranjanje u apsolut (trajno moguće tek nakon smrti)
  - MISTIKA – ekstaza je iracionalna, neobjašnjiva, iznad i izvan svijesti, ne može se usporediti ni sa kakvim drugim iskustvom
    - ono što subjekt doživljava u ekstazi nije moguće prepričati ostalima
    - put ekstaze je također stupnjevit:
      1. via purgativa – čišćenje od materijalnog
      2. via illuminativa – prosvjetljenje
      3. via unitiva – sjedinjenje
      4. čista ekstaza
- ESKAPIZAM – bijeg od stvarnosti
  - težnja za ekstazom se može i tako tumačiti jer za novoplatoniste ono jedino što vrijedi jest udaljavanje od sebe i od svijeta kroz neobjašnjivo stapanje s apsolutom

Helenističko-rimska filozofija

ZADACI VIŠESTRUKOG IZBORA

- 1. Kojim su se područjem logike najviše bavili stoici?**
  - a. logika zaključaka
  - b. logika sudova
  - c. logika pojmova
  - d. predikatna logika
- 2. Što upravlja svijetom prema mišljenju pripadnika stoičke škole?**
  - a. logos
  - b. ataraksija
  - c. autarkija
  - d. epohé
- 3. Kojim procesom, prema Plotinu, nastaje naš svijet?**
  - a. procesom katarze
  - b. procesom anamneze
  - c. procesom emanacije
  - d. procesom ekstaze
- 4. Koja je škola izrazito isticala bezrazložnost straha od smrti kroz tvrdnje da nas se smrt ništa ne tiče jer dok mi postojimo, smrti nema, a nakon što nastupi smrt, nema nas?**
  - a. novoplatonisti
  - b. epikurejci
  - c. skeptici
  - d. stoici
- 5. Kako zovemo pristup stvarnosti u kojem nema istine pa se oko nje ne treba ni zamarati?**
  - a. plotinovski skepticizam
  - b. kartezijanski skepticizam
  - c. pironovski skepticizam
  - d. epikurejski skepticizam

ZADACI VIŠESTRUKIH KOMBINACIJA**1. Po čemu su novoplatonisti slični Platonu:**

- a. bitak je nešto nematerijalno
- b. pluralizam
- c. do apsoluta se stiže ekstazom
- d. imanencija ovisi o transcendenciji

2. Što je slično metafizici atomističke i epikurejske škole?

- a. pluralistička teza
- b. teza da su atomi neprotežne čestice
- c. teza da postoji prazan prostor
- d. teza da svi atomi pravocrtno padaju

3. Koji su od ponuđenih filozofa bili stoici?

- a. Tit Lukrecije Kar
- b. Seneka
- c. Zenon iz Eleje
- d. Epiktet

4. Kakav treba biti stoički mudrac?

- a. umjeren
- b. suzdržava se od donošenja sudova
- c. samodostatan
- d. prilagođava se okolini

5. Što ne pripada u osnovnu podjelu filozofije prema stoicima?

- a. estetika
- b. filozofija prirode
- c. filozofija politike
- d. logika

ZADACI POVEZIVANJA I SREĐIVANJA**1. Filozofima iz helenističkog razdoblja pridruži ideje koje su za njih bile tipične:**

1. Zenon iz Kitona	A. duša se sastoji od vatrenih atoma
2. Sekst Empirik	B. do ataraksije vodi epohé
3. Plotin	C. treba razviti autarkiju
4. Tit Lukrecije Kar	D. monizam i idealizam
	E. nemoguće je postići ataraksiju
	F. preuzimanje ideja elejske škole

2. Pojmovima koji se javljaju u helenističkom razdoblju pridruži objašnjenja koja su s njima povezana:

1. fatalizam	A. moguć je slučaj
2. declinatio	B. prilagođavanje stavovima okoline
3. kozmopolitizam	C. čovjek ne može izmijeniti zadanu sudbinu
4. ekstaza	D. svijet je produkt isijavanja
	E. mudrac se bilo gdje osjeća kao kod kuće
	F. stapanje s apsolutom

ZADACI DOPUNJAVANJA

- Ideja kozmopolitizma najtipičnija je za _____ razdoblje stoičke škole.
- Emanacija je proces _____ kojim, prema Plotinu, iz Jednog nastaje svijet.
- Budući da se ne zalažu za tjelesne užitke, za epikurejce kažemo da propagiraju _____ hedonizam.
- _____ je najpoznatiji predstavnik filozofije židovske religije u razdoblju helenističko-rimske filozofije.
- _____ je ideja da treba prihvaćati način života okoline, a zastupali su je skeptici.

ZADACI KRATKIH ODGOVORA

- Na kojeg su se filozofa i njegovu metafiziku najviše nadovezivali stoici? _____
- Kako se naziva skeptička vrlina suzdržavanja od donošenja sudova? _____
- Koja je škola iz helenističkog razdoblja isticala senzualizam? _____
- Koliko tropa navode pripadnici skeptičke škole? _____
- Kako se u novoplatonizmu nazivaju stupnjevi emanacije? _____

ZADACI PRODUŽENIH ODGOVORA

1. Objasni Plotinovo poimanje materije!
2. Objasni kako slučaj i slobodu vide pripadnici stoičke, a kako epikurejske škole?
3. Kako epikurejci vide osjetila, a kako razum? Objasni!
4. Objasni pojam autarkije! Uz koju školu vežemo taj pojam?
5. Koji je put do ataraksije prema shvaćanju skeptičke škole?

ZADATAK ESEJSKOG TIPA:

Tema eseja: Teorijska i praktična vrijednost filozofije

Nije filozofija pučko umijeće ni pripremljeno da se hvastavo pokazuje. Njezina bit nije u riječima, nego u djelima. (...)

Reći će tko: „Što mi koristi filozofija ako postoji sudbina (fatum)? Što mi ona koristi ako svijetom upravlja bog? Što mi koristi ako vlada slučaj? Jer niti se može mijenjati ono što je stalno niti se išta može unaprijed poduzeti protiv onoga što je nestalno, nego ili je bog pretekao moju odluku i odredio što imam raditi ili udes ne prepušta ništa mojoj odluci.“ Što god od toga bilo točno, moj Lucilije, i makar bilo točno to sve, moramo se baviti filozofijom. Makar nas sudbina sputavala neumoljivim zakonom, makar bog, gospodar svemira, sve uredio, makar slučaj bez reda pokretao i miješao ljudske prilike, filozofija nas mora štiti. Ona će nas poticati da se bogu pokoravamo rado, a udesu prkosno; ona će te učiti da se za bogom povodiš, a slučaj da podnosiš. (Seneka, Pisma Luciliju)

Ni u mladosti neka nitko ne oklijeva baviti se filozofijom ni u starosti neka mu filozofija ne bude teretom. Ta nitko nije ni premlad ni prestar da se brine za zdravlje svoje duše. A tko kaže da mu vrijeme za bavljenje filozofijom ili još nije došlo ili da je već prošlo, sličan je onome koji govori da mu još nije došlo vrijeme za sreću ili da ga više nema. Treba dakle da se filozofijom bavi i mladić i starac, jedan da bi stareći ostajao mlad pomoću vrlina, koje duguje prošlosti, a drugi da bi, ne bojeći se budućnosti, bio ujedno i mlad i star. Stoga treba da se trudimo oko onoga što stvara sreću (eudajmonija), jer ako je ona uz nas, imamo sve, a ako je nema, poduzimamo sve da bismo je postigli. (Epikur, Hrestomatija)

U eseju odredite i problematizirajte sljedeće pojmove: filozofija, teorija, praksa, eudajmonija, duša, fatum, slučaj, uгода, zakon, vrlina, mudrac

Sastavak napiši prema sljedećim natuknicama:

1. Pronađi sličnosti i razlike u navedenim učenjima! Koliko su izneseni stavovi tipični za helenističko razdoblje?
2. Koji su osnovni ciljevi filozofije prema Seneki, a koji prema Epikuru? O čemu ovisi ostvarivanje tih ciljeva?
3. Kako Seneka vidi ljudsku slobodu? Je li sloboda povezana sa srećom?
4. Objasni suodnos filozofije, sreće i vrline!
5. Čime se bavi teorijska, a čime praktična filozofija? Kakav je njihov suodnos?

Navedite u objašnjenjima i neke od predloženih primjera:

1. Kako ciljeve filozofije određuju skeptici, a kako novoplatonisti?
2. Objasni Aristotelov eudaimonizam i poveži ga s Epikurovim tezama!
3. Što je primarna svrha filozofije za filozofe iz kozmološkog razdoblja?

RJEŠENJA

ZADACI VIŠESTRUKOG IZBORA

1. Kojim su se područjem logike najviše bavili stoici?
  - a. logika sudova
2. Što upravlja svijetom prema mišljenju pripadnika stoičke škole?
  - a. logos
3. Kojim procesom, prema Plotinu, nastaje naš svijet?
  - a. procesom emanacije
4. Koja je škola izrazito isticala bezrazložnost straha od smrti kroz tvrdnje da nas se smrt ništa ne tiče jer dok mi postojimo, smrti nema, a nakon što nastupi smrt, nema nas?
  - a. epikurejci
5. Kako zovemo pristup stvarnosti u kojem nema istine pa se oko nje ne treba ni zamarati?
  - a. pironovski skepticizam

ZADACI VIŠESTRUKIH KOMBINACIJA

1. Po čemu su novoplatonisti slični Platonu:
  - a. bitak je nešto nematerijalno
  - d. imanencija ovisi o transcencijiji
2. Što je slično metafizici atomističke i epikurejske škole?
  - a. pluralistička teza
  - c. teza da postoji prazan prostor
3. Koji su od ponuđenih filozofa bili stoici?
  - a. Seneka
  - d. Epiktet
4. Kakav treba biti stoički mudrac?
  - a. umjeren
  - c. samodostatan
5. Što ne pripada u osnovnu podjelu filozofije prema stoicima?
  - a. estetika
  - c. filozofija politike

ZADACI POVEZIVANJA I SREĐIVANJA

1. Filozofima iz helenističkog razdoblja pridruži ideje koje su za njih bile tipične:
  1. Zenon iz Kitiona – C. treba razviti autarkiju
  2. Sekst Empirik – B. do ataraksije vodi epohé
  3. Plotin – D. monizam i idealizam
  4. Tit Lukrecije Kar – A. duša se sastoji od vatrenih atoma
2. Pojmovima koji se javljaju u helenističkom razdoblju pridruži objašnjenja koja su s njima povezana:
  1. fatalizam – C. čovjek ne može izmijeniti zadanu sudbinu
  2. declinatio – A. moguć je slučaj
  3. kozmopolitizam – E. mudrac se bilo gdje osjeća kao kod kuće
  4. ekstaza – F. stapanje s apsolutom

ZADACI DOPUNJAVANJA

1. Ideja kozmopolitizma najtipičnija je za RIMSKO razdoblje stoičke škole.
2. Emanacija je proces ISIJAVANJA kojim, prema Plotinu, iz Jednog nastaje svijet.
3. Budući da se ne zalažu za tjelesne užitke, za epikurejce kažemo da propagiraju PRODUHOVLJENI hedonizam.
4. FILON je najpoznatiji predstavnik filozofije židovske religije u razdoblju helenističko-rimske filozofije.
5. KONFORMIZAM je ideja da treba prihvaćati način života okoline, a zastupali su je skeptici.

ZADACI KRATKIH ODGOVORA

1. Na kojeg su se filozofa i njegovu metafiziku najviše nadovezivali stoici? NA HERAKLITA
2. Kako se naziva skeptička vrlina suzdržavanja od donošenja sudova? EPOHÉ
3. Koja je škola iz helenističkog razdoblja isticala senzualizam? EPIKUREJCI
4. Koliko tropa navode pripadnici skeptičke škole? 10
5. Kako se u novoplatonizmu nazivaju stupnjevi emanacije? HIPOSTAZE

ZADACI PRODUŽENIH ODGOVORA

1. Objasni Plotinovo poimanje materije!

Plotin smatra da je sve nastalo procesom emanacije (isijavanja) iz Jednog. To isijavanje je proizvelo različite stupnjeve bitka koje nazivamo hipostazama bitka. Što je nešto bliže bitku (Jednom), to je na višem stupnju, kao što je i inače jače osvijetljeno ono što je bliže izvoru svjetlosti. Materija je najudaljenija od Jednog, dakle, materijalni svijet predmeta oko nas je najmanje sličan pravoj stvarnosti Jednog. Materijalna tijela su propadljiva i krivo nam predstavljaju bit svijeta. Zato Plotin ponekad govori o „tmini materije“ i čak je izjednačava s nebitkom, tj. s ništa. Cilj ljudskog života je odvojiti se od materijalnog i kontemplacijom se uzdići na sve višu i višu hipostazu, sve do stapanja s Jednim preko mistične ekstaze.

2. Objasni kako slučaj i slobodu vide pripadnici stoičke, a kako epikurejske škole!

Stoici smatraju da svijetom vlada logos ili fatum. To je zakon koji sve regulira i koji je nezaobilazan i nužan. Htjeli to ili ne ljudi su pod vlašću tog zakona. Zakonitost svijeta ne dopušta slučajnost, zato je uzaludno opirati joj se ili je pokušavati zaobići. Ovo je razlog zbog kojega stoike vežemo uz fatalizam, tj. ideju da nema smisla pokušavati boriti se protiv apsolutnih i često nespoznatljivih uzroka. Ovakva slika svijeta negira slučajnost, a slobodu svodi na spoznaju nužnosti (spoznaju nepromjenjivog i prilagodbu tome) jer „Sudbina vodi one koji to hoće, a vuče one koji to neće!“. Epikurejci smatraju da postoji slučajnost i da postoji sloboda u većem stupnju nego stoici. Uzrok slučajnosti vide već unutar mikrokozmosa pa ističu tezu da u okviru zakonitosti (atomi padaju pravocrtno) može doći do izuzetka, slučajnosti, tj. situacije u kojoj atomi spontano skreću s puta (*declinatio*). Posljedica toga je i prihvaćanje mogućnosti slobodnog djelovanja kod čovjeka, tj. čovjek ima sposobnost utjecaja na svijet i svoj život.

3. Kako epikurejci vide osjetila, a kako razum? Objasni!

U gnoseološkom smislu epikurejci su senzualisti, a to znači da vjeruju u spoznaju dobivenu osjetilima. Opažanjem dobivamo informacije o svijetu koji nas okružuje i to nam je kriterij za određivanje istinitosti. Senzualizam možemo povezati i s epikurejskim poimanjem ugone i neugode kao stanja kojima trebamo težiti, odnosno koje treba izbjegavati, i putem kojih prosuđujemo što je dobro, a što loše. Naša nam osjetila signaliziraju što nam je ugodno, a što nije. Ipak, u etici epikurejci limitiraju važnost osjetila jer navode da o procjeni užitaka treba odlučivati racionalno. Razum ima moć da procijeni koji su užici samo kratkoročno dobri, a dugoročno štetni i vode u neugodu i bol. Zato navode da je razboritost osnova dobra života jer ćemo zahvaljujući njoj odbaciti tjelesne užitke i prikloniti se onim duhovnima (produhovljeni hedonizam).

4. Objasni pojam autarkije! Uz koju školu vežemo taj pojam?

Autarkija se prevodi kao samodostatnost i najviše je ističu predstavnici stoičke škole. Oni autarkiju vide kao jednu od osnovnih vrlina, tj. karakteristiku mudraca. Mudar čovjek neće dozvoliti da on i njegovo raspoloženje ovisi o nečemu izvan njega samoga, tj. bit će sam sebi dovoljan, samostalan, samodostatan. Budući da svijetom vlada nepromjenjiva sudbina koja nas u svakom času može „udariti“ pa možemo ostati i bez imetka, zdravlja, prijatelja..., najbolji je put razviti stav koji će nam omogućiti da ostanemo mirni ako se to dogodi. Autarkija može biti vezana i uz asketizam, skroman život bez velikih potreba, ali se u osnovi odnosi na psihološki moment – trebamo biti emocionalno neovisni o svemu izvan nas. Ne možemo kontrolirati svijet, ali možemo kontrolirati sebe. Ako nam se desi što god loše, mi to ne možemo izbjeći, ali možemo izbjeći da se zbog toga žalostimo i brinemo, a upravo je to samodostatnost.

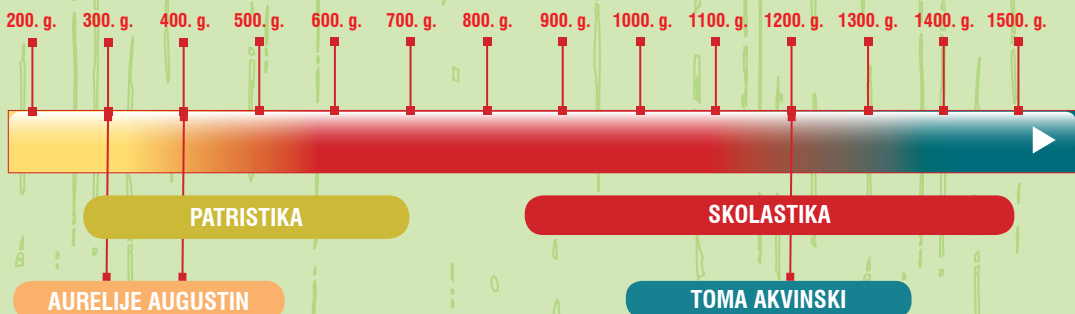
5. Koji je put do ataraksije prema shvaćanju skeptičke škole?

Ataraksija kao duševni mir ideal je mnogih škola iz helenističko-rimskog razdoblja, pa tako i skeptičke škole. Put prema duševnom miru, nepomućenosti osjećaja, za njih je razvoj svijesti da na svijetu nema prave i čvrste istine pa se oko nje ne treba ni zamarati. Skeptici smatraju da za sve možemo pronaći i uvjerljivu tezu (afirmaciju) i antitezu (negaciju), stoga je bespotrebno, čak i štetno, vezati se uz određeno gledište. Treba razviti *epohé*, tj. vrlinu koju imaju mudraci, a to je da se suzdržavaju od donošenja prosudbi jer onaj koji je opredijeljen za neku tezu (npr. da je neka politička opcija bolja od druge) je i uznemiren (ako npr. njegova opcija ne prevladava ili se netko s njim ne slaže). Budući da istine nema, posve je svejedno što misle i kako žive ljudi oko nas. Skeptik neće svoj skepticizam nametati drugima, nego će im se naprotiv prilagoditi (konformizam), ne zbog uvjerenja, nego zato što će njemu tako biti jednostavnije i lakše u životu.

2.3. KRŠĆANSKA FILOZOFIJA

- UTEMELJENJE I POUČAVANJE KRŠĆANSKOG SUSTAVA
- OVOSTRANO I ONOSTRANO
- ČOVJEK I BOG
- POJEDINAČNO I OPĆE
- UM I VJERA
- TIJELO I DUH
- ZEMALJSKI I VJEČNI ŽIVOT
- FILOZOFIJA I TEOLOGIJA

2.3. KRŠĆANSKA FILOZOFIJA

- PATRISTIKA
- SKOLASTIKA

2.3.1. PATRISTIKA

- dijelom pripada razdoblju antike, a dijelom srednjega vijeka (1. – 8. st.)
- od pojave kršćanstva, preko razdoblja progona kršćana pa sve do učvršćivanja kršćanskog nauka i njegove dominacije
- u odnosu na helenističke škole kršćanstvo je u prednosti jer čovjeku nudi pomoć svemoćnog i predobrog boga te mogućnost spasa na drugom svijetu (zagrobni život)
- obilježena djelovanjem CRKVENIH OTACA (*PATRES*): Ambrozije, Jeronim, Grgur Veliki i Aurelije Augustin
- dva glavna cilja:
  - smanjiti utjecaj poganstva i različitih sekti
  - izgrađivanje i razrada cjelovitog kršćanskog sustava
- DOGME – razvija se sustav dogmi
  - teze koje se uzimaju kao neoborive, i neupitne istine
  - proizlaze iz objave pa se zato u njih ne može sumnjati
  - objašnjenje i tumačenje dogmi u domeni je crkve i njezinih autoriteta
- RACIONALNO OBJAŠNENJE – s druge strane teži se tome da se vjerske istine racionalno objasne i prezentiraju, tako da se pridobiju nekršćani (osobito obrazovani)
- BOG – definiranje Boga kao duha
  - teizam – Bog je izvan svijeta, no upravlja njime
    - on je vječan, apsolutan, neizmjeran i svemoćan
  - stvaranje svijeta – to je Božje djelo i to je stvaranje ni iz čega (**ex nihilo**)
    - stvaranje se događa izvan vremena – samo vrijeme počinje postojati od trenutka stvaranja
  - Bog je središnji pojam kršćanskog i općenito srednjovjekovnog razmatranja svijeta i života (dok je u antici u središtu filozofskog interesa pojam *fysis*)
- SVIJET – podvojenost svijeta:
  - POJAVNI SVIJET – naš svijet, „dolina suza“, zemaljski, prisustvo zla i grijeha
  - CARSTVO BOŽJE – kraljevstvo nebesko, Božji svijet, savršen, vječan

- ČOVJEK – stvoren na Božju sliku i priliku, ali Bogu slični kao duhovno, a ne kao tjelesno biće
  - dualizam duha i tijela – tijelo je propadljivo, duša je vječna – treba se više starati za ono duhovno nego za potrebe tijela (tijelo često navodi na grijeh)
  - cilj ljudskog života je spas duše, čime se dolazi do kraljevstva nebeskog – da bi se tome približilo, treba imati vjeru, biti moralan i kajati se za vlastite pogreške
- ETIKA LJUBAVI
  - osnovni preduvjet za dobar život je LJUBAV
  - dvije zapovijedi ljubavi:
    - „Voli Gospodina Boga svoga svim srcem svojim, svom dušom svojom i svom pameti svojom!“
    - „Voli bližnjega svoga kao samoga sebe!“
  - ideja bezuvjetne ljubavi prema svima (i onima koji to ne zaslužuju – okretanje drugog obraza)
  - ljubav je put k praštanju, pomaganju i milosrđu
    - ljubav se doživljava kao vrлина (ima moralnu vrijednost) „Hvalospjev ljubavi“ (Prva poslanica sv. Pavla apostola Korinćanima) – kršćanske vrline: vjera, ufanje, ljubav
  - bezuvjetna je ljubav ideal jer je to vrsta ljubavi kojom Bog voli čovjeka
  - KRŠĆANSKI KOZMOPOLITIZAM – ideja da svi ljudi (neovisno odakle su) imaju istu vrijednost
    - počiva na pretpostavci da je Bog naš otac pa smo svi mi ljudi međusobno braća
    - stav je pogodovao širenju kršćanstva izvan granica Palestine po cijelom svijetu
- ESHATOLOGIJA – učenje o posljednjim stvarima
  - posljednji sud i život nakon smrti, kraj svijeta
    - smisao ovom svijetu i životu daje nešto onostrano
    - primat onostranog (vječni život) nad ovostranim (život u svijetu)
    - smisao sadašnjosti određuje se iz pozicije budućega i to onog krajnjeg, posljednjeg
    - Isus Krist – povezanost među tim svjetovima – njegov je život primjer (cjelokupni život može biti prožet religioznošću)
      - Krist je Bog doveden u svijet – novost (transcendencija postaje imanencija)
    - konačna pravda moguća je tek izvan i iza ovoga svijeta
- ODNOS PREMA FILOZOFIJI
  - u početku je upitno je li filozofija uopće potrebna (ili čak štetna – „Svaki kršćanski tesar je bliže Bogu od Platona!“)
  - FIDEIZAM – naglašavanje primata vjere (*fides*) nad razumom
    - vjera je iznad znanja i kriterij je za znanje (božanske se stvari ne mogu dohvatiti razumom)

- bez vjerovanja nema ni razumijevanja
- natprirodna objava omogućuje vjeru pa tek iz nje nastaje mišljenje, znanje, spoznaja...
- vjerovanje je dovoljno za spas – to je čin volje
- RAZNOLIKA UČENJA – u ovom periodu djeluju mnoge struje koje nauk Isusa Krista tumače na različite načine
  - **GNOSTICI** – naziv koji se koristi za pristalice različitih ideja kojima je zajedničko uvjerenje da je Bog ljudima dao mogućnost spoznaje te da tu mogućnost ljudi trebaju iskoristiti (veći broj gnostika ne daje primat razumskoj već mističnoj spoznaji)
    - prihvaćaju dio filozofske tradicije osobito Heraklitovu filozofiju i Platonov nauk o idejama
  - **APOLOGETI** – branitelji vjere, učenje crkvenih otaca koje je Crkva prihvatila (a nije prihvatila gnostičke ideje i tumačenja, već smatra da upravo od njih treba obraniti pravu vjeru)
    - čisto religijsko iskustvo uvijek je ispred bilo kakve filozofske ili znanstvene spoznaje (koje čak mogu biti štetne za razvoj čiste vjere)
    - „*Credo quia absurdum*“ – vjerujem jer je nevjerovatno, apsurdno
    - paradoks koji se pripisuje Tertulijanu, a odražava stav da se vjerom može prihvatiti ono što je razumu neprihvatljivo i apsurdno, razum je inferioran religiji

2.3.1.1. AURELIJE AUGUSTIN

MJESTO: Rođen je u Tagasti (sjeverna Afrika), živio i radio u Kartagi, Rimu, Milanu. Umro je također u sjevernoj Africi, u Hiponu (gdje je bio biskup).

VRIJEME: 354. – 430.

ZANIMLJIVOST: Postao je kršćaninom tek u zreloj dobi, a prije toga bio je manihejac (dualistička sekta koja i dobro i zlo uzima kao prvobitne principe), skeptik, pa i novoplatonist.

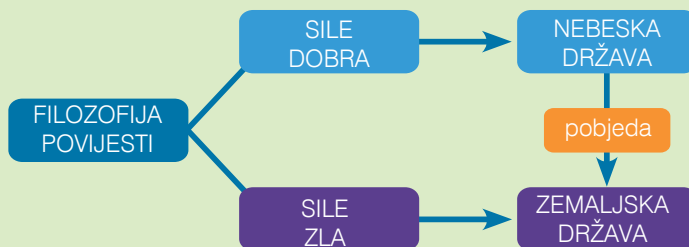
VAŽNOST: Najznačajniji je predstavnik patristike, pod njegovim utjecajem ipak se afirmira pristanak na filozofiju („*Mi ne želimo govoriti samo autoritetom Svetog pisma nego i na temelju općeg ljudskog razuma zbog nevjernika.*“). „Ispovijesti“ su prva prava autobiografija. Prvi je filozofski proučavao povijest (začetak filozofije povijesti).

DJELA: „Ispovijesti“, „O državi Božjoj“

- uzori – osobito cijeni Platona i platoniste – „*Nitko nam se nije tako približio kao ovi*“, ali uzima u obzir i stoike
- „Ispovijesti“ (Confessiones) – autobiografija – opisuje grešnu, hedonističku mladost, duhovna lutanja dok je bio manihejac i skeptik te preobraćenje na kršćanstvo

- ISTINA – razračunava se sa skepticizmom tvrdeći da mora postojati čvrsta i sigurna istina
  - „*Netko može dvojiti u što hoće, ali o toj dvojbi ne može dvojiti.*“
  - „**Sumnjam, dakle jesam!**“
  - „*Ja želim spoznati Boga i dušu. Zar ništa više? Savršeno ništa više!*“
  - „*Ne traži vani, vrati se u sebe, u čovjekovoj nutrini stanuje istina.*“
- „O državi Božjoj“ (*De civitate Dei*) – to djelo postavlja temelje FILOZOFIJE POVIJESTI
  - u svim povijesnim događajima pronalazi se zajednički smisao – ostvarenje Božjeg plana
  - sva povijest je borba dobra i zla (i ljude dijeli na „one što žive po Bogu“ i „one što žive po ljudima“) sile dobra se moraju stalno boriti sa silama zla
  - cjelina tih borbi oblikuje se u filozofiju povijesti
  - zemaljska država (interesi, Kain, rat i bijeda) nikad nije kao nebeska (ljubav, Abel, mir) koja će na kraju pobijediti
  - svjetsku povijest promatra kao cjelinu koja ima svoj početak, središnjicu i kraj – svaki se pojedinačni događaj promatra po tome koliko služi cjelini
  - time je ustanovio, tzv. LINEARNO SHVAĆANJE VREMENA – kasnije prihvaćeno i u ne-kršćanskom i čak ateističkom poimanju (u smislu da svijet ostvaruje pravocrtan napredak)
    - vrijeme nastaje Božjim činom stvaranja svijeta, a završava Sudnjim danom
    - između toga svijet napreduje prema tome – središnji je događaj život Isusa Krista
  - CRKVA – u borbi dobra i zla onima na strani dobra treba pomoć, posredništvo u odnosu s Bogom
    - to je uloga crkve – najvažnija institucija za približavanje Bogu – učvršćuje ulogu Crkve u kršćanstvu
  - i u učenju o povijesti vidljiv je TEOCENTRIZAM – ideja da je Bog u svemu i izvor svega
    - u etici to znači da je izvor svega dobrog, a zlo je tek nedostatak dobrog – dobro je dano vječnim zakonom – *lex aeterna*
    - „**Ljubi i čini što hoćeš!**“ primjer etike ljubavi – ako je ljubav prava i ispravna, ona automatski čini isključivo dobro
  - VOLUNTARIZAM – prvi istaknuti voluntarist
    - volja je slobodna:
      - Bog je slobodnom voljom odlučio stvoriti svijet
      - također je slobodnu volju dao i čovjeku, zato možemo odabrati između dobra i zla i zato smo za taj svoj izbor i odgovorni
    - volja nije suprotstavljena razumu – volja je razumna, a svi ljudi kao razumna bića imaju volju

- vjera je povezana sa spoznajom, a da bi se vjerovalo, trebamo samo htjeti – „*Spoznaj da bi vjerovao, vjeruj da bi spoznao.*“
- „**Vjera treba zadobiti uvid!**“ te Augustinove riječi zahvaljujući Anselmu postaju geslo cijelog srednjeg vijeka

CRKVA
- posrednik do Boga

TEOCENTRIZAM
- Bog je u svemu,
izvor
je svega dobrog

VOLUNTARIZAM
- slobodna volja izvor
je vjere i u suglasju je
s razumom

2.3.2. SKOLASTIKA

- srednjovjekovna kršćanska filozofija (od 9. st. do renesanse)
- *schola* – škola
- naglasak je na poučavanju, a ne na istraživanju i težnji da se dođe do novog znanja
- „***Philosophia ancilla theologiae***“ – filozofija je služavka teologije (frazu je pripisana **Petru Damianiju**) – iz filozofije se koristi ono što podupire i ilustrira već poznatu religijsku istinu
- sve je ukomponirano u obrazovni proces
- osnova nastave – **7 slobodnih vještina**:
  - trivium – gramatika, dijalektika, retorika
  - kvadrivium – aritmetika, geometrija, glazba i astronomija
    - po uzoru na Platonove četiri kardinalne vrline

- izvođenje nastave:
  - *lectio* – predavanje
  - *disputatio* – seminarske vježbe (razgovor)
- tijekom skolastike Aristotel postaje najprihvaćeniji antički filozof

dva glavna pitanja:

1. **ODNOS VJERE I UMA** – „Što ima primat pri spoznavanju?“ gnoseološko pitanje
2. **PITANJE UNIVERZALIJA** – „Postoji li nešto opće ili je sve pojedinačno?“ metafizičko pitanje

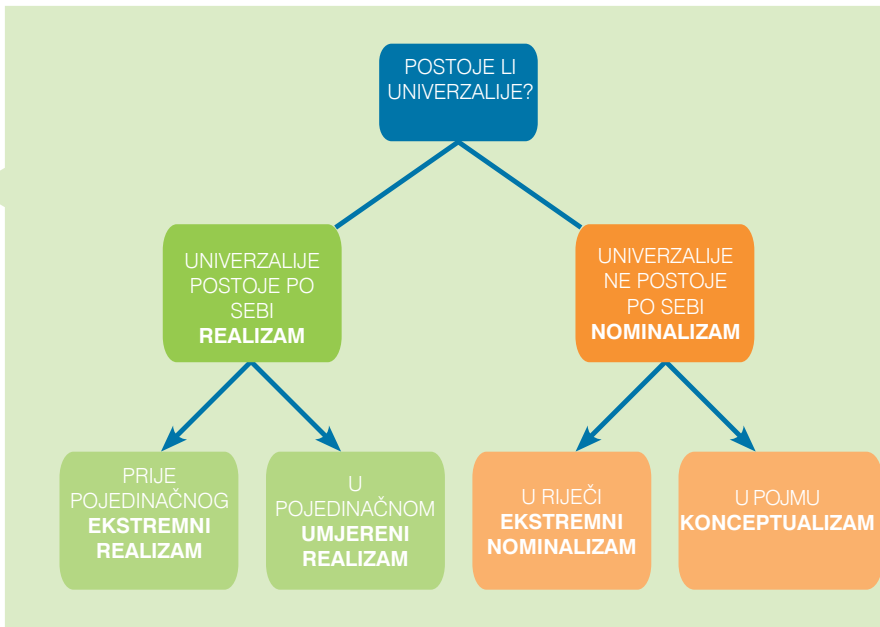
razdioba skolastike (upravo s obzirom na prvo pitanje):

1. RANA SKOLASTIKA – 9.– 12. st. – podudaranje vjere i uma
2. ZRELA SKOLASTIKA – visoka skolastika – 13. st. – djelomično podudaranje vjere i uma
3. RASPAD SKOLASTIKE – kasna skolastika – 14. st. – renesansa – suprotstavljanje vjere i uma

RASPRAVA O UNIVERZALIJAMA

- postoji li išta opće i ako postoji, u kojem je odnosu s pojedinačnim?
- **REALIZAM** – opće postoji, opće je realno, pojedinačne stvari su podređene općima
  - EKSTREMNI REALIZAM – prilagođeno Platonovo učenje
    - „**universalia ante res**“ – opće prije pojedinačnog
      - opće postoji i to prije i neovisno od pojedinačnog, opće uzrokuje pojedinačno (kao Platonove ideje) – to je i bit i bitak
      - sve prvo postoji u Božjem umu, potom u stvarnosti pa u ljudskom umu
    - Eriugena, Anselmo
  - UMJERENI REALIZAM – prilagođeno Aristotelovo učenje
    - „**universalia in rebus**“ – opće je u pojedinačnom
      - opće postoji tako da sve pojedinačne stvari imaju u sebi svoju bit
      - opća bit se manifestira u svakoj konkretnoj stvari
    - Toma Akvinski, Albert Veliki
- **NOMINALIZAM** – nema općeg po sebi, sve što postoji jest pojedinačno
  - EKSTREMNI NOMINALIZAM – opće je tek riječ
    - jedino što postoji su pojedinačne stvari, a opće je samo ime (*nomen*), riječ kojom nazivamo slična bića
    - Roscelin
  - UMJERENI NOMINALIZAM (KONCEPTUALIZAM) – opće je pojam, ideja koja preslikava stvar

- „**universalia post res**“ – opće postoji u umu kao pojam (koncept), ali u stvarnosti postoje pojedinačne stvari koje imaju svoj bitak u sebi
- opće nije puka riječ, ali nastaje nakon stvari i to tek u ljudskom umu
- Abelard
- u 11. st. crkva osuđuje nominalizam jer je protiv nekih temeljnih kršćanskih dogmi (trojedinstvo Boga, sakrament pričesti...)

2.3.2.1. RANA SKOLASTIKA

IVAN SCOT ERIUGENA

- slaganje uma i vjere – i um i vjera produkt su božanske mudrosti, ipak filozofija nije podređena teologiji jer je zadaća uma objasniti smisao objave

ANSELMO CANTERBURYJSKI

- „otac skolastike“ – od Augustinovih riječi stvorio je skolastički slogan – „**Vjera treba zadobiti uvid!**“
- vjera i um su u skladu, no vjera je daleko važnija od uma – „*Ne nastojim spoznati da bih vjerovao, nego vjerujem da bih spoznao, i ovo još vjerujem: ako najprije ne budem vjerovao, neću moći spoznati.*“ (*credo ut intelligam* – vjerujem da bih shvatio)
- **ontološki dokaz** za postojanje Boga – egzistencija Boga izvodi se iz postojanja pojma Boga

- apriorni dokaz – temelji se isključivo na razumu (a ne na iskustvu)
- ako je moguće imati pojam o onome od čega ne postoji ništa veće, onda iz toga proizlazi da taj pojam podrazumijeva da ne postoji samo u umu (jer je od uma moguće zamisliti nešto veće) pa se iz toga zaključuje da se taj pojam odnosi na Boga

PETAR ABELARD

- racionalist – sklad vjere i uma je provjerljiv razumom – prihvaćamo ono što je Bog rekao jer se možemo uvjeriti da je to istinito
  - „*Sumnjajući dolazimo do istraživanja, istražujući spoznajemo istinu!*“
- obnovio etiku kao filozofsku disciplinu
  - NAKANA (STAV) – izvor grijeha (zla) je namjera, nakana...
    - za procjenu moralnosti presudni su motivi zbog kojih netko nešto čini
    - grijeh je unutarnji čin pristajanja uz neku težnju koja je u suprotnosti s Božjom voljom
- DJELA: „**Povijest mojih nevolja**“, „**Pisma Abelarda i Heloize**“

HERMAN DALMATIN

- pojava prvog hrvatskog filozofa
- 12. st., rođen u Istri, djeluje u Chartresu (poznata filozofska škola)
- preveo „Kur'an“ i Euklidove „Elemente“
- u njegovoj je teologiji zamjetan utjecaj Platona i astronomije

2.3.2.2. ZRELA SKOLASTIKA – 13. st.

- **procvat sveučilišta** – poznata središta su bila u Parizu („grad filozofa“) i u Oxfordu
- sve veća uloga **Aristotelove filozofije**
  - Aristotela su upoznavali preko prijevoda s arapskog – važni su arapski filozofi **Avicenna** (Ibn Sînâ) i **Averroes** (Ibn Rušd) i njihovi komentari
  - tek u 13. st. završeno prevođenje s grčkih originala

ROGER BACON

- franjevac, Oxford
- kritizira slijepu vjeru
- znanje o svijetu – ne treba izvlačiti iz knjiga – ističe važnost matematike, optike i eksperimenta
- znanje o Bogu – produkt unutarnjeg iskustva – ekstaza vodi do spoznaje natprirodnog

BONAVENTURA – talijanski franjevac, nadmoć vjere nad umom

- „Valja se čuditi sljepoći razuma koji ne promatra ono što vidi prije svega drugoga i bez čega ne može spoznati“ – filozofija bez vjere kreće u pogrešnom smjeru
- Bog stvara svijet ni iz čega – ne postoji neka prva, neodređena materija
- jedini vrijedan cilj ljudskog života je što više se približiti Bogu (put duha k Bogu)

ALBERT VELIKI – njemački dominikanac, zbog učenosti nazvan „**doctor universalis**“ (sveopći učitelj)

- **učenje o dvostrukoj istini** – mogućnost odvajanja filozofije od teologije
  - teologija se bazira na objavi, a filozofija na logičkim dokazima, tako da postoje i teološke i filozofske istine
  - moguće je da nešto bude filozofski pogrešno, a ipak teološki točno
- spaja platonizam i aristotelizam „*Moraš znati da se u filozofiji samo onda dolazi do savršenstva ako se posjeduje znanje obojice, Aristotela i Platona.*“

2.3.2.2.1. TOMA AKVINSKI

MJESTO: dominikanac iz Italije

VRIJEME: 1225. – 1274.

VAŽNOST: Smatraju ga najvećim kršćanskim filozofom. Uveo je Aristotela kao najvećeg filozofa. Godine 1279. tomizam je postao službeno učenje katoličke crkve.

ZANIMLJIVOSTI: Potjecao je iz grofovske obitelji, obitelj ga je čak držala u „kućnom pritvoru“ jer su ga pokušali spriječiti da se zaređi. Nekoliko je godina bio učenik Alberta Velikog. Dok je bio student, kolege su ga zvale *Nijemi vol* jer je bio velik i šutljiv, a poslije je postao poznat kao „**doctor angelicus**“ (anđeoski učitelj).

DJELA: „**Summa theologiae**“ (Suma teologije), „*Summa contra gentiles*“ (Suma protiv pogana)

SPOZNAJA

- **ODNOS VJERE I UMA** – **istina ne može proturječiti istini** – istine vjere (teologija) ne mogu proturječiti istinama do kojih se dolazi umom (filozofija), one se moraju podudarati i podupirati – to je zato što je objema istinama izvor Bog
  - ako se teze ipak suprostavljaju, znači da je jedna od njih pogrešna
  - najvažniji za umnu spoznaju je djelatni um
  - visoko vrednuje i osjetilnu spoznaju – ona nam donosi predodžbe izvana, tzv. fantazme

- um i vjera se podudaraju do određenog stupnja, ali vjera ima veći domet i njome se može spoznati ono što je umu nedostižno, npr:
  - temeljne dogme – Presveto Trojstvo, Posljednji sud i Uskrsnuće – nespoznatljive razumom, to je područje objave (koju prihvaćamo vjerom)
  - takve su istine nadrazumske (iznad razuma), što ne znači da su proturazumske (protiv razuma)
- dakle, u konačnici, um je ipak podređen vjeri, um brani vjeru i učvršćuje ju (npr. dokazi o postojanju Boga)
- „PET PUTOVA K BOGU“ – dokazi za postojanje Boga
  1. **kozmoški dokaz** – dokaz na bazi kretanja – sve je pokrenuto, a prvi pokretač je nepokrenut od nečeg izvanjskog – to može biti samo Bog
  2. prvi uzrok – sve je uzrokovano nečim, Bog nije ničim uzrokovan, on je prvi uzrok svega ostalog, neuzrokovani uzrok
  3. prva nužnost po sebi – sve je nužno po nečem izvan sebe, jedino je Bog nužan sam po sebi
  4. potpunost – Bog je jedino savršenstvo, a sva ostala postojeća bića su nesavršena i uzrokovana savršenim
  5. **teleološki dokaz** – Bog je krajnja svrha – zbog njega je svijet kozmos, a ne kaos – u svijetu postoji red i zbivanja koja postižu točno određeni cilj, a to nije moglo nastati slučajno
- svi dokazi su dokazi **a posteriori** – na osnovi promatranja svijeta zaključuje se da je sve to mogao stvoriti samo Bog (Toma odbija Anselmov apriorni dokaz)

METAFIZIKA

- ARISTOTEL – Toma je promovirao Aristotelovo učenje u okvirima kršćanske doktrine, pa tako i u metafizici preuzima određene pretpostavke:
  - učenje o 4 uzroka – **hilemorfizam** – svaka je tvar oblikovana, oblik individuira tvar, učenje o suuzročnosti tvari i oblika kod kretanja
- DODACI NA ARISTOTELA:
  - načela bitka – postoji bitak stvari (svijeta) i bitak boga
    - BITAK STVARI – **nenužan**, stvoren i konačan – stvoren je slobodnim Božjim djelovanjem (tipično kršćanski)
    - kod stvorenih stvari postoji realna razlika između biti i bitka (esencije i egzistencije)
    - esenciji (biti) Bog daje egzistenciju (bitak) – esencija je sinteza materije i forme, ali egzistenciju (akt) koja je nužna da nešto postoji daje tek Bog
      - esencija je tek mogućnost (potencija), a tek je egzistencija aktualnost (zbiljnost)
      - dakle za stvari vrijedi da im je **esencija prije egzistencije**
      - stvari postoje po Bogu

- bitkom stvari bavi se filozofija
- BITAK BOGA – **nužan**, nestvoren i beskonačan
  - samo je kod Boga sama bit ujedno i njegov bitak
  - esencija se podudara s egzistencijom – **esencija obuhvaća egzistenciju**
    - Bog je **actus purus** – čisti akt, čista egzistencija po sebi, čista aktualnost (zbiljnost) bez potencijalnosti
    - Bog je *ego sum qui sum* (jesam koji jesam)
    - Bog postoji po sebi
- bitkom Boga bavi se teologija
- TRANSCENDENTALIJE – najviši stupnjevi su **transcendentalije** – određenosti koje se nalaze u svakom biću. To su:
  - „stvar“
  - „jedno“
  - „nešto“
  - „istinito“
  - „dobro“

PSIHOLOGIJA

- DUŠA – zadržava poimanje duše u antičkom smislu – i biljke i životinje imaju „dušu“, ali samo čovjek ima „umnu“, tj. duhovnu dušu
  - **stupnjevito vrednovanje stvorenog bitka** – stvoreni bitak može biti „ugledniji“ i „manje ugledan“
  - *„Iznad beživotnih tijela nalazimo biljke, iznad njih živa bića bez razuma, a iznad njih opet bića obdarena razumom. I svuda opet postoji različitost, ovisno o tome jesu li bića manje ili više savršena.“*
  - **duhovna duša** – besmrtna (suprotnost Aristotelu)

ETIKA

- – ČUDOREDNA NAČELA – nalaze se u svim ljudima, ona čine ljudsku prirodu jer je tako Bog stvorio čovjeka (etičko tumačenje bazira se na ontologiji)
  - ta načela čine savjest – svi ljudi ih znaju, neizbrisiva su, naša je dužnost da ih slijedimo
  - najopćenitije načelo: „**Dobro treba činiti, a zlo izbjegavati**“
  - vrline:
    - teološke – vjera, ufanje, ljubav – čovjek ih ima zbog Božje milosti
    - prirodne – umjerenost, hrabrost, mudrost, pravednost

FILOZOFIJA POLITIKE I PRAVA

- PRAVO I DRŽAVA – trebaju biti u skladu s čudorednim načelima
- **država** – treba utjelovljivati čudoređe
  - odgaja građane da bi mogli živjeti ispravno i sretno (kao i kod Aristotela)

- država nije izvor prava, izvor prava je Bog, a država je njegov tumač i nositelj
- u državi strah od kazne ima cilj da čovjeka privede sebi samome kao prirodno čudorednom biću
- **pravo** – nositelj je moći, ali je više od same moći, ono treba predstavljati idealni red
- **prirodno pravo i prirodni zakon** – dva konstitutivna načela
- ako država propiše zakone koji se suprotstavljaju Božjem pravu, ljudi ih se nisu dužni pridržavati

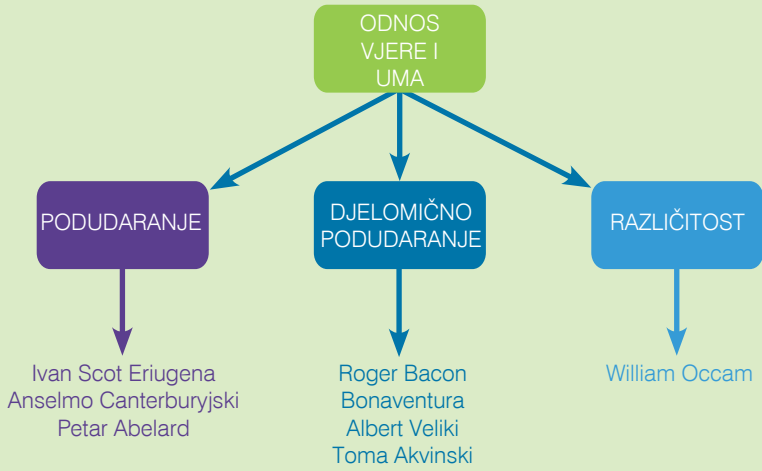
2.3.2.2. DUNS SCOT

- Tomin oponent, „**doctor subtilis**“ (oštroumni, istančani, precizni učitelj)
  - **filozofija** – teorijska znanost – temelji se na razumu – istine vrijede za sve – cilj: **znanje**
  - **teologija** – praktična znanost – temelji se na volji – istine vrijede samo za vjernike – cilj: **ljubav** (više od znanja)
  - u odnosu čovjeka prema Bogu važnija je ljubav nego vjera i razmišljanje o Bogu
  - osim volje (voluntarist) ističe i **individualnost** (bilo u spoznavanju, u biću ili na području etičkoga)
  - nastavljači – **sukob tomizma** (intelektualizma) i **skotizma** (voluntarizma) unutar crkve

2.3.2.2. RASPAD SKOLASTIKE

WILLIAM OCCAM – „**doctor invincibilis**“ (nepobjedivi učitelj)

- znanost i vjera nisu u skladu – one su heterogene
  - otvara put samostalnim znanostima i filozofskim istraživanjima, ali i slobodi religioznih uvjerenja – nazvano „**novim putem**“
  - time poriče održivost skolastičkog problema odnosa vjere i uma – zalaže se za empirizam
- NAČELO EKONOMIČNOSTI – naziva se i „**Occamova britva**“ – „Bez nužnosti ne treba uvoditi nikakvo mnoštvo“, „Uzaludno je činiti s više ono što možemo učiniti s manje.“
  - metodološko načelo koje traži da se kao suvišno odbaci sve ono što nije nužno za objašnjenje neke stvari
  - treba upotrijebiti najjednostavniju pretpostavku (ako je jednostavno objašnjenje dovoljno, nema potrebe tražiti složenija objašnjenja)
- **okamizam** – učenje zabranjeno u 1. pol. 14. st. u Parizu, ali se ipak širi
  - potpuni nominalizam (kod samog Occama to je tek naznačeno)

Primjeri zadataka

Kršćanska filozofija

ZADACI VIŠESTRUKOG IZBORA

- 1. Koja je Duns Scotova spoznajno-teorijska pozicija?**
  - a. senzualistička
  - b. mistička
  - c. racionalistička
  - d. volutaristička
- 2. Tomin „kozmoški dokaz” dokazuje postojanje Boga iz pojma...?**
  - a. svrhe svijeta
  - b. kretanja
  - c. savršenstva
  - d. dobrote
- 3. Kako se naziva dokaz Božjeg postojanja koji je formulirao Anselmo Canterburyjski?**
  - a. teleološki dokaz
  - b. deontološki dokaz
  - c. kozmoški dokaz
  - d. ontološki dokaz
- 4. Nominalistička ideja da je opće samo naziv za pojedinačno, osjetilno dostupno, otvara vrata – čemu?**
  - a. kriticizmu
  - b. materijalizmu
  - c. fatalizmu
  - d. egzistencijalizmu
- 5. Uz koju je poziciju o univerzalijama vezan filozof Roscelin?**
  - a. umjereni nominalizam
  - b. ekstremni nominalizam
  - c. umjereni realizam
  - d. ekstremni realizam

ZADACI VIŠESTRUKIH KOMBINACIJA

1. Što vrijedi za Tomino određenje jednog kamena?

- a. egzistencija mu se podudara s esencijom
- b. Bog mu daje egzistenciju
- c. egzistencija mu je prije esencije
- d. esencija mu je prije egzistencije

2. Koje su ideje vezane uz filozofije Anselma Canterburyjskog?

- a. ekstremni nominalizam
- b. ekstremni realizam
- c. objava i razum su u harmoniji
- d. razum je nadređen objavi

3. Izdvoji teze Tome Akvinskog!

- a. Dobro treba činiti, a zlo izbjegavati.
- b. Istina ne može proturječiti istini.
- c. Vjera treba zadobiti uvid.
- d. Spoznaj da bi vjerovao, vjeruj da bi spoznao.

4. Izdvoji djela Aurelija Augustina!

- a. „O državi Božjoj“
- b. „Povijest mojih nevolja“
- c. „Teološka suma“
- d. „Ispovijesti“

5. Koje se teze iz kršćanske filozofije poklapaju s Platonovim idejama?

- a. postoji nešto što je vječno
- b. postoji samo jedan ovozemaljski život
- c. zlo je samo nedostatak dobra, a ne postoji samo po sebi
- d. ljubav je vrlina

ZADACI POVEZIVANJA I SREĐIVANJA

1. Pojmovima iz kršćanske filozofije pridruži odgovarajuće filozofe:

1. dvostrukost istine	A. Toma Akvinski
2. ontološki dokaz	B. Albert Veliki
3. filozofija povijesti	C. Petar Abelard
4. transcendentalije	D. Roger Bacon
	E. Aurelije Augustin
	F. Anselmo Canterburyjski

2. Periodima kršćanske filozofije pridruži tipične teze:

1. raspad skolastike	A. vjera i um su raznorodni
2. zrela skolastika	B. antička filozofija osnova je religije
3. patristika	C. vjera i um se podudaraju
4. rana skolastika	D. um je na višem stupnju od vjere
	E. vjera i um se podudaraju djelomično
	F. treba izgraditi kršćanski kanon

ZADACI DOPUNJAVANJA

1. Za Abelarda ono opće vremenski nastaje _____ pojedinačnog.
2. Uz Tertulijanovu filozofiju veže se stav da treba vjerovati u ono što je _____.
3. Za kršćansku se etiku ustalio naziv etika _____.
4. _____ je učenje o Sudnjem danu kao cilju ovozemaljskog zbivanja.
5. _____ bio je osobito zaslužan za apsorpiranje Aristotelovih učenja u kršćansku filozofiju.

ZADACI KRATKIH ODGOVORA

1. Kako se naziva Augustinovo tumačenje Boga kao središta svega?
_____
2. Koji starozavjetni lik Augustin uzima kao simbol onih koji žive za vrijednosti ovoga svijeta? _____
3. Koji je drugi naziv za umjereni nominalizam? _____
4. Koji filozof učvršćuje tezu da je institucija Crkve nužna za spas duše pojedinca? _____
5. Koju poziciju u sporu o univerzalijama zauzima Toma Akvinski?
_____

ZADACI PRODUŽENIH ODGOVORA

1. Toma Akvinski razlikuje bitak stvari od bitka Boga. Objasni kako određuje bitak Boga?
2. Objasni kako Duns Scot objašnjava teologiju, njezine temelje, istine i cilj!
3. Navedi karakteristike filozofije u 13. stoljeću?
4. Objasni problem vječnog i prolaznog unutar kršćanske filozofije!

ZADATAK ESEJSKOG TIPA

Tema eseja: Kako je moguće dokazati postojanje Boga?

(...) Te se počeh pitati ne bi li se možda mogao naći jedinstven dokaz kojemu ništa drugo do njega sama ne treba da bi se dokazao, a sam je dostatan da se potkrijepi kako Bog zaista postoji i da je on najveće dobro kojemu ništa ne treba, a on svemu treba da bi bilo i da bi bilo dobro i što god vjerujemo o božanskom biću. (...)

Uvjerit će se, dakle, i bezumnik da barem u umu postoji ono od čega se nešto veće ne može zamisliti, jer kad to čuje, on to i spoznaje, a sve što je spoznano, to je u umu. Dakako, ono od čega se nešto veće ne može zamisliti, ne može biti samo u umu. Naime, ako je samo u umu, može se zamisliti da je i u stvarnosti, što je veće. Prema tome, ako je ono od čega se nešto veće ne može zamisliti samo u umu, onda je upravo to od čega se nešto veće ne može zamisliti ono od čega se može zamisliti nešto veće. A to, dakako, ne može biti. Nedvojbeno je, dakle, da i u umu i u stvarnosti postoji ono od čega se nešto veće ne može zamisliti.

(Anselmo Canterburyjski, Prosilogion)

Polazište je petog puta svrhovitost u svijetu. Vidimo, naime, da neka bića kojima nedostaje spoznajna moć, to jest prirodna tijela, djeluju svrhovito, što se pokazuje u tome da svagda ili vrlo često na isti način izvode svoje radnje da bi polučila bolji učinak. Iz toga vidimo da svoj cilj postižu namjerno, a ne slučajno. Ali bića kojima nedostaje spoznajna moć, teže prema određenom cilju samo ako ih je tamo usmjerilo neko spoznajom obdareno umno biće, kao što strijelac usmjeruje strelicu. Prema tome, postoji neko umno biće koje sva bića prirodnog svijeta usmjeruje prema određenoj svrsi. To biće nazivamo Bogom.

(Toma Akvinski, Suma teologije)

U eseju odredi i problematiziraj sljedeće pojmove: Bog, dokaz Božje opstojnosti, svrhovitost, slučajnost, kozmos, ono od čega se nešto veće ne može zamisliti, um, iskustvo, a priori, a posteriori

Sastavak napiši prema sljedećim natuknicama:

1. Pronađi sličnosti i razlike u navedenim učenjima! Koliko su izneseni stavovi tipični za kršćansku filozofiju?
2. Za koji od ovih dokaza možemo reći da je apriorni, a koji aposteriorni? Objasni odgovor!
3. Smatra li Anselmo da će njegov dokaz uvjeriti i nevjernike? Slažeš li se s njim?
4. Koje karakteristike svijeta Toma Akvinski navodi kao presudne za zaključak o postojanju Boga? Je li svijet previše složena i uređena cjelina da bi kao takav mogao nastati slučajno?
5. Je li moguće dokazati postojanje Boga na jednak način na koji se, npr. dokazuje postojanje nekog virusa?

Navedi u objašnjenjima i neke od predloženih primjera:

1. Koje još dokaze Božje opstojnosti poznaješ? Koji ih autori navode?
2. Je li naš svijet svrhovito uređen? Kako na uređenost svijeta gledaju zastupnici teorije evolucije?
3. Koliko se iznesena viđenja poklapaju s Aristotelovim teleološkim gledištem?

RJEŠENJA:

ZADACI VIŠESTRUKOG IZBORA

1. Koja je Duns Scotova spoznajno-teorijska pozicija?
d. voluntaristička
2. Tomin „kozmoški dokaz“ dokazuje postojanje Boga iz pojma...?
b. kretanja
3. Kako se naziva dokaz Božjeg postojanja koji je formulirao Anselmo Canterburyjski?
d. ontološki dokaz
4. Nominalistička ideja da je opće samo naziv za pojedinačno, osjetilno dostupno, otvara vrata – čemu?
b. materijalizmu
5. Uz koju je poziciju o univerzalijama vezan filozof Roscelin?
b. ekstremni nominalizam

ZADACI VIŠESTRUKIH KOMBINACIJA

1. Što vrijedi za Tomino određenje jednog kamena?
b. Bog mu daje egzistenciju
d. esencija mu je prije egzistencije
2. Koje su ideje vezane uz filozofije Anselma Canterburyjskog?
b. ekstremni realizam
c. objava i razum su u harmoniji
3. Izdvoji teze Tome Akvinskog!
a. Dobro treba činiti, a zlo izbjegavati.
b. Istina ne može proturječiti istini.
4. Izdvoji djela Aurelija Augustina!
a. „O državi Božjoj“
d. „Ispovijesti“
5. Koje se teze iz kršćanske filozofije poklapaju s Platonovim idejama?
a. postoji nešto što je vječno
c. zlo je samo nedostatak dobra, a ne postoji samo po sebi

ZADACI POVEZIVANJA I SREĐIVANJA

1. Pojmovima iz kršćanske filozofije pridruži odgovarajuće filozofe:
  1. dvostrukost istine – B. Albert Veliki
  2. ontološki dokaz – F. Anselmo Canterburyjski
  3. filozofija povijesti – E. Aurelije Augustin
  4. transcendentalije – A. Toma Akvinski
2. Periodima kršćanske filozofije pridruži tipične teze:
  1. raspad skolastike – A. vjera i um su raznorodni
  2. zrela skolastika – E. vjera i um se podudaraju djelomično
  3. patristika – F. treba izgraditi kršćanski kanon
  4. rana skolastika – C. vjera i um se podudaraju

ZADACI DOPUNJAVANJA

1. Za Abelarda ono opće vremenski nastaje NAKON pojedinačnog.
2. Uz Tertulijanovu filozofiju veže se stav da treba vjerovati u ono što je APSURDNO.
3. Za kršćansku se etiku ustalio naziv etika LJUBAVI.
4. ESHATOLOGIJA je učenje o Sudnjem danu kao cilju ovozemaljskog zbivanja.
5. TOMA AKVINSKI bio je osobito zaslužan za apsorpiranje Aristotelovih učenja u kršćansku filozofiju.

ZADACI KRATKIH ODGOVORA

1. Kako se naziva Augustinovo tumačenje Boga kao središta svega? TEOCENTRIZAM
2. Koji starozavjetni lik Augustin uzima kao simbol onih koji žive za vrijednosti ovoga svijeta? KAINA
3. Koji je drugi naziv za umjereni nominalizam? KONCEPTUALIZAM
4. Koji filozof učvršćuje tezu da je institucija Crkve nužna za spas duše pojedinca? AURELIJE AUGUSTIN
5. Koju poziciju u sporu o univerzalijama zauzima Toma Akvinski? UMJERENI REALIZAM

ZADACI PRODUŽENIH ODGOVORA

1. Toma Akvinski razlikuje bitak stvari od bitka Boga. Objasni kako određuje bitak Boga!

Veliki kršćanski filozof Toma Akvinski razlikuje bitak stvari (svih bića u našem svijetu) od bitka Boga. Sva ovosvjetska bića imaju esenciju prije egzistencije, jedino se kod Boga esencija i egzistencija podudaraju. Tako Bog jedini ima nužan bitak, on postoji sam po sebi, on je vječan (nestvoren) i beskonačan. Bitak ostalih stvari nije nužan, on je konačan i stvoren. To je zato što sva bića postoje tek po Bogu, a Bog postoji sam po sebi. Bog je actus purus, tj. čista aktualnost. Stvorenja su, kako im naziv kaže, stvorena, a stvorio ih je Bog. Bog esenciji daje egzistenciju, on stvorenjima daje postojanje. Zato kod stvorenih stvari postoji razlika između biti i bitka.

2. Objasni kako Duns Scot objašnjava teologiju, njezine temelje, istine i cilj!

Duns Scot bio je filozof iz razdoblja zrele skolastike kojeg su zvali „*doctor subtilis*“. Razvio je gledišta koja su bila u neskladu s učenjem velikog autoriteta – Tome Akvinskog koji je smatrao da se istine vjere i istine uma podudaraju (s tim da vjera ima veći domet od uma). Duns Scot se ne slaže, nego smatra da su vjera i um različitog podrijetla, imaju različite predmete i ciljeve. Tako on razum vidi kao temelj teorijske znanosti (pod čim podrazumijeva filozofiju) koja dolazi do istina koje vrijede za sve ljude podjednako. To su teze o svijetu oko nas koje, ako su dokazane, uzrokuju slaganje među svim ljudima jer se radi o znanju. Druga je stvar vjerovanje kojim se bavi teologija. Za njega je teologija praktična znanost, njezin izvor nije niti može biti razum, njezin je izvor volja. Istine do kojih se dolazi važeće su za one koji su vjernici i takve istine ne povećavaju znanje u klasičnom smislu, nego uzrokuju ljubav. Ljubav kao cilj je viša i vrednija od znanja.

3. Navedi karakteristike filozofije u 13. stoljeću?

Trinaesto je stoljeće stoljeće vrhunca skolastičke filozofije. Taj se period naziva zreloom ili visokom skolastikom. Za razliku od rane skolastike kad se smatra da su um i vjera u

skladu, mislioci zrele skolastike smatraju da se vjera i um tek djelomično podudaraju (u kasnoj skolastici će se promatrati kao odvojeni entiteti). Već Albert Veliki iznosi tezu o dvostrukoj istini (različitost istina vjere od istina uma), ali taj rascjep pokušava otkloniti Toma Akvinski tezom da istina ne može proturječiti istini. Intelektualni život toga vremena sve je bogatiji i bogatiji, razvijaju se nova sveučilišta, a Pariz čak nazivaju „gradom filozofa“. Velik poticaj filozofiji dali su i prijevodi Aristotela, prvo s arapskog, a potom i s grčkog originala. Osim pitanja o odnosu vjere i uma (teologije i filozofije), raspravlja se i o pitanju univerzalija (postoji li nešto opće). Vrlo je istaknut i sukob između principa koje su postavili veliki skolastičari Toma Akvinski i Duns Scot. To je sukob između intelektualizma (tomizam) i skotizma (voluntarizam).

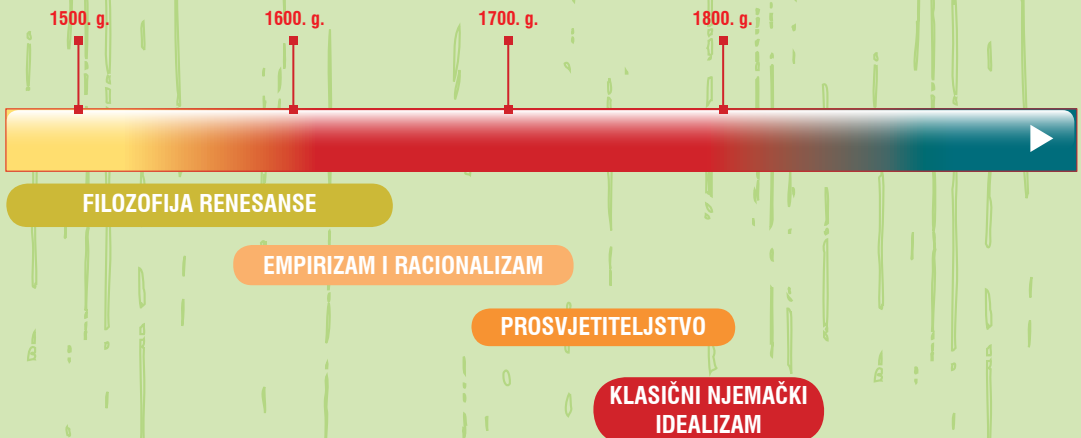
4. Objasni problem vječnog i prolaznog unutar kršćanske filozofije!

Jedan od problema koji proučava kršćanska filozofija je i onaj o odnosu vječnog i prolaznog. Iako se taj problem manifestira u različitim sferama (metafizika, gnoseologija, etika...), zajedničko im je to da se sve zemaljsko smatra prolaznim, a sve nebesko vječnim. Naravno, to proizlazi iz ideja da je ono nebesko Božje pa time vrednije, a zemaljsko je ipak ljudsko i time na nižem stupnju vrijednosti. Ako se uzme u obzir eshatološka usmjerenost kršćanstva, cijeli naš zemaljski svijet je prolazan i imat će svoj kraj u sudnjem danu kad nastupa kraljevstvo Božje (kod Augustina nebeska država). Osim te makrokozmoške razine, vječno i prolazno uočljivo je i na mikrorazini pojedinog čovjeka – svi imaju prolazno (propadljivo) tijelo i besmrtnu dušu za čiji se život moraju brinuti. Vezano za moral – sve zlo je prolazno, a konačna vječna pravda će se ostvariti u vječnom životu. Odnos vječnog i prolaznog vidljiv je i kod proučavanja univerzalija, točnije kod realista. Pojedinačno (materija) je prolazno, a opće je vječno (osobito istaknuto kod ekstremnog realizma).

2.4. NOVOVJEKOVNA FILOZOFIJA

- FILOZOFIJA RENESANSE
- EMPIRIZAM I RACIONALIZAM
- PROSVJETITELJSTVO
- KLASIČNI NJEMAČKI IDEALIZAM (SPEKULATIVNA FILOZOFIJA)

- ANTROPOCENTRIZAM
- SVJETOVNOST
- FILOZOFIJA PRIRODE

2.4. NOVOVJEKOVNA FILOZOFIJA:

- FILOZOFIJA RENESANSE
- EMPIRIZAM I RACIONALIZAM
- PROSVJETITELJSTVO
- KLASIČNI NJEMAČKI IDEALIZAM (SPEKULATIVNA FILOZOFIJA)

2.4.1. FILOZOFIJA RENESANSE

- preporod
- 15. i 16. st.
- u središtu cijele novovjekovne filozofije jest pojam čovjeka
- **Crkva gubi intelektualni monopol** – uzdrmana višestoljetna ukorijenjena slika svijeta:
  - tiskarski stroj – knjige brojnije te dostupne i izvan crkve
  - svjetovna sveučilišta
  - znanost – pobila neke postavke Crkve pa ona više nije neupitan autoritet (Zemlja je okrugla, heliocentrički sustav...)
  - javlja se književnost na narodnim jezicima
  - protestantizam – moć katoličke crkve uzdrmana je raskolom
    - reformacija mijenja pogled na svijet i mnogi mislioci više nisu sputani crkvenim autoritetom
    - protureformacija s druge strane često povlači za sobom još konzervativnija i rigoroznija gledišta (inkvizicija)
  - svjetovni vladari postaju autonomniji
  - otkrića – šire se perspektive i prostorno (Novi svijet) i vremenski („otkriva“ se antika)
  - drukčije poimanje čovjeka:
    - tjelesnost (antika)
    - anatomija (Michelangelo)
  - jačanje svjetovne gospodarske moći (manufakture, trgovina, bankarstvo...)
- ZNAČAJKE RENESANSNE FILOZOFIJE:
  - **antropocentrizam** umjesto teocentrizma
    - i filozofija polako napušta stare srednjovjekovne teološke probleme i usmjerava se k onim pitanjima koja su vezana za naš svijet:
      - priroda – empirijskim pristupom nastoji se shvatiti svijet
      - društvo – bave se državom, politikom i društvom
    - **homo universalis** – univerzalni, svestrani čovjek „renesansni čovjek“ poznat je po svojoj svestranosti, bavi se različitim područjima: znanošću, umjetnošću, politikom...

- sukob platonizma i aristotelizma
  - aristotelizam je postao simbol za crkvena učenja, tako da je reanimacija Platona određena novost i promjena
  - **Platonistička akademija u Firenzi**
    - utemeljio je vladar Cosimo Medici
    - inspiriran predavanjima Grka **Plethona** koji je došao iz Grčke na koncil i ostao
    - najpoznatiji platonist – Marsilius Ficinus
  - **novi aristotelizam** – javljaju se zastupnici aristotelizma, ali drugačijeg nego što je bilo službeno crkveno učenje
    - averoisti – sjeverna Italija – Mletačka Republika
    - aleksandristi – prema Aleksandru od Afrodizija koji je pisao komentare na Aristotelovo učenje krajem 2. i početkom 3. stoljeća
    - početkom 16. stoljeća obje ove struje proglašene su herezama
- FILOZOFIJA POLITIKE
  - svjetovnost politike – odvajanje politike od etike:
    - **NICCOLÒ MACHIAVELLI** – firentinski filozof, političar (na dvoru Medicijevih) i književnik
      - djelo „Vladar“ – politika je praktična metoda vladanja i opstanka na vlasti (politika kao moć)
      - parafraza „cilj opravdava sredstvo“
  - utopije – koncepcije idealnih država:
    - **THOMAS MORUS** – djelo „Utopija“ vjeruje da u idealnoj državi neće biti privatnog vlasništva
      - smaknut za Henryja VIII. jer bio protiv odvajanja od katoličanstva (proglašen svecem)
    - **TOMASSO CAMPANELLA** – utopija „Grad sunca“
  - pravo – razrada pravnih sustava
    - **HUGO GROTIUS** – nizozemski filozof kojeg se smatra utemeljiteljem modernog međunarodnog prava
    - piše o pravu u ratu i pravu u miru
- SVJETOVNE TEME
  - **MICHEL DE MONTAIGNE** – „Eseji“ („Ogledi“)
    - tvorac esejističkog diskursa (znanstveni + književni)
    - skeptik – „*Filozofirati znači sumnjati.*“
    - obrađuje svjetovne, svakodnevne teme, često vezane uz tjelesnost

2.4.1.1. EUROPSKI RENESANSNI FILOZOFI

GIORDANO BRUNO

MJESTO: Rođen je u blizini Napulja, proganjan od inkvizicije bježi po Europi (Švicarska, Francuska, Engleska...), uhvaćen je u Veneciji, a pogubljen u Rimu.

VRIJEME: 1548. – 1600.

ZANIMLJIVOST: Pravo mu je ime bilo Filippo, a ime Giordano primio je kao dominikanac.

VAŽNOST: Autor je najistaknutije renesansne metafizičke teorije, a osobito je utjecao na Spinozu.

DJELA: „O uzroku, početku i jednom“

- **OPTUŽBA:** „Naučava nauku o beskonačnosti svemira i mnoštvu svjetova!“
  - provodi osam godina u tamnici, ali ne odstupa od svojeg učenja
  - spaljen je na lomači 1600. godine na Cvjetnom trgu u Rimu
- **PANTEIZAM** – bog jest priroda, svijet, kozmos (a ne biće odvojeno od svijeta) – „**Priroda je Bog u stvarima.**“
  - stvaralačka moć (**natura naturans**) – stvorena priroda (**natura naturata**)
  - bog je beskonačan, dakle, svemir je beskrajan s mnoštvom svjetova, a Zemlja je samo jedan od njih, nije u središtu (slijedi Kopernika)
  - **monade** – minime (atomi koji su centri sila) – od njih se sastoje stvari
- **ČOVJEK** – čovjek je kao mikrokozmos ogledalo makrokozmosa
  - **HOMO FABER** (čovjek radnik) – čovjek može poboljšati svijet svojim djelovanjem, sudbina je u njegovim rukama, sam je kovač svoje sreće
  - izgrađujući svijet čovjek gradi sebe i obrnuto
  - optimizam –“zlatno doba“ ne postoji u ljudskoj prošlosti, nego u budućnosti čovječanstva

PANTEIZAM

BOG

=

PRIRODA

HOMO
FABER

FRANCIS BACON

MJESTO: Rođen je u Londonu gdje je i proveo najveći dio života.

VRIJEME: 1561. – 1626. godine.

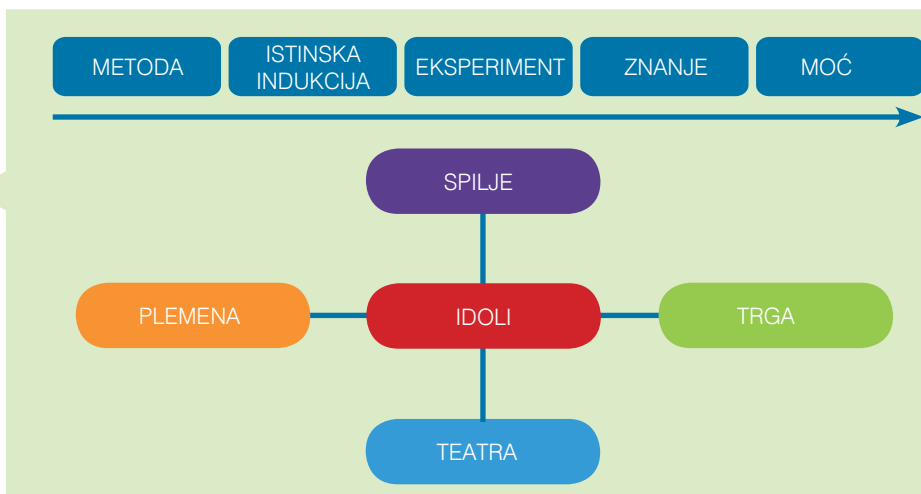
ZANIMLJIVOSTI: Neko vrijeme je bio lord kancelar i čuvar Velikog državnog pečata na engleskom dvoru. Optužen je za primanje mita, ali je nakon dva dana pušten iz zatvora. Umro je od prehlade koju je dobio eksperimentirajući s konzerviranjem hrane pomoću snijega.

VAŽNOST: Teorijski utemeljuje novovjekovnu znanost, ističe važnost eksperimenta, iz njegove filozofije potječe krilatica „Znanje je moć!” Postavio je čvrst temelj kasnijem engleskom empirizmu kao pravcu.

DJELA: Nedovršeno djelo „Velika obnova” (*Instauratio magna*) u kojem je glavni dio „**Novi organon**“ (upute za tumačenje prirode, novo oruđe), utopija „Nova Atlantida“, „Eseji“

- **OBNOVA** – želi obnoviti znanost i filozofiju, pronaći novo oruđe znanosti jer stara deduktivna logika ne može doći do novog znanja
- **PROBLEM METODE** – uz određivanje ciljeva novovjekovne znanosti ističe i nužnost novih sredstava kojima će se doći do istine:
  - **ISTINSKA (POSTUPNA) INDUKCIJA** – postupno zaključivanje od posebnijeg prema općenitijem, spoj eksperimentalnog i racionalnog pristupa (nije aristotelovska indukcija putem jednostavnog nabiranja)
    - nužno je znati i prikupiti podatke iskustvom i pravilno ih preraditi (kao što pčela sabire materijal iz prirode i preradom dobiva posve novu kvalitetu)
    - nije dobro da razum brza (ne dajmo mu krila, radije olovne utege da se spriječi svaki skok i let)
    - metoda mu se suprotstavlja tada uobičajenoj mistici i magiji te uvriježenim praznovjermima
    - **eksperiment** – nužnost za dolaženje do novih znanja, svaki je eksperiment induktivan
    - potrebno je iscrpno navesti primjere neke pojave, zatim načine variranja te pojave i negativne primjere, a potom sve provjeriti eksperimentom
    - nastavljač J. S. Mill (19. st.)
  - **ZNANJE** – svrha znanosti i novih spoznaja jest dolazak do novih pronalazaka
    - „**Znanje je moć!**“ – povećanjem znanja raste moć čovječanstva nad prirodom
    - „*Prirodu savladavamo ako joj se pokoravamo*“ – nužno je spoznati uzroke po kojima se nešto događa i time će se ovladati pojavom
    - znanost je osnovno sredstvo kojim se dolazi do novih spoznaja i time do poboljšanja ljudskog života
- **IDOLI** – ljudske pogreške (zablude, lažni pojmovi) koje iskrivljuju ljudsku spoznaju – četiri vrste:

- **1. IDOLI PLEMENA** – zablude tipične za ljude kao pogrešivu vrstu, unosimo više reda nego što ga u svijetu ima, pojednostavljujemo, iskrivljeno zrcalimo stvarnost – npr. o grupama ljudi stvaramo predrasude
- **2. IDOLI SPILJE** – zablude tipične za svakog pojedinca, proizlaze iz pojedinčevog temperamenta, odgoja, autoriteta, utjecaja knjiga....
- **3. IDOLI TRGA** – najteži, produkt neadekvatne komunikacije
- **4. IDOLI TEATRA** – filozofske dogme i teorije (ideologije i svjetonazori) koji rezultiraju posve iskrivljenom slikom života i svijeta
  - daju pogrešnu sliku svijeta poput neke kazališne predstave (no u kazalištu znamo da je ono na pozornici izmišljeno)
  - jedini stečeni idoli (ostali su prirođeni)

2.4.2.2. HRVATSKI RENESANSNI FILOZOFI

- kao i književnost, i hrvatska se filozofija javlja za vrijeme renesanse
- veći broj filozofa djeluje izvan Hrvatske, ali neki i ostaju na našem tlu, npr:
  - zadarsko dominikansko sveučilište – osnovano 1396. godine, to je prvo hrvatsko sveučilište
  - dubrovački humanistički krug – djelovanje Accademije dei Concordi (Akademije složnih)
- ističu se sljedeća imena:
  - IVAN STOJKOVIĆ
  - NIKOLA MODRUŠKI
  - IVAN ČESMIČKI (JANUS PANONIUS)

- IVAN POLIKARP SEVERITAN
- FRAN TRANKVIL ANDREIS
- BENKO BENKOVIĆ – „prvak znanosti“ na Sorbonni
- **MARKO MARULIĆ** – „*Upućivanje u čestit i blažen život po primjerima svetaca*“ – djelo na latinskom koje je doživjelo više od 40 izdanja u 16. i 17. st.
  - razvija kršćanski filozofski svjetonazor pod utjecajem stoicizma i platonizma – daje upute ljudima kako živjeti ispravno
  - tvorac riječi psihologija
- FREDERIK GRISOGONO – zvjezdoznanstvo (astrologiju) vidi kao najvišu znanost
- JURAJ DUBROVČANIN
- MATIJA FRKIĆ
- JURAJ DRAGIŠIĆ – naš najveći renesansni logičar i angelolog
- **dubrovački filozofi:**
  - NIKOLA GUČETIĆ – rasprava „O upravljanju obitelji“
  - ANTUN MEDO
  - MIHO MONALDI – jedan od osnivača prve dalmatinske akademije
    - dijalog „Irena ili o ljepoti“ raspravlja o umjetničkom stvaranju
  - MARIN GETALDIĆ – preteča Descartesa na području analitičke geometrije – optički pokusi
  - STJEPAN GRADIĆ – počevši od Galilejeve fizike razvija vlastite ideje
- PAVAO SKALIĆ – autor termina „enciklopedija“
- ANTUN MARKO DOMINIS – naglašava analizu i eksperiment kod promatranja duginih boja (kasnije se na to poziva Newton)
- **FAUST VRANČIĆ** – iz Šibenika, autor petojezičnog rječnika
  - djelo „**Novi strojevi**“ nacrti za tehničke konstrukcije – najpoznatiji padobran, iz toga proizlazi definicija čovjeka kao **homo volansa** (letećeg čovjeka)
  - ističe važnost humanističkog obrazovanja u znanosti
- najistaknutiji hrvatski renesansni filozofi:
  - FRANE PETRIĆ
  - MATIJA VLAČIĆ ILIRIK

FRANE PETRIĆ

MJESTO: Rodom je iz Cresa. Vrhunac karijere postigao je u Italiji, prvo kao profesor Platonističke akademije u Ferrari, a potom u Rimu.

VRIJEME: 1529. – 1597.

ZANIMLJIVOST: Prvi je postavio tezu da je naslov Aristotelove „Metafizike“ bibliotekarskog podrijetla.

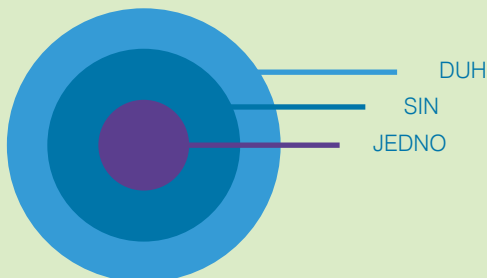
VAŽNOST: Najveći je hrvatski renesansni filozof.

DJELA: utopija „**Sretan grad**“, glavno djelo „**Nova sveopća filozofija**“ (izrazito kritizirano djelo, kasnije na popisu zabranjenih knjiga), „Peripatetičke rasprave“, „O poetici“

- ODNOS PREMA FILOZOFSKOJ TRADICIJI
  - izraziti platonist, blizak novoplatonizmu
  - borbeni antiaristotelovac (Aristotelova znanost zapravo je mnijenje)
    - aristotelizam čak vidi kao izvor bezbožnosti
    - neovisno o njegovu vlastitom opredjeljenju mnogi kod njega uviđaju utjecaje i Aristotelovih i Platonovih ideja
- METODA
  - koristi tri metode:
    - aristotelovsku – od bića k uzroku (od pojedinačnog k općem)
    - vlastitu (srednju) – o onom što je i pojedinačno i opće – o bićima koja su i osjetilna i nadosjetilna (svjetlo, duša, prostor...)
    - platoničku – od uzroka do bića (od općeg k pojedinačnom)
- ONTOLOGIJA
  - **TEORIJA EMANACIJE:** iz Jednog (Otac) isijavanjem nastaje prvi um (Sin ili Riječ), pa drugi um (Duh ili Ljubav)
    - **PANPSIHIZAM** – vjeruje u postojanje kozmičke duše (***anima mundi***) koja prožima i neživu tvar
- ESTETIKA
  - **ANTIMIMETIČKA TEORIJA** – u estetici zastupa antimimetičku teoriju
    - umjetnost treba prikazivati nevjerojatno i čudesno
    - **čuđenje** – pravi izvor ne samo pjesništva već i filozofije

EMANACIJA

MATIJA VLAČIĆ ILIRIK

MJESTO: Rodom je iz Labina, a vrhunce karijere doživio je u Jeni i Wittenbergu.

VRIJEME: 1520. – 1575.

ZANIMLJIVOST: Premda je početno doživio veliko priznanje i slavu, tijekom života doživio je i napade i progone.

VAŽNOST: Jedan je od prvih istaknutih protestantskih teologa, suradnik Martina Luthera.

DJELA: „**Ključ (za tumačenje Svetog pisma)**“, „Dijalektičke dopune“

- FATALIZAM – bog predestinira događaje (fatalizam), ljudi su prilično nemoćni u pogledu vlastitog spasa (pesimizam)
  - takvo gledište postaje ontološki temelj protestantizma
  - ljudi nemaju slobodnu volju (determinirani su)
- HERMENEUTIKA – utemeljitelj novovjekovne hermeneutike (znanost o tumačenju teksta, opća metoda razumijevanja)
  - vjernik može razumjeti Bibliju iz same Biblije (u skladu s idejom da se Sveto pismo mora prevoditi na narodne jezike), ne trebaju nam tumačenja i crkveni autoriteti da bismo je shvatili
  - pri čitanju se ne smije čupati iz konteksta
    - pojedina riječ se razumijeva tek u rečeničnoj cjelini, rečenica u široj povezanosti itd.
  - evanđeoska poruka – to je osnovni duh Biblije, njezin cilj kao cjeline jest da se dođe do te poruke
    - „Duh Sveti je istodobno autor i izlagatelj Pisma.“
    - „Božansko se Pismo sastoji od vidljivog i nevidljivog, naime iz tijela koje je vidljivo pismo, te iz duše, koja je smisao koji se nalazi u tekstu, i na kraju iz duha, koji u sebi sadrži nešto nebesko.“

ZADACI VIŠESTRUKOG IZBORA**1. Koji je filozofski sukob obilježio renesansu?**

- a. platonizma i aristotelizma
- b. stoicizma i epikurejstva
- c. tomizma i skotizma
- d. makijavelizma i kampanelizma

2. Što je priroda za Giordana Bruna?

- a. produkt transcendentnog
- b. niža stvarnost
- c. privid
- d. Bog u stvarima

3. Koji pojam vežemo uz filozofiju Frane Petrića?

- a. panlogizam
- b. panpsihizam
- c. paralogizam
- d. paradoks

ZADACI VIŠESTRUKIH KOMBINACIJA**1. Koja su dva autora najpoznatiji renesansni pisci utopija?**

- a. Giordano Bruno
- b. Michel de Montaigne
- c. Thomas Morus
- d. Tomasso Campanella

2. Koje pojmove vežemo uz filozofiju Francisa Bacona?

- a. monizam
- b. empirizam
- c. indukcija
- d. dedukcija

3. Koje teze odgovaraju filozofskim stavovima N. Machiavellija?

- a. cilj politike je ostvarivanje pravednosti
- b. politika je praktična vještina vladanja
- c. posljedica je važnija od uzroka
- d. država treba postati utopija

ZADACI POVEZIVANJA I SREĐIVANJA

1. Pojmovima iz filozofije Giordana Bruna pridruži njihova određenja:

1. natura naturans	A. čovjek je djelatno biće
2. homo faber	B. stvorena priroda
3. panteizam	C. priroda kao produkt ljudskog duha
4. natura naturata	D. priroda kao Bog u stvarima
	E. stvaralačka priroda
	F. čovjek je biće zajednice

2. Vrstama ljudskih zabluda koje ističe F. Bacon pridruži njihova objašnjenja:

1. idoli trga	A. nastali pogrešnom upotrebom riječi
2. idoli teatra	B. nastali zbog Božje odluke
3. idoli spilje	C. nastali zbog slobodne volje
4. idoli plemena	D. nastali zbog ograničenosti pojedinca
	E. nastali zbog ograničenosti ljudskog roda
	F. nastali iz lažnih teorija o svijetu

ZADACI DOPUNJAVANJA

- Metoda tumačenja teksta za koju je osobito zaslužan naš Matija Vlačić Ilirik naziva se _____.
- Optužba je Giordana Bruna između ostalog teretila zato što je smatrao da je svemir _____.
- Frane Petrić iznosi _____ teoriju umjetnosti.

ZADACI KRATKIH ODGOVORA

- Kojeg je filozofa žestoko kritizirao naš Frane Petrić? _____
- U kojem se stoljeću javlja renesansa? _____
- Koji je renesansni filozof smrtno stradao od ruke inkvizicije?
_____

ZADACI PRODUŽENIH ODGOVORA

1. Kakav je stav prema antičkim filozofima razvio Frane Petrić?
2. Kako Giordano Bruno objašnjava kozmos?
3. Kako Francis Bacon objašnjava iskustvo i određuje njegovu primjenu?

ZADATAK ESEJSKOG TIPA

Tema eseja: Idealni vladar

Zakon (...) djeluje tako da uništava poroke, a čuva ljude. S njima postupa na takav način da nužno postaju dobri: koliko su štete prije počinili, toliko nadoknađuju ostatak života.

(...) Što bi bilo da izjavim kako ljudi biraju kralja sebi na korist, a ne njemu samome, to jest da bi zahvaljujući njegovu radu i nastojanjima živjeli udobno i bili sigurni od svake nepravde? Vladareva je dužnost više se brinuti za dobro svojega naroda nego za svoje, baš kao što je i pastiru preča dužnost, dokle god radi taj posao, da napasa ovce nego da nahrani sebe. Što se, naime tiče mišljenja onih koji smatraju da je siromaštvo naroda jamstvo mira, stvarnost nas uči da su potpuno u krivu.

(T. Morus, Utopija)

Stoga vladar, koji želi da se održi, mora nužno naučiti da ne bude dobar, pa se toga drži, ili od toga odstupa, već prema potrebi.

(...) Tu sad nastaje pitanje: je li bolje da te ljudi ljube ili da te se boje. Odgovor je, da bi najbolje bilo i jedno i drugo; no kako je to dvoje teško sastaviti, mnogo je sigurnije da te se ljudi boje negoli da te ljube, ako već oboje ne možeš postići. Jer o ljudima se općenito može kazati: nezahvalni su, nepouzdana, prijetvorni, izbjegavaju opasnosti i pohlepni su za dobitkom; dok im dobro činiš, tvoji su, nude ti svoju krv, imutak, život i djecu, kako sam to već prije kazao, kad je potreba daleko; no kad se nevolja primakne, obrću se. Propada vladar, koji se posve oslonio na njihove riječi (...)

(N. Machiavelli, Vladar)

U eseju odredi i problematiziraj sljedeće pojmove: vladar, narod, cilj vladavine, opće dobro, ljudska priroda, zakoni, dužnost, utopija, moral, politika

Sastavak napiši prema sljedećim natuknicama:

1. Usporedi shvaćanja T. Morusa i N. Machiavellija! Koje su sličnosti, a koje razlike!
2. Čije ti se shvaćanje čini ispravnije, a čije realističnije?
3. Koliko zakoni i način vladavine moraju odražavati ljudsku prirodu? Kakav stav prema narodu treba izgraditi vladar?
4. Koje su poveznice između politike i morala? Je li jedina ispravna politika moralna politika?
5. Koju ulogu u državi treba imati strah?

Navedi u objašnjenjima i neke od predloženih primjera:

1. Kako su cilj vladavine odredili antički filozofi? Usporedi sa stajalištima iz tekstova!
2. Što znači biti uspješan vladar?
3. Kako prava i dužnosti vladara vide suvremene demokracije?

RJEŠENJA

ZADACI VIŠESTRUKOG IZBORA

- Koji je filozofski sukob obilježio renesansu?
  - platonizma i aristotelizma
- Što je priroda za Giordana Bruna?
  - bog u stvarima
- Koji pojam vežemo uz filozofiju Frane Petrića?
  - panpsihizam

ZADACI VIŠESTRUKIH KOMBINACIJA

- Koja su dva autora najpoznatiji renesansni pisci utopija?
  - Thomas Morus
  - Tomasso Campanella
- Koje pojmove vežemo uz filozofiju Francisa Bacona?
  - empirizam
  - indukcija
- Koje teze odgovaraju filozofskim stavovima N. Machiavellija?
  - politika je praktična vještina vladanja
  - posljedica je važnija od uzroka

ZADACI POVEZIVANJA I SREĐIVANJA

- Pojmovima iz filozofije Giordana Bruna pridruži njihova određenja:
  - natura naturans – E. stvaralačka priroda
  - homo faber – A. čovjek je djelatno biće
  - panteizam – D. priroda kao Bog u stvarima
  - natura naturata – B. stvorena priroda
- Vrstama ljudskih zabluda koje ističe F. Bacon pridruži njihova objašnjenja:
  - idoli trga – A. nastali pogrešnom upotrebom riječi
  - idoli teatra – F. nastali iz lažnih teorija o svijetu
  - idoli spilje – D. nastali zbog ograničenosti pojedinca
  - idoli plemena – E. nastali zbog ograničenosti ljudskog roda

ZADACI DOPUNJAVANJA

- Metoda tumačenja teksta za koju je osobito zaslužan naš Matija Vlačić Ilirik naziva se HERMENEUTIKA.
- Optužba je Giordana Bruna između ostalog teretila zato što je smatrao da je svemir BESKONAČAN.
- Frane Petrić iznosi ANTIMIMETIČKU teoriju umjetnosti.

ZADACI KRATKIH ODGOVORA

- Kojeg je filozofa žestoko kritizirao naš Frane Petrić? ARISTOTELA
- U kojem se stoljeću javlja renesansa? U 15. st.
- Koji je renesansni filozof smrtno stradao od ruke inkvizicije? G. BRUNO

ZADACI PRODUŽENIH ODGOVORA

1. Kakav je stav prema antičkim filozofima razvio Frane Petrić?

Frane Petrić naš je najveći renesansni filozof. On je kao i većina ostalih filozofa tog razdoblja ušao u polemiku o primatu platonizma ili aristotelizma. Petrić se odlučio za platonizam, preciznije za novoplatonizam. Taj utjecaj je osobito vidljiv u Petrićevoj teoriji emanacije, ali on Jedno i hipostaze bitka poistovjećuje s trima božanskim osobama i razvija specifični vid pansihizma (ideje da je sve prožeto Božjom dušom). Prema Aristotelu Petrić ima izrazito negativan stav pa ga se deklarira kao borbenog antiaristotelovca. Usprkos tome, jedna od metoda kojom se Petrić služio (od bića prema uzroku) preuzeta je upravo od Aristotela. Svoje neslaganje s Aristotelom Petrić izražava i u teoriji umjetnosti koja negira teoriju oponašanja prirode (teorija mimeze), a promiče čuđenje kao izvor umjetnosti.

2. Kako Giordano Bruno objašnjava kozmos?

Za Giordana Bruna pitanja filozofije prirode bila su primarna filozofska pitanja. Bruno je želio objasniti cijeli kozmos, a nije objašnjavao samo ono što se događa na Zemlji. Priohtvio je Kopernikovu teoriju i nije vidio našu Zemlju kao središte kozmosa. Taj kozmos on poistovjećuje s Bogom (po tome je panteist). Bog je cjelina svega, Bog je beskonačan, tj. kozmos je beskonačan i u njemu egzistira mnoštvo svjetova. Upravo su ove posljednje dvije misli bile sadržaj optužnice koju je protiv Giordana Bruna podigla inkvizicija Katoličke crkve koja ga je nakon godina progonstva pa potom i utamničenja spalila na lomači 1600. godine u Rimu.

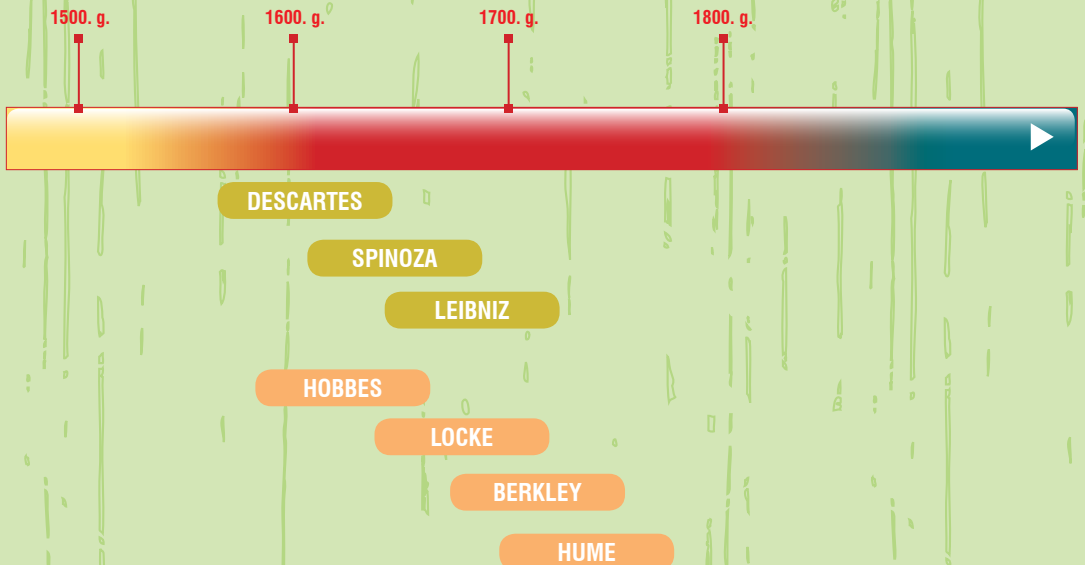
3. Kako Francis Bacon objašnjava iskustvo i određuje njegovu primjenu?

Francis Bacon smatra da je iskustvo osnovni izvor spoznaje, a da su metode promatranja i eksperimentiranja osnovne metode spoznaje. Bacon misli da treba preuzimati informacije iz svijeta iskustvom koje će kasnije obraditi razum (kao što pčela prerađuje pelud). Dakle, nije ignorirao razum, čak je rekao da se boljem treba nadati kad dođe do jedinstva racionalne i eksperimentalne metode. Iz iskustveno dobivenih podataka nužno je postupno izvoditi srednje, a potom i opće sudove i to je za Bacona jedini ispravan put zaključivanja (induktivna metoda). Znanosti ne mogu uvijek pronaći ono što im je potrebno u spontanim događajima pa je nužno posegnuti za eksperimentom, promatranjem pojava koje smo sami uzrokovali. Tek tim putem ćemo doći do novih spoznaja, povećat će se znanje, a znanje je moć. Bacon znanje prvenstveno gleda kao mogućnost ljudskog roda da više ne bude rob prirode i njoj prepušten na milost i nemilost.

2.4.2. EMPIRIZAM I RACIONALIZAM

- PROBLEM METODE
- RAZUM
- ISKUSTVO
- SUPSTANCIJA
- DRUŠTVENI UGOVOR

2.4.2. EMPIRIZAM I RACIONALIZAM

- **METODA SPOZNAJE** temeljni problem
- glavno je pitanje kako doći do istine, koja je metoda (postupak) ispravan?
  - dva odgovora – razumom (racionalisti) ili iskustvom (empiristi)
- racionalisti – uzor za filozofsku metodu – **matematika**
- empiristi – skloniji prirodnim znanostima nego formalnoj matematici – metode baziraju na promatranju i eksperimentu
- racionalisti:
  - Descartes
  - Spinoza
  - Leibniz
- empiristi:
  - Locke
  - Berkeley
  - Hume
  - Hobbes

2.4.2.1. RACIONALIZAM

2.4.2.1.1. RENÉ DESCARTES

MJESTO: Rođen je i odrastao u Francuskoj, putuje po mnogim europskim zemljama (vojnička služba), 20-ak godina živi u Nizozemskoj, a umire u Švedskoj.

VRIJEME: 1596. – 1650.

ZANIMLJIVOST: U Švedsku je otišao da bi poučavao kraljicu Kristinu, no ubrzo se razbolio i umro (jer je prezaposlena kraljica mogla primati lekcije samo u cik zore pa se prehladio). Neke suvremene teorije čak sumnjaju da je otrovan, iako je uvriježeno tumačenje da je umro od upale pluća.

VAŽNOST: Vodeći je predstavnik racionalizma. Nazivaju ga i „ocem novovjekovne filozofije“ (jer se novovjekovna filozofija nastavlja na njegovu tezu o sigurnosti postojanja subjekta). Bio je vrstan matematičar, začetnik analitičke geometrije.

DJELA: „Rasprava o metodi“, „Meditacije o prvoj filozofiji“

SPOZNAJNA TEORIJA

- **METODIČKA SUMNJA ili dvojba** – zove se i **kartezijanski skepticizam** (jer je Descartesovo latinizirano ime Renatus Cartesius) – korištenje sumnje kao metode – sumnja je samo sredstvo kojemu je konačni cilj dolaženje do nepobitnih i sigurnih istina
  - to je oblik produktivne sumnje, za razliku od sumnje skeptika kojima je cilj dokazati da ništa nije sigurno

- Descartes svoje istraživanje zbilje započinje s korjenitom ili apsolutnom dvojmom – odbacuje ono što nije sigurno i traži „čvrsti temelj“, ono što je toliko sigurno da se u to ne može ni posumnjati
- KRITERIJI ISTINE – za početnu istinu želi tvrdnju koja je toliko jasna i razgovjetna da se u nju ne može ni posumnjati
  - jasna spoznaja „...*pozornom duhu živa i otvorena*...“
  - razgovjetna spoznaja „...*ona spoznaja koja je pored jasnoće od svega drugoga tako odijeljena i rastavljena da u sebi sadrži samo ono što je jasno*“
- sumnja u:
  - sve naučeno – to nije ono što smo sami doživjeli, moguće je da nije točno
  - osjetilnu spoznaju – osjetila su nas sve bar jednom zavarala, dakle, ne mogu biti čvrst kriterij
  - cjelokupnu stvarnost – pita se je li moguće da nas je Bog stvorio tako da se u svemu varamo – „*Onda ću pretpostaviti da me ne vara dobri Bog, već nekakav **zao duh** koji je moćan i lukav*...“
  - život i sebe samog – postavlja si pitanje nije li i život jedan san i nije li u zabludi kad misli da postoji
- početna istina – SPOZNAJNI SUBJEKT – prvo što Descartes dokazuje i izriče u glasovitim riječima: „**Cogito, ergo sum!**“ – **MISLIM, DAKLE JESAM!**
  - sumnja u sebe vodi do apsurdna, ako mislim, nije moguće da istodobno ne postojim
  - ako postoji misao (makar i zabluda), postoji i onaj koji misli
  - prva nepobitna istina mu je dokaz o **samoizvjesnosti svijesti**, tj. **izvjesnosti samosvijesti**
    - svijest dokazuje postojanje sebe same, kao i nositelja svijesti
- sljedeća istina – BOG – **ontološki dokaz Boga** – ako čovjek kao nesavršeno biće ima ideju savršenstva, ona ne može potjecati od njega i njegova iskustva (jer ni jedan čovjek niti išta u svijetu nije savršeno), nego je morala biti usađena od takvog savršenog bića, dakle, opstojnost Božja slijedi iz ideje Boga kao najsavršenijeg bića
  - u okviru pojma savršenstva uključena je i karakteristika da to biće postoji (inače ne bi bilo savršeno)
- **funkcija boga** – Bog je JAMAC ISTINITOSTI
  - savršeni Bog ne bi mogao „napraviti“ čovjeka tako da se on vara – Bog nam daje sredstva kojima možemo doći do istine, tj. spoznati svijet kakav uistinu jest
  - to sredstvo je naš **razum** – ako se njime koristimo pravilno (pridržavamo se pravila metode), doći ćemo do istine – to nam jamči Bog (savršen je, dakle, dobar i ne bi nas varao)
  - u Descartesovu sustavu pojam takvog boga je nužan da bi se dokazalo da osim nas postoji i objektivni svijet koji možemo spoznati

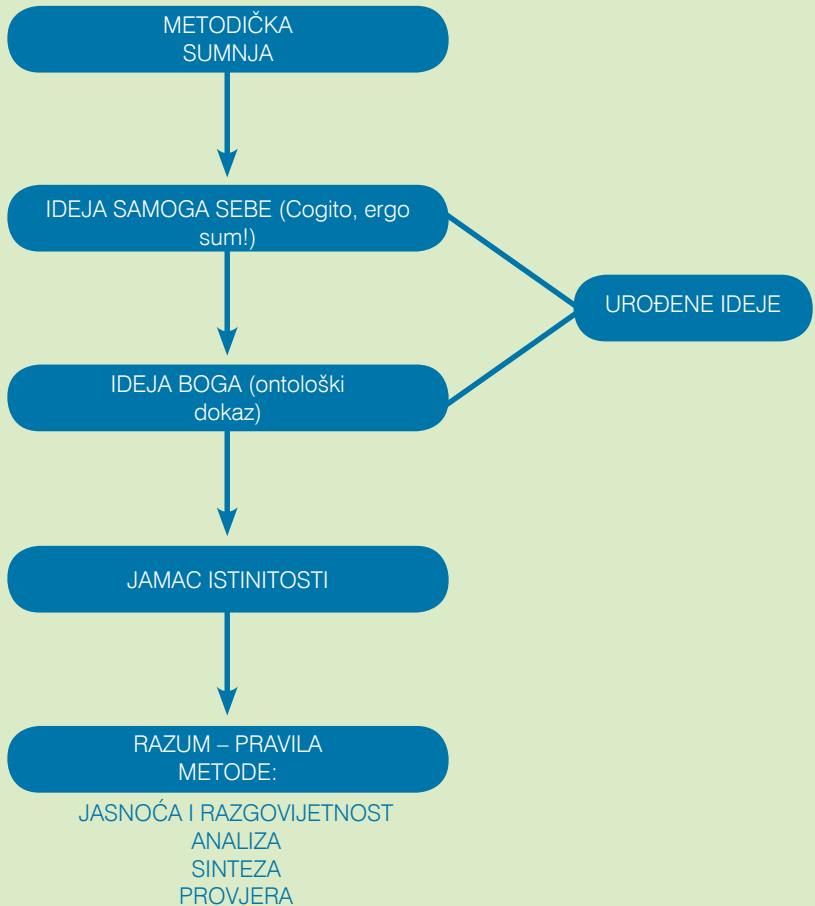
- UROĐENE IDEJE – one koje su nastale kao produkt mišljenja, tj. razuma i za koje nam nije potrebno iskustvo (empiristi tvrde da takve spoznaje ne postoje)
  - one su jednostavne, jasne i razgovijetne, npr. ideja samoga sebe, ideja Boga, matematičke ideje, ideja supstancije...
  - one su prije iskustva, dakle **a priori** spoznatljive
- PRAVILA METODE – pravila kojih se moramo pridržavati da bismo došli do istine:
  - **jasnoća i razgovijetnost** – samo to prihvaćamo kao istinito
  - **pravilo analize** – složene probleme treba raščlaniti do jasnih i razgovijetnih dijelova
  - **pravilo sinteze** – jednostavne dijelove treba pravilno poopćiti
  - **pravilo provjere i sistematizacije** – treba izbjeći brzopletost i sve provjeriti te posložiti
    - matematika – filozofija – analitičku metodu iz matematike primjenjuje na filozofiju, npr. primjena algebre na geometrijske probleme dovela ga je i do 4 pravila metode
- SPOZNAJNI MOMENTI – sve ih smatra podjednako važnima pri procesu spoznavanja, a to su:
  - **intuicija** – direktan uvid u osnovne istine (koje su već jasne i razgovijetne po sebi)
  - **dedukcija** – zaključivanje od općeg do pojedinačnog, tj. iz intuitivnih osnovnih istina razumski se izvode zaključci
  - **indukcija** – nabranje koje vodi od pojedinačnog k općem, postupak izvođenja kojim se koristi kad se spoznaja ne može svesti na intuiciju i dedukciju (to je spoznaja iz iskustva i eksperimenta)

METAFIZIKA

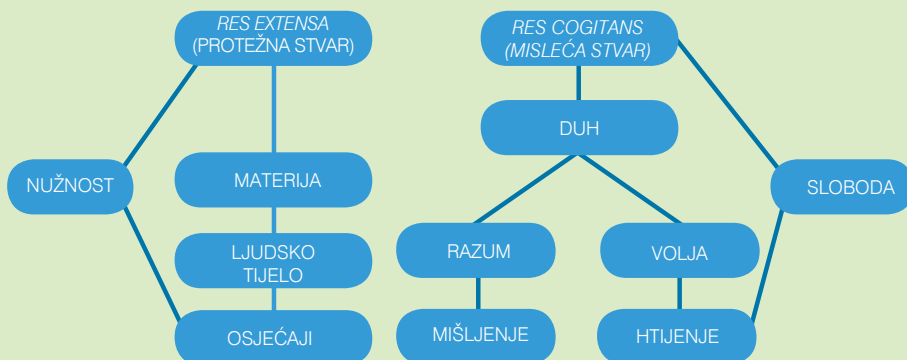
- SUPSTANCIJA – trajan sadržaj bića, ono što stoji ispod, ono što čini identitet; ona je nezavisna i trajna (dok su njezine akcidencije prolazne)
  - njegova definicija supstancije: „*Stvar koja postoji tako da joj za postojanje nije potrebna nikakva druga stvar.*“
    - definiciju kasnije preuzima Spinoza
  - **DUALIZAM** – postoje dvije supstancije (bitka) koje su nesvodive jedna na drugu:
    - **PROTEŽNA STVAR (*res extensa*)** i **MISLEĆA STVAR (*res cogitans*)**
    - **protežna stvar** – sve materijalno što zauzima neki prostor (proteže se u prostoru), kod čovjeka tijelo, funkcionira prema zakonima mehanike, svu materiju možemo kvantificirati i mehanicirati, materija je determinirana (nije slobodna)
    - **misleća stvar** – duh, ljudska specifičnost koja se očituje kroz mogućnošću spoznavanja (razum) i htijenja (volja)
      - za razliku od tijela duh je slobodan: „*Najveće je savršenstvo čovjeka što radi slobodno, tj. po svojoj volji. Time postaje*

vrijedan pohvale ili prijekora... Ne hvale se automati što točno izvode sve kretnje za koje su udešeni..."

- problem – nemogućnost objašnjenja međudjelovanja supstancija jedne na drugu kod čovjeka (nejasna ideja o epifizi)
  - ako je supstancija nešto posve samostalno i ne treba ništa izvan sebe (a duh i tijelo su Descartesu dvije odvojene supstancije), onda je poprilično teško objasniti njihovo uzajamno djelovanje

DVIJE SUPSTANCIJE

2.4.2.1.2. BARUCH DE SPINOZA

MJESTO: Rodio se u obitelji sefardskih Židova, živio je u Amsterdamu, u Haagu i još nekim manjim nizozemskim gradovima.

VRIJEME: 1632. – 1677.

ZANIMLJIVOST: Bio je ekskomuniciran – izopćen iz židovske zajednice jer je religijske spise promatrao s povijesnog aspekta, a židovstvo i kršćanstvo kao prekrute i formalne. Nakon tog događaja latinizirao je ime u Benedikt, a za život je uglavnom zarađivao bruseći optička stakla.

VAŽNOST: Razradio je impozantan monistički sustav, a svojim je determinizmom anticipirao mnoge novije znanstvene teze. Zastupao je progresivne ideje o ljudskim pravima i slobodama.

DJELA: „Etika”, „Teološko-politički traktat”

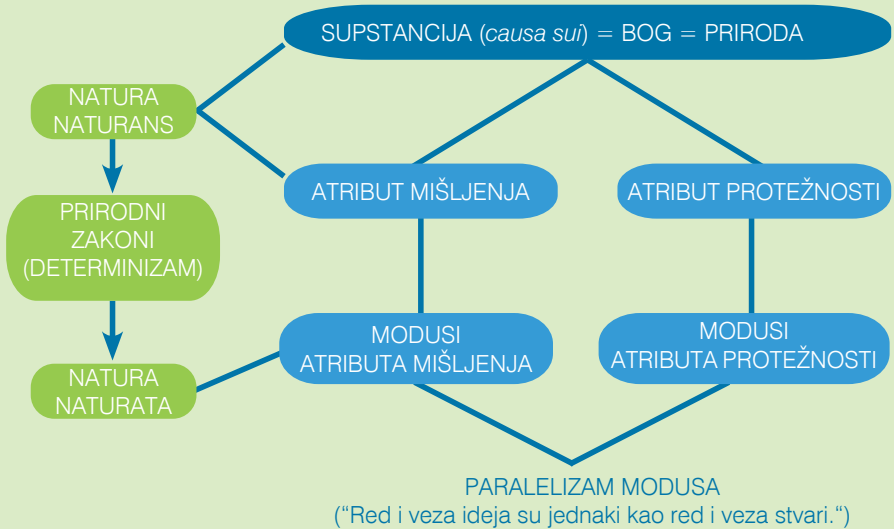
- **METODA:** dedukcija
  - glavno djelo – „**Etika (geometrijskim redom izložena)**“ – iz definicija i aksioma izvodi postavke
- **CILJ** – je ljudska sreća koja je moguća samo kad se pronađe jedinstvo s bitkom (Bogom)
  - „*Pošto me iskustvo poučilo da je sve ono što se čini uobičajeni sadržaj života i ništavno... odlučih se konačno istražiti postoji li uopće nešto što je istinsko i znatljivo dobro.*“
  - budući da je čovjek dio prirode tek nakon spoznaje o biti prirode (**ontologija**), doći će se do odgovora na pitanja vezana za ljudski život (**etika**): „*No ono što bi ta priroda bila, pokazat ćemo prema mjestu gdje se nalazi, naime u spoznaji jedinstva duha s čitavom prirodom.*“

- MONIZAM – Spinoza vjeruje u jedinstvo svijeta i time prevladava Descartesovu tezu o podvojenosti prirode i čovjeka (duh i tijelo)
    - **SUPSTANCIJA** – slaže se s Descartesovim određenjem s time da je on opisuje riječima „*ono što jest u sebi i što se sobom poima; to jest ono, čijem pojmu nije potreban pojam druge stvari, da bi iz njega bio stvoren.*“
      - CAUSA SUI – uzrok same sebe – supstancija postoji sama po sebi
      - PANTEIZAM – supstancija je „**Bog ili priroda**“ („*Deus sive natura*“) – slogan Spinozinog panteizma
        - postoji samo jedna supstancija koju Spinoza izjednačava s Bogom, odnosno s prirodom
        - Bog je sveukupnost svega, odnosno cijeli je svijet Bog
        - kreator (Bog) je izjednačen s kreacijom (priroda, svijet)
    - ATRIBUTI – Bog se može manifestirati na mnoštvo načina, a ljudima su spoznatljiva dva osnovna oblika nastupa
      - **atributi mišljenja i atributi protežnosti**
    - NATURA NATURANS – stvaralačka priroda
      - to su supstancija i atributi
    - NATURA NATURATA – stvorena priroda
      - MODUSI – pojedinačne misli ili stvari, konačna bića, stanja supstancije
    - FILOZOFIJA IDENTITETA – modusi mišljenja i modusi protežnosti se u konačnici podudaraju (i jedni i drugi izraz su jednog Boga, jedne prirode, jedne supstancije)
      - to je paralelizam modusa: „**Red i veza ideja su jednaki kao red i veza stvari.**“
      - kod čovjeka su i duh i tijelo dva različita izričaja jedinstvene osobe
  - **DETERMINIZAM** – „*u prirodi stvari ništa nije slučajno*“ – sve ima svoj uzrok
    - Bog (priroda) djeluju preko prirodnih zakona koji sve određuju, tako da ništa nije slučajno, nego je uzrokovano nizom neizbježnih kauzalnih veza
- ETIKA – Spinoza pokušava naći odgovor na pitanje „Kako živjeti?“
- SLOBODA – ograničena je determinizmom, tj. prirodnim zakonima
    - „*Nemoguće je da čovjek nije dio prirode i da ne ide za njezinim općim redom.*“
  - NUŽNOST – sloboda je **spoznata nužnost**
    - onaj tko spozna prirodne zakone i u skladu s njima živi je najslobodniji

- „Ljudi griješe kada misle da su slobodni, a to se mnijenje sastoji samo u tome što su svjesni svojih djelovanja ne poznavajući uzroke kojima su determinirani.“
- AFEKTI – strasti, intenzivni osjećaji koji mogu nadvladati razum
  - čine nas najneslobodnijima, a utječu i na duh i na tijelo
  - trebamo se vladati prema razumu, a odbaciti zamućenost koju nam daje vladavina afekata
  - usavršavanjem razuma bolje shvaćamo svijet i time smo sretniji
- INTELEKTUALNA LJUBAV PREMA BOGU – vrhunac ljudskog života
  - čak i najintenzivniju emociju – ljubav, Spinoza promatra racionalistički
  - najviši je vid ljubavi intelektualna ljubav duha prema Bogu, to je dio beskrajne ljubavi kojom Bog samoga sebe voli
  - moguća je jer je čovjek racionalno biće koje može shvatiti racionalnost svijeta, sagledati svijet, tj. Boga „*pod vidom vječnosti*“
    - razum ne zahtijeva ništa što bi prirodi bilo proturječno, drugim riječima, živjeti u skladu s prirodom znači živjeti u skladu sa samim sobom.
  - to je daleko više od tradicionalnog vjerskog osjećaja.
  - spoznati svijet i sebe te živjeti u skladu s tom spoznajom nije lagan zadatak; o tome svjedoči i posljednja rečenica „Etike“: „*Ali sve je uzvišeno i sve tako teško, kao što je i rijetko.*“

FILOZOFIJA POLITIKE

- prirodno stanje – vlada zakon jačega, jedino ograničenje je sposobnost pojedinca, svatko ima pravo učiniti sve ono što je kadar učiniti (Hobbesev utjecaj)
  - ipak, nastankom države prelazi se s prirodnog na mnogo razumnije, građansko pravo
- DRŽAVA – državi je svrha jamčenje **sloboda građanima** (a ne držanje u strahu)
  - „*U slobodnoj državi svakome je dopušteno misliti što hoće i govoriti što misli.*“
  - odvajanje crkve od države – država ne bi smjela financirati nikakve religijske građevine, nego bi ih trebali financirati građani o vlastitom trošku, ako to žele

2.4.2.1.3. GOTTFRIED WILHELM LEIBNIZ

MJESTO: Rođen je u Leipzigu, uz kraće boravke u inozemstvu (Pariz, London...) veći je dio života proveo u različitim njemačkim gradovima, najviše u Hanoveru.

VRIJEME: 1646. – 1716.

ZANIMLJIVOST: Ostavio je oko 15 000 pisama. Sudio se s Newtonom o prvenstvu otkrića infitezimalnog računa.

VAŽNOST: Neki ga nazivaju „posljednji polihistor“ – bavio se pravom, diplomacijom, matematikom (suosnivač infinitezimalnog računa, a time i više matematike), fizikom, kemijom, biologijom, geologijom, psihologijom, logikom (njegova logistika je preteča suvremene logike), osnivač je Berlinske akademije znanosti i umjetnosti, razvio je ideju o ujedinjenju Europe i kršćanstva („*Shvatio sam da većina sekta ima pravo u većemu dijelu onoga što pozitivno tvrde, a manje u onome što osporavaju...*“)

DJELA: „**Monadologija**“, „Teodiceja“, „Nova istraživanja o ljudskom razumu“

METAFIZIKA:

- **MONADE** (grč. *mónas* = jedinica) **duhovni** (formalni) **atomi**, neprotežni i aktivni, supstancijalne forme, nositelji sila (dinamizam)
  - karakteristike monada:

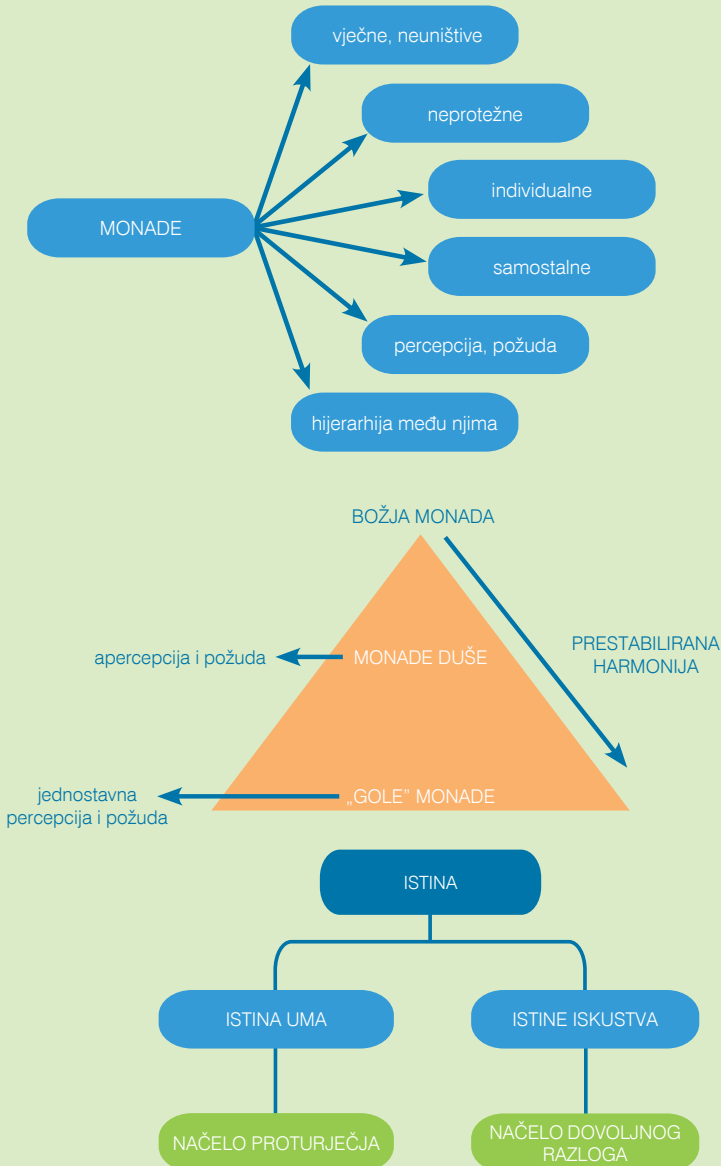
- vječne i neuništive – monade su elementarne supstancije
  - „*Monade su dakle istinski atomi prirode, jednom riječju, elementi stvari.*“
  - definicija supstancije: „*Biće sposobno za djelovanje.*“
- nisu protežne – nemaju veličinu ni oblik, ne mogu se dijeliti
  - stvari koje imaju oblik, koje su djeljive i protežne samo su jedinstvo učinaka monada (zbroj sila)
- individualne – ne postoje jednake monade, sve su različite, a svijet se sastoji od njihovog beskonačnog mnoštva – **ontološki pluralizam**
- dinamične – one se mogu opisati kao središta sila, aktivne su
- hijerarhija monada – najbrojnije su monade koje sačinjavaju ono što nazivamo materijalnim („gole monade“), na višem su stupnju „duševne monade“, a na vrhu je „božanska monada“ (čisto mišljenje i čista djelatnost)
- percepcija i požuda – svaka monada ima ove dvije moći:
  - moć percepcije – predočavanje
    - **mikrokozmos jednak je makrokozmosu** – svaka monada predočava čitav kozmos, ali ovisno o svojem savršenstvu predočava ga na jasan ili manje jasan način
      - jednostavna percepcija – „gole“ monade nesvjesno i nejasno predočavaju kozmos
      - apercepcija – prisutna je kod viših, duševnih monada (čovjek) kod kojih postoji samospoznaja
      - požuda – želja za savršenošću koja uzrokuje prijelaz iz jednog u drugo stanje (iz jedne percepcije u drugu)
- samostalne su – monade ne utječu jedne na drugu („*nemaju ni vrata ni prozore...*“)
  - ni na koji način ne postoje neke uzročno-posljedične veze među njima (a time, automatski, ni u svijetu)
- PRESTABILIRANA HARMONIJA – **predodređeni sklad**
  - pojam kojim Leibniz iskazuje svezu cjeline svijeta
  - Bog je predodredio i uskladio svaki čin svake monade, zato je svijet skladan, a nama se samo čini da monade utječu jedne na drugu (tj. da postoji kauzalizam u pojavama)
  - usporedba sa satovima – slično kao što nam se čini da ako više satova pokazuje isto vrijeme postoji veza među njima, a zapravo jedina je veza u tome da ih je uskladio isti urar, tako se čini i da su pojave u svijetu međusobno povezane (kauzalitet i slično), a zapravo su odraz djelovanja „božanskog urara“
  - Boga treba shvatiti kao „arhitekta svemirskog stroja“ – današnjom terminologijom mogli bismo reći da je Bog sve monade programirao
  - TEODICEJA – obrana boga

- ako je Bog sve predodredio, postavlja se pitanje otkud zlo u svijetu i zašto svijet nije savršen
- „**Ovo je najbolji mogući svijet**...“ nije savršen, ali ga je Bog predodredio da bude najbolji moguć, premda se ljudima često tako ne čini
- optimizam – svaka bi druga kombinacija događaja bila gora od ove, ali mi toga često nismo svjesni: „*Time se dobiva najveća moguća raznovrsnost, koja međutim ide ruku pod ruku s najvećim mogućim redom.*“
- čovjek to može shvatiti samo kao duhovno biće, mora se od nejasnoće osjetilnosti izdići do jasnoće uma
- postojanje zla u svijetu svodi na doseganje većeg dobra
- vrste zla:
  - metafizičko zlo – nastaje zato što je sve osim Boga nesavršeno
  - fizičko zlo – naizgled loše, ali zapravo korisno i služi poboljšanju
  - moralno zlo – uvjet za kršćansko otkupljenje, Bog ga nije stvorio, nego ga dopustio

GNOSEOLOGIJA

- dvije vrste istine:
- **ISTINE UMA** – nužne, produkt razuma, to su urođene ideje, daju uvid u bitne sveze svijeta
  - **načelo proturječja** – njime se provjeravaju istine uma – pomišljanjem suprotnog zapadamo u proturječja
    - npr. nemoguće je zamisliti trokut bez triju vrhova
- **ISTINE ISKUSTVA** – slučajne, produkt su iskustva
  - **načelo dovoljnog razloga** – provjera prema načelu dovoljnog razloga (ratio sufficiens)
    - objašnjava zašto je nešto baš takvo, a ne nekako drugačije
    - „*Nijedna činjenica nije prava i postojeća, nijedna postavka istinita ako ne postoji dovoljan razlog zašto je to tako, a ne drugačije, premda nam ti razlozi u većini slučajeva ne mogu biti potpuno poznati.*“
- **RASPRAVA S LOCKEOM**
  - premda priznaje vrijednost iskustvu, Leibniz vjeruje u nadmoć razuma i postojanje o iskustvu neovisnih spoznaja (istina uma)
  - na Lockeovu izjavu da sva spoznaja započinje osjetilima odgovara: „*U razumu nema ničega što prije nije bilo u osjetilima, osim razuma samog.*“
  - na Lockeovu kritiku urođenih ideja odgovara: „*Kad bi urođene ideje bile ono što Locke pod njima razumije, tad ih uopće ne bi ni bilo.*“

2.4.2.2. EMPIRIZAM

2.4.2.2.1. THOMAS HOBBS

MJESTO: Rođen je i umro u Engleskoj, ali je u više navrata živio i u Francuskoj.

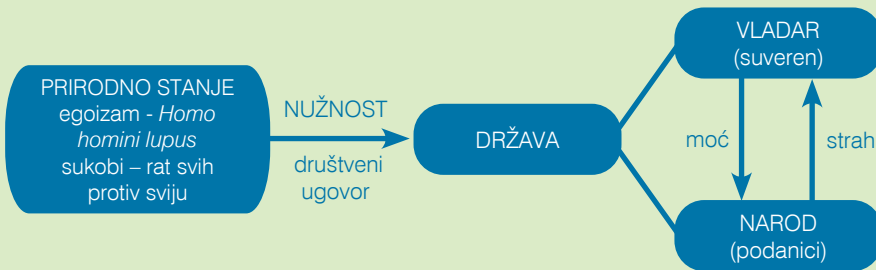
VRIJEME: 1588. – 1679.

ZANIMLJIVOSTI: U Francuskoj se upoznao s Descartesom. Mijenjao je mišljenje o političkim događajima u Engleskoj (revolucija i potom restauracija monarhije).

VAŽNOST: Najznačajniji je Hobbesov doprinos učenje o ljudskoj prirodi, društvu i državi, a premda je stariji od Lockeja koji formira empirizam kao pravac, Hobbes po svojem opredjeljenju ipak pripada empirizmu.

DJELA: „**Leviathan**“ (leviathan je biblijska starozavjetna morska neman)

- **PRIRODNO STANJE** – stanje prije uspostave društva i države, u njemu se očituje prava ljudska priroda (nema zajednice, običaja, religije, ćudorednosti, prava, zakona...)
  - PRIRODNO PRAVO – svatko može ono što hoće, tj. koliko mu njegova moć dopušta (tu smo svi jednaki, svi imamo jednako prirodno pravo)
  - EGOIZAM – prirodno vlada zakon jačega
    - „**Homo homini lupus**“ – čovjek je čovjeku vuk – latinsku izreku koja tvrdi da je čovjek čovjeku čovjek i da je čovjek čovjeku vuk Hobbes skraćuje i ističe urođeno neprijateljstvo među ljudima
    - čovjek je egoistično, sebično, po potrebi nasilno biće (ne želimo zlo drugima, nego želimo dobro sebi pa smo spremni nauditi ostalima)
    - vlada stvarni ili potencijalni rat svih protiv svih
    - ipak, egoizam vodi i prema dogovoru – ne volimo kada drugi nas napadaju, urođen nam je strah od smrti
- **DRUŠTVENI UGOVOR** – prvi dogovor među ljudima kojim izlaze iz prirodnog stanja
  - da bi zaštitili sebe od napada drugih, ljudi su spremni predati svoje pravo
  - potrebno je postići dogovor o međusobnom nenapadanju, ali i pronaći one koji će se brinuti da se održi mir i kažnjavati one koji ga ugrožavaju
  - time se utemeljuje i država
  - DRŽAVA – umjetna tvorevina, vrsta „umjetnog čovjeka“ koji mora biti snažan da bi ispunio svoju funkciju (poput leviathana)
  - VLADAR – mora objedinjavati snagu i moć – on je suveren
    - APSOLUTISTIČKA VLAST – najbolja je jer vladar ima najviše moći i ljudi ga se najviše boje, podjela vlasti razvodnjava moć
      - i najgori je vladar bolji od prirodnog stanja (zato ga narod nema pravo smijeniti, makar se on tiranski ponašao)
  - STRAH – strah od kazne je jedini način da ljudi postanu miroljubivi i ne napadaju se međusobno
    - po prirodi ljudi koji zaključuju takav ugovor ostaju ono što su bili prije (vukovi), ali se sad boje kazne pa se ponašaju drugačije (*divljaci ostaju divljaci, samo odijevaju bolja odijela*)
  - MODERNI NOMINALIZAM – samo je pojedinačno biće (konkretna stvar) stvarno, ono opće je samo misao
    - kao što papirnata novčanica vrijedi samo dok vrijedi ta valuta, a sam papir od kojeg je napravljena vrijedi puno manje, tako i opće riječi i pojmovi vrijede sve dok su dio konvencije

2.4.2.2.2. JOHN LOCKE

MJESTO: Rođen je i odrastao u Engleskoj, zbog političkih je razloga neko vrijeme boravio u Francuskoj i Nizozemskoj, a kad se situacija promijenila i on se vraća u domovinu.

VRIJEME: 1632. – 1704.

ZANIMLJIVOSTI: Bio je pristaša vigovaca. Zbog političkih neuspjeha sklonio se na pet godina u Nizozemsku, ali se s pobjedom svoje političke struje vraća u Englesku zajedno s novim kraljem Vilimom Orkanskim te uživa kao uglednik do kraja života.

VAŽNOST: Začetnik je empirizma kao pravca, utemeljitelj gnoseologije kao samostalne discipline, preteča liberalne doktrine, preteča ideje o trodiobi vlasti, a osobito je utjecao na prosvjetitelje.

DJELA: „**Ogled o ljudskom razumu**“, „**Pismo o toleranciji**“, „**Dvije rasprave o vladi**“

GNOSEOLOGIJA

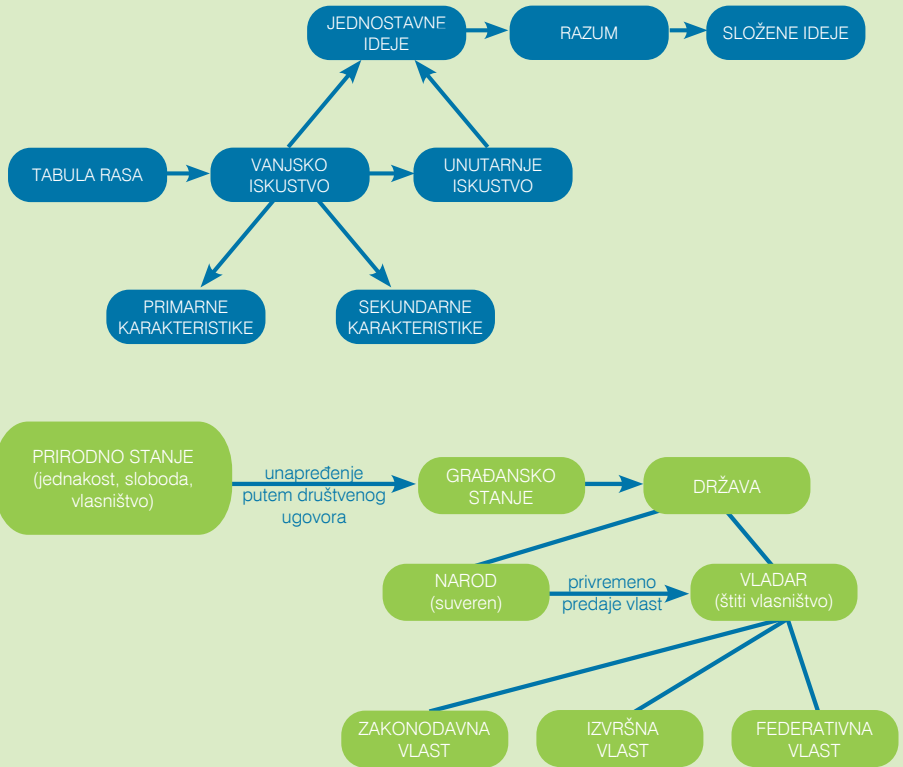
- utemeljitelj gnoseologije kao samostalne filozofske discipline: „*Moja je namjera da istražim porijeklo, izvjesnost i doseg ljudske spoznaje.*“
  - prvi jasno izdvojio problem spoznaje kao poseban i najvažniji problem filozofskog proučavanja
- utemeljitelj empirizma – najistaknutiji empirist, utemeljio ga kao sustavni gnoseološki pravac
- **KRITIKA UROĐENIH IDEJA** – kritika racionalista – ne postoje urođene ideje, a kamoli načela i principi (npr. moralne norme)
  - nema toga o čemu se svi ljudi slažu, a kad bi takvo nešto i postojalo, to sveopće slaganje bi moglo biti stečeno iskustvom (tj. to ne bi bila urođena ideja)
- **TABULA RASA** – prazna ploča, neispisani list papira
  - takva nam je svijest sve dok je ne „ispišemo“ iskustvom

- „**Nema ničeg u razumu što prije toga nije bilo u osjetilima.**“
- VRSTE ISKUSTVA:
  - **izvanjsko** – osjetilno (sensation), izvanjsko osjetilno zamjećivanje preko tjelesnih organa – njime saznavamo o svijetu, dobivamo dvije vrste kvaliteta, svojstava:
    - primarne kvalitete (prvotna svojstva) – čvrstoća, protežnost, oblik, pokretljivost...
      - objektivne – odražavaju realna svojstva tijela
      - dobivamo ih kombinacijom više osjetila
    - sekundarne kvalitete (drugotna svojstva) – boja, miris, okus....
      - subjektivne – odražavaju način na koji mi spoznajemo stvari
      - dobivamo ih samo jednim osjetilom
  - **unutarnje** – refleksija (ili samoopažanje), unutarnje osjetilno zamjećivanje događaja u našoj svijesti (npr. opažamo da vidimo, čujemo, osjećamo, imamo strasti...)
- RAZUM – u isto vrijeme i kritizira i brani ljudski razum (makar to može djelovati proturječno)
  - negira da razum može doći do spoznaje neovisno o iskustvu
  - razum je presudan kod stvaranja složenih ideja
    - JEDNOSTAVNE IDEJE – razum ih pasivno prima putem iskustva iz izvanjskog svijeta (kao zrcalo)
    - SLOŽENE IDEJE – stvara ih razum kombinacijom jednostavnih ideja
      - **apstrakcija** – postupak kojim iz više jednostavnih ideja izdvajamo ono zajedničko i to zadržimo, a ono što je različito ne zadržimo (apstrahiramo)
        - Locke definira apstrakciju u suvremenom smislu
  - „**Razum mora biti naš najviši sudac i vodič u svemu.**“
    - pod vodstvom razuma ljudi mogu imati sretan i moralan život
- TRI STUPNJA SPOZNAJE:
  - **INTUITIVNA** – najsigurnija – opažanje, uvid je li nešto slično ili ne (slažu li se ili ne slažu dvije ideje)
    - npr. mačka nije slon, kocka nije kugla...
  - **DEMONSTRATIVNA** – potrebno je više od dvije ideje – zaključivanje
    - sposobnost za uspješnu demonstrativnu spoznaju Locke naziva – oštromnost
  - **SENZITIVNA** – spoznaja u širem smislu jer nema sigurnost prve dvije
    - opažanje pojedinačne egzistencije konačnih bića izvan nas, otkrivanje nečeg novog, novog pripadnika neke vrste (npr. upoznajemo nekog čovjeka)

FILOZOFIJA POLITIKE

- LIBERALIZAM – jedan od začetnika liberalne teorije države

- PRIRODNO STANJE – stanje prije pojave društva i države i svih institucija koje ih prate (moral, policija, sudstvo...)
  - Locke smatra da je u prirodnom stanju većina ljudi razumna i stoga miroljubiva, ali mogući su sporadični ekscesi
  - rad je izvor privatnog vlasništva
  - iako postoji sloboda i jednakost među ljudima, nepraktično je da svatko mora brinuti o svojim pravima (a i teško je biti objektivan kad se radi o nečem nama važnom)
- DRUŠTVENI UGOVOR – uklanjanje tog nedostatka, unapređenje prirodnog stanja koje nije loše
  - prvi zajednički dogovor postignut među ljudima o organizaciji zajedničkog života
  - individualna moć se prenosi na nositelje vlasti
  - za razliku od ostalih kontraktivista Locke smatra da je to stanje i povijesno postojalo (nije samo hipotetičko)
  - društvenim ugovorom nastaje organizirano društvo i nastupa GRAĐANSKO STANJE
- DRŽAVA – izvor joj leži u pojedincima i njihovoj slobodnoj volji, nije nastala iz nužnosti, nego iz želje za poboljšanjem života
  - NARODNI SUVERENITET – suverenitet pripada narodu
    - najviša vlast je iz naroda jer je narod radi svoje dobrobiti stvorio državu i izabrao vladara – suverenitet naroda je neotuđiv
      - narod ima pravo mijenjati vladara ako ne ispunjava svoju svrhu
        - time Locke opravdava revolucije kojima bi cilj bio svrgavanje vladara koji ne ispunjavaju svoju dužnost
  - VLADARI – dužnost im je **zaštita vlasništva u širem smislu** (zbog toga su ljudi i stupili u građansko stanje):
    - život
    - sloboda
    - imovina (vlasništvo u užem smislu)
  - ovo su neotuđive svojine svakog čovjeka koje su vladari dužni štiti (jer postoje već i u prirodnom stanju)
  - PODJELA VLASTI – Locke zagovara tezu da se vlast dijeli na:
    - zakonodavnu vlast (legislativnu) – narod je predaje privremeno
    - izvršnu (egzekutivnu) – provodi zakone
    - federativnu – vodi vanjsku politiku, vodi ratove, sklapa mir i slično
      - ovo još nije moderna teorija trodiobe vlasti jer ne navodi sudbenu vlast te ne postavlja kao imperativ da svaka vrsta vlasti ima različite nositelje
  - TOLERANCIJA – osobito vjerska, treba odvojiti crkvu od države; izričito je protiv bilo kakvog vjerskog fanatizma; dobro je da postoji više religija koje su ravnopravne (protiv državne religije koja ima protekciju)

2.4.2.2.3. GEORGE BERKELEY

MJESTO: Rođen je u Irskoj, živio je na mnogim mjestima po Ujedinjenom Kraljevstvu i Europi, a neko je vrijeme proveo i u Americi. Zadnji je dio života proveo u Engleskoj.

VRIJEME: 1685. – 1753.

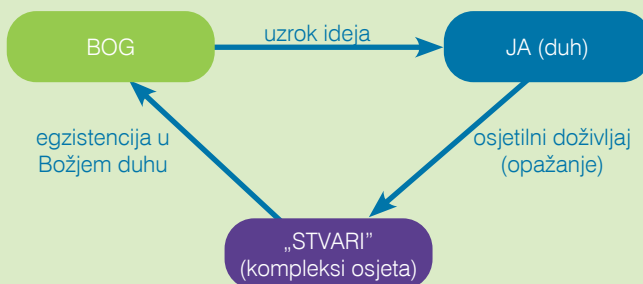
ZANIMLJIVOSTI: Pokušao je osnovati misionarski koledž na Bermudima. Bio je biskup od Cloynea.

VAŽNOST: Razvio je radikalni empirizam koji poriče postojanje materijalne supstancije (što je bio izazov mnogim filozofima da dokažu da je bio u krivu).

DJELA: „Rasprava o principima ljudske spoznaje“, „Tri razgovora između Hylasa i Philonousa“

- **NOMINALIZAM** – nadovezuje se na Locke, ali radikalizira gledište
- **TEORIJA REPREZENTACIJE** – Lockeovu apstrakciju zamjenjuje idejom reprezentacije
  - opće ne postoji, opće ime (naziv) samo je produkt toga da se jednom zasebnoj idejom koristi kao predstavnikom (reprezentant) svih pojedinačnih ideja iste vrste

- neobičnost – nominalizam je do Berkeleyja bio usko vezan uz materijalizam, a on se njime koristi kao dokazom da materija ne postoji realno
- **SUBJEKTIVNI IDEALIZAM**
  - postojimo samo mi (duh) i naše doživljavanje koje povezujemo i onda imenujemo kao određenu stvar (ideje)
  - materija je „zvuk prazna imena“ (realno ne postoji materijalna supstancija), to je „ugaoni kamen“ ateizma (izvor ateizma)
  - produkt Berkeleyjeva krajnjeg empirizma jer se pretpostavlja sigurnost doživljaja (osjetilnog iskustva), a ne sigurnost svijeta koji je taj doživljaj uzrokovao
- „*ESSE EST PERCIPI*“ – postojati znači biti percipiran
  - ono što nazivamo stvarima samo su kompleksi ideja, stvari postoje samo ako su opažene (biti znači biti opažen)
  - osjetilne stvari samo su kombinacija naših ideja
  - naglasak je na duhu koji sve to doživljava (svi događaji su u duhu)
  - ne postoje primarne karakteristike kako ih objašnjava Locke (i one su jednako subjektivne kao i sekundarne)
    - **SOLIPSIZAM** (lat. *solus, ipse* – jedini, sam)
      - spoznajno-teorijsko gledište prema kojemu postoji samo Ja; postoji samo svijest sa svojim doživljajima i ništa više izvan nje
      - nije pravi solipsist jer postavlja postojanje Boga
- BOG – činjenica je da su sve ideje u našem duhu, ali tim idejama nismo izvor mi sami
  - izvor ideja je sam Bog i on ih koordinira (usklađuje međusobno i među različitim ljudima)
  - mi sami niti upravljamo niti odlučujemo o svojim osjetnim idejama
  - čak i kad nema ljudi koji nešto percipiraju, to ne znači da to nešto prestaje postojati
    - sve egzistira u vječnom božanskom duhu – znači da svijet postoji, ali ne na materijalni način

2.4.2.2.4. DAVID HUME

MJESTO: Rođen je i umro u Edinburghu, a tijekom života živio je i radio u mnogim europskim zemljama (Francuska, Italija, Austrija...)

VRIJEME: 1711. – 1776.

ZANIMLJIVOSTI: Na sveučilište je primljen kad mu je bilo 12 godina.

Neko je vrijeme prijateljevao s Rousseauom. U svoje je vrijeme bio najpoznatiji kao pisac velike „Povijesti Engleske“.

VAŽNOST: Kant je izjavio da ga je Hume trgnuo iz dogmatskog drijemeža. Utjecao je i na pozitivizam i pragmatizam

DJELA: „Istraživanje o ljudskom razumu“

- **SVIJEST** – naša se svijest sastoji od PERCEPCIJA (OPAŽAJA)
  - percepcije su po vrsti ili **impresije** (utisci) ili **predodžbe** (ideje)
  - IMPRESIJE – neposredni sadržaji svijesti
    - jače i življe od predodžbi
    - svi naši osjeti, strasti i emocije
    - ima ih više vrsta, ali sve u osnovi proizlaze iz osjetilnih impresija
  - PREDODŽBE – posredovani sadržaji svijesti
    - naknadna reprodukcija neke impresije (prisjećanje na neki prijašnji osjetilni doživljaj)
  - i impresije i predodžbe mogu biti jednostavne ili složene
  - svaka jednostavna impresija ima sebi sukladnu jednostavnu predodžbu
  - kompleksne impresije ne moraju nužno biti sukladne kompleksnim predodžbama
    - **lažne predodžbe** – to su predodžbe nečega što ne postoji u stvarnosti, npr. zahvaljujući mašti imamo predodžbu krilatog konja, iako nismo imali takvu impresiju (nismo ga vidjeli), ali smo zato spojili impresiju krila s impresijom konja i dobili predodžbu krilatog konja
  - **zakoni asocijacije** – uvjetuju prijelaz iz jedne na drugu predodžbu (to su psihološke zakonitosti):
    - sličnost
    - blizina u vremenu i/ili prostoru
    - uzročnost
- **UZROČNOST** – sve naše zaključivanje bazira se na nekoj uzročno-posljedičnoj vezi (jedini je izuzetak matematika)
  - **zaključivanje o činjenicama** je uvijek vezano za uzrok i posljedicu
    - mi nikad nemamo direktnu impresiju nužne povezanosti, kao što nikad nemamo direktni doživljaj kauzaliteta (mi osjetilno doživljavamo uzrok i/ili posljedicu, a ne njihovu međusobnu vezu)
    - dakle, uzročno-posljedične veze uopće nisu tako sigurne kako nam se čini i one nisu neka unutarnja osobina same prirode stvari kako su to smatrali racionalisti

- doživljavamo vremenski slijed pojava (vremenski prvu pojavu smatramo uzrokom, a drugu posljedicom), ali to ne dokazuje direktno kauzalitet i njegovu nužnost
- kauzalitet počiva na **običaju** ili **navici** (očekujemo da će biti onako kako smo već više puta doživjeli) – prva pojava asocira nas na drugu pojavu
  - doživljavajući stalnu spojenost dviju pojava, mi se navikavamo da ih vidimo u okviru te spojenosti pa ih združujemo i iz navike počinjemo očekivati da će se ta spojenost očitovati i u budućnosti
  - nužnost njihove povezanosti je prema tome „*nešto što postoji u duhu, ne u predmetima*”
- APOSTERIORNOST SPOZNAJE
  - u našoj spoznaji o svijetu ne postoji ništa a priori (prediskustveno)
  - bez iskustva Adam (prvi čovjek) na osnovi impresije prozirnosti i tekućeg stanja vode ne može zaključiti da je u njoj moguće utopiti se
  - sva spoznaja o činjenicama posredno ili neposredno ovisi o impresijama, tako da su takvi sadržaji svijesti a posteriori – oni se temelje na iskustvu, dakle, oni su poslije iskustva
  - jedini je izuzetak područje matematike koje se ne bavi činjenicama, nego odnosima među idejama
- KRITIKA METAFIZIKE
  - NEGIRANJE SUPSTANCIJE – slaže se s Berkeleyjevom kritikom materijalne supstancije, ali Hume odriče postojanje i duhovnoj supstanciji
    - kad bi postojala duhovna supstancija, morala bi postojati i impresija duhovne supstancije, no takve impresije nema
    - ono što metafizičari nazivaju supstancijom samo je povezivanje predodžbi (složena predodžba), pa iz toga proizlazi da ono što nazivamo supstancijom nije nešto ontološko, nego samo nešto psihološko (tako na mjesto ontologije nastupa psihologizam)
  - KRITIKA POJMA IDENTITETA – ljudski duh trebao bi biti manifestacija duhovne supstancije, međutim on nije stalan, pa tako i nije dokaz njezina postojanja
    - duh je „*svežanj ili kompleks različitih percepcija, koje slijede jedna za drugom s neshvatljivom brzinom i nalaze se u stalnom toku i kretanju*”
    - osobni identitet nije duhovna supstancija, nego subjektivna i promjenjiva tvorevina
- SKEPTICIZAM – budući da je nemoguća sigurna spoznaja uzročnosti, kao i supstancije, Hume razvija specifični oblik skepticizma
  - skepsa ne vodi u ravnodušnost, kao u Pirona, niti je ona tek metodičko sredstvo, kao kod Descartesa

- iako je skepsa rezultat njegova istraživanja ljudske spoznaje, ona bi bila destruktivna kada bi počela upravljati ljudskim životom i paralizirala bi svaku čovjekovu djelatnost
- u svakodnevnom životu moramo se rukovoditi vjerom i navikom jer razum nije dovoljan (suprotno Locke u i prosvjetiteljima)
  - „Navika je, dakle, veliki vodič ljudskog života. Jedino zahvaljujući tom principu postaje nam naše iskustvo korisno...”
  - vjerovanje je poseban osjećaj koji prati ideju nekog predmeta, to je osjećaj očekivanja
- ETIKA – moral se bazira na suosjećanju (a nemoral na izostanku istog)
  - kad je neka osoba u nepovoljnoj situaciji, možemo zamisliti kako bismo se mi osjećali u takvoj situaciji
  - primjer empirističke etike

ZADACI VIŠESTRUKOG IZBORA

1. Koji filozof ističe ideju da je biti isto što i biti opažen?

- a. Descartes
- b. Locke
- c. Berkeley
- d. Hume

2. Koliko pravila metode formulira Descartes?

- a. 3
- b. 4
- c. 10
- d. 12

3. Uz koje načelo Leibniz veže istine iskustva?

- a. načelo proturječja
- b. načelo suprotnosti
- c. načelo prvog razloga
- d. načelo dovoljnog razloga

4. Koji filozof smatra da je svrha države zaštita vlasništva koje nastaje već u prirodnom stanju?

- a. Spinoza
- b. Hobbes
- c. Leibniz
- d. Locke

5. Što je za Spinozu konkretan stolac?

- a. atribut
- b. supstancija
- c. modus
- d. natura naturans

ZADACI VIŠESTRUKIH KOMBINACIJA

1. Tko smatra da u prirodnom stanju vlada zakon jačega?

- a. Spinoza
- b. Hobbes
- c. Locke
- d. Descartes

2. Koje karakteristike vrijede za Leibnizove monade?

- a. moć percepcije i požude

- b. niže monade utječu na više
- c. duhovni atomi
- d. materijalni atomi

3. Koje su ideje tipične za Johna Lockeja?

- a. nema urođenih ideja
- b. suveren treba biti narod
- c. vlasništvo nastaje nakon društvenog ugovora
- d. intuitivna spoznaja je najnesigurnija

4. Koji su filozofi smatrali da postoje urođene ideje?

- a. Leibniz
- b. Hume
- c. Hobbes
- d. Descartes

5. Što je sve za Spinozu natura naturans?

- a. modusi
- b. atributi
- c. Bog
- d. monade

ZADACI POVEZIVANJA I SREĐIVANJA

1. Filozofima pridruži njihova mišljenja o supstanciji, s tim da što preciznije odrediš njihovo gledište:

1. Berkeley	A. postoje supstancije koje nisu ni materijalne ni duhovne
2. Leibniz	B. postoji samo materijalna supstancija
3. Hume	C. postoje materijalna i duhovna supstancija
4. Descartes	D. ne postoji materijalna supstancija
	E. ne postoji ni materijalna ni duhovna supstancija
	F. postoje duhovne supstancije

2. Tezama o Bogu pridruži pripadajućeg filozofa:

1. Bog se prikazuje kroz prirodne zakone	A. Locke
2. Bog je najviša monada	B. Spinoza
3. Bog je izvor svih ideja u našem duhu	C. Descartes
4. Bog jamči istinitost	D. Hume
	E. Leibniz
	F. Berkeley

3. Ponuđenim empiristima pridruži pripadajuće pojmove:

1. Berkeley	A. skepticizam
2. Locke	B. objektivni idealizam
3. Hume	C. subjektivni idealizam
4. Hobbes	D. prestabilirana harmonija
	E. tabula rasa
	F. etički egoizam

ZADACI DOPUNJAVANJA

- Hobbes smatra da u _____ vlada rat svih protiv svih.
- Locke tvrdi da je zaključivanje tipično za _____ vrstu spoznaje.
- Za Humea su običaj i navika načini na koji ljudi zaključuju o _____.
- Za dokazivanje postojanja Boga Descartes se poslužio _____ dokazom.
- Prema Lockeovu mišljenju o međunarodnim poslovima u državi treba brinuti, tzv. _____ vlast.

ZADACI KRATKIH ODGOVORA

- Tko bi u državi, prema mišljenju Johna Lockeja, trebao biti suveren?
_____
- Koji je filozof tvrdio da činjenica da mislimo dokazuje da postojimo?
_____
- Koji je racionalist pluralist? _____
- Kako Spinoza naziva ljubav koju bi ljudi trebali imati prema Bogu?
_____
- Kako se nazivaju pojmovi u ljudskom duhu neovisni o iskustvu za koje racionalisti tvrde da postoje, a empiristi ih negiraju?
_____

ZADACI PRODUŽENIH ODGOVORA

1. Nabroji i objasni Lockeove tri vrste spoznaje!
2. Navedi i objasni osnovne karakteristike prirodnog stanja kakvim ga vidi Thomas Hobbes!
3. Po čemu je Descartes dualist? Objasni odgovor!
4. Što je za Leibniza Bog i koja mu je uloga u svijetu?
5. Zašto je Berkeleyjevo učenje blisko solipsizmu, no ipak nije čisti solipsizam?

ZADATAK ESEJSKOG TIPA

Tema eseja: Postojanje supstancije

III. Pod supstancijom razumijem ono što jest u sebi i što se sobom poima; to jest ono, čijem pojmu nije potreban pojam druge stvari, da bi iz njega bio stvoren.

IV. Pod atributom razumijem ono, što razum opaža na supstanciji, kao da čini njezinu bit.

V. Pod modusom razumijem stanja supstancije, ili ono, što jest u drugome, pomoću čega se i poima (shvaća).

VI. Pod Bogom razumijem na svaki način beskonačno biće, tj. supstanciju koja se sastoji od beskonačno mnogo atributa, od kojih svaki izražava vječnu i beskonačnu bit.

(Spinoza, Etika)

Prema tome, naša ideja koju nazivamo općim imenom „supstancija“ nije ništa drugo nego pretpostavljena, ali nepoznata podloga onih kvaliteta koje vidimo kao postojeće, a za koje ne možemo zamisliti da postoje *sine re substance*, „bez nečeg što ih podržava“, i zato zovemo tu podlogu *substantia*, što doslovno prevedeno na običan jezik znači „ono što stoji ispod“ ili „potpora“.

(Locke, „Ogled o ljudskom razumu“)

U eseju odredi i problematiziraj sljedeće pojmove: supstancija, monizam, dualizam, pluralizam, bog, priroda, iskustvo, razum, spoznaja, iskustvo

Zadatak riješi prema sljedećim natuknicama:

1. Kako supstanciju opisuje Spinoza, a kako Locke? Koji od njih supstanciju smatra objektivnom kategorijom?

2. Što je konkretno, a što apstraktno prema mišljenju te dvojice filozofa?
3. Kakvu ulogu pri spoznaji supstancije ima iskustvo, a kakvu razum?
4. Može li se doći do sigurnog znanja o supstanciji?
5. Koliko je važno promišljanje supstancije?

U eseju navedi i neke od predloženih primjera:

1. Kako supstanciju shvaćaju Descartes i Leibniz?
2. Po čemu se shvaćanja Descartesa, Leibniza i Spinoze razlikuju od shvaćanja Humea, Berkeleyja i Lockeja?
3. Poveži filozofsko učenje o supstanciji s nekom od teza suvremene znanosti!

RJEŠENJA

ZADACI VIŠESTRUKOG IZBORA

1. Koji filozof ističe ideju da je biti isto što i biti opažen?
c. Berkeley
2. Koliko pravila metode formulira Descartes?
b. 4
3. Uz koje načelo Leibniz veže istine iskustva?
d. načelo dovoljnog razloga
4. Koji filozof smatra da je svrha države zaštita vlasništva koje nastaje već u prirodnom stanju?
d. Locke
5. Što je za Spinozu konkretan stolac?
c. modus

ZADACI VIŠESTRUKIH KOMBINACIJA

1. Tko smatra da u prirodnom stanju vlada zakon jačega?
a. Spinoza
b. Hobbes
2. Koje karakteristike vrijede za Leibnizove monade?
a. moć percepcije i predodžbe
c. duhovni atomi
3. Koje su ideje tipične za Johna Lockeja?
a. nema urođenih ideja
b. suveren treba biti narod
4. Koji su filozofi smatrali da postoje urođene ideje?
a. Leibniz
d. Descartes
5. Što je sve za Spinozu natura naturans?
b. atributi
c. Bog

ZADACI POVEZIVANJA I SREĐIVANJA

1. Filozofima pridruži njihova mišljenja o supstanciji:
  1. Berkeley – D. ne postoji materijalna supstancija
  2. Leibniz – F. postoje duhovne supstancije
  3. Hume – E. ne postoji ni materijalna ni duhovna supstancija
  4. Descartes – C. postoje materijalna i duhovna supstancija
2. Tezama o Bogu pridruži pripadajućeg filozofa:
  1. Bog se prikazuje kroz prirodne zakone – B. Spinoza
  2. Bog je najviša monada – E. Leibniz
  3. Bog je izvor svih ideja u našem duhu – F. Berkeley
  4. Bog jamči istinitost – C. Descartes
3. Ponuđenim empiristima pridruži pripadajuće pojmove:
  1. Berkeley – C. subjektivni idealizam

2. Locke – E. tabula rasa
3. Hume – A. skepticizam
4. Hobbes – F. etički egoizam

ZADACI DOPUNJAVANJA

1. Hobbes smatra da u PRIRODNOM STANJU vlada rat svih protiv svih.
2. Locke tvrdi da je zaključivanje tipično za DEMONSTRATIVNU vrstu spoznaje.
3. Za Humea su običaj i navika načini na koji ljudi zaključuju o KAUZALITETU.
4. Za dokazivanje postojanja Boga Descartes se poslužio ONTOLOŠKIM dokazom.
5. Po Lockeovu mišljenju o međunarodnim poslovima u državi treba brinuti, tzv. FEDERATIVNA vlast.

ZADACI KRATKIH ODGOVORA

1. Tko bi u državi, prema mišljenju Johna Locke, trebao biti suveren? NAROD
2. Koji je filozof tvrdio da činjenica da mislimo dokazuje da postojimo? DESCARTES
3. Koji je racionalist pluralist? LEIBNIZ
4. Kako Spinoza naziva ljubav koju bi ljudi trebali imati prema Bogu? INTELEKTUALNA LJUBAV
5. Kako se nazivaju pojmovi u ljudskom duhu neovisni o iskustvu za koje racionalisti tvrde da postoje, a empiristi ih negiraju? UROĐENE IDEJE

ZADACI PRODUŽENIH ODGOVORA

1. Nabroji i objasni Lockeove tri vrste spoznaje!

Empirist John Locke razvija učenje o tri osnovna stupnja spoznaje. Najsigurniji, ali i najjednostavniji (najniži) stupanj je intuitivna spoznaja. Ona se bazira na neposrednom opažanju nečega što se nalazi u vanjskom svijetu. Bez ikakvog prethodnog predznanja i bez složenijih misaonih procesa mi možemo dobiti jasan uvid je li nešto slično ili različito, tj. slažu li se neke dvije ideje ili se ne slažu. Tako mi primjećujemo da su dvije knjige slične, a da se knjiga i šalica razlikuju (makar možda i ne znamo što je točno knjiga, a što šalica). Demonstrativna spoznaja je složenija jer nam nisu dovoljne dvije ideje, već nam je potrebno posredovanje još nekih ideja (jedne ili više njih). Ta se spoznaja bazira na misaonim procesima poput zaključivanja, potrebno nam je više no za intuitivnu spoznaju (Locke takvu osobinu naziva oštroumnost). Tu je još i senzitivna spoznaja koju Locke smatra tek spoznajom u širem smislu. Ona nam omogućuje da spoznamo pojedinačnu egzistenciju konačnih bića izvan nas.

2. Navedi i objasni osnovne karakteristike prirodnog stanja kakvim ga vidi Thomas Hobbes!

Hobbes je jedan od filozofa koji problematiziraju prirodno stanje (uz Locke, Spinozu i kasnije Rousseaua). U prirodnom se stanju iskazuje urođena ljudska priroda, zato što ljudsko ponašanje nije ni s čim ograničeno (nema zakona i organa vlasti koji bi utjecali na njega). Jedino što regulira ljudsko ponašanje su same ljudske mogućnosti, tj. vlastita snaga (zakon jačega). U takvom stanju, smatra Hobbes, došao bi do izražaja urođeni ljudski egoizam. Svatko je sebi najvažniji i učinit će sve što mu je u moći da dođe do onoga što mu je poželjno. Javit će se brojna neprijateljstva među ljudima (homo homini

lupus) jer poželjnih ciljeva je manje od onih koji njima teže. Ljudi nisu sadisti, ne žele zlo drugome, nego samo žele dobrobit sebi i ne prezaju ni pred čim što je u njihovoj moći da dođu do toga. To bi dovelo do brojnih sukoba, pravog rata svih protiv svih Ipak, upravo urođeni egoizam nas tjera da poželimo vlastitu sigurnost, tako da su ljudi skloni odustati od svojih prava da napadnu koga god požele u zamjenu da i drugi budu spriječeni da napadnu njih. Tako, prema Hobbesu, samo prirodno stanje vodi prema uspostavi društvenog ugovora.

3. Po čemu je Descartes dualist? Objasni odgovor!

Dualizam je ontološka koncepcija koja pretpostavlja postojanje dva bitka, tj. izvora svega. Descartes je dualist po tome što ističe da postoje dvije supstancije. Time postavlja tezu da u našem svijetu postoje dva temelja. Doduše, i jednoj i drugoj supstanciji izvor je Bog, no one se u našem svijetu manifestiraju odvojeno. Te supstancije su protežna stvar (*res extensa*) i misleća stvar (*res cogitans*). Protežna stvar je sve ono što se proteže u nekom prostoru, dakle ima veličinu, duljinu, širinu, visinu, oblik, položaj i može se dijeliti. To je materija. Misleća stvar nema te karakteristike, ona je nematerijalna i to je duh. Duh ima sposobnost spoznavanja (razum) i htijenja (volja). Descartes smatra da je čovjek jedino biće koje se sastoji od objiju supstancija. Čovjek ima tijelo (*res extensa*) i duh (*res cogitans*). Problem koji proizlazi iz takvog dualističkog pristupa je kako tijelo i duh utječu jedno na drugo. Descartesova ideja o žlijezdi (pinealna – češerova žlijezda, tj. epifiza) koja vrši funkciju povezivanja naišla je na mnoge kritike.

4. Što je za Leibniza Bog i koja mu je uloga u svijetu?

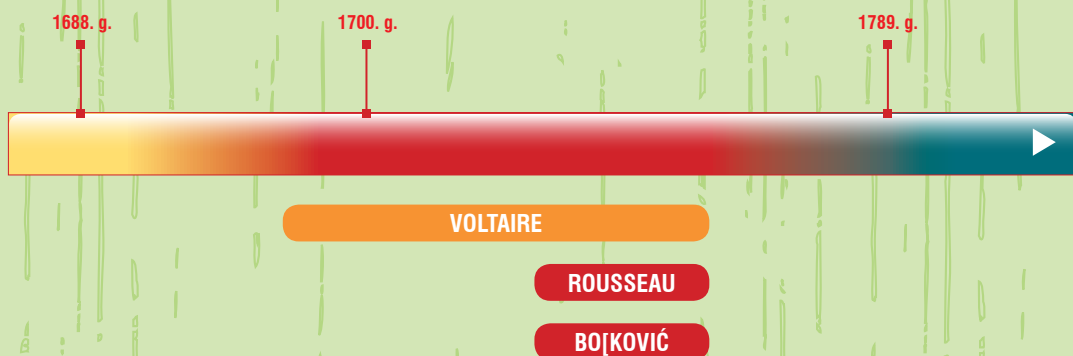
Za racionalista Leibniza Bog je najviša monada, tzv. božanska monada pozicionirana na vrh hijerarhije monada od kojih je sve nastalo. Monade su međusobno neovisne i samostalne, tj. ne vrše nikakav utjecaj jedna na drugu, pa je osnovna uloga Boga omogućiti svezu cjeline svijeta. Kao što znamo, u svijetu pojave izgledaju povezane, mi ih doživljavamo kao uzročno-posljedične veze i slično. Leibniz to objašnjava time što je Bog uskladio svaki čin svake monade tako da izgleda da postoji utjecaj jedne pojave na drugu ili jednog tijela na drugo, a zapravo je Bog sve predodredio. Takav neobičan princip naziva se prestabilirana harmonija (predodređeni sklad). Uloga Boga, dakle, slična je ulozi arhitekta ili konstruktora koji je rad svemirskog stroja predvidio do najmanje sitnice. Naravno, ta je pretpostavka prouzročila mnoge kritike. Osobito je ljude smetala ideja da je Bog sve predodredio jer onda proizlazi da je Bog predodredio i zlo, pa onda ispada da Bog nije savršeno dobar. Leibniz razvija teodiceju (obranu Boga) i objašnjava da je Bog stvorio najbolji mogući svijet u kojem zlo služi više-manje zbog dosizanja nekog višeg dobra, ali ljudi često nisu sposobni pojmiti cjelinu. Takva ideja naišla je na još veće negodovanje. Osobito su joj se protivili Voltaire i Schopenhauer.

5. Zašto je Berkeleyjevo učenje blisko solipsizmu, no ipak nije čisti solipsizam?

Solipsizam je teza da postojimo samo mi sami sa svojom sviješću i doživljajima (iskustvom) i ništa više. Ovakav radikalni stav javlja se vrlo rijetko, tako da i Berkeley ne zapada u čisti solipsizam, nego samo iznosi gledište koje mu je blisko. To je gledište koje negira postojanje materije (materija je kaže „zvuk prazna imena“), a svoju empirističku poziciju temelji na tome da, doduše, postoji iskustvo, ali ne postoji materijalni svijet na koji se to iskustvo odnosi. Ono što mi nazivamo stvarima (npr. klupa) samo je snop opažaja. Kad kažemo da postoji klupa to zapravo znači da mi percipiramo klupu (biti = biti opažen). Duh koji doživljava je jedini stvaran (postoji duhovna supstancija). Naravno, takav ekstremni subjektivni idealizam zahtijeva objašnjenje, tj. odgovor na pitanja: otkud percepcija ako objektivno ne postoji ono što percipiramo? Kako to da, ako smo mi izvor ideja, ne možemo slobodno birati što ćemo percipirati? Zašto se percepcije poklapaju kod više ljudi? Berkeley to objašnjava preko pojma Boga (i zato nije čisti solipsist). Uloga Boga je u tome što je Bog izvor osjetnih ideja u našem duhu. Time Berkeley osigurava egzistenciju stvarima, čak i ako ih nitko od ljudi ne opaža, one tad egzistiraju u vječnom Božjem duhu. Dakle, realne stvari ipak postoje, ali nisu materijalni predmeti, nego ideje koje je formirao Bog.

2.4.3. PROSVJETITELJSTVO

- RAZUM
- OPTIMIZAM
- SLOBODA
- DIDAKTIČNOST
- MATERIJALIZAM
- ANTIMETAFIZIČKA ORIJENTACIJA

2.4.3. PROSVJETITELJSTVO

- **POVIJESNE OKOLNOSTI** – period koji se omeđuje Engleskom revolucijom (1688.) i Francuskom revolucijom (1789.) Počinje kao pokret u Engleskoj, najjači je u Francuskoj, a zahvaća i Njemačku. Izrazito je građanski i svjetovni pokret.
- **OSNOVNE ODREDNICE RAZDOBLJA**
  - **RAZUM** – treba se znati koristiti svjetlom vlastitog razuma, prosvjetliti se, osamostaliti se; ljudski je rod došao do stupnja da to može; prirodu se, kao i društvo, može shvatiti racionalno:
    - „*Prosvjetiteljstvo je izlaz čovjeka iz njegove samoskrivljene nezrelosti. Sapere aude! Imaj srčanosti da se služiš vlastitim razumom! – to je dakle krilatica prosvjetiteljstva*“ (Kant)
  - **OPTIMIZAM** – vjera u pozitivni ishod razumske obnove, kritika prošlosti s naglašenom vjerom u budućnost
  - **SLOBODA** – treba se osloboditi starih svjetonazora i religijskih predrasuda te nepravednih društvenih poredaka koji ne poštuju prava ni slobode čovjeka i građanina
  - **ANTIMETAFIZIČKA ORIJENTACIJA** – bave se onim što je u okvirima ljudskog iskustva, što je potrebno za stvarni život, za praksu, a metafizička im pitanja nisu interesantna jer su preapstraktna
  - **DIDAKTIČNOST** – društveni angažman prosvjetitelja jest u tome da obrazuju i prosvjećuju šire narodne mase, tako da su im djela prožeta poučavanjem
  - **SVJETOVNOST** – antiklerikalni pogled na svijet koji zahtijeva sekularnu državu te veća prava i slobode
- **ENGLESKA – GLAVNE IDEJE**
  - **DEIZAM** – ideja Boga unutar mehanicističke slike svijeta – on je tvorac svemirskog stroja, ali taj stroj sada radi samostalno bez Božjeg vodstva
    - spominje se i kao „prirodna religija“ ili „razumna religija“
  - **LIBERALIZAM** – formira se ideja o onome što nazivamo temeljnim ljudskim pravima i slobodama (oni se tu nastavljaju na Lockea)
- **FRANCUSKA – GLAVNE IDEJE**
  - **obrazovanje** – „**ENCIKLOPEDIJA**“ – najznačajniji izdavački projekt prosvjetiteljstva
    - to je „obrazloženi rječnik znanosti, umjetnosti i zanata“
    - izlazila je 20 godina i izdano je 35 svezaka (zbog antiklerikalnih stavova bila je i zabranjivana kraljevskim dekretom)
    - evidentiranje i razvrstavanje sveukupnog znanja toga vremena odražava tendenciju prosvjetiteljstva prema obrazovanju i znanju kao sredstvu napretka

- najpoznatiji urednici – DIDEROT i D'ALAMBERT
- političke ideje – TRODIoba VLASTI
  - zakonodavna vlast (legislativa) – donosi zakone
  - izvršna vlast (egzekutiva) – provodi zakone
  - sudbena vlast – sudi onima za koje se sumnja da su prekršili zakone
- ideja filozofa Charlesa de **MONTESQUIEUA**
- mehanicistički materijalizam – gledište da je zbilja materijalna, a promjene u njoj produkt mehaničkih zakona – djelovanja jednog tijela na drugo te sastavljanje i rastavljanje materijalnih dijelova
  - takva teza najčešće vodi u **ateizam** jer u svijetu koji je kompleksan mehanizam sastavljen od materijalnih dijelova nema mjesta za boga
  - **HOLBACH** – izraziti mehanicistički materijalist (nema slobode) i otvoreni ateist
  - **LAMETTRIE** – u djelu „Čovjek stroj“ iskazao je materijalističku koncepciju analogije ljudskog tijela sa strojem

2.4.3.1. VOLTAIRE

MJESTO: Rođen je i umro u Francuskoj, ali ju je više puta zbog progona morao napustiti (Engleska...)

VRIJEME: 1694. – 1778.

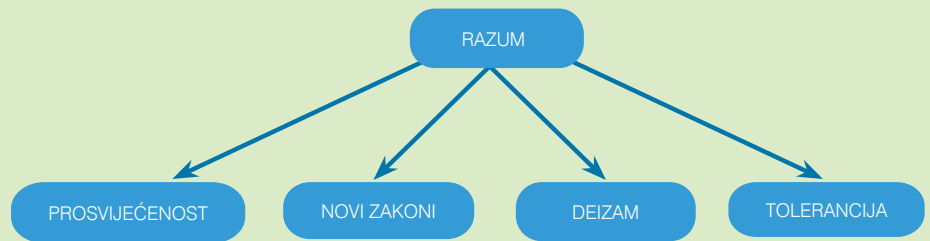
ZANIMLJIVOSTI: Pravo mu je ime Francois – Marie Arouet. Vrlo dobro su ga prihvatile široke mase jer su mu misli jednostavne, a stil lako čitljiv (rekao je za sebe: „*Ja sam kao gorski potok. Bistar sam, ali nisam dubok!*“).

VAŽNOST: Cijelo se 18. stoljeće ponekad naziva Voltaireov vijek jer je on bio najpoznatiji prosvjetitelj, najveći autoritet prosvjetiteljstva, vrlo poznat u cijeloj Europi.

DJELA: „Džepni filozofski rječnik“, „**Rasprava o toleranciji**“. Pisao je u novim, kraćim filozofskim formama (pisma, filozofski romani, eseji, drame...), npr. filozofski roman „Candide ili o optimizmu“ ili „Engleska (filozofska) pisma“

- DEIZAM – Voltairev pogled na Boga
  - koncepcija tzv. prirodne religije, ideja da je Bog kreator svijeta, ali se više ne upliće u zbivanja u njemu
  - time se proširuje ideja o čovjekovoj slobodi i mogućnosti da kreira svoj život i unaprijedi svijet – zbivanja u svijetu su produkt prirodnih zakona (koje je postavio Bog) ili slobodnog ljudskog odabira
  - to je jedan od razloga zašto je Voltaire ušao u sukob s Crkvom (Crkva mu zabranjivala i spaljivala djela)
  - na optužbe Crkve da je ateist odgovara: „**Da nema Boga, trebalo bi ga izmisliti. Čovjek uvijek treba neku kočnicu.**“ (odnosi se na moralni autoritet koji Bog predstavlja)
- TOLERANCIJA – izraziti zagovaratelj **vjerske tolerancije**

- izvor tolerancije vidi u razumu koji vodi ljude do promišljenosti, argumentiranog dijaloga i opraštanja
- u povijesti najveći izvor netolerancije vidi u Katoličkoj crkvi
- čini mu se da se tijekom povijesti (križarski ratovi, inkvizicija, sukobi s hugenotima...) Crkva pokazala kao krajnje netolerantna
- Crkva si je dopustila da se upliće u sve sfere života, progonila je one koji su samo mislili drugačije, a nisu je ugrožavali ni na koji način
- zato kaže za Crkvu – „*Ubijte bestidnicu!*“
- **netolerancija spram netolerantnih** – to je jedina prihvatljiva netolerancija
- PRINCIPIJELNI SKEPTICIZAM – Voltaire propituje uvriježene principe i načine mišljenja
  - skeptičan je prema uobičajenom pogledu na život i svijet te zahtijeva obnovu
- RAZUM – sredstvo putem kojega će se poboljšati svijet
  - slobodni čovjek koristeći se razumom, stječući znanje, može stvoriti bolji svijet
  - „**Spalite vaše zakone i napravite nove! Odakle uzeti nove? Iz razuma!**“
  - iluzija je da je svijet već sad dobar
    - zato u „Candideu“ polemizira s Leibnizovom idejom da je ovo najbolji mogući svijet
    - Voltaire smatra da je to naivno, **svijet nije najbolji moguć**, ali može postati bolji ako se oslonimo na svoje snage i napredujemo (a ne čekajući Božju pomoć i razvijajući fatalistički pogled na svijet)

2.4.3.2. JEAN – JACQUES ROUSSEAU

MJESTO: Rođen je u Ženevi, a živio je u različitim državama (najviše u Francuskoj, ali i u Italiji, Engleskoj, Prusiji...)

VRIJEME: 1712. – 1778.

ZANIMLJIVOSTI: Imao je buran ljubavni život. Bio je poprilično teške naravi, a u zadnjim se godinama čak može govoriti o maniji proganjanja.

VAŽNOST: Utjecaj mu je bio najjači nakon smrti: jakobinci su njegovu filozofiju uzimali kao svoju teorijsku podlogu, inspirirao je sastavljače „Povelje prava čovjeka i građana“...

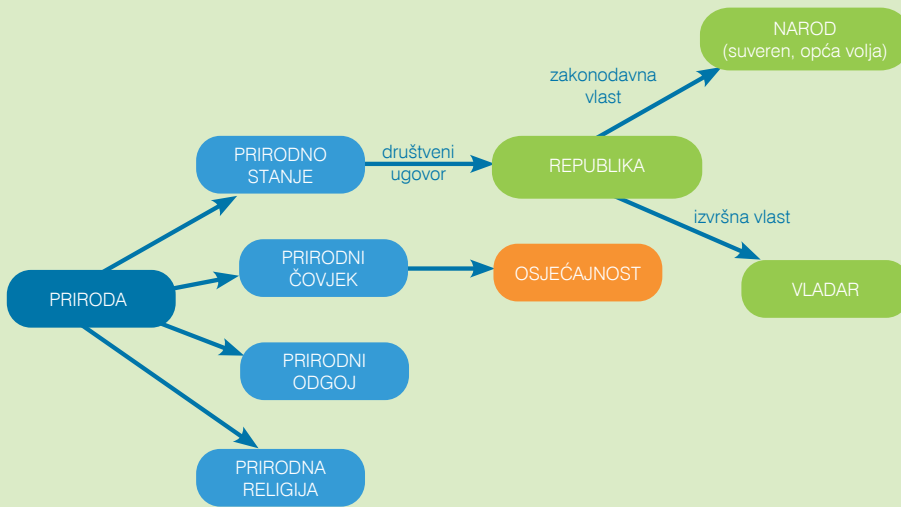
DJELA: „**Društveni ugovor**“, „O podrijetlu nejednakosti“, „Emile ili o odgoju“

- „NATRAG K PRIRODI!“ – Rousseau vjeruje u izvornu dobrotu čovjeka i prirodu kao izvor svega pozitivnog
  - prirodan čovjek, iskonski čovjek je najbolji čovjek, takav je postojao samo u trenutku rođenja: kasnije je već stupio u društvo i povijest: „**Čovjek se rađa slobodan, a ipak je svagdje u okovima.**“
  - udaljavanje od prirode – udaljavanje čovjeka od svoje biti (konceptija „plemenitog divljaka“)
    - kultura, država i društvo sa svojim institucijama stvorili su čovjeka koji je daleko gori od onog što je trebao biti (prirodni čovjek)
    - kritizira pojavu novca i svaki napredak
    - zato se zalaže za prirodnog čovjeka, prirodnu religiju i prirodni odgoj
  - OSJEĆAJI – pripadaju ljudskoj biti
    - poziva na novu **osjećajnost** kao pravi put – „**Julija ili nova Heloiza**“ danas se smatra prvim djelom predromantizma
    - na taj način ističe i neke nedostatke prosvjetiteljske misli (preveliko oslanjanje na razum, a negacija drugih aspekata čovjeka)
- PRIRODNO STANJE – za njega je to bilo idealno stanje (prije društva i države) upravo zbog urođene ljudske plemenitosti
  - u prirodnom stanju vlada: **jednakost, sloboda i suradnja**
  - **PRIVATNO VLASNIŠTVO** – izvor sve nejednakosti i, potom, sukoba među ljudima
    - bilo bi divno da je netko spriječio onoga tko je zabivši kolce u zemlju rekao da je to sad njegovo: „**Ne vjerujte varalici! Propast ćete ako smetnete s uma da plodovi pripadaju svakom i da zemlja nije ničija!**“
    - zbog razlika u vlasništvu nastaju nejednakost i sukobi među ljudima
    - ljudi tražeći izlaz stvaraju države koje ih također svojim propisima i samovoljom vladara čine neslobodnima
- Kako država treba izgledati?

- DRUŠTVENI UGOVOR – oblik udruživanja svakoga sa svakim radi sigurnosti i zaštite
  - svatko, ujedinjajući se sa svima, odstupajući od prava od kojih odstupaju i drugi, zapravo ostaje slobodan
  - NARODNI SUVERENITET – društvenim ugovorom stvara se suveren – to je cjelina naroda
    - suverenost kao najviša vlast je **nedjeljiva i neprenosiva**
    - NEPOSREDNA (IZRAVNA) DEMOKRACIJA – narodni suverenitet poglavito se očituje u tome da narod donosi zakone (nema parlamenta)
      - ZAKONODAVNA VLAST – uvijek treba ostati u rukama naroda, zakonodavna vlast se ne predaje, zakonodavac mora biti narod i to u cjelini
      - OPĆA VOLJA I VOLJA SVIH – suveren treba djelovati putem **opće volje (*volonté generale*)** – sve volje koje kao motiv imaju zajednički interes (opće dobro), a ne putem **volje svih (*volonté des tous*)** – zbroj volja u kojem svatko gleda samo svoj interes
      - REPUBLIKA – tako naziva državu u kojoj postoji izravna demokracija
        - budući da nigdje u Europi ne donose zakone oni na koje se zakoni primjenjuju, zaključuje da nijedna država nema prave zakone i da su ljudi i dalje neslobodni
        - svjestan je da je takav sustav moguć samo u malim državama s malim brojem stanovnika
      - VLADAVINA – država se ustanovljuje time što narod (suveren) predaje **izvršnu vlast** nekome
        - ovisno kolikom je broju ljudi predana izvršna vlast razlikuje:
          - monarhija – jedan nositelj izvršne vlasti
          - aristokracija – manje od 50% građana su nositelji izvršne vlasti
          - demokracija – više od 50% građana su nositelji izvršne vlasti
    - PRIVATNO VLASNIŠTVO – svjestan je da ga je nemoguće ukinuti jer postoji od davnina (iako je njegov nastanak najgore zlo što je čovječanstvo snašlo)
      - predlaže **ograničavanje privatnog vlasništva** – svi moraju biti vlasnici, nitko ne smije biti tako bogat da može kupiti drugoga ili njegova prava i nitko ne smije biti tako siromašan da mora prodavati sebe ili svoja prava koje kao dio suverena ima
  - FILOZOFIJA ODGOJA
    - **PRIRODNI ODGOJ** – ljudi su urođeno pozitivni i cilj odgoja je spriječiti da se dijete udalji od svoje prirode
      - odgojitelj ne oblikuje novu osobu, nego treba samo uklanjati sve prepreke koje se javljaju

- time će se omogućiti razvoj prirodnih sklonosti svakog djeteta
- mnogo permissivnija varijanta u odnosu na tadašnju odgojnu praksu
- PRIRODNA RELIGIJA – i religija je stvar osjećaja pa Rousseau negira službenu, objavljenu religiju i zagovara deizam
- djelo „**Ispovijesti savojskog vikara**“

2.4.3.3. RUĐER JOSIP BOŠKOVIĆ

MJESTO: Porijeklom je iz Dubrovnika, a djelovao je u Italiji, Francuskoj i Engleskoj. Umro je u Milanu.

VRIJEME: 1711. – 1787.

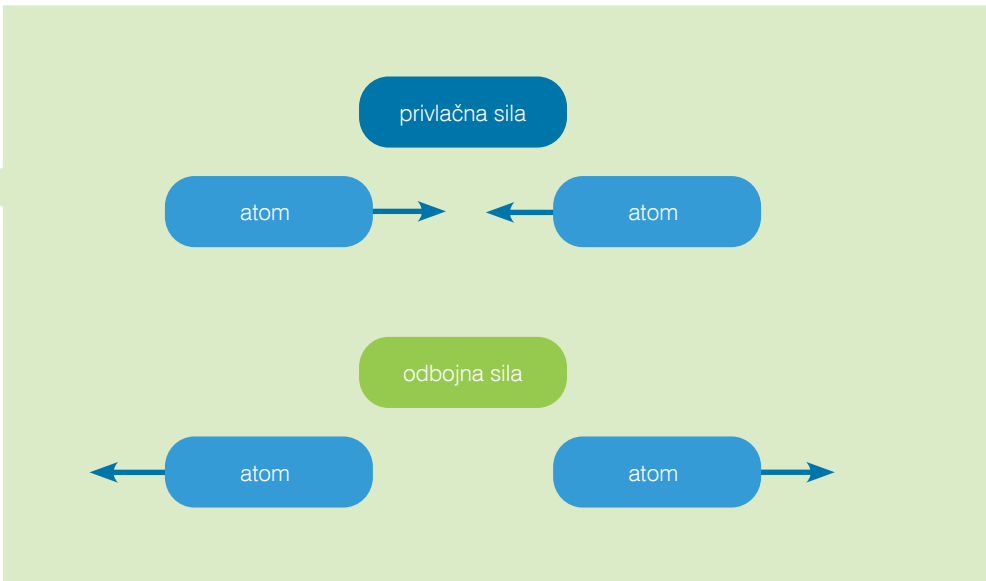
ZANIMLJIVOSTI: Bio je izumitelj i inovator: izgradio opservatorij, stabilizirao kupolu Crkve sv. Petra u Rimu (sistem klinova i obruča koji još danas funkcionira). Vrlo slobodouman s obzirom da je bio isusovac (to mu je prouzročilo i određene probleme).

VAŽNOST: Mnogi ga smatraju najvećim hrvatskim filozofom svih vremena. Anticipirao je mnoge pojmove suvremene fizike, osobito suvremenu teoriju subatomske čestice. Utjecao je na Faradaya, Maxwella i Heisenberga.

DJELA: „Teorija prirodne filozofije“

- ATOM – osnovni pojam, to su **neprotežne točke** (*punctae*) koje su odijeljene u praznom prostoru (diskontinuiranost prostora)
  - ne smatra atome materijalnim česticama: „*Materija se sastoji od točaka potpuno jednostavnih, nedjeljivih, neprotežnih i međusobno odijeljenih.*“

- SILE – atomi se kreću ovisno o djelovanju sila kojih su sami nositelji
  - među atomima vladaju **privlačna i odbojna sila**
  - ta sila ovisi o međusobnoj udaljenosti atoma – ako su atomi blizu, raste odbojna sila (koja sprečava da atomi padnu jedni u druge – oni su nepronični), ako su atomi udaljeni, raste privlačna sila među njima
- NEPREKINUTOST – odnos među atomima se može prikazati neprekinutim krivuljama (privlačenje i odbijanje)
- DINAMIČKI ATOMIZAM – naziv za ovakvu atomističku koncepciju koja ističe dinamiku, kretanje atoma

ZADACI VIŠESTRUKOG IZBORA

1. Koja je od ovih orijentacija najtipičnija za prosvjetiteljstvo:

- a. antiestetička
- b. antignoseološka
- c. antiantropološka
- d. antimetafizička

2. Kretanje atoma, prema Ruđeru Boškoviću, ovisi o...?

- a. atomskoj težini
- b. broju atoma
- c. udaljenosti atoma
- d. strukturi atoma

3. Koju političku ideju vežemo uz Charlesa de Montesquieua?

- a. suverenost naroda
- b. neposredna demokracija
- c. vjerska tolerancija
- d. trodioba vlasti

ZADACI VIŠESTRUKIH KOMBINACIJA

1. Koje su karakteristike suvereniteta prema Rousseau?

- a. neprenosivost
- b. nedjeljivost
- c. neprirodnost
- d. nelegalnost

2. Koje odrednice vežemo uz Voltaireovu filozofiju?

- a. ideja boga je štetna
- b. ljudi se trebaju oslanjati podjednako na razum i na osjećaje
- c. Crkva je jedna od najnetolerantnijih institucija
- d. treba skeptički propitati sve ustaljene norme

3. Koje su karakteristike atoma prema mišljenju Ruđera Boškovića?

- a. neproničnost
- b. nepomičnost
- c. neprotežnost
- d. nepredvidivost

ZADACI POVEZIVANJA I SREĐIVANJA

1. Poznata djela iz razdoblja prosvjetiteljstva pridruži njihovim autorima:

1. „Teorija prirodne filozofije”	A. Montesquieu
2. „Čovjek stroj”	B. Rousseau
3. „Društveni ugovor”	C. Lamettrie
4. „O duhu zakona”	D. Voltaire
	E. Bošković
	F. Holbach

2. Ideje koje se javljaju u prosvjetiteljstvu pridruži njihovim objašnjenjima:

1. ateizam	A. Bog se nalazi izvan svijeta i ne djeluje u svijetu
2. deizam	B. Bog se nalazi izvan svijeta, ali djeluje u svijetu
3. neposredna demokracija	C. bog se ne nalazi u svijetu zato što ga nema
4. didaktičnost	D. narod ima zakonodavnu vlast
	E. narod ima izvršnu vlast
	F. filozofija treba poučavati

ZADACI DOPUNJAVANJA

- Zbroj pojedinačnih volja koji je produkt toga da svatko gleda vlastitu korist Rousseau naziva _____.
- Teorija prirodne filozofije koju razvija naš Ruđer Bošković naziva se _____ atomizam.
- Filozof Voltaire duhovito primjećuje da bi trebalo izmisliti _____, čak i kad ga ne bi bilo.

ZADACI KRATKIH ODGOVORA

- Koja pojava za Rousseaua predstavlja kraj idiličnog prirodnog stanja?
_____
- Koji filozof ističe da je jedina dozvoljena nesnošljivost ona protiv onih koji su i sami nesnošljivi? _____

3. Kako Rousseau naziva državu u kojoj je zakonodavna vlast u rukama naroda? _____

ZADACI PRODUŽENIH ODGOVORA

1. Kako Rousseau opisuje prirodno stanje?
2. Kakve se ideje o državi javljaju u francuskom prosvjetiteljstvu?
3. Kakav stav razvijaju francuski prosvjetitelji prema bogu i religiji?

ZADATAK ESEJSKOG TIPA

Tema eseja: Određenje ljudske prirode

Priroda govori svim ljudima: sve sam vas rodila slabe i neuke da biste nekoliko trenutaka živjeli na zemlji i pognojili je svojim leševima. Budući da ste slabi, pomažite jedni drugima; budući da ste neuki, prosvjećujte se i podnosite međusobno. Kad biste svi bili istog mišljenja, što se sigurno neće nikada dogoditi, kad bi bio samo jedan čovjek suprotnog mišljenja, trebali biste mu oprostiti; jer ja ga navodim da misli kao što misli. Dala sam vam ruke da obrađujete zemlju i slabu svjetlost razuma da vas vodi; u vaša srca stavila sam klicu sućuti da jedni drugima pomognete podnositi život. Ne gušite tu klicu, ne kvarite je, shvatite da je božanska i ne zamjenjujte glas prirode bijednim strastima raznih učenja.

(Voltaire, Rasprava o toleranciji)

Sasvim je, dakle, sigurno da je milosrđe prirodno osjećanje koje, ublažujući u svakom pojedincu djelovanje ljubavi prema samome sebi, pridonosi uzajamnom očuvanju cijele vrste. Ono nas nagoni da bez razmišljanja pritekemo u pomoć svakomu koga vidimo da pati, ono u prirodnom stanju zauzima mjesto zakona, običaja i vrline.

(Rousseau, Rasprava o porijeklu i osnovama nejednakosti među ljudima)

U eseju odredi i problematiziraj sljedeće pojmove: ljudska priroda, prirodno stanje, zakon, prirodni zakon, razum, osjećaji, egoizam, altruizam, tolerancija, suradnja

Smjernice za pisanje eseja:

1. Kako Voltarie, a kako Rousseau vidi čovjeka kao prirodno biće? Kako čovjeka definiraju razni zakoni, propisi i učenja koji reguliraju život u društvu? Zašto su takvi propisi potrebni?

2. Koji od filozofa stavlja veći naglasak na razum, a koji na osjećaje?
3. Zašto bi, prema Voltaireovu mišljenju, ljudi trebali biti tolerantni?
4. Kakav je odnos ljubavi prema samome sebi i prema drugima? Mogu li se te dvije vrste ljubavi uskladiti ili su u konfliktu?
5. Postoji li nepromjenjiva ljudska priroda? Ako postoji, kako se ona manifestira u suvremenu društvu?

Navedi u objašnjenjima i neke od predloženih primjera:

1. Kakvo su određenje ljudske prirode dali Hobbes i Locke?
2. Protumači Voltaireovu rečenicu: „Spalite vaše zakone i napravite nove! Odakle uzeti nove? Iz razuma!“
3. Kako Rousseau vidi očuvanje ljudske prirode u državi?

RJEŠENJA

ZADACI VIŠESTRUKOG IZBORA

1. Koja je od ovih orijentacija najtipičnija za prosvjetiteljstvo:
  - d. antimetafizička
2. Kretanje atoma, prema Ruđeru Boškoviću, ovisi o...?
  - c. udaljenosti atoma
3. Koju političku ideju vežemo uz Charlesa de Montesquieua?
  - d. trodioba vlasti

ZADACI VIŠESTRUKIH KOMBINACIJA

1. Koje su karakteristike suvereniteta prema Rousseau?
  - a. neprenosivost
  - b. nedjeljivost
2. Koje odrednice vežemo uz Voltaireovu filozofiju?
  - c. Crkva je jedna od najnetolerantnijih institucija
  - d. treba skeptički propitati sve ustaljene norme
3. Koje su karakteristike atoma prema mišljenju Ruđera Boškovića?
  - a. neproničnost
  - c. neprotežnost

ZADACI POVEZIVANJA I SREĐIVANJA

1. Poznata djela iz razdoblja prosvjetiteljstva pridruži njihovim autorima:
  1. „Teorija prirodne filozofije” – E. Bošković
  2. „Čovjek stroj” – C. Lamettrie
  3. „Društveni ugovor” – B. Rousseau
  4. „O duhu zakona” – A. Montesquieu
2. Ideje koje se javljaju u prosvjetiteljstvu pridruži njihovim objašnjenjima:
  1. ateizam – C. bog se ne nalazi u svijetu zato što ga nema
  2. deizam – A. Bog se nalazi izvan svijeta i ne djeluje u svijetu
  3. neposredna demokracija – D. narod ima zakonodavnu vlast
  4. didaktičnost – F. filozofija treba poučavati

ZADACI DOPUNJAVANJA

1. Zbroj pojedinačnih volja koji je produkt toga da svatko gleda vlastitu korist Rousseau naziva VOLJA SVIH.
2. Teorija prirodne filozofije koju razvija naš Ruđer Bošković naziva se DINAMIČKI ATOMIZAM.
3. Filozof Voltaire duhovito primjećuje da bi trebalo izmisliti BOGA, čak i kad ga ne bi bilo.

ZADACI KRATKIH ODGOVORA

1. Koja pojava za Rousseaua predstavlja kraj idiličnog prirodnog stanja? POJAVA PRIVATNOG VLASNIŠTVA

2. Koji filozof ističe da je jedina dozvoljena nesnošljivost ona protiv onih koji su i sami nesnošljivi? VOLTAIRE
3. Kako Rousseau naziva državu u kojoj je zakonodavna vlast u rukama naroda? REPUBLIKA

ZADACI PRODUŽENIH ODGOVORA

1. Kako Rousseau opisuje prirodno stanje?

Za Rousseaua je prirodno stanje (stanje prije pojave društva i države) bilo idealno, tj. mnogo bolje no što je društveno i državno stanje. U prirodnom su se stanju ljudi oslanjali samo na svoju urođenu prirodu, a ona je, prema Rousseauu, bila plemenita. U prirodnom su stanju svi bili slobodni, osjećali su se jednakima (ravnopravnima) i surađivali su međusobno. Dakle, Rousseau vidi prirodno stanje dijametralno suprotno Hobbesu i puno pozitivnije nego li Locke. Prirodni čovjek je najbolji čovjek, civilizacija ga je iskvarela pa zato Rousseau i poziva: „Natrag k prirodi!“. Za njega je krvava povijest ljudskog roda uzrokovana izlaskom iz prirodnog stanja. Izlazak je bio uvjetovan nuždom nakon što se pojavilo privatno vlasništvo. Rousseau ističe da se prije pojave privatnog vlasništva smatralo da su plodovi zemlje svačiji, a sama zemlja ničija, međutim nakon pojave privatnog vlasništva kreću sve tegobe ljudskog roda. To je zato što se prvi put javlja nejednakost među ljudima koja uzrokuje sukobe, nestanak suradnje među njima i nestanak slobode.

2. Kakve se ideje o državi javljaju u francuskom prosvjetiteljstvu?

U francuskom se prosvjetiteljstvu javljaju tada suvremene i svjetovne ideje o državi. Pod utjecajem liberalizma stavlja se naglasak na ljudsku slobodu i na prava koja ljudi trebaju imati, a često im ih države ne omogućuju. Tako Rousseau kaže da se čovjek rađa slobodan, ali je posvuda u okovima. I inače, Rousseau je najradikalniji u svojim zahtjevima prema državi. Za njega nijedna poznata država nema pravedne zakone jer ni u jednoj od njih zakonodavna vlast nije u rukama naroda (neposredna demokracija) niti su zakoni doneseni općom voljom. Rousseau ističe da je jedini pravi suveren narod. Javljaju se i težnje prema sekularizaciji države, želja da država manje bude pod utjecajem Crkve. Tako Voltaireovu zahtijeva obnovu s riječima – „Spalite vaše zakone i napravite nove! Odakle uzeti nove? Iz razuma!“. Charles de Montesquieu svojemu djelu „O duhu zakona“ udara temelje, danas općeprihvaćene, trodiobe vlasti. Da vlast ne bi bila ujedinjena u jednoj osobi ili u maloj skupini ljudi, nužno ju je razdijeliti na tri dijela koja su maksimalno neovisna jedan o drugom, imaju različite nositelje i služe da jedni druge kontroliraju. Zakonodavna vlast donosi zakone, izvršna ih vlast provodi u djelo, a sudbena vlast se brine o povredama zakona.

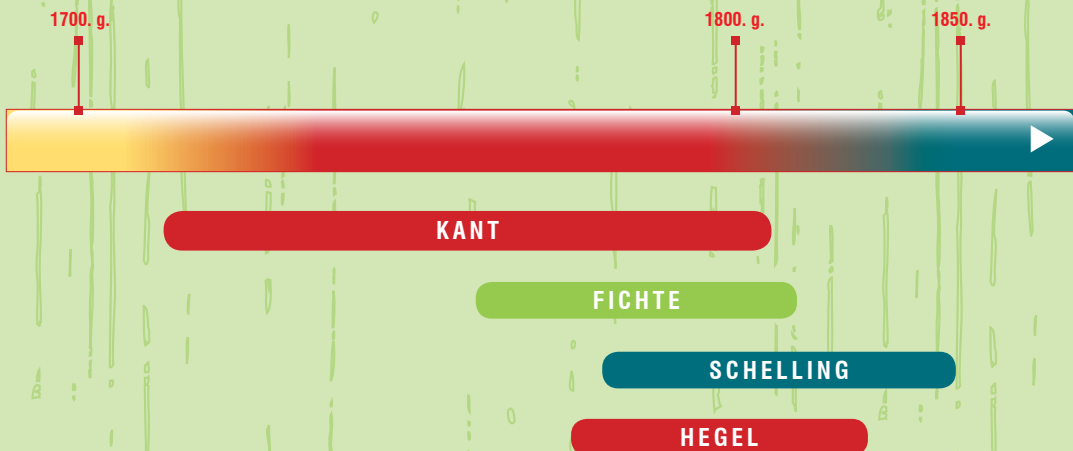
3. Kakav stav razvijaju francuski prosvjetitelji prema bogu i religiji?

Pogled francuskih prosvjetitelja na boga i religiju svakako nije bio uobičajen za ljude njihovog vremena. Po tom pitanju mnogi su ih smatrali ekstremnima i previše radikalnima jer su doveli u pitanje uobičajene stavove o bogu i Crkvi. Voltaire je bio najistaknutiji kritičar Crkve. Čak je izjavio: „Ubijte bestidnicu!“. Glavni razlog za takav stav bio je to što je Crkva, po Voltaireovu mišljenju, širila netoleranciju. Osim toga Voltaire je mislio da bog nema utjecaja na ono što se događa u svijetu. Takvo se gledište naziva deizam. Bog je tvorac svijeta, kao što je konstruktor tvorac stroja. Nakon toga ne upliće se u rad svijeta. Takav su stav s Voltaireom dijelili i Lamettrie i Holbach, najpoznatiji zastupnici mehanicističkog materijalizma. Za njih se svijet svodi na materiju i mehaničke zakonitosti koji njime vladaju, tako da Lamettrie i Holbach idu i korak dalje od Voltairea – oni tvrde da boga uopće nema, da ne postoji (ateizam). Prosvjetiteljstvo je prvo razdoblje u kojem se javljaju otvorene ideje čistog ateizma, premda je i tada takav stav bio poprilično opasan. Rousseau svojeg prirodnog čovjeka, čovjeka s emocijama, vidi i u religiji pa se i on priklanja prirodnoj religiji.

2.4.4. SPEKULATIVNA FILOZOFIJA – KLASIČNI NJEMAČKI IDEALIZAM

- TRANSCENDENTALNI IDEALIZAM
- SUBJEKTIVNI IDEALIZAM
- OBJEKTIVNI IDEALIZAM
- APSOLUTNI IDEALIZAM

2.4.4. SPEKULATIVNA FILOZOFIJA – KLASIČNI NJEMAČKI IDEALIZAM

- 1781. (izašla Kantova „Kritika čistog uma“) – 1831. (Hegelova smrt)
- procvat njemačke filozofije i umjetnosti (romantizam)
- predstavnici:
  - Kant
  - Fichte
  - Schelling
  - Hegel

2.4.4.1. IMMANUEL KANT

MJESTO: Rođen je, odrastao, živio i umro u Königsbergu (tada Prusija, danas Rusija).

VRIJEME: 1724. – 1804.

ZANIMLJIVOSTI: Bio je poznat po tome što je radio iste stvari u isto vrijeme, tako da su sugrađani prema njegovim kretanjima navijali satove. Ostavio je traga i u astronomiji – i danas je poznata Kant-Laplaceova teorija o nastanku svemira, a pretpostavio je i postojanje planeta Urana.

VAŽNOST: Izgradio je jedan od najrazrađenijih i najutjecajnijih filozofskih sustava svih vremena. Široj je publici posebice poznata Kantova stroga i beskompromisna etika.

DJELA: glavna djela su mu tri kritike koje odgovaraju na temeljna filozofska pitanja:

- *Što mogu znati?* – „Kritika čistoga uma“
- *Što trebam činiti?* – „Kritika praktičnoga uma“
- *Čemu se smijem nadati?* – „Kritika moći suđenja“
- ta se tri pitanja sjedinjuju u najvišem filozofskom pitanju – *Što je to čovjek?*

Što mogu znati? – GNOSEOLOGIJA

- **KRITICIZAM** – naziv za Kantovu filozofiju kojim se naglašava njegov kritički pristup, pokušaj da propita um, njegove mogućnosti i granice
  - grčki *krinein* – razlučiti; treba razlučiti što je moguće spoznati, a što nije moguće spoznati
  - glavno pitanje: Kako su mogući sintetički sudovi a priori?
    - to su oni sudovi koji dolaze do novih spoznaja, a neovisni su o iskustvu
    - „*Glavno pitanje ostaje uvijek kako i koliko um i razum mogu spoznavati neovisno o svemu iskustvu.*“
    - vrste sudova:
      - **analitički sudovi** – npr. ljudi su kralježnjaci – predikat (biti kralježnjak) ne donosi ništa novo nego analizira (objašnjava) ono sadržano u subjektu (čim je nešto čovjek, automatski je kralježnjak)

- **sintetički sudovi** – npr. ljudi su društvena bića – sudovi koji proširuju znanje o subjektu, donose nešto novo
- kritizam je kritička sinteza empirizma i racionalizma u kojoj se odbacuju ekstremne postavke obaju pravca
  - za spoznaju je nužno i iskustvo i razum (ni razum ni iskustvo samostalno ne mogu doći do pravog znanja)
  - svaka se spoznaja sastoji od SADRŽAJA i OBLIKA spoznaje
  - sadržaj (ono što spoznajemo, npr. ovaj čovjek je takav i takav) dobivamo iskustvom, a dobivenu građu oblikujemo (npr. u oblik suda) razumom
  - sadržaj spoznaji daje OBJEKT SPOZNAJE, a oblik je kao produkt našeg razuma, dakle, proizašao od SUBJEKTA SPOZNAJE
- **KOPERNIKANSKI OBRAT** – budući da je ipak naglasak na subjektu koji oblikuje spoznaju ovisno o vlastitim spoznajnim karakteristikama, Kant uviđa da je u gnoseologiji proveo spektakularan obrat
  - izokrenuo je odnos subjekta i objekta (kao i Kopernik koji je ljudima objasnio da ne kruži Sunce oko Zemlje, nego Zemlja oko Sunca)
  - do Kanta se smatra da je objekt ono čvrsto čemu se subjekt, ako ga želi spoznati, mora prilagoditi (subjekt je bio tek sredstvo za više ili manje uspješno preslikavanje stvarnosti)
  - Kant kaže da se svijet (objekt spoznaje) naprosto prilagođava našim spoznajnim moćima (kao što se voda prilagođava obliku posude u koju je ulijemo)
  - dakle, objekt se prilagođava subjektu, objekt kruži oko subjekta, a ne obrnuto
    - „*Prije se smatralo da se sva spoznaja mora ravnati prema predmetima. Valja jednom pokušati, ne bismo li u zadacima metafizike bolje napredovali, prihvatiti da se predmeti moraju upravljati prema našoj spoznaji.*“
    - kako se očituje ta prilagodba? – objekt daje samo sirovu građu, a subjekt tu građu sintetizira (prerađuje i sređuje prema svojim oblicima spoznaje), dakle, građa se prilagođava subjektu
  - što spoznajemo? – svijet, dakle, doživljavamo u skladu sa svojom prirodom, svojim načinom spoznavanja, a nikad ne možemo biti sigurni kakav svijet uistinu jest
  - oblik spoznaje nužni je dio spoznaje, a taj dio ovisi o nama ljudima, a ne o svijetu
  - ono što mi o svijetu doznajemo to su samo **POJAVE (FENOMENI)**
  - kad bismo spoznali svijet kakav on uistinu jest (što je nemoguće jer ne možemo napustiti svoje vlastite karakteristike), spoznali bismo **STVARI O SEBI (NOUMENONI)**
  - nikad nećemo spoznati objekt neovisno o subjektu, dakle, stvar o sebi će nam uvijek ostati nepoznanica

- stvarna stvar o sebi postoji (Kant nije subjektivni idealist) i od nje potječe podražaj ljudskim spoznajnim moćima, no taj je podražaj bezoblična sirova tvar koju oblikuje spoznajući čovjek svojim apriornim oblicima spoznaje
- AGNOSTICIZAM – ljudska je spoznaja ograničena jer postoji nespoznatljivost stvari o sebi – stvari o sebi su mislive, ali nisu spoznatljive
- gnoseologija, dakle, istražuje pojave; ne možemo istražiti svijet kakav je po sebi, ali možemo točno odrediti kakav je način spoznavanja čovjeka kao vrste
- **TRANSCENDENTALNI OBLICI MISLI (UVJETI SPOZNAJE)** – to je ono čemu se objekt prilagođava
  - transcendentalno – **a priorno**, prediskustveno
  - naši oblici misli (spoznajne moći) postoje:
    - neovisno o iskustvu
    - omogućuju iskustvo
    - ne prekoračuju granice iskustva
  - imamo ih samom činjenicom što smo ljudi, upravo nam oni omogućuju da imamo specifično ljudsko iskustvo, ali se mogu manifestirati samo u nekoj iskustvenoj situaciji (ne mogu prijeći granice iskustva)
  - naspram tome, iskustvo je uvijek iz nekog događaja – to je a posteriori
  - **transcendentalizam** – Kantov pristup u kojem je istaknuto da je spoznaja sukladna vlastitim (ljudskim) spoznajnim moćima
  - transcendentalni oblici spoznaje su:
    - OBLICI OPAŽANJA – prostor i vrijeme
      - sve što doživljavamo, doživljavamo u nekom prostoru i nekom vremenu, to je zato što su oni dio nas, a ne dio svijeta
      - oni tek omogućuju iskustvo – podražaje iz vanjskog svijeta organiziraju u smislenu cjelinu smještanjem u neko vrijeme i neki prostor
      - vrijeme – oblik unutrašnjega osjetila
      - prostor – oblik vanjskog osjetila
      - Kant ističe „*Da sve što se opaža u prostoru ili vremenu, ...nije ništa nego pojave, tj. gole predodžbe.*“
      - obrađeno u odjeljku „**Transcendentalna estetika**“
    - OBLICI MIŠLJENJA – kategorije razuma
      - 12 kategorija (podudarne s 12 vrsta sudova)
      - kategorije – iskazni oblici
      - najznačajnija je kategorija kauzaliteta (objektivnost kauzaliteta doveo je u pitanje već Hume, zato Kant kaže: „**Hume me trgnuo iz dogmatskog drijemeža.**“

- čovjek kategorijama uvjetuje i određuje vlastito iskustvo – predodžbe se vežu u sudove
- zato je on zapravo zakonodavac prirode: „**Razum ne crpe svoje zakone (a priori) iz prirode, nego ih njoj propisuje.**“
  - oblici spoznaje (opažanja i mišljenja) međusobno su povezani i ne mogu jedni bez drugih
  - „**Zorovi bez pojmova su slijepi, pojmovi bez zorova su prazni**“ – opažaji ne mogu bez razuma, razum nema što obrađivati bez materijala dobivenog opažanjem
  - obrađeno u odjeljku „**Transcendentalna analitika**“
- **TRANSCENDENTNO – nadiskustveno**, ono što prekoračuje granice iskustva
  - o takvim stvarima nikad nećemo doći do sigurne spoznaje jer nam nedostaje iskustvo koje je nužni element svake spoznaje ipak, mi težimo tome da spoznamo upravo pitanja poput:
    - besmrtnosti duše
    - cjeline svijeta
    - savršenog bića
- kad ove sadržaje doživimo kao objekte spoznaje (kao što inače spoznajemo svijet), dolazimo do različitih problema:
  - **racionalna psihologija** – pokušaj da se pronađe odgovor na pitanje imamo li besmrtnu dušu završava u transcendentalnim paralogizmima
  - **racionalna kozmologija** – pokušaj da se pronađe odgovor na objašnjenje o cjelini svijeta završava u antinomijama čistog uma
  - **racionalna teologija** – pokušaj da dokažemo postojanje boga završava u nemogućnosti dokazivanja
  - **PARALOGIZMI** – pogrešni, nevaljani zaključci o duši produkt su zabune u kojoj se subjekt (apercepcija Ja – doživljavanje jedinstva sebe kroz jedinstvo mišljenja) poistovjećuje sa supstancijom duše (doživljaj sebe kao objekta)
  - **ANTINOMIJE** čistog uma – zaplitanje uma u proturječnosti sa samim sobom, proturječja stava samog sa sobom
    - um nam se zapliće u proturječja – suprotstavljeni argumenti su jednako uvjerljivi i jednako neodrživi (npr. proturječne tvrdnje: „Ima na svijetu uzroka pomoću slobode.“ i „Nema slobode, sve je priroda.“)
    - glavne 4 antinomije, tj. podjednako uvjerljive teze i antiteze:
      1. svijet je u prostoru i vremenu ograničen – svijet nije ograničen u prostoru i vremenu
      2. svaka je sastavljena supstancija beskonačno djeljiva – nije beskonačno djeljiva
      3. sve se događa nužno – mnogo toga se događa iz slobode
      4. postoji za svijet nužno biće – takvo biće ne postoji

- **DOKAZIVANJE BOGA** – Kant kao neodržive odbacuje sve poznate dokaze božjeg postojanja (ontološki, kozmološki i teleološki)
  - postavlja boga ne kao dokazano biće, već kao IDEAL čiji izvor nalazi u vjeri (boga se ne dokazuje, u boga se vjeruje):
„Morao sam, dakle, ograničiti znanje da bih dobio mjesto za vjerovanje.“
- iako o svim tim pitanjima nikada nećemo imati pravo znanje, to ne znači da te ideje treba odbaciti, one nam trebaju biti REGULATIVNE IDEJE – prihvaćamo da postoji slobodna volja, besmrtna duša i bog da bismo mogli razum usmjeriti prema sveukupnosti iskustva (uvjet su jedinstva svijeta, koje je pak uvjet smislenog mišljenja)
  - u praksi ideje besmrtnosti, boga i slobodne volje poprimaju ponešto drugačije značenje
- obrađeno u odjeljku „**Transcendentalna dijalektika**“

Što trebam činiti? – ETIKA

– vrlo stroga i beskompromisna, vjerojatno najglasovitiji dio njegova učenja

- PRAKTIČNI UM – um koji upravlja našim odlukama vezanim uz područje morala
  - **DOBRA VOLJA:** „*Ne postoji uopće ništa u svijetu, čak ni uopće nešto što bi se moglo zamišljati izvan njega, što bi se bez ograničenja moglo smatrati dobrim, osim samo dobre volje.*“
  - samo dobra volja može biti neograničeno dobro, ona može biti dobro po sebi – dobra je po htijenju (motivu djelovanja), a ne po činu (samom djelovanju i cilju tog djelovanja)
    - htijenje je dobro ako teži **ispunjenju dužnosti** – poštovanju moralnog zakona
    - tako volja može biti „čista volja“ – sam um nam daje moralni zakon
  - KAUZALITET IZ SLOBODE: „*Volja je neka vrsta kauzaliteta živih bića, ukoliko su umna*“ uzrok djelovanja ljudskih bića je volja, ali to je produkt slobodnog izbora, a ne nužnosti
    - mogućnost moralnog djelovanja proizlazi iz činjenice da čovjek nije samo animalno biće određeno nagonima i emocijama nego i umno biće
    - kao prirodna bića težimo k ugodi i sreći (bilo sebe, bilo drugih), a kao umna bića možemo postati moralni (orijentir nam je dužnost)
  - UNIVERZALIZAM – svi možemo činiti dobro, moralni je zakon u nama (spoznajemo ga praktičnim umom)
    - **„Dvije stvari ispunjavaju dušu uvijek novim i sve većim udivljenjem i strahopoštovanjem, što se više i ustrajnije razmišljanje bavi njima: zvjezdano nebo nada mnom i moralni zakon u meni!“**

- dakle, moralni je zakon u svim ljudima, neovisno o tome kako i gdje žive (time Kant negira uvriježeno mišljenje o usvojenosti morala), samo je na nama hoćemo li ga poštovati ili ne
- time se ističe kao presudan kriterij za procjenu nekog čina **MOTIV DJELOVANJA** (zašto je netko nešto napravio), a ne posljedica djelovanja
  - iz toga proizlazi i podjela etike:
- **AUTONOMNA ETIKA** – čovjek (moralni zakon u njemu) je sam sebi moralni zakonodavac (samozakonodavstvo)
  - motiv djelovanja je sam **moralni zakon**, tj. djelovanje IZ DUŽNOSTI prema tom zakonu
  - rezultat djelovanja je MORALNI ČIN
    - čin koji nema nikakvu vanjsku potkrepu (nagradu) kao motiv
- **HETERONOMNA ETIKA** – izvor zakona je nešto izvanjsko (zakonodavac nije naš um)
  - motiv djelovanja je **nagruće** – to je iskustveni motiv, najčešće je izbjegavanje neke kazne i težnja za nekim oblikom nagrade, npr. strah, nada, reakcija okoline, vlastiti osjećaji...
  - heteronomno djelovanje može biti prema dužnosti i protiv dužnosti
  - djelovanje PREMA DUŽNOSTI – rezultat djelovanja je LEGALNI ČIN – čin koji po posljedicama nije loš, ali je učinjen iz „pogrešnih“ (izvanjskih) motiva – nagruće i dužnost se poklapaju (ono što želimo i ono što bismo trebali u skladu je)
    - legalni čin je u skladu sa zakonom, ali nije učinjen zbog zakona (npr. netko daje novac u dobrotvorne svrhe ne zato što smatra da je to ispravno, nego zato što zna da svi to od njega očekuju)
    - Kant kritizira bilo kakav „moral plaće“, premda većina ljudi u većini situacija djeluje heteronomno
  - djelovanju PROTIV DUŽNOSTI – rezultat djelovanja je NEMORALNI ČIN – nagruće i dužnost se ne poklapaju, a osoba je postupila prema nagruću
    - npr. osoba je ukrala nešto jer želi uživati u više novca, iako je to protiv moralnog zakona
  - vrlo strogi kriteriji za moralno određenje – to je etički rigorizam
  - Kant ne navodi konkretne savjete i ideje kako se treba ponašati (ne veže zakon uz empirijske situacije), nego samo formu koju svaki moralni čin zadovoljava – to je etički formalizam
- **KATEGORIČKI IMPERATIV** – to je forma kojom možemo provjeriti bilo koji postupak, tj. je li on ispravan ili ne
  - kategorički imperativ znači bezuvjetnu zapovijed – to je nalog našeg uma koji vrijedi za sve, svugdje i u svim situacijama
  - dvije najpoznatije formulacije kategoričkog imperativa:

- „**Djeluj tako, da maksima tvoje volje u svako doba ujedno može važiti kao princip općega zakonodavstva!**“
- „**Djeluj tako da ljudskost i u tvojoj osobi i u osobi svakoga drugoga svagda ujedno uzimaš kao svrhu, a nikada samo kao sredstvo**“
  - prva formulacija ističe da je ispravan samo onaj subjektivni princip djelovanja (maksima) za koju bismo htjeli da je svi ljudi primjenjuju u sličnim situacijama (može postati opći zakon) – dakle, kad se odlučim za neko djelovanje, pitam se što bi bilo da se svi ljudi u takvoj situaciji odluče za isti princip kao i ja (npr. ako varam na testu, što bi bilo da svi ljudi varaju na svim testovima)
  - druga formulacija ističe da se ljudi ne smiju uzimati kao sredstvo i da se ne smije njima manipulirati (npr. družimo se s nekim samo jer nam je to korisno za vlastiti probitak)
- **autonomno djelovanje** počiva na kategoričkom imperativu
- **HIPOTETIČKI IMPERATIV** – uvjetovana zapovijed
  - ispravno djelovanje ostvaruje se samo ako se njime ostvaruju neke pretpostavke
  - npr. pomoći ću ti ako i meni to donosi neku korist ili pomoći ću ti, ako si mi simpatičan
  - **heteronomno djelovanje** počiva na hipotetičkom imperativu
- **DEONTOLOŠKA ETIKA** – čest naziv za Kantovu etiku jer naglašava pojam dužnosti kao osnovni motiv djelovanja
  - **DUŽNOST** – „*Dužnost je nužnost djelovanja iz poštovanja prema zakonu.*“
    - „*Radi prema dužnosti iz dužnosti.*“
  - dužnost je a priori, ona je bez obzira na iskustvo – dužnost ne proizlazi iz iskustva, nego iz uma, ali ostvaruje se u iskustvenim situacijama
- **USPOREDBA TEORIJSKOG I PRAKTIČNOG UMA**
  - „*U povezivanju čistog spekulativnog uma s čistim praktičnim umom ima ovaj drugi primat.*“
  - zato u etici Kant prelazi preko granice do koje dopire spoznaja i čisti um
  - za teorijski um su besmrtnost, bog i sloboda regulativne ideje, a za praktični su **KONSTITUTIVNE IDEJE (PRAKTIČNI POSTULATI)**
  - **postulati** – nisu principi spoznaje, nego principi djelovanja (uvjet su smislene prakse):
    - trebamo se ponašati kao da postoji slobodna volja, besmrtna duša i bog jer tako dobivamo vodiče u svojem životu
      - **besmrtnost** – postulira se jer čovjek nikad ne može posve dosegnuti čudoredni ideal pa mora težiti beskonačnom približavanju
      - **sloboda** – ona je nužna pretpostavka za moralno djelovanje

- **bog** – u osjetilnoj prirodi ne postoji pravedno nagrađivanje dobrih i kažnjavanje zlih pa se zato postulira svijet božji
  - ponekad se takvo Kantovo razmišljanje naziva deontološkim dokazom za postojanje boga jer ideja boga proizlazi iz dužnosti moralnog imperativa

Čemu se smijem nadati? – ESTETIKA

- postoje estetička moć suđenja i teleološka moć suđenja
- estetička rasudna snaga – bezinteresno sviđanje oblika je osnova doživljaja ljepote
  - umjetničko djelo je umjetničko po formi, a ne po sadržaju
  - **„Lijepo je ono što se spoznaje bez pojma kao predmet nužnog sviđanja.“**
  - cilj umjetničkog djela nije izazivanje puke ugone koja nas tek razveseljava
  - lijepo i uzvišeno – uzvišeno je u odnosu na neograničeno; predodžba uzvišenog je predodžba totaliteta
- teleološka rasudna snaga – doživljavanje svrhovitosti svijeta (posebice organskog) jest regulativna ideja

FILOZOFIJA POLITIKE

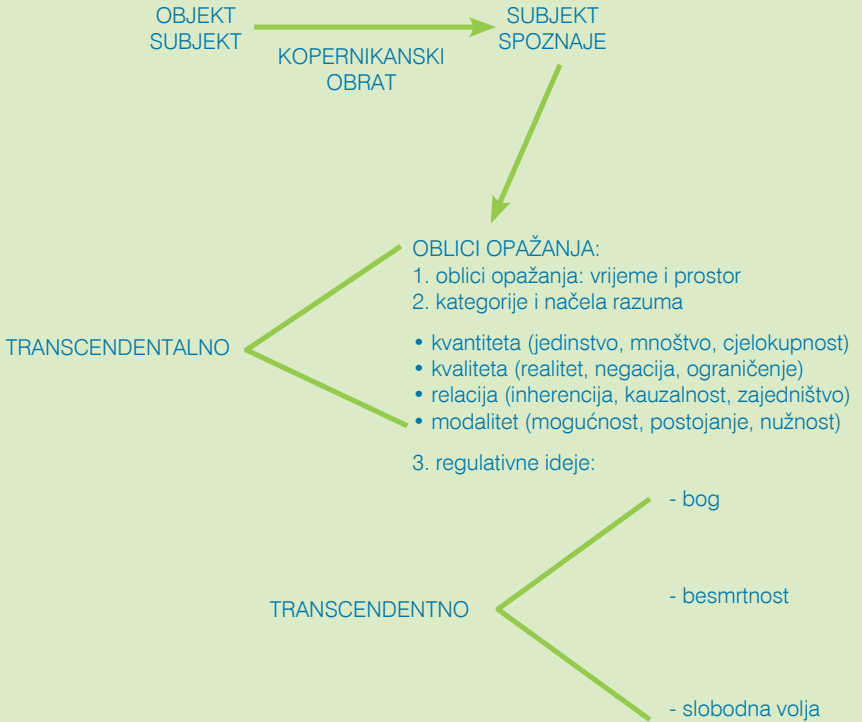
- PRAVO – skup izvanjskih prisilnih mjera
  - to mu je razlika od morala koji je jedini unutarnji, tj. u odnosu s unutarnjim dužnostima
- DRŽAVA – „*ujedinjavanje ljudi pod pravne zakone*„
  - prirodni antagonizam snaga među ljudima, tzv. „nedruštvena društvenost“ je uzrok nastanka države
    - zato osnovna zapovijed u državi jest: „Nikoga ne povrijedi!“
- cilj svjetske povijesti je uspostava najboljeg državnog sustava – **savez naroda vječnog mira**
  - u takvoj bi federativnoj državi vladao istinski moral
  - korak prema naprijed u ljudskoj povijesti za Kanta je svakako prosvjetiteljstvo: „*Prosvjetiteljstvo je izlaz čovjeka iz njegove samoskrivljene nezrelosti... Sapere aude! Imaj srčanosti da se služiš vlastitim razumom! – to je dakle krilatica prosvjetiteljstva.*“

- KRITICIZAM = kritička sinteza empirizma i racionalizma

- SPOZNAJA = SADRŽAJ + OBLIK

POJAVA ≠ STVAR O SEBI

2.4.4.2. JOHANN GOTTLIEB FICHTE

MJESTO: Njemačka, vrhunce karijere doživio je u Jeni i u Berlinu.

VRIJEME: 1762. – 1814.

ZANIMLJIVOSTI: Kad mu je anonimno izašla prva knjiga, mislilo se da je to Kantovo djelo pa je Fichte postao slavan preko noći. Teolozi su ga optužili da je ateist. Kad je francuska vojska zaposjela Berlin, drži patriotske govore nazvane „Govori njemačkoj naciji“.

VAŽNOST: Prvi je rektor Berlinskoga sveučilišta. On je začetnik metode dijalektičkog trokračja.

DJELA: „Učenje o znanosti“, „Govori njemačkoj naciji“

- NADOVEZIVANJE NA KANTA – smatra se Kantovim nastavljačem i tumačem, a sve preinake u odnosu na Kantovu filozofiju smatra nužnim nadopunama
  - „Ja sam odvajkada govorio, pa to opet kažem, da moj sustav nije nikakav drugi nego Kantov, tj. on sadrži isti nazor o stvari, ali je u svome postupku posve nezavisan od Kantova prikazivanja.“
- ETIKA – etičke probleme smatra glavnima
  - **PRAKTIČKI UM** – korijen svakog uma
    - mi smo djelatna bića, a svijest je pratiteljica djelovanja
    - **čin prethodi činjenici** – djelovanje (praksa), dakle, prethodi spoznaji (teorija)
      - time bit čovjeka postaje **stvaralaštvo**
      - „Mi ne radimo zato što spoznajemo, nego spoznajemo jer smo određeni za rad; praktični um je zato korijen svakoga uma.“
      - „Tvoje djelovanje i samo tvoje djelovanje određuje tvoju vrijednost.“
      - „U početku bijaše djelo.“
  - ČOVJEK – kao nastavak središnjeg etičkog pitanja Fichte razumije sljedeće probleme: čovjek, smisao ljudskog života, njegova uloga u svijetu i zadatak u povijesti
    - „**Kakva se filozofija odabire, zavisi od toga kakav je tko čovjek**, jer filozofski sustav nije komad pokućstva koje se može odložiti ili prihvatiti kako nam je po volji, nego je oduhovljen dušom čovjekovom koji ga ima.“
    - „Promatraj samoga sebe; odvrti pogled od svega što te okružuje i upravi ga na svoju unutrašnjost: prvi je zahtjev koji filozofija postavlja svom učeniku. Govor nije ni o čemu što je izvan tebe, nego samo o tebi samome.“
      - svijet, priroda i kozmos su mu tek periferni filozofski problemi
  - **NAČELO DOSLJEDNOSTI** – Fichtetov **kategorički imperativ**:
  - „**Djeluj tako da bi mogao maksimu svoje volje pomišljati kao vječni zakon za sebe!**“
  - „**Ispuni svagda svoje određenje!**“

- Kantov mu je imperativ neodrživ zbog njegove univerzalnosti, a Fichte ističe da svatko ima svoje osobite, pojedinačne zadatke u životu i svoju individualnu ulogu u društvu
  - „Čovjek mora uvijek biti sam sa sobom istovjetan: on nikada ne smije sebi proturječiti.“
  - SAVJEST – po njoj je čovjek je autonoman: „Ne čini ništa protiv svoje savjesti!“
    - savjest je svijest o našoj točno određenoj društvenoj dužnosti
    - SLOBODA – djelujući u skladu sa savješću (ispunjavajući svoju dužnost) čovjek se oslobađa prirodne nužnosti
      - „Konačna je svrha čovjeka da sebi podvrgne sve neumno i da time slobodno prema svojim vlastitim zakonima vlada,“ – ta konačna svrha se ipak nikada do kraja ne može ispuniti, kad bi mogla, čovjek bi postao bog
      - SLOBODNA ZAJEDNICA SLOBODNIH LJUDI – tako vidi društvo, a da bi to bilo moguće, za to se mora pobrinuti država
        - DRŽAVA – ima i druge dužnosti:
          - odgoj slobodnih pojedinaca
          - pozitivan utjecaj prema razvoju slobode u drugim državama
        - ako se svi ciljevi ispune, država više neće biti potrebna: „Svrha je svake vlade da vladu učini suvišnom.“
- **NEGIRANJE „STVARI O SEBI“**
  - radikalno provodi kopernikanski obrat; prije spoznaje se ne može pretpostaviti stvar te spoznaje
  - Kant je ipak nakon obrata ostavio „stvar o sebi“ kao nešto nespoznatljivo, ali nužno za spoznaju (aktivira naše transcendentale oblike spoznaje)
  - za Fichtea je spoznajni subjekt ograničen samo samim sobom pa s takvim stavom on negira:
    - DOGMATIZAM – teza da su predodžbe produkti stvari – svijest je nesamostalna i neslobodna (determiniranost tipična za empiriste i materijaliste)
    - IDEALIZAM – teza da su predodžbe produkti svijesti – čitav je svijet produkt svijesti (solipsizam)
  - dakle, **stvar o sebi** je jednako svijesti imanentna kao i sve ostalo, u svijetu nema ništa nespoznatljivo, neodrživa je Kantova podjela na pojave i stvari o sebi (ukida se Kantov agnosticizam)
    - „Stvar o sebi prosta je izmišljotina i nema nikakva realiteta. Ona se ne javlja u iskustvu.“
- **SUBJEKTIVNI IDEALIZAM** – apsolut je svijest
  - ta je svijest nadindividualna (nije svijest pojedinca): „Um je ono jedino što je o sebi, a individualitet je samo akcidentalan; um je svrha, a osobnost sredstvo.“

- smatra da je izvanjski svijet realan, ali što je predmet: „*Ono što je pomoću razuma pridano pojavi, sama misao!*” – svijet je dakle: „*Produkt naših vlastitih predodžbenih mogućnosti.*”
  - predmet nije samovoljna konstrukcija svijesti
- DIJALEKTIČKI NIZ – djelovanje čovjeka, kao i povijesni tijek čovječanstva, obilježeni su promjenama koje svoje izvorište imaju u dijalektičkom nizu
  - svijet funkcionira preko polarnih povezanosti pa se na tome temelji sve svjetsko zbivanje i ljudsko spoznavanje
  - suprotstavljeni principi prevladavaju se u sintezi koja nije smirenje jer ona predstavlja novu tezu za novi dijalektički niz – na taj je način sve u stalnoj promjeni
  - takvim promišljanjima Fichte postaje **začetnik dijalektičke metode** klasičnog njemačkog idealizma jer prvi jasno formuliра dijalektičko trokračje:
    - teza
    - antiteza
    - sinteza
  - Fichteovo trokračje proizlazi iz njegovoga subjektivnog idealizma:
    - teza – **Ja** – vlastito Ja, svijest o samom sebi, to je ono transcendentno
    - antiteza – **Ne-Ja** – postavlja ga Ja kao svoju negaciju – sve ono što nisam Ja, sve izvan mene
    - sinteza – **sveobuhvatno Ja** – prevladavanje protuslovlja i jedinstvo jednog višeg Ja – nadindividualna svijest

PRAKTIČNI UM

ČIN PRETHODI ČINJENICI

KATEGORIČKI
IMPERATIV

NAČELO DOSLJEDNOSTI

SAVJEST

SLOBODA

STVAR O SEBI JE
IMANENTNA

SUBJEKTIVNI IDEALIZAM

TROČLANI
DIJALEKTIČKI NIZ

TEZA, ANTITEZA I SINTEZA

2.4.4.3. FRIEDRICH WILHELM JOSEPH SCHELLING

MJESTO: Živio je i radio u različitim njemačkim gradovima, a najviše je uspjeha imao u Jeni, Münchenu i Berlinu. Umro je u Švicarskoj.

VRIJEME: 1775. – 1854.

ZANIMLJIVOSTI: Odlično je govorio latinski, grčki, hebrejski i arapski jezik. Razvija se u fazama pa mu se stavovi mijenjaju.

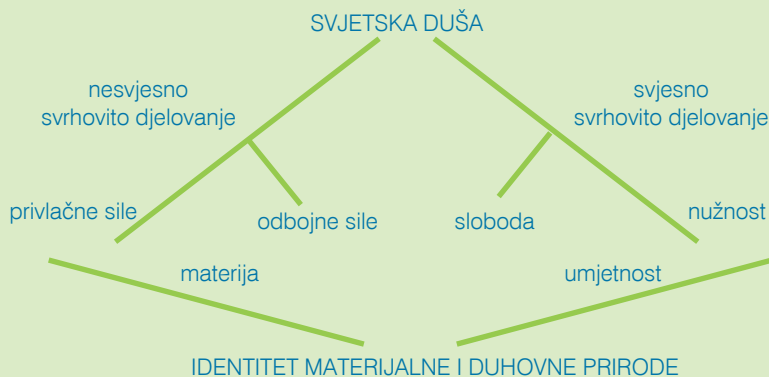
VAŽNOST: Postoji obostrani utjecaj između njega i romantičara (Novalis, Hölderlin, braća Schlegel, Tieck i drugi) vezan za poimanje veličanstvenosti prirode i umjetnosti.

DJELA: „Ideje za filozofiju prirode“, „Sistem transcendentnog idealizma“, „Filozofija umjetnosti“

● **PRIRODA** – izvor divljenja

- priroda je sve oko nas, a čovjek je dio produhovljenog veličanstvenog svemira, priroda nije ukočeni „mrtvi bitak“ – „*Priroda je utisnuti oblik što se živići oblikuje.*“
- otklanja Fichteovu ideju da je priroda tek antiteza Ja, drugobitak: „*Našem srcu nije dostatan puki duhovni život. U nama je nešto što nas tjera na bitniju stvarnost...*“
- **IDEALIZAM (OBJEKTIVNI)** – prirodi nije primarno ono materijalno nego ono što oblikuje materiju i upravlja njome – primarne su **sile**
  - materija je, zapravo, produkt djelovanja antagonističkih sila (privlačnih i odbojnih) koje djeluju iznova i iznova
    - **SVJETSKA DUŠA** – jedinstven stvarajući princip koji sve organizira
      - taj **APSOLUT** nije ništa drugo do jedinstvo subjektivnog i objektivnog, organskog i anorganskog, svjesnog i nesvjesnog
      - zbog duhovnih elemenata u prirodi je razumljiv i razvoj čovjeka kao duhovnog, a ipak prirodnog bića
      - **TELEOLOŠKO GLEDIŠTE** – u prirodi se zbog djelovanja svjetske duše sve događa svrhovito
      - priroda se nesvjesnim umnim radnjama razvija od mrtvog k živom, od nesvjesnoga k svjesnom
      - konačna je svrha **ostvarivanje identiteta**, tj. jedinstva, harmonije suprotnosti, jer jedno bez drugog ne može i sve se razvija u odnosu na svoju antitezu (npr. vidljivo – nevidljivo, svjesno – nesvjesno, subjekt – objekt...)
        - npr. znanje počiva na podudaranju subjekta s objektom
    - **FILOZOFIJA IDENTITETA** – njegova se filozofija često tako naziva s obzirom da stalno naglašava identitet, podudaranje i to najviše između onog materijalnog i duhovnog
    - time Schelling dolazi do sebi svojstvene **monističke koncepcije** u kojoj sjedinjuje filozofiju prirode i filozofiju duha
    - o tome nam govore i poznate izjave:

- „**Priroda je vidljivi duh, duh je nevidljiva priroda.**“
- „*Takozvana priroda nije, dakle, ništa drugo do nedozrela inteligencija, zbog čega u njenim pojavcima još nesvjesno već probija inteligentni karakter.*“
- **UMJETNOST** – najviši vid čovjekove djelatnosti jer se u njoj **stvaralaštvo** prirode manifestira kroz ljudski duh
  - kozmički proces kojim se apsolut manifestira jest, zapravo, umjetnički, nesvjesni stvaralački tijek
    - tako su umjetnička djela i svijet stvari produkti iste djelatnosti koja besvjesna daje svijet predmeta, a sa sviješću proizvodi estetički svijet (objektivni je svijet besvjesna poezija duha)
    - ESTETIKA – filozofija umjetnosti je završni kamen cijelog filozofskog svoda, najvažnija filozofska disciplina
      - samo **genij** može stvoriti umjetnička djela
        - umjetnik je najbliži prirodi jer i on stvara kao i ona
        - umjetnost je objava apsoluta, božanstva – umjetnik ne oponaša (kopira) prirodu, nego se u njemu na najvišem stupnju manifestira ista sila kao i u prirodi
      - i umjetnik djelovanjem postiže identitet i to **identitet slobode i nužnosti**
        - djelo proizlazi iz stvaralačke snage genija (sloboda – kroz svijest), ali on nije tu posve slobodan jer, zapravo, kroz njega djeluje stvaralačka snaga prirode (nužnost – kroz instinkt i nesvjesnost)
        - „**Ljepota je izraz beskonačnog u konačnom!**“
beskonačna je stvaralačka svjetska duša, a konačno je to što je u umjetničkom djelu ona izražena ograničena medijem (npr. slika, pjesma, roman...)
    - SLOBODNA SVRHOVITOST – za razliku od svih drugih produkata ljudskog duha, umjetnost jedina **nema vanjsku svrhu**, njezina svrha je u njoj samoj, ničemu izvan sebe ne služi (vještina kuhanja služi da se netko najede, stolarstva da netko ima stol itd.)
    - APSOLUTNO JA – individualni „Ja“ je ograničen i sve vidi kao predmet samospoznaje; beskonačni „Ja“ je opći i nije više ni svijest ni osoba; apsolutno „Ja“ negacija je obojeg, a to apsolutno ja čovjek tek može vidjeti intelektualnim zorom
    - čovjek se, ostvarujući moralno dobro, približava apsolutnome, ali nikada ga ne može do kraja dosegnuti, jer dolazak do apsoluta nije moguć kroz moralno, nego samo kroz umjetničko djelovanje

UMJETNOST

STVARALAŠTVO - GENIJ

IDENTITET - SLOBODA I
NUŽNOST

SLOBODNA SVRHovitOST –
NEMA VANJSKU SVRHU

2.4.4.4. GEORG WILHELM FRIEDRICH HEGEL

MJESTO: Rođen je u Stuttgartu, a umro je od kolere u Berlinu. Radio je u Tübingenu, Jeni, Nürnbergu i Berlinu.

VRIJEME: 1770. – 1831.

ZANIMLJIVOSTI: Poznata je doskočica: kad su Hegela upozoravali da mu se neke koncepcije „ne slažu s činjenicama“, Hegel je odvrtao: „Tim gore po činjenice!“ U nekim varijantama umjesto na činjenice, ta se doskočica odnosila na zdrav razum.

VAŽNOST: Razvio je jedan od najsistematičnijih i najutjecajnijih filozofema svih vremena. Njegov pogled na povijest i pojam „Zeitgeista“ postali su slavni i izvan filozofije.

DJELA: „**Fenomenologija duha**“, „**Enciklopedija filozofskih znanosti**“, „Osnovne crte filozofije prava“

- **APSOLUTNI IDEALIZAM** – naziv za filozofski sustav koji je razvio
  - čitav sustav se temelji na apsolutnoj ideji koja je metafizička osnova sveukupne zbilje i time u suprotnosti svemu što je relativno i subjektivno
  - prevladavanje i objektivnog i subjektivnog idealizma
    - **IDEJA** (duh) – glavni pojam cijelog sustava – bitak i bit
    - temeljna karakteristika ideje jest njezina racionalnost, **umnost** koja se očituje u strogo strukturiranom svjetskom procesu – tako je ideja i spoznajna i metafizička osnova svega
    - ideja je bit svega: prirode i duha, objekta i subjekta, svijeta i svijesti...
    - ideja se ponekad naziva i tumači kao duh vremena, zato što se ona kao bit razvija tijekom vremena; određeno razdoblje ima svoje specifičnosti, a sama ideja tek se na kraju procesa manifestira u svojoj punini kroz samospoznaju
  - **PANLOGIZAM** – učenje da je u osnovi cijelog kozmosa umni princip, a spoznaja je moguća jer postoji identitet svijesti i svijeta (umnost i zbilja se podudaraju)

„Sve što je umno ujedno je i zbiljsko, sve što je zbiljsko ujedno je u umno“

    - svojevrsna formula panlogizma
    - zato čovjek kao umno biće može spoznati svijet i njegove principe – **zakonitost spoznaje je ujedno i zakonitost zbilje**
    - mišljenje i bitak su istovjetni – sve je umno što je prožeto idejom; um vlada svijetom, a čovjeku kao umnom biću zadatak je to spoznati
      - „*Pojmiti ono što jest zadaća je filozofije, jer ono što jest – jest um*“ takva sveobuhvatna spoznaja moguća je samo u okviru filozofije
    - **ISTINA** – istina je cjelina, a „*nije komad novca koji se gotov može dati i primiti*“
      - budući da je apsolutno rezultat, istinu je moguće izložiti samo u obliku sustava
      - **svjetski proces** ima točno zadani kraj gdje će se očitovati prava bit svega, tada će svijet doći do svojega cilja i svrhe; ideja će se napokon razviti do svojeg čistog oblika, do same sebe
      - tada će konačno „duh spoznati duh“ – stupanj samosvijesti, ljudski će duh spoznati ideju kao cjelinu (holistički pristup)
      - tada će postati razvidno da cjelokupna ljudska povijest i dostignuća ljudskog roda nisu ništa drugo nego stupnjevi u samorazvoju ideje, a to se može izložiti u filozofskom sustavu kao enciklopedija filozofskih znanosti
  - IDEJA POVIJESTI
    - **POVIJESNI NAPREDAK** – povijest čini dugačak lanac misli i događaja koji iskazuju sve veći napredak; ideja je progresivna

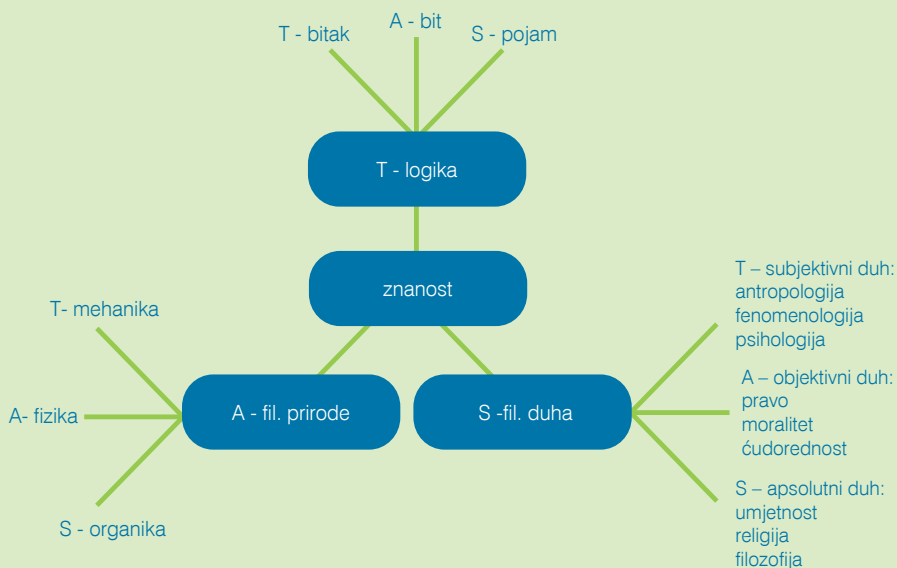
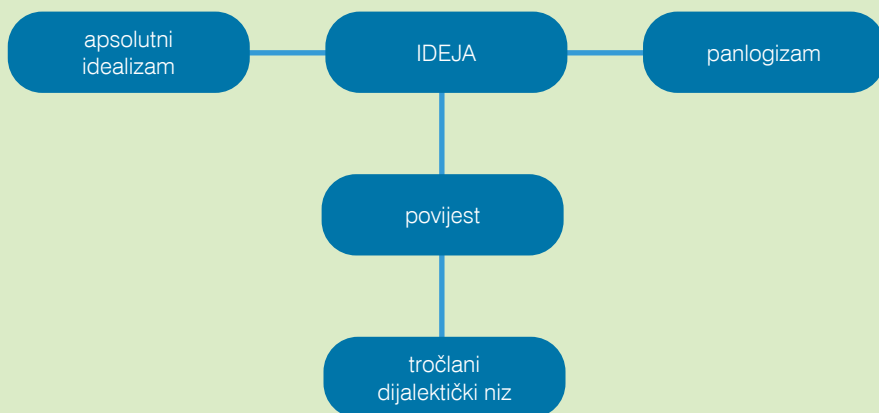
- ipak proces napretka nije jedinstven, ravan, bez skretanja; međutim, ta skretanja su nevažna ako se gledaju s globalnog motrišta, ona mogu usporiti ideju, ali je ne mogu zaustaviti ili izmijeniti (npr. neki ratovi i sl.)
  - u tom smislu Hegel razlikuje **pojave i zbiljnosti**
    - **pojava** – sve slučajne i prolazne egzistencije (ono što može, a i ne mora biti)
    - **zbiljnost** – ono nužno, ono što ima bitak (ideju) u sebi; važan je dio lanca samorazvoja svijeta
- „LUKAVOST IDEJE” – ljudi sa svojim djelovanjem mogu biti dio samorazvoja ideje, a da toga uopće nisu svjesni
  - čak i cijeli narodi ili vođe misle da djeluju po svojim vlastitim planovima, nagonima ili strastima, a zapravo ostvaruju svoju povijesnu ulogu tek kao sredstva nužnog povijesnog razvoja
- **DIJALEKTIČKI PROCES – put samorazvitka bitka** – nije samo metoda spoznaje (zakon svijesti), nego sveopća zakonitost po kojoj se sve događa (zakon svijeta)
  - kretanje bitka – on sam sebe čini samo momentom razvoja, postaje sebi nešto drugo da bi se što više približio onome što uistinu jest
  - tročlani dijalektički niz:
    - **teza** (afirmacija)
    - **antiteza** (negacija teze)
    - **sinteza** (negacija negacije)
  - svaki pojam, stajalište ili događaj (teza) ima svoju suprotnost (antitezu), ali postupno dolazi do sinteze koja poništava sve nevažno i u tezi i u antitezi te čuva samo ono bitno čime se uzdiže na viši stupanj
  - nakon nekog vremena sinteza postaje teza kojoj se suprotstavlja nova antiteza i tako svjetski proces napreduje
  - zbog razvoja T-A-S (teza-antiteza-sinteza) u Hegelovim su podjelama uvijek tri člana i nije nevažan redoslijed njihovog pojavljivanja
  - „organološko mišljenje – način kojim se objašnjava nužnost nestanka nečega (teze i antiteze) da bi se razvilo nešto drugo što je na višem stupnju (sinteza)
    - u organskom životu jedan entitet mora „umrijeti” da bi se razvio novi – rođenje (teza, npr. pupoljak) + smrt (antiteza, npr. cvijet) = život (sinteza, npr. plod)
    - korijen ima već u Bibliji; isto se događa i s Kristom (to nije čudno ni negativno)
      - u biti je Boga da umire i da ponovno oživi (Krist je morao umrijeti da bi uskrsnuo)
        - prije Nietzschea je rekao „*Bog je mrtav!*“
- **SHEMA SUSTAVA – podjela znanosti**

- osnovni dijalektički niz:
  1. LOGIKA – tu je ideja **apstraktna**, prazna, **nesvjesna** sebe i drugoga
  2. FILOZOFIJA PRIRODE – priroda mu je „drugobitak”; negacija ideje jer se ideja u prirodi nalazi otuđena; izvan sebe je zato što je vezana uz materiju
    - ideja je postala **konkretna**, ali je još **nesvjesna**
    - proučavanje prirode ne može dovesti do pojmovne sistematičnosti pa se prirodne znanosti uvijek temelje na iskustvu (to im je nedostatak)
- 3. FILOZOFIJA DUHA** – ideja je **konkretna i svjesna**
  - „**Priroda duha daje se spoznati njegovom potpunom oprekom. Kao što je supstancija materije težina, tako je, moramo reći, supstancija, bit duha sloboda.**“ – unutar filozofije duha razvija se sloboda u različitim oblicima
- kroz osnovni dijalektički niz razlikuju se još mnogi aspekti dijalektičkog trokračja:
  - LOGIKA – nauka o bitku (kvaliteta, kvantiteta, mjera), nauka o biti (bit, pojava, zbiljnost) i nauka o pojmu (subjektivni pojam, objekt, ideja)
  - FILOZOFIJA PRIRODE – mehanika, fizika, organika
  - FILOZOFIJA DUHA:
    - 1. subjektivni duh – antropologija, fenomenologija, psihologija
    - 2. objektivni duh – pravo, moralitet, čudorednost
    - 3. apsolutni duh:
      - umjetnost (oblik zora)
      - religija (oblik predodžbe)
      - filozofija (oblik čistih pojmova)
- **OBJEKTIVNI DUH** – skup svih ljudskih tvorevina koje su rezultat slobodnog umnog voljnog djelovanja
  - pravo – moralitet – čudorednost
    - PRAVO – apstraktno (odnosi se na sve, svi su izjednačeni) i vanjsko (izvanjska prisila putem državnih organa)
    - počiva na dogovoru ljudi da slobodnu volju zaštite od samovolje (to je cilj svih zakona i propisa)
      - **kazneno pravo** – (npr. pravna norma koja svima zabranjuje krađu)
      - **nepravda** – (npr. konkretna krađa – negacija prava)
      - **kazna** – (kažnjavanje kradljivca čime se ponovno afirmira pravo)
    - MORALITET – negacija vanjskog pritiska, ono vlastito (pojedinačno, subjektivno) i unutarnje (čovjek dolazi do njega vlastitom sviješću i savješću)
    - ČUDOREDNOST – sinteza vanjskog i unutarnjeg, pravi regulativ ljudske prakse

- manifestira se u oblicima u kojima ljudi žive, a to su:
  - **obitelj**
  - **društvo**
  - **država** – kao najviši izraz ćudorednosti država je kao cjelina svrha (pojedinci u njoj tek su sredstva)
    - cilj povijesnog razvoja je ostvarenje umne države čija se svrha očituje u razvoju ljudske slobode – napredak „SVIJESTI O SLOBODI“ (sloboda kao stanje samosvjesnog života u racionalno organiziranoj zajednici)
    - oblici države:
      - orijentalni (istočnjačke despocije) – samo je jedan slobodan
      - grčko-rimski – mnogi su slobodni, ali mnogi su i robovi
      - germanski – svi izjednačeni u slobodi: „*Tek su germanske nacije u kršćanstvu došle do svijesti da je čovjek kao čovjek slobodan.*“
- **APSOLUTNI DUH** – sinteza ljudske subjektivnosti (subjektivni duh) i ljudskih tvorevina (objektivni duh)
  - UMJETNOST – ideju shvaća **osjetilno** (u obliku zora)
    - oblici umjetnosti kroz povijesni razvoj:
      - simbolična umjetnička forma – premoć materije nad formom (idejom)
        - tipično za *arhitekturu*
        - vidljivo u starim orijentalnim civilizacijama (hramovi, grobnice, palače...)
      - klasična umjetnička forma – predstavljanje ideje kroz ljudski lik (ali taj je lik još uvijek pojedinačan, a ne opći, apsolutni)
        - tipično je *kiparstvo*
        - grčka i rimska umjetnost
      - romantična umjetnička forma – sinteza, ideja stječe svoju istinsku realnost i dominira nad materijom
        - oblici:
          - slikarstvo
          - glazba
          - *poezija* (najviša jer obuhvaća mnoštvo umjetničkih formi)
  - RELIGIJA – ideju shvaća **predodžbeno** i ćuvstveno (subjektivno)
  - sve velike religije imaju istu težnju: subjekt se kao duh treba uzdići do apsoluta
  - kršćanstvo – sinteza jer je prva religija u kojoj dolazi do jedinstva Boga i svijeta (čovjekoliki bog – Krist)
    - Hegel i inače u svojoj filozofiji koristi pojmove iz kršćanstva:
      - veže se za Ivanovo evanđelje – na početku je logos (Bog, ideja...), izjednačavaju se Bog i duh, istina, život i put
      - filozofski „Veliki petak“ – tako Hegel označava trenutak u kojem on stupa u filozofska kretanja svojega doba

- **FILOZOFIJA** – sinteza apsolutnog duha (njegov najviši oblik) – ideju shvaća **pojmovno**
- apsolutna spoznaja apsoluta, zaključak umnog razvoja ideje
- **samosvijest i samorazumijevanje** – čistim mišljenjem bez osjetilnosti i predodžbe um shvaća sebe, a time i ideju i svijet općenito
- STROGO POJMOVNA ZNANOST – takva mora postati filozofija kao oblik čistih pojmova
  - filozofiju ne vidi kao ljubav prema mudrosti, nego kao sintezu cijelog sustava sa strogo znanstvenim zadatkom: „**Pravi lik u kojemu egzistira istina može biti samo njezin znanstveni sustav.**“
  - filozofija jest najviši vid proučavanja, proučavanje istine i ideje: „Došlo je vrijeme da se filozofija uzdigne do znanosti.“
  - za razliku od pojedinih znanosti koje daju fragmentarnu sliku svijeta, Hegel filozofiju vidi kao sintezu koja daje zbiljsko, pravo znanje o cjelini
- **povijest filozofije** – zasebna filozofska disciplina, to je filozofija filozofije (najviša filozofska disciplina)
  - svaka filozofija je odraz „**duha vremena**“, zato je slijed filozofskih sustava slijed razvoja ideje: „**Po vremenu posljednja filozofija rezultat je svih prethodnih, pa je odatle najrazvijenija, najbogatija i najkonkretnija.**“
    - Minervina sova uzlijeće u sumrak – Minervina sova je metafora za spoznaju koja je moguća tek kad se neki proces primakne kraju (kao što je sumrak pred kraj dana)
- PRISTUP – razvio je sveobuhvatni sustav koji odlikuje izrazita racionalna sistematičnost
  - povijesnost i primjere iz povijesti Hegel koristi kao potporan svojemu sustavu
  - sintetizirao je znanje svojega vremena s težnjom da objektivno evidentira sve bitno u povijesti i sadašnjosti – navodno je rekao: „*Ono što je u mojoj filozofiji moje to je pogrešno.*“
- KRITIKA PRETHODNIKA – ne prihvaća Kantovu ideju da je nemoguće spoznati stvar o sebi, ni Fichteov subjektivni idealizam, a ni Schellingov apstraktni i iracionalni apsolut („*Noć u kojoj su, kao što se običava reći, sve krave crne.*“)
- UTJECAJ – jedan je od najutjecajnijih filozofa svih vremena, rijetko je kojega filozofa nakon sebe ostavio ravnodušnim
  - niz je onih koji mu se suprotstavljaju – Schopenhauer, Kierkegaard, Nietzsche...
  - „hegelovska desnica“ („starohegelijanci“) – nadovezuju se na konzervativne i kršćanske momente u Hegelovoj filozofiji – Gabler, Bauer, Hinrichs...

- „hegelovska ljevica” („mladohegelijanci”) – u Hegelovoj filozofiji vide momente za slobodoumnije i revolucionarnije tumačenje društva
  - napustili idealizam i priklonili se materijalizmu – Feuerbach, Marx, Engels...
- začetnik moderne **filozofske historiografije** – inspirirao je mnoge da filozofski promatraju svjetsku povijest kao cjelinu – O. Spengler, B. Croce, K. Jaspers...

ZADACI VIŠESTRUKOG IZBORA

1. Kako se naziva Fichteov kategorički imperativ?

- a. načelo dužnosti
- b. načelo savjesti
- c. načelo dobrovoljnosti
- d. načelo dosljednosti

2. Ako Kantovu etiku tumačimo kao deontološku, to znači da je u njoj istaknut – koji pojam?

- a. pojam dužnosti
- b. pojam kategoričkog imperativa
- c. pojam autonomnosti
- d. pojam slobode

3. Koja je umjetnost, prema Hegelovu mišljenju, najtipičnija za klasičnu umjetničku formu?

- a. arhitektura
- b. slikarstvo
- c. poezija
- d. kiparstvo

4. Što Hegel vidi kao sintezu objektivnog duha?

- a. filozofiju
- b. ćudorednost
- c. moralitet
- d. pravo

5. Kad Schelling kaže: „Našem srcu nije dostatan puki duhovni život. U nama je nešto što nas tjera na bitniju stvarnost...“, pod tom bitnijom stvarnošću smatra:

- a. filozofiju
- b. prirodu
- c. umjetnost
- d. znanost

ZADACI VIŠESTRUKIH KOMBINACIJA

1. Kad smatra da u prirodi nije primarna tvar, nego sile koje dovode do pojave tvari, Schelling najviše slični – kojim filozofima?

- a. Leibnizu
- b. Descartesu
- c. Rousseau
- d. Boškoviću

2. Što vrijedi za Kantovo određenje moralnog čina?

- a. nastaje iz nagnuća
- b. nastaje iz dužnosti
- c. nastaje prema dužnosti
- d. nastaje iz samozakonodavstva

3. Što od navedenog vrijedi za Fichteovo nadilaženje metafizike?

- a. poriče postojane noumenona
- b. ističe subjektivni idealizam
- c. poriče dijalektičku metodu
- d. potpuno je preuzeta od Kanta

4. Što od navedenog vrijedi za Hegelovo određenje bitka?

- a. manifestira se kroz zbiljnosti
- b. manifestira se kroz pojave
- c. podudara se s umnošću
- d. razvija se zbog vanjskih utjecaja

5. Kako Schelling opisuje umjetnost?

- a. umjetnost oponaša prirodu
- b. umjetnost ima svrhu sama u sebi
- c. umjetnost je odraz povijesnog trenutka
- d. umjetnost je produkt genija

ZADACI POVEZIVANJA I SREĐIVANJA**1. Ponuđenim pojmovima iz Kantove filozofije pridruži odgovarajući primjer:**

1. antinomija	A. čin prema dužnosti
2. kategorija razuma	B. čin iz dužnosti
3. oblik opažanja	C. besmrtnost duše
4. legalan čin	D. prostor
	E. kauzalitet
	F. kategorički imperativ

2. Ponuđenim dijelovima Hegelova sustava pridruži njihove sastavnice:

1. filozofija prirode	A. kvaliteta, kvantiteta, mjera
2. objektivni duh	B. pravo, moralitet, čudorednost
3. subjektivni duh	C. mehanika, fizika, organika
4. apsolutni duh	D. nauka o bitku, nauka o biti, nauka o pojmu
	E. umjetnost, religija, filozofija
	F. antropologija, fenomenologija, psihologija

3. Uz filozofe klasičnog njemačkog idealizma pridruži teze koje oni postavljaju!

1. Hegel	A. kozmos nastaje djelovanjem svjetske duše
2. Fichte	B. razum je nevažan za spoznaju svijeta
3. Kant	C. Ja kao svoju antitezu ima Ne-Ja
4. Schelling	D. moguće je da se čisti um zaplete u proturječja
	E. filozofija napreduje tijekom povijesti
	F. boga se može dokazati tzv. „ontološkim dokazom“

ZADACI DOPUNJAVANJA

- Hegel ističe da je povijesni razvoj država način na koji napreduje svijest o _____.
- I Schelling i Hegel zastupaju _____ ontološku koncepciju.
- Uvjetovanu zapovijed Kant naziva _____ imperativom.
- Začetnik metode tročlanog dijalektičkog niza je filozof _____.
- Kantov _____ je kritička sinteza empirizma i racionalizma.

ZADACI KRATKIH ODGOVORA

- Koja je filozofska disciplina najvažnija prema mišljenju filozofa Schellinga? _____
- Koji filozof smatra da čin prethodi činjenici? _____
- Koji klasični njemački idealist razvija filozofiju koja se naziva filozofija identiteta? _____
- Uz koje filozofsko pitanje vežemo Kantovu etiku?
_____
- Kako Hegel naziva akcidencije – slučajna zbivanja bez ideje u sebi?
_____

ZADACI PRODUŽENIH ODGOVORA

1. Objasni Hegelov panlogizam!
2. Objasni zašto za Kantov sustav možemo reći da je transcendentalni idealizam i kako se tumači njegova rečenica: „Tako sva čovjekova spoznaja počinje sa zorovima, odakle ide k pojmovima i završava s idejama.“
3. Objasni Hegelovu podjelu apsolutnog duha i ukratko obrazloži svaku sastavnicu!
4. Koji su razlozi zbog kojih Schellingovu filozofiju nazivamo filozofijom identiteta?
5. Usporedi Kantovu i Fichteovu filozofiju!

ZADATAK ESEJSKOG TIPA

Usporedi sljedeća dva teksta i napiši esej na temu: Motivi moralnog djelovanja

„Bih li mogao reći samome sebi: Neka svatko dade neistinito obećanje kad se nađe u neprilici iz koje se na drugi način ne može izvući? Tako ubrzo postajem svjestan da doduše hoću laž, ali da nikako ne mogu htjeti opći zakon da se laže. Prema takvome zakonu zapravo ne bi bilo nikakvoga obećanja... Dakle, moja bi maksima morala uništiti samu sebe čim bi se napravila općim zakonom.“
(Kant, Kritika praktičnog uma)

On, taj glas moje savjesti, zapovijeda mi u svakoj posebnoj prilici moga bitka što ja određeno imam da činim u toj prilici, a što u njoj imam da izbjegavam: on me, samo ako ga pažljivo slušam, prati kroz sve događaje moga života, i nikada mi ne uskraćuje svoju nagradu, kada imam da djelujem. On neposredno obrazlaže uvjerenje i neodoljivo pobuđuje moje odobravanje: meni je nemoguće da mu se protivim. Da ga slušam, da mu se pošteno i nepristrano pokoravam, to je moje jedino određenje, to je cijela svrha mogega bitka. Moj život prestaje biti prazna igra bez istine i značenja. Treba da se nešto dogodi, jer naprosto jednom treba da se dogodi ono što moja savjest baš od mene, od mene, koji dolazim u ovaj položaj, upravo zahtijeva da se dogodi, samo za to sam ja ovdje; da to spoznam, imam razum; da to izvršim, imam snagu.

(Fichte, Određenje čovjeka)

U eseju odredi i problematiziraj sljedeće pojmove: maksima, opći zakon, savjest, razum, moral, zapovijed, kategorički imperativ, hipotetički imperativ, dosljednost, formalizam

Smjernice za pisanje eseja

1. Što je ispravni motiv djelovanja prema Kantu, a što prema Fichteu? Koliko su ti motivi međusobno slični?
2. Hoće li ljudi djelujući prema Kantovim određenjima zapasti u subjektivizam i svatko djelovati drugačije?
3. Što nam omogućuje da djelujemo ispravno? Imaju li svi ljudi jednake mogućnosti takvog djelovanja?
4. Imaju li svi ljudi savjest? Zašto ljudi ponekad ne djeluju savjesno?
5. Što bi se dogodilo kad bi opći zakon i savjest dozvoljavali laž?

Navedi u objašnjenjima i neke od predloženih primjera:

1. Kakve još formulacije kategoričkog imperativa daje Kant? Koliko su te formulacije međusobno u skladu?
2. Navedi primjer promišljanja koje se propituje prema načelima Kantova i Fichteova kategoričkog imperativa!
3. U kakvom su suodnosu kategorički imperativ i sloboda?

RJEŠENJA

ZADACI VIŠESTRUKOG IZBORA

- Kako se naziva Fichteov kategorički imperativ?
d. načelo dosljednosti
- Ako Kantovu etiku tumačimo kao deontološku, to znači da je u njoj istaknut – koji pojam?
a. pojam dužnosti
- Koja je umjetnost, prema Hegelovu mišljenju, najtipičnija za klasičnu umjetničku formu?
d. kiparstvo
- Što Hegel vidi kao sintezu objektivnog duha?
b. čudorednost
- Kad Schelling kaže: „*Našem srcu nije dostatan puki duhovni život. U nama je nešto što nas tjera na bitniju stvarnost...*“, pod tom bitnijom stvarnošću smatra:
b. prirodu

ZADACI VIŠESTRUKIH KOMBINACIJA

- Kad smatra da u prirodi nije primarna tvar, nego sile koje dovode do pojave tvari, Schelling najviše sliči – kojim filozofima?
a. Leibnizu
d. Boškoviću
- Što vrijedi za Kantovo određenje moralnog čina?
b. nastaje iz dužnosti
d. nastaje iz samozakonodavstva
- Što od navedenog vrijedi za Fichteovo nadilaženje metafizike?
a. poriče postojane noumenona
b. ističe subjektivni idealizam
- Što od navedenog vrijedi za Hegelovo određenje bitka?
a. manifestira se kroz zbiljnosti
c. podudara se s umnošću
- Kako Schelling opisuje umjetnost?
b. umjetnost ima svrhu sama u sebi
d. umjetnost je produkt genija

ZADACI POVEZIVANJA I SREĐIVANJA

- Ponudjenim pojmovima iz Kantove filozofije pridruži odgovarajući primjer:
  - antinomija – C. besmrtnost duše
  - kategorija razuma – E. kauzalitet
  - oblik opažanja – D. prostor
  - legalan čin – A. čin prema dužnosti
- Ponudjenim dijelovima Hegelova sustava pridruži njihove sastavnice:
  - filozofija prirode – C. mehanika, fizika, organika
  - objektivni duh – B. pravo, moralitet, čudorednost
  - subjektivni duh – F. antropologija, fenomenologija, psihologija
  - apsolutni duh – E. umjetnost, religija, filozofija

3. Uz filozofe klasičnog njemačkog idealizma pridruži teze koje oni postavljaju!
  1. Hegel – E. filozofija napreduje tijekom povijesti
  2. Fichte – C. Ja kao svoju antitezu ima Ne-Ja
  3. Kant – D. moguće je da se čisti um zaplete u proturječja
  4. Schelling – A. kozmos nastaje djelovanjem svjetske duše

ZADACI DOPUNJAVANJA

1. Hegel ističe da je povijesni razvoj država način na koji napreduje svijest o SLOBODI.
2. I Schelling i Hegel zastupaju MONISTIČKU ontološku koncepciju.
3. Uvjetovanu zapovijed Kant naziva HIPOTETIČKIM imperativom.
4. Začetnik metode tročlanog dijalektičkog niza je filozof FICHTE.
5. Kantov KRITICIZAM je kritička sinteza empirizma i racionalizma.

ZADACI KRATKIH ODGOVORA

1. Koja je filozofska disciplina najvažnija, prema mišljenju filozofa Schellinga? FILOZOFIJA UMJETNOSTI
2. Koji filozof smatra da čin prethodi činjenici? FICHTE
3. Koji klasični njemački idealist razvija filozofiju koja se naziva filozofija identiteta? SCHELLING
4. Uz koje filozofsko pitanje vežemo Kantovu etiku? ŠTO TREBAM ČINITI?
5. Kako Hegel naziva akcidenције – slučajna zbivanja bez ideje u sebi? POJAVE

ZADACI PRODUŽENIH ODGOVORA

1. Objasni Hegelov panlogizam!

U cjelokupnoj Hegelovoj filozofiji vidljiva je formula prema kojoj se zakonitosti svijeta podudaraju sa zakonitostima uma. To se naziva panlogizam (sve je umno, racionalno, logično...). Svijet je kozmos uređen prema racionalnim zakonima i ljudski um, koji prema istim tim zakonima funkcionira, ima mogućnost spoznaje svijeta. Tako izjava „Sve što je umno ujedno je i zbiljsko, sve što je zbiljsko ujedno je i umno,“ postaje nekom vrstom slogana Hegelove panlogističke pozicije. Jedino čovjek kao umno biće može shvatiti svijet, ideju i njezin razvoj tijekom povijesti i to zahvaćanjem cjeline kroz oblik apsolutnog duha, kroz filozofiju – „*Pojmiti ono što jest zadaća je filozofije, jer ono što jest – jest um.*“ Da postoji korelacija između mišljenja i svijeta, misle svi racionalisti, no Hegelovo isticanje identiteta mišljenja i bitka (u njegovu slučaju ideje) najbližnije je razmišljanjima elejske škole. Hegelov panlogizam usmjeren je holistički – konačna je svrha spoznati cjelinu, sustav prema kojemu se ideja razvija da bi konačno postala ono što jest (istina je cjelina). Tada će doći do konačnog podudaranja u kojemu „duh spoznaje duh“, tj. ljudski duh spoznaje bitak svijeta (ideja kao duh).

2. Objasni zašto za Kantov sustav možemo reći da je transcendentalni idealizam i kako se tumači njegova rečenica: „Tako sva čovjekova spoznaja počinje sa zorovima, odakle ide k pojmovima i završava s idejama.“

U Kantovoj gnoseologiji (kroz koju objašnjava i metafiziku) pojam transcendentalnoga zauzima važno mjesto. Transcendentalno je ono što je prije iskustva i zato ono omogućuje iskustvo, ali se javlja samo unutar iskustva (ne može se javiti samostalno).

Transcendentalne su, dakle, naše spoznajne moći koje imamo samom činjenicom što smo ljudi, a koje daju oblik svakoj našoj spoznaji (nema spoznaje bez njih). Naša spoznaja može se javiti u nekoliko stupnjeva. Ako se radi o opažanju (zor), ljudi svoje opažanje oblikuju kroz vrijeme i prostor (mi pojave doživljavamo kao pojave u vremenu i prostoru, vrijeme i prostor nastaju zato što su to oblici kojima mi ljudi oblikujemo osjetilnu građu). Nešto složeniji stupanj predstavljaju pojmovi koje imamo zahvaljujući tome što naš razum posjeduje transcendentalne iskazne oblike (kategorije). Kant navodi dvanaest kategorija, a unutar njih se osobito ističe kategorija kauzaliteta. Opažaji i razum ne mogu jedno bez drugoga – „Zorovi bez pojmova su slijepi, pojmovi bez zorova su prazni“. Napokon, spoznaja se uzdiže i do najviših pitanja o bogu, slobodi, cjelini svijeta... Nastoji upotrijebiti transcendentalne kategorije, ali radi se o područjima o kojima nemamo adekvatno iskustvo (transcendentno) i zato o tome ne možemo doći do sigurne spoznaje. Ipak, Kant ne odbacuje takva pitanja, nego ih tumači kao regulativne ideje, ideje koje ne možemo dokazati, ali ih prihvaćamo jer reguliraju i uređuju u cjelinu i naše zorove i naše pojmove. Tako spoznaja napreduje od zorova preko pojmova do ideja.

3. Objasni Hegelovu podjelu apsolutnog duha i ukratko obrazloži svaku sastavnicu!

Apsolutni duh je sinteza cjelokupnog Hegelova sustava, odnosno vrhunac filozofije duha (subjektivni duh je teza, a objektivni duh antiteza). Kao takav, on sjedinjuje ono najbolje iz svih prethodnih stupnjeva, najbliži je spoznaji ideje, time i najvredniji. Unutar apsolutnog duha Hegel razlikuje umjetnost (na mjestu teze), religiju (na mjestu antiteze) i filozofiju (na mjestu sinteze). Sva ta tri stupnja apsolutnog duha usmjerena su na ideju, na apsolut, ali se razlikuju u svojem pristupu ideji (zato i nisu svi jednako „važni“ i uspješni u zadatku dohvaćanja ideje). Umjetnost ideju shvaća u obliku zora, dakle, osjetilno. Religija joj se nastoji približiti kroz predodžbe i kroz subjektivnu emocionalnost, a tek filozofija dolazi do stupnja pojmovnog zahvaćanja ideje. To je najviši i najispravniji put za spoznaju ideje, ideja koja je i sama pojmovna može se u potpunosti spoznati tek pojmovno. Unutar svake od te tri sastavnice apsolutnog duha Hegel uočava povijesni simbol (odraz općenitog progressa ideje tijekom povijesti). Umjetnost napreduje od simboličke, preko klasične, do romantične; religije svoj vrhunac imaju u pojavi kršćanstva (sjedinenje boga i čovjeka u liku Isusa Krista), a povijest filozofije je put razvoja, pa je tako novija filozofija na višem stupnju od neke starije.

4. Koji su razlozi zbog kojih Schellingovu filozofiju nazivamo filozofijom identiteta?

Schelling razvija osebujno monističko gledište koje se naziva i filozofijom identiteta. Identitet kao takav predstavlja jedinstvo, univerzalni princip koji je identičan u svim aspektima („Sve što jest, u sebi je jedno“). Iako je na prvi pogled svijet raznolik, u osnovi je svega nešto singularno (slično je viđenje već iznio Spinoza). Promišljanjem o prirodi Schelling uočava različite suprotnosti (npr. vidljivo – nevidljivo, svjesno – nesvjesno, subjekt – objekt) te primjećuje i da te suprotnosti kao antagonističke sile oblikuju ovaj naš svijet u jedinstvenu cjelinu. Takvo djelovanje nije nasumično, nego je odraz svrhovito uređenog svijeta (teleološko gledište). Ta svrhovitost je odraz jedinstvenog principa, apsoluta, svjetske duše koja organizira djelovanja i protudjelovanja. U konačnici je, dakle, sve jedno, postoji podudaranje, identitet, harmonija suprotnosti. „Priroda je vidljivi duh, duh je nevidljiva priroda“, najpoznatija je Schellingova rečenica kojom želi istaknuti to jedinstvo. Čak i ono što je na prvi pogled vrlo različito (vidljiva priroda i nevidljivi duh) u osnovi se poklapaju. Jedno je izraz drugoga, samo na različite načine.

5. Usporedi Kantovu i Fichteovu filozofiju!

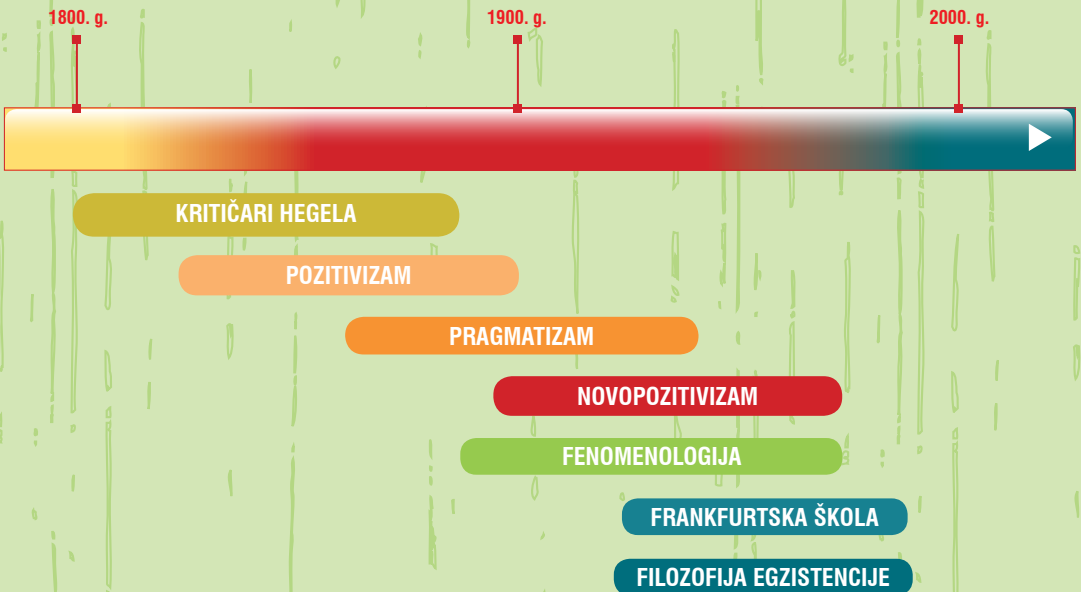
Iako je Fichte sam sebe nazivao tumačem i sljedbenikom Kantovim, uočljivo je da između njih postoje velike razlike koje su i dovele do toga da Kantov sustav tumačimo kao transcendentalni idealizam, a Fichteov kao subjektivni idealizam. Vjerojatno je najpoznatija razlika u tome kako ta dva filozofa tumače objektivni svijet (neovisan o čovjeku). Kant takav svijet pretpostavlja (stvar o sebi ili noumenon), taj svijet aficira naše oblike spoznaje i bez njega spoznaje ni ne bi bilo, premda sama stvar o sebi nam

zauvijek ostaje nespoznatljiva (transcendentna je). Fichte, naprotiv, smatra da je stvar o sebi „puka izmišljotina“. On radikalnije provodi Kantov kopernikanski obrat inzistirajući na tome da tek subjekt spoznavanja kroz spoznaju postavlja objekt spoznavanja. Upravo ta teza vodi u subjektivni idealizam. Druga važna razlika je u okviru etike, točnije određenja moralnog zakona. Kant navodi da moramo maksimu svoje volje moći htjeti pomišljati kao vječni zakon za sve, a Fichte da je moramo moći htjeti pomišljati kao vječni zakon za sebe. Time Fichte veći naglasak stavlja na pojedinca i na njegovu dosljednost pri djelovanju. Osim toga, premda i Kant tvrdi da praktični um ima prednost nad teoretskim, Fichte radikalizira tu tezu ističući da je djelovanje uvijek ispred spoznaje i da je spoznaja tek pratitelj i pomoć za djelovanje koje je primarno.

2.5. SUVREMENA FILOZOFIJA

- KRITIKA FILOZOFISKE PROŠLOSTI:
  - KRITIKA METAFIZIKE
  - KRITIKA ZNANOSTI
  - KRITIKA DRUŠTVA

2.5. SUVREMENA FILOZOFIJA

2.5.1. KRITIČARI HEGELA

2.5.1.1. ARTHUR SCHOPENHAUER

MJESTO: Rođen je u obitelji bogatog njemačkog trgovca u Danzigu (današnji Gdanjsk). Živio je u različitim njemačkim gradovima, putovao u druge europske države, a zadnji dio života proveo je u Frankfurtu na Majni.

VRIJEME: 1788. – 1860.

ZANIMLJIVOSTI: Nazvao se „neprijateljem Hegela i njegove svite“. Kao poznati ženomrzac nije se ženio. Uzgajao je pudlice, po kojima je postao poznat svojim sugrađanima.

VAŽNOST: Izvršio je utjecaj na umjetnost svojega vremena te na filozofe koji mu slijede (osobito Nietzschea). Unosi elemente indijske filozofije (osobito budizma) u zapadnu filozofiju. Anticipirao je pesimizam i duhovnu krizu zapadnog svijeta koja će do izražaja doći tek pred kraj njegova života i kasnije.

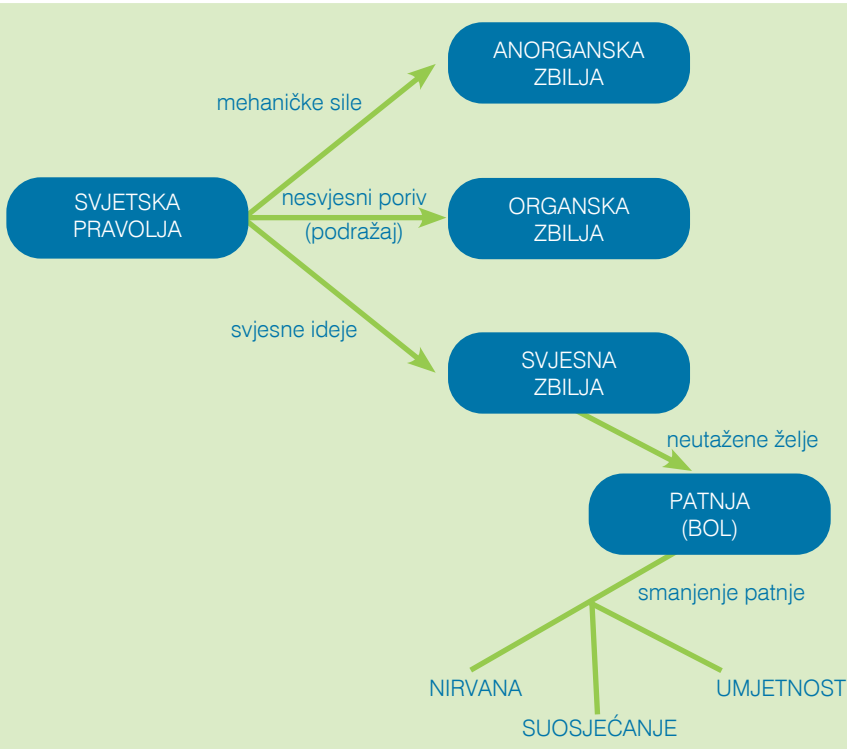
DJELA: „**Svijet kao volja i predodžba**“

● VOLUNTARIZAM

- VOLJA – središnji pojam Schopenhauerove filozofije
  - volja je bit svijeta i čovjeka
  - izvor svega je pravolja koja se u našoj samosvijesti javlja kao volja
  - **predodžbe** – način na koji spoznajemo svijet, tj. objekte u njemu (svijet se prema nama manifestira kroz otpor realnih stvari prema našoj samovolji)
    - pojave su samo opredmećenje volje
    - volja je primarna, a materijalno (tjelesno) sekundarno: „**Volja je spoznaja a priori tijela, a tijelo spoznaja a posteriori volje.**“
  - volja je nadređena razumu – „*Volja predstavlja gospodara, a intelekt slugu.*“
    - volja je osjećaj, intuicija, nagon, težnja i otpor: ona je iracionalna i čini čovjeka iracionalnim bićem: „**Što proturječi srcu, ne ulazi u glavu.**“
  - slijepa i bezumna volja za životom – ona nas vodi u životu (besciljna je, neduhovna, besmislena...)
    - nemoguće je posve zadovoljiti volju: „*Volja zabija zube u vlastito meso ne znajući da uvijek samo povređuje samu sebe.*“

- volja nije slobodna – ona nije pod kontrolom, naše želje nisu produkt slobodne odluke, vlastitog odabira (Schopenhauer je jedan od najoštrijih protivnika slobodne volje)
- svijet i naš život su iracionalni; volja je jaka, produkt je osjećaja nedostatka; želje se nikad ne mogu do kraja utažiti – sve to vodi u **patnju**
- **PESIMIZAM** – pojam po kojem je Schopenhauer postao najpoznatiji
  - svijet je grozno i neprivačno mjesto, život je stalna bijeda: „Šest dana bijede i sedmi dan dosade“; „Sunce žeže vječito podne“; „**Ovo je najgori od svih mogućih svjetova.**“ (suprotnost Leibnizu)
  - BESMISLENOST ŽIVOTA – čovjek je uvijek napušten i ugrožen; životni tijek mu je usporeni pad, a život odgođena smrt; prepušten je sebi; posvuda ga progona samo briga
    - nikad ne možemo zadovoljiti volju (svoje želje) jer ako nešto ostvarimo, odmah čeznemo za nečim drugim, a ako ne ostvarimo, patimo jer nismo uspjeli
  - METAFIZIČKI PESIMIZAM – nezadovoljstvo, neutaženost i bol su metafizički principi prema kojima funkcionira svijet, a ne samo čovjek (i anorganska i organska priroda)
- ETIKA – služi tome da pokuša prevladati besciljnost volje:
  - NIRVANA – jedini izlaz iz patnje predstavlja odustajanje od života i umrtvljenje volje
    - budistička **nirvana** – nijekanje individualnosti
    - ljudi misle da bi bili sretni kad bi im se sve želje ispunile, a Schopenhauer misli da je jedini način da budemo sretni da više nemamo nikakvih želja (pobjeda nad voljom)
  - SUOSJEĆANJE – čovjek može suosjećati s patnjama drugih
    - trenutačni eskapizam, svi smo braća po patnji: „*U drugome vidim samoga sebe, u tuđoj patnji gledam svoju vlastitu.*“
    - samilost nam pomaže da se, bar za tren, odmaknemo od vlastitog egoizma
  - UMJETNOST – doživljavanje **katarze** u umjetnosti
    - osobito cijeni glazbu jer je vidi kao odraz same volje – glazba je „*kupelj duha*“
      - moguće samo za iznimne pojedince
    - najviša vrijednost umjetnosti je njezina **palijativna funkcija** (umjetnost je naša tješiteljica)
- odnos prema filozofskoj tradiciji
- prema KANTU – smatrao se kantovcem, ali uz mnoge preinake njegove filozofije:
  - prihvaća da nikad ne spoznajemo stvar o sebi, nego samo pojave, ali dodaje da su te pojave pričin i iluzija, tako da je naše svakodnevno iskustvo te racionalna (znanstvena) nadogradnja na njega obična varka

- u etici Schopenhauer ističe emocionalni motiv (suosjećanje) koji je za Kanta izvor heteronomije
- prema HEGELU – suprotstavljao se Hegelu i hegelijanstvu
  - ne vjeruje u logičnost i umnost svijeta i čovjeka
  - ne vjeruje u povijesni progres (*svjetska je povijest besciljno lutanje*)
  - i osobni sukob – držali su predavanja u isto vrijeme u Berlinu, Hegel je imao gomilu slušača, a Schopenhauer tek nekolicinu

2.5.1.2. SØREN KIERKEGAARD

MJESTO: Danska, Kopenhagen

VRIJEME: 1813. – 1855.

ZANIMLJIVOSTI: Zvali su ga Danski Sokrat. Pisao je pod pseudonimima (npr. Silentio, Climacus, Anti-Climacus...). Morio ga je osjećaj krivnje i iščekivanja nesreće (to mu je usadio otac koji je vjerovao da će njegovi potomci ispaštati što je on hulio Boga).

VAŽNOST: „Prvi filozof egzistencije“ – ističe specifičnosti ljudskog postojanja i individualizam.

DJELA: „Strah i drhtanja“, „Ili-ili“, „Pojam tjeskobe“, „Stadiji na životnom putu“, „Bolest na smrt“

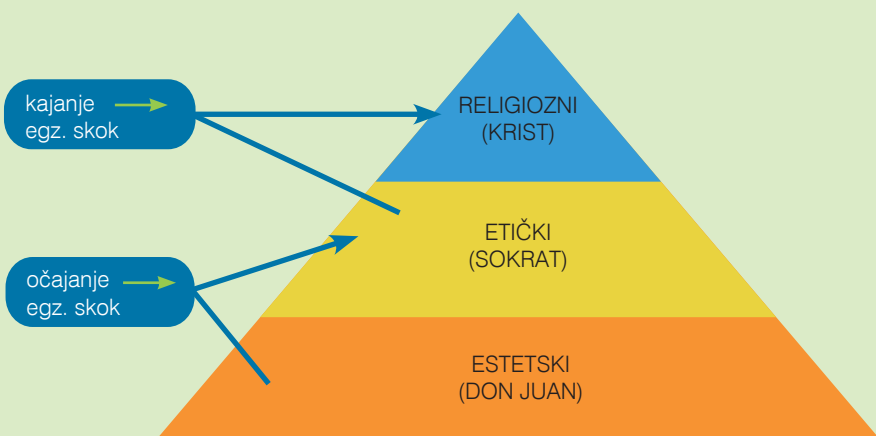
- **EGZISTENCIJA** – temeljni Kierkegaardov pojam i problem

- **INDIVIDUALIZAM** – egzistencija je pojedinačna opstojnost (jedincatost ja i njegovih odluka) – protiv univerzalne apstrakcije
- **EX-SISTERE** – „biti izvan” – čovjek je uvijek izuzetak zato što je biće mogućnosti, slobode i osobne odgovornosti, egzistencija je uvijek zasebna, a ne dio sustava i pravila
  - „Ono što opstoji uvijek je pojedinac; apstraktno ne opstoji.”
  - „Gomila je laž!”
  - „Ono što u mojoj filozofiji nije moje, to je pogrešno“ (suprotnost Hegelu koji teži objektivnoj evidenciji stvarnosti i tvrdi: „Ono što je u mojoj filozofiji moje, to je pogrešno!”)
  - „Istina je istina samo kada je istina za mene.”
  - „Svako spominjanje višeg jedinstva, objedinjavanje apsolutnih opreka, metafizički je atentat na etiku.”
- **STADIJI EGZISTENCIJE:**

STADIJ EGZISTENCIJE	OPIS STADIJA	PROTOTIP
estetski	težnja k prolaznim užicima	Don Juan
etički	usmjerenost na dosljednost, odgovornost, trajnost	Sokrat
religiozni	distanciranje od ovoga svijeta	Krist

- **EGZISTENCIJALNI SKOK** – ako dođe do napretka iz stadija u stadij, to se ne događa polagano, nego naglim skokom, odlukom bez obrazloženja: „Povijest pojedinačnog življenja napreduje kretanjem od stanja do stanja. Svako od ovih stanja doseže se skokom.”
- **TJESKOBA** – temeljno stanje čovjeka kao duhovnog bića
  - mi je kao ljudi nikako ne možemo izbjeći; ona je specifično ljudska kategorija jer proizlazi iz zarobljenosti egzistencijom
  - tjeskoba je **strepnja** pred nečim što tek treba doći, pred nečim na što možda možemo utjecati, dakle, tjeskoba proizlazi **iz mogućnosti** (slobode odlučivanja i odgovornosti za posljedice odluke): „Koga strepnja (tjeskoba) oblikuje, oblikuje ga mogućnost, i samo onaj koga je oblikovala mogućnost, oblikovan je prema svojoj beskonačnosti. Stoga je mogućnost najteža od svih kategorija.”
- **KRITIKA CRKVE** – svaki čovjek mora naći svoj put i odnos s bogom; za to ne treba institucija, osobito ne Crkva (koju je optužio za prilagođavanje površnim i ispraznim svjetovnim vrijednostima te za pokušaj da svim ljudima nametne ista pravila)

- traži novu religioznost, zahtijeva sasvim novo kršćanstvo: „Duhovno, ono koje će moći razdvojiti mnoštvo i učiniti ga pojedinačnim.“
- PARADOKS – izlaz je u paradoksu naspram racionalnog (svijet nije logičan)
  - egzistencija je iracionalno jedinstvo suprotnosti koje su nerazrješive (ne vjeruje da postoji sinteza teze i antiteze)
  - izlaz je **vjera** koja se uopće ne može racionalno razumjeti
- još neke poznate izjave:
  - „**Biti učitelj, to ne znači sjeći kao na panju tvrdnjama, ni davati lekcije da se nauče; biti učitelj, to znači zaista biti učenik.**“
  - „Kad bih smio nešto zaželjeti, ne bih zaželio ni bogatstvo ni moći, nego strast za mogućim: zaželio bih oko, što vječno mlado, vječno gori od želje da vidi ono što je moguće.“

2.5.1.3. FRIEDRICH NIETZSCHE

MJESTO: Rođen je u Röckenu, predavao je na katedri za klasičnu filologiju u Baselu (ali se već sa 35 godina samovoljno, zbog slaba zdravlja, povukao u mirovinu). Mnogo je putovao (osobito u Italiju), a zadnjih 10-ak godina psihički bolestan provodi u domovini.

VRIJEME: 1844. – 1900.

ZANIMLJIVOSTI: Veliko prijateljstvo sa skladateljem Wagnerom na kraju se pretvorilo u razočaranje. Sestra koja se brinula o njemu kad mu je oslabilo psihičko zdravlje falsificirala je njegove ideje i prilagođavala ih nacističkoj ideologiji.

VAŽNOST: Jedan je od najkontroverznijih filozofa svih vremena, npr. njegove ideje (osobito onu o nadčovjeku) iskoristili su i preradili nacisti.

DJELA: „**Rođenje tragedije iz duha glazbe**“, „**Tako je govorio Zaratustra**“, „**Volja za moć**“, „S one strane dobra i zla“, „Genealogija morala“, „Antikrist“, „Ljudsko – odviše ljudsko“

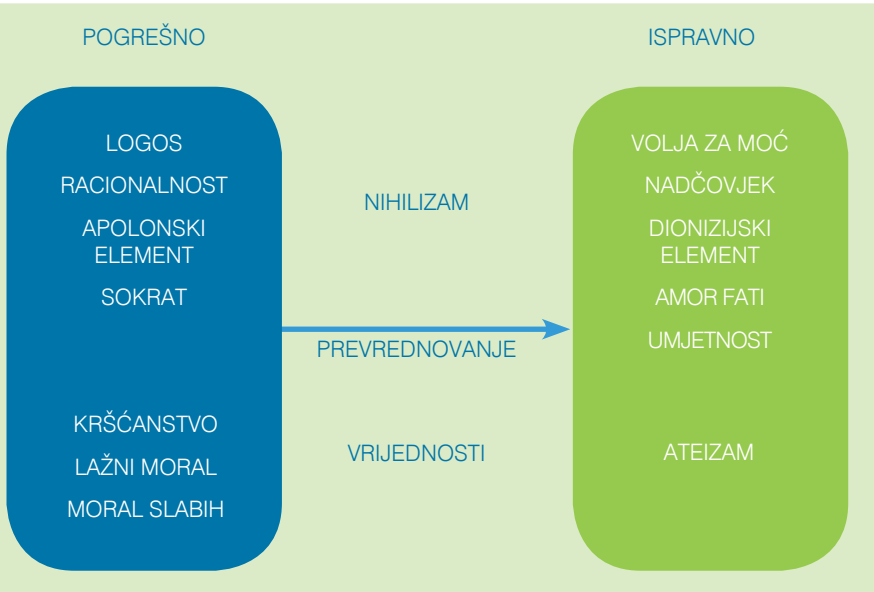
- **NIHILIZAM** – Nietzsche kritizira kulturu i moral koji dominiraju u njegovo vrijeme te sve one koji su do takve situacije doveli
  - svjestan je vlastitog kontroverznog stava jer se suprotstavlja svemu na čemu počiva društvo: „*Jednom će se za moje ime vezati sjećanje na nešto čudesnoga, na jednu krizu kakve nije bilo na zemlji... ja protuslovim kako se nikada nije protuslovalo...*“
  - DEKADENCIJA – propadanje, opadanje, kvarenje – Nietzsche smatra da se iskvarila prvobitna umjetnost i sustavi ponašanja
  - IMORALIZAM – sve iskrivljeno treba uništiti, **prevrednovati sve uvriježene vrijednosti** i postaviti novi sustav
- KULTURA I UMJETNOST – o njima ovisi „zdravlje“ društva
  - predsokratovska kultura antičke Grčke ispravno je odražavala bit života i bila istinsko razdoblje stvaralaštva
    - počiva na skladu dvaju elemenata:
      - DIONIZIJSKI ELEMENT – snaga, nagon, strast... – najizravniji prikaz ima u glazbi
      - APOLONSKI (APOLINIJSKI) ELEMENT – razum, smirenost, pravilnost... – najizravniji prikaz ima u arhitekturi
    - **tragedija** – apolinijski izraz dionizijskih težnji
  - SOKRAT – prvi kvaritelj i dekadent kulture
    - inzistira na dominaciji racionalnog nad neracionalnim
    - narušio je sklad pretjeranim naglašavanjem apolonskog elementa
- MORAL – svijetom vlada iskrivljeni moral koji zatire ono što čovjek doista jest
  - „*Povijest borbe morala protiv osnovnih instikata života najveći je nemoral za koji je ikad znao svijet.*“
  - KRŠĆANSTVO – najviše je utjecalo na iskrivljavanje morala
    - propagira moral slabosti, potlačenosti, trpljenja i pasivnosti, a spas nudi u svijetu izvan ovoga
      - „*Preklinjem vas, braćo moja, ostanite vjerni zemlji i ne vjerujte onima koji vam govore o nadzemaljskim nadama! Tropači su to svjesno ili nesvjesno.*“ (Zaratustra)
  - jedina ispravna podjela ljudi je podjela na **JAKE I SLABE** – **dobro** je sve ono što ojačava, sve što oslabljuje je **loše**
    - „*Ono što pada valja još i gurnuti! Ne štedite bližnjega svoga! Onoga koga ne možete naučiti letjeti, toga mi naučite – brzo padati!*“
    - trebaju vladati jaki, gospodari, poduzetni, „veliki“, prirodni aristokrati, a ne robovi, slabi, stado...

- slično prirodnoj selekciji u životinjskom svijetu – trebaju preživjeti prirodno jači
- stado pokušava sputati jake (razvijaju slabu moć) moralom sućuti i institucijama koje su razvili
  - „Država je najhladnija od svih hladnih nemani. I hladno laže: i ova laž gmiže iz njenih usta: „Ja, država, ja sam narod”.“
- VOLJA ZA MOĆ (volja k moći) – nietzscheovski voluntarizam
  - volja je htijenje koje hoće samo prijeći preko svoje trenutačne pozicije
  - u ontološkom smislu to je stvaralačka sila svijeta koja se očituje u svemu, pa tako i u čovjeku
  - svijetom, dakle, ne vlada logos, nego vlada **kaos**
  - ljudi u svojoj biti nisu racionalna i samilosna bića
  - osnova, nas kao ljudi, i glavni pokretač našeg ponašanja je volja za moći
  - svi žele moć i žele je što više, a razlika je samo u tome što to neki ne žele priznati ili je ne mogu dobiti pa lažu da je zapravo i ne žele
  - lažni (kršćanski) moral je moral slabih koji na taj način žele držati u pokornosti jake
  - ISTINA – nije čvrsta i objektivna kategorija, a osobito nije utemeljena na razumu
    - „Istina je vrsta zablude bez koje određena vrsta živih bića ne bi mogla živjeti.”
    - „Istina je relativna i treba da služi životu.”
    - ono što se naziva istinom proizlazi iz praktične životne potrebe, dakle, istine slabih su samo istine za njih jer su im korisne
- USPOREDBA SA SCHOPENHAUEROM
  - Nietzsche se slaže sa Schopenhauerom pri negiranju materijalne (mehanicistički organizirane) osnove svijeta te isticanjem pojmova bivanja i volje
  - razlika je u tome što volja za Nietzschea nije puka volja za životom, nego volja za moći
    - „HEROIČKI VOLUNTARIZAM” – snaga volje i njezin zanos su neiscrpni; premda je život težak, Nietzschea ideja volje vodi u optimizam
    - volja ne vodi u patnju, već do prelaženja i nadraščanja čovjeka u nadčovjeka
- **NADČOVJEK (PREKOČOVJEK)** – njem. *Übermensch* – ideal nove aristokracije
  - prirodno superiornim pojedincima mora se omogućiti slobodno napredovanje
  - oni mogu srušiti staru (lošu) kulturu i sposobni su stvoriti novu

- nadčovjek može više od ostalih, on je sposobniji, kreativniji, vitalniji i odlučniji od ostalih, on može podnijeti više odgovornosti i može trpjeti više od drugih
- čovjek je samo uže između majmuna i nadčovjeka: „**Čovjek je nešto što treba biti prevladano. Što ste vi učinili da biste ga prevladali?**“
  - slično teoriji evolucije, nadčovjek se treba razviti iz čovjeka (ipak razlika je u tome što evolucijski preživljavaju najprilagođeniji, a nadčovjek je osobit i izniman)
  - „*Svaki čovjek dobro zna da na svijetu živi samo jednom, da je on nešto jedinstveno, i da ni u najrjeđem slučaju ne može od tako divne šarolike raznovrsnosti po drugi put nastati nešto tako jedinstveno kao što je on.*“
- **VJEČNO VRAĆANJE ISTOGA („nevinost bivanja“)** – sve se ponavlja i vraća: „*Sve se slama, sve se opet slaže: vječno se gradi ista kuća bitka...*“
  - vječno se vraćanje izrazitije očituje u etičkom nego u metafizičkom smislu
  - samo nadčovjek može podnijeti misao na vječno vraćanje istoga u svojem životu, on voli svoju sudbinu („*Formula za veličinu čovjeka je amor fati.*“)
  - običan čovjek pri teškoćama se nada da će one proći i to ga tješi, nadčovjek radosno pristaje da se svi naponi i patnje ponove: „*... morat ćeš još jedanput i nebrojeno puta živjeti...*“
- **UMJETNOST** – treba se vratiti izvorna funkcija umjetnosti jer život ima svoje opravdanje jedino kao estetski fenomen
  - umjetnošću govorimo DA životu, samo s njom možemo podnijeti životnu borbu, pesimizam pretvoriti u optimizam; ona je izvor vitalnosti
  - umjetnost je vrednija od istine, zapravo „*imamo umjetnost da ne bismo propali zbog istine*“
  - nadčovjek je neka vrsta umjetnika života
  - „*Ništa nije lijepo, samo čovjek je lijep: na toj naivnosti počiva sva estetika, to je njena prva istina. Dodajmo odmah i drugu: ništa nije ružnije od čovjeka koji izobličuje – time smo postavili granice carstva estetičkoga suda.*“
  - „*Ljepota čuva i od prehlade!*“
- **ATEIZAM** – sveukupna izložena pozicija ne ostavlja mjesta za boga
  - osim lažnog kršćanskog morala i zavaravanja idejom o onostranom životu, bog je neprihvatljiv i kao ideja jer počiva na ideji nadređenosti i superiornosti nad ljudima (što je bog veći, to je čovjek manji)
  - uz vjerničku perspektivu nemoguće je da se razvije nadčovjek
  - „**Bog je mrtav!** Učim vas nadčovjeku! Čovjek je nešto što treba da bude prevladano... Nadčovjek je smisao zemlje...“

- slabom je čovjeku bog bio potreban kao oslonac, pomoć i utjeha (kao djetetu roditelj), ali će nadčovjek biti samostalan, snažan gospodar zemlje, tako da će bog (ideja boga) umrijeti
- TRI FAZE PRETVORBE DUHA – Nietzsche nagovještava novo doba i metaforički navodi faze napretka u odnosu na iskvarenu stvarnost:
  - deva – nosi breme starog iskrivljenog morala
  - lav – slobodni duh koji se bori protiv zmaja (stare vrijednosti)
  - dijete – igra se stvaranja, postavlja vrijednosti nadčovjeka

2.5.1.4. KARL MARX

MJESTO: Rođen je u Trieru (Njemačka) u obitelji židovskog podrijetla koja je prešla na protestantizam. Tijekom života često se selio da bi izbjegao političke progone. Posljednji dio života proveo je u Londonu.

VRIJEME: 1818. – 1883.

ZANIMLJIVOSTI: Poznata je njegova suradnja s Engelsom

VAŽNOST: Njegove su ideje komunizma i besklasnog društva bile među najutjecajnijim i najdalekosežnijim idejama u 20.stoljeću. Konkretno akcije poput „Manifesta Komunističke partije“ koji je priredio s Engelsom pokrenule su lavinu događanja. Različito se tumači vrijednost Marxovih ideja te njihov utjecaj na marksizam koji se kasnije razvija.

DJELA: „Rani radovi“, „**Kapital**“ (djelo na kojem je radio 40-ak godina, ali ga je dovršio tek njegov najbliži suradnik F. Engels)

- **HISTORIJSKI MATERIJALIZAM (povijesna dijalektika)** – Marx radi zaokret od Hegelova idealizma k materijalizmu, ali zadržava ideju povijesnog razvoja prema zakonima dijalektike

povijest – proces razvoja proizvodnih snaga i njima odgovarajućih proizvodnih odnosa (odnosa među klasama)

- „*Povijest svega dosadašnjeg društva jest povijest klasnih borba.*“
- razvoj društvenih formacija:
  1. prvobitno društvo
  2. robovlasničko društvo
  3. feudalističko društvo
  4. građanski kapitalizam
- društvene formacije ovise o načinu proizvodnje u nekom društvu, npr. proizvodnja ručnim žrvnjem sukladna je s feudalizmom, dok industrijska revolucija (parni stroj) uvjetuje razvoj kapitalizma
- **materijalizam sui generis** – čovjek se ne definira kroz materiju od koje je sastavljen (npr. spoj elemenata, atoma...), kao što to čine materijalisti prije njega, nego se materijalizam očituje kroz ideju da je u osnovi svega materijalna gospodarska struktura društva
- **sui generis** – svoj vlastiti rod, poseban, osobit... – Marxov je materijalizam različit od ostalih vrsta materijalizama
- ČOVJEK – **povijesno determinirano biće** koje bit zadobiva preko sveukupnosti odnosa u društvu u kojem živi
- društveni bitak: „*Ne određuje svijest ljudi njihov bitak, nego obrnuto, njihov društveni bitak određuje njihovu svijest.*“
  - čovjek i njegova svijest su produkt društva njegova vremena
  - bitak je „*svekolika objektivna stvarnost izvan svijesti bilo kojeg mislećeg subjekta*“ – ono materijalno, vanjsko, društveno uvjetuje svijest, subjektivno i duhovno
- **FILOZOFIJA PRAKSE** – čovjek je biće prakse, njegov se smisao može samo tako shvatiti, a svijet se može izmijeniti samo djelovanjem
- „**Filozofi su svijet samo različito tumačili, ali radi se o tome, da ga se izmijeni.**“ (11. teza o Feuerbachu)
- **MATERIJALNA BAZA I IDEOLOŠKA NADGRADNJA**
- **baza** – osnova povijesnih promjena određena ekonomskim faktorima
  - uvjeti proizvodnje – prirodni uvjeti u kojima se događa proizvodnja, npr. sirovine, prirodni resursi
  - proizvodne snage – oruđe kojim se proizvodi, npr. alat, tehnologija, strojevi
  - proizvodni odnosi – tko što posjeduje, tj. koje su klase i odnos među njima
- **nadgradnja** su: pravo, religija, znanost, moral, država, kultura, umjetnost, filozofija...
- karakteristike baze su uzrok, a duh vremena je posljedica (upravo suprotno od Hegela) – sve nematerijalne sastavnice i dostignuća društva odraz su materijalne osnove
- promjenom baze mijenja se nadgradnja (sve što iz baze proizlazi)

- postoje interpretacije koje podjelu shvaćaju ponešto drugačije, npr. umjetnost nije nadogradnja već autentičan ljudski svijet koji u svojim oblicima sintetizira čovjekovu samosvijest i kreativnost
- dualizam baze i nadgradnje često je korišten, osobito u interpretacijama Marxove filozofije, premda bi ih ponekad trebalo uzeti s rezervom, tj. postoje mnoge, čak i bitno različite interpretacije, no ipak razlikovanje baze i nadgradnje predstavlja dobru polaznu točku za uvod u Marxovu filozofiju
- ATEIZAM – osobito je oštar prema religiji koja je, smatra, dijelom izraz ljudske bijede, a dijelom pokušaj bijega od nje: „**Religija je opijum za narod!**“
  - nezadovoljstvo i nepravda u ovom svijetu uzrok su potrebe za religijom koja tješi i obećaje nagradu na drugom svijetu
  - religija, poput opijuma, umrtvljuje čovjeka, uljuljkava ga u lažnu sigurnost i sprečava da krene u konkretno djelovanje koje će izmijeniti svijet i riješiti problem
  - kad nestane nepravedno društvo, odumrijet će i religija
- KLASNO DRUŠTVO – počiva na izrabljivanju siromašnih od strane bogatih
  - u kapitalizmu nastaje **višak vrijednosti** – taj višak ne dobivaju radnici koji su ga proizveli, nego kapitalist, tj. višak postaje njegov **profit**
  - radnik osjeća izrabljivanje od strane kapitalista, a ostale radnike počinje doživljavati kao konkurenciju (na svim se razinama javlja socijalni egoizam)
  - konačna posljedica je psihološki osjećaj otuđenja
- OTUĐENJE (ALIENACIJA) – u klasnom je društvu čovjek otuđeno biće jer nije vlasnik svojega rada, proizvoda svojega rada pa svime time ni sebe samoga
  - zbog kapitalističkog sustava radnik se otuđuje od svojega rada, od drugih ljudi, pa i sebe samog – sve mu to postaje tuđe i strano, ne osjeća da je povezano s njime
  - radnik se pri radu osjeća kao životinja (a trebalo bi biti upravo suprotno), a u svojim životinjskim funkcijama (prehrana, reprodukcija, stanovanje, uređivanje) osjeća se kao da je tu stvarni on
  - on je u okviru **Carstva nužnosti** – radi jer mora
  - ROBA – sve se promatra kao roba, vrijednost nečega produkt je uporabne i tržišne vrijednosti (i čovjek je roba na tržištu rada)
    - roba zadobiva fetiški karakter jer se njene karakteristike preslikavaju na sveukupno društvo i pridodaje ideja da su to karakteristike same prirode svijeta
- REVOLUCIJA – način preobrazbe društva
  - proletarijat je ona povijesna materijalna snaga koja će ozbiljiti ideju slobode

- „Filozofija se ne može ostvariti bez ukidanja proletarijata, proletarijat se ne može ukinuti bez ostvarenja filozofije.“
- predviđa da će kapitalizam što se više bude razvijao uzrokovati sve veći jaz između bogatih i siromašnih, a to će dovesti do revolucije (predviđa revoluciju u najrazvijenijim zemljama)
- **RAZOTUĐENJE (DEZALIJENACIJA)** – moguće samo u besklasnom društvu
- KOMUNISTIČKO DRUŠTVO – besklasno društvo koje nastaje ukidanjem privatnog vlasništva i time uspostavlja jednakost među ljudima
  - „Na mjesto starog buržoaskog društva s njegovim klasama i klasnim suprotnostima stupa udruživanje u kojem je slobodni razvitak svakog pojedinca uvjet slobodnog razvitka za sve.“
  - komunizam će ukinuti državu kao tvorevinu kojom oni koji vladaju drže u pokornosti one nad kojima se vlada (u socijalizmu se, upravo suprotno, moć države pojačala)
- tek će to biti **Carstvo slobode**: „Carstvo slobode počinje ustvari tek tamo gdje prestaje rad koji je određen nevoljom i vanjskom svrsishodnošću.“
  - tek će tad rad biti ono što izvorno jest, slobodni odraz slobodne biti čovjeka, a ne opterećenje
- **MARXOVE PRETEČE**
- **njemački filozofi**:
  1. Hegel – dijalektički razvoj
  2. Ludwig Feuerbach: materijalizam
    - stav prema religiji – ne stvara bog čovjeka, nego čovjek boga
    - čovjek je „ono što jede“
- **socijalisti-utopisti** – Owen, Saint-Simon, Fourier
  - dokidanje privatnog vlasništva
- **engleski ekonomisti** – Smith, Ricardo
  - teorije o vrijednosti rada
- **MARXOVI SLJEDBENICI**
- Lenjin – kao i ostali politički vođe koji su pokušavali uspostaviti besklasno društvo u praksi
- G. Lukács
- kritička teorija – frankfurtski krug
- E. Bloch

2.5.2. POZITIVIZAM I PRAGMATIZAM

2.5.2.1. POZITIVIZAM COMTE MILL SPENCER

MJESTO I VRIJEME: Pozitivizam se razvija u Francuskoj u prvoj polovici 18. stoljeća, a u Engleskoj ima sljedbenike sve do kraja 19. stoljeća i dalje.

ZANIMLJIVOSTI: Comte je bio krhkog psihičkog zdravlja. Mill je čitao tekstove na grčkom već u dobi od tri godine. Prije no što se posvetio filozofiji, Spencer je bio urar i inženjer na željeznici.

VAŽNOST: Comte je utemeljitelj sociologije. Pozitivističke su misli utjecale na razvoj neopozitivizma te na i danas istaknuto gledište o nužnosti povezivanja filozofije i znanosti.

- **POZITIVAN** – realan, stvaran, ono što je suprotno od imaginarnog i spekulativnog
  - „**POZITIVNE ČINJENICE**“ – cilj pozitivizma kao pravca je držati se pozitivnih činjenica te njih opisati

- „POZITIVNO DANO” – ono što se osjetilno pojavljuje i što je osjetilno zamjetljivo
- **ISKUSTVO** – pozitivizam je „čista filozofija iskustva”
  - prihvaća se samo ono što je egzaktno
- ZNANOST – divljenje prema prirodnim znanostima i njihovim uspjesima, poglavito prema primjeni znanosti i tehnologiji
  - znanstvene metode i istraživanja treba primijeniti na ljude, društvo, ljudski život u cjelini...
  - **filozofija** – svode je na znanost
    - treba se ograničiti samo na ono što je moguće empirijski provjeriti (verificirati)
    - cilj joj je sintetizirati iskustvom dobivena znanja (uskладiti pozitivne činjenice)
- **ANTIMETAFIZIČKI STAV** – pitanja metafizike su neprovjerljiva pa se odbacuju
  - ne može se sa sigurnošću odgovoriti na pitanje „Zašto?” pa se ne treba ni pokušavati odgovoriti; treba ostati kod „**Kako?**” („*Odsada ljudski duh napušta apsolutna traganja*”, A. Comte)
  - odbacuju Hegela i svu metafizičku spekulaciju
- NAČELA VERIFIKACIJE I APLIKACIJE
  - verifikacija = provjeravanje
    - predmet proučavanja je samo ono što je provjerljivo, što se može verificirati
    - samo ako je nešto verificirano, to možemo prihvatiti kao istinito
  - aplikacija = primjenjivanje
    - rezultati istraživanja moraju se moći primijeniti u praksi, moraju biti korisni, ne samo analizirati prošlost, nego pomagati u sadašnjosti i u budućnosti
    - „**Znati da bi se predvidjelo, predvidjeti da bi se djelovalo**” (Comte)
- FAZE RAZVITKA DUHA – faze po kojima čovječanstvo napreduje i ostvaruje se povijesni razvoj:
  - MITOLOŠKO-TEOLOŠKI STADIJ – čovjek zbivanja u prirodi objašnjava osobnim moćima božanstava i bogova
    - argumenti počivaju na mašti i fantaziji
    - prisutan slijed: animizam – politeizam – monoteizam
  - METAFIZIČKI STADIJ – čovjek zbivanja u prirodi objašnjava putem apstraktnih sila, ideja...
    - sve su to racionalne konstrukcije kojima nedostaju empirijski dokazi
  - POZITIVNI STADIJ – konačni stadij povijesnog napretka čovječanstva
    - čovjek se ograničuje na „neposredno dano“
  - ove se faze vide ne samo u povijesti ljudskog roda, nego i u razvoju svakog pojedinca i svake pojedinačne znanosti

- „Svaka grana naših spoznaja prolazi red triju različitih stanja (stadija), naime teološko ili fiktivno stanje, metafizičko ili apstraktno stanje i, konačno, znanstveno ili pozitivno stanje.”
- JOHN STUART MILL – znanost nužno treba biti induktivna
  - to je posebice istaknuto u logici koju Mill bazira na indukciji i razrađuje, tzv. **Millove induktivne metode**
  - **utilitarizam** – cilj je korist za većinu, a koja se bazira na hedonističkoj ideji o što više užitka, što manje boli
- HERBERT SPENCER – **razvitak i napredak** – vidi ih kao ciljeve djelovanja – povijest – usavršavanje ljudskog opstanka je poveznica povijesnog tijeka događaja

2.5.2.2. PRAGMATIZAM

PEIRCE
JAMES
DEWEY
SCHILLER

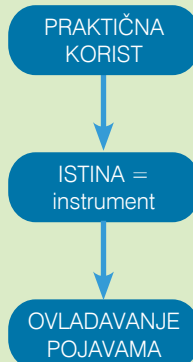
MJESTO: uglavnom Engleska i SAD

VRIJEME: druga polovina 19. stoljeća i prva polovina 20. stoljeća

ZANIMLJIVOSTI: Peirce se ogradio od Jamesovih zaključaka pa čak počeo vlastitu filozofiju nazivati pragmatizam da bi upozorio na razliku od klasičnog pragmatizma

VAŽNOST: Princip koji izlažu našao je primjenu u razvoju moderne tehnologije i ostalih načina olakšavanja života. Peirce je bio važan za razvoj simboličke logike, a Dewey za pedagogiju.

- **PRAGMA** – grč. rad, djelovanje, djelo, čin, uspjeh
- ideju pragmatizma zapravo je začeo jedan od utemeljitelja novokantovstva – Fr. A. Lange
- kao osnivača pragmatizma kao pravca, najčešće se navodi Ch. S. Peircea, no ono što suvremeni pragmatizam doista jest, u najvećoj mjeri, potječe od W. Jamesa
- **PRAKTIČNA KORIST** – ističu da se filozofija treba usmjeriti k činjenicama i konkretnom (slično pozitivistima), ali više ističu važnost praktične koristi koja može proizaći iz neke teorije
  - ISTINA – naši sudovi imaju vrijednost onoliko koliko uvjetuju poželjne praktične posljedice, tj. onoliko koliko su upotrebljivi za tumačenje svijeta i snalaženje u njemu
    - „**Bolji je gram iskustva nego tovar teorija.**“ (Dewey)
    - **instrumentalizam** – istina je oruđe i simbol za naše zahtjeve i potrebe
    - „*Naše greške, naposljetku, nisu tako strašno važne stvari. U jednom svijetu gdje ih, unatoč svom oprezu, ne možemo izbjeći, čini se da je određena mjera bezbrižne lakoumnosti zdravija od pretjerano živčanog straha.*“
    - **apsolutna istina** – do nje je nemoguće doći, ali nam i nije potrebna za zadovoljenje naših potreba (Dewey)
  - ovladavanje pojavama – ne želi samo opisivati pojave te ih provjeravati, nego njima ovladati i omogućiti ljudima da njima rukuju kao bi se što bolje osjećali u ovom svijetu
    - pragmatizam pokušava utvrditi što čovjeku treba (i to upravo sada) te kako se do toga može doći
    - ideja je zapravo plan djelovanja, ona vrijedi onoliko kolik je njezin učinak
    - sve što ne dovodi do konkretnih praktičnih posljedica (npr. metafizički problemi) samo su „besmislena magija riječi“
    - razvijaju apologiju suvremene tehnologije i industrijske civilizacije u kojoj vide pokretača progressa

2.5.3. LOGIČKI POZITIVIZAM ILI NOVOPOZITIVIZAM

RUDOLF CARNAP

WILLARD VAN ORMAN QUINE

ALFRED AYER

BERTRAND RUSSELL

LUDWIG WITTGENSTEIN

2.5.3.1. RUDOLF CARNAP

MJESTO: Živio je i radio u Beču, potom u Pragu, a pred nacistima je pobjegao u SAD.

VRIJEME: 1891. – 1970.

VAŽNOST: Najpoznatiji je logički pozitivist, tj. mislilac koji ujedinjuje zahtjeve empirizma sa zakonitostima logike

DJELA: „Logička izgradnja svijeta“, „Logičke osnove vjerojatnosti“

- „**BEČKI KRUG**“ – skupina oko Carnapa kojoj je središte bilo u Beču
  - nadograđuju se na klasični pozitivizam u koji unose logički funkcionalizam
  - javlja se 1923. nakon jednog seminara Moritza Schlicka
  - 1929. g. programatska brošura „Znanstveno shvaćanje svijeta“
- **ANALITIČKA FILOZOFIJA** – u Engleskoj i Americi se postupno razvija analitička filozofija jezika
  - većina predstavnika Bečkog kruga prije 2. svjetskog rata iseljava iz kontinentalne Europe u anglosaksonske zemlje
  - proučava jezik tako da analizira izraze od složenijih prema jednostavnijima
  - istražuje se značenje pojmova i sudova, kao i kontekst u kojemu su upotrijebljeni
  - cilj je naći temelj nekog argumenta i potom odlučiti o njegovoj valjanosti
- **PRETEČE NOVOPOZITIVIZMA**
  - pozitivizam – ipak kritični prema klasičnom pozitivizmu jer im je i dalje preblizak metafizici i pitanjima o bitku
  - Wittgenstein (iz faze „Tractatusa“)
- **PRINCIP VERIFIKACIJE** – načelo provjeravanja
  - prihvaćaju se kao relevantni samo oni stavovi koji su načelno **provjerljivi**, tj. mogu se moći provjeravati
  - samo su provjerljivi stavovi smisleni – teza da je „smisao nekog stava u metodi njegove provjere“
  - verifikacija obuhvaća:
    - metodu neposrednog provjeravanja – osjetilno opažanje

- metodu posrednog provjeravanja – pojmovna, jezična i **logička analiza** koja postupno svodi stav na osjetilno iskustvo
  - zato se novopozitivizam ponekad naziva i LOGIČKI EMPIRIZAM
  - složene iskaze treba analizirati sve do osnovnih, jednostavnih iskaza
- „**fizikalizam**“ – provjerljiva su samo fizikalna zbivanja koja se trebaju iskustveno istražiti i navesti njihove empirijske značajke
  - „univerzalni jezik jedinstvene znanosti“ – najbliži jeziku fizike
- nikad krajnja sigurnost da je nešto apsolutna istina, ni kod provjerljivih i više puta provjerenih stavova
- **BESMISLENI STAVOVI – neprovjerljivi** – ne mogu se empirijski provjeriti jer u biti ništa ne tvrde, to su:
  - stavovi umjetnosti
  - stavovi religije
  - stavovi tradicionalne metafizike
- „**pseudoproblemi**“ – svi ti stavovi govore o nečemu što je izvan iskustva pa nisu ni istiniti ni neistiniti, oni su „pseudo-iskazi”
- izražavaju samo emocionalna stanja, no ne pružaju nikakvo znanje
- ako ih se uzme ozbiljno, postaju ozbiljna prepreka napretku znanosti
- pod metafizikom smatraju i gnoseologiju, etiku i estetiku – i njih eliminiraju iz filozofije
- SLABOSTI:
  - filozofiju smatraju podređenom, a ne paralelnom znanosti
  - negiraju postojanje metafizičkih problema

BEČKI
KRUG

ANALITIČKA
FILOZOFIJA

moćnost verifikacije:

PROVJERLJIVI
STAVOVI

SMISLENI

NEPROVJERLJIVI
STAVOVI

BESMISLENI

2.5.3.2. LUDWIG WITTGENSTEIN

MJESTO: Rođen je u Beču, obrazovao se u Engleskoj, ponovno dolazi u Austriju, a onda se opet vraća u Cambridge.

VRIJEME: 1889. – 1951.

ZANIMLJIVOSTI: Prvobitno je otišao u Englesku studirati aeronautiku.

Bio je štitićenik i suradnik B. Russella. Služio je u austrougarskoj vojsci u Prvom svjetskom ratu, a za vrijeme Drugoga je radio kao bolnički vratar u jednoj londonskoj bolnici.

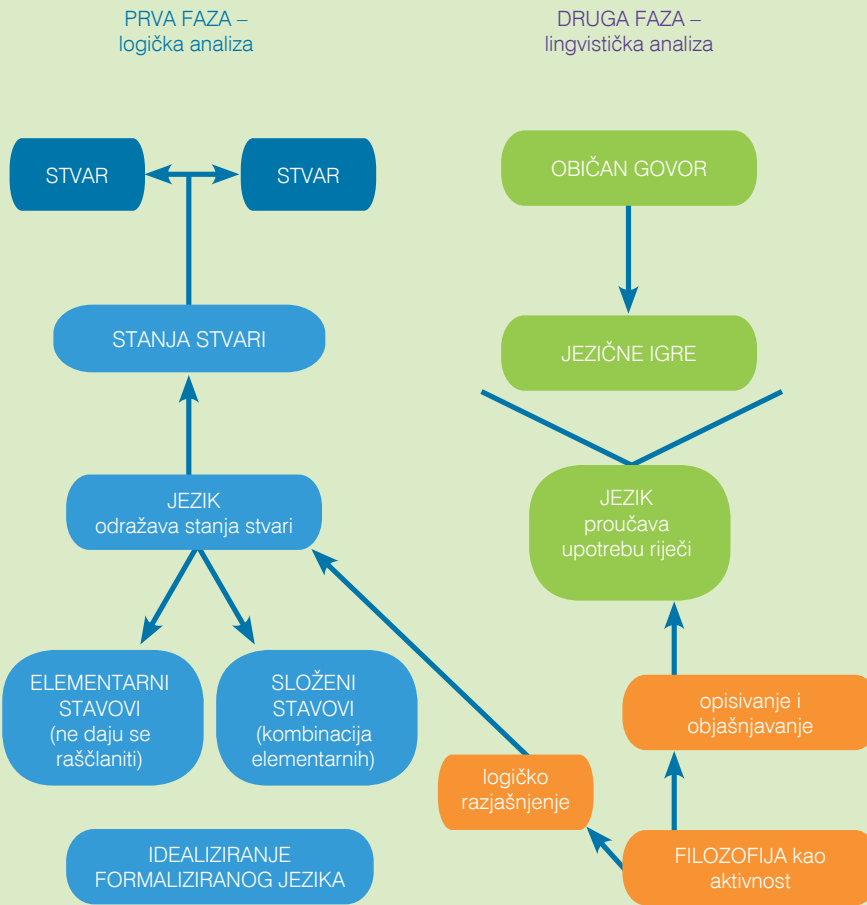
VAŽNOST: Wittgensteinova se filozofija u ranijem „*Tractatusu*“ radikalno razlikuje od one u posthumno objavljenim „Filozofskim istraživanjima“.

Uvelike je utjecao na različite struje filozofije jezika – analitičku filozofiju te lingvističku analizu (filozofiju običnog jezika – Ordinary Language Philosophy)

DJELA: „***Tractatus Logico-Philosophicus***“ („Logičko-filozofska rasprava“), „Filozofska istraživanja“

- RAZVOJ MISLI – obje faze Wittgensteinove misli bave se pitanjem relacije (odnosa) između:
  - svijeta
  - jezika
  - filozofije
- PRVA FAZA – logička analiza jezika:
- „TRACTATUS“ – za izlaganje koristi deduktivnu, aksiomatsku metodu
- SVIJET – „*Svijet je sve ono što je slučaj.*“
  - „*Svijet je sveukupnost činjenica, ne stvari.*“
  - postoje stvari i stanja stvari
    - stanja stvari su „konfiguracije“ stvari, tj. stvari povezane relacijom
    - same stvari neovisne su od stanja stvari, ali stanja stvari ovise o stvarima jer ih odražavaju
    - opća forma stanja stvari je „a stoji u odnosu prema b“
- JEZIK – **Teorija odraza** – riječi odražavaju stanja stvari
  - elementarni stavovi (sudovi) preslikavaju elementarna stanja stvari (atomske činjenice)
  - elementarni se sudovi ne mogu dalje raščlanjivati
  - **istinitosna vrijednost** – kombinacijom elementarnih sudova nastaju složeni čija istinitosna vrijednost ovisi o istinitosnoj vrijednosti elementarnih sudova
    - moguće kombinacije prikazane su u tablicama, a krajnosti kod istinitosne vrijednosti predstavljaju:
      - tautologija – istinita je u svim kombinacijama (npr. pas laje ili ne laje)
      - kontradikcija – nije istinita ni u jednoj kombinaciji (npr. pas laje i ne laje)

- smisljeni govor – odražava stanja stvari između ekstrema tautologije i kontradikcije
- dakle, jezik treba dati vjernu logičku sliku svijeta
  - **formalizirani jezik** – umjetni jezik koji je apsolutno jasan i jednoznačan
    - treba razviti takav jezik čime bi nestali problemi višeznačnosti tipični za svakodnevni jezik
- DRUGA FAZA – lingvistička analiza jezika
- **JEZIK** – način življenja – poput življenja nikad ne može biti jednoznačan pa Wittgenstein napušta ideju da je moguće (čak i poželjno) stvoriti formalizirani logički jezik
  - upotreba – riječ više nema značenje odraza stvarnosti, nego značenje dobiva samo u svojoj upotrebi – „*Upotreba riječi u jeziku njezino je značenje.*“
  - **običan govor** – on je pretpostavka svih znanstvenih jezika; značenje pojmova se formira ovisno o situaciji, tj. o tome kakva se „igra njima igra,“
  - **„jezične igre“** – npr. učenje, istraživanje, poučavanje, savjetovanje, računanje, pripovijedanje, zapovijedanje...
    - svaka od „igara“ koristi se specifičnim fondom jezičnih izraza
    - realna uporaba jezika nalikuje igri koja ima određena pravila kojih se svi sudionici moraju pridržavati i koja ih ograničavaju u potezima
    - usporedba sa šahom – ono što su u šahu figure, to su u jeziku riječi, a ono što su u šahu pravila igre, to je u jeziku gramatika
  - FILOZOFIJA – nerazdruživo povezana s jezikom i u prvoj i u drugoj fazi
    - „*Sva je filozofija **kritika jezika**... cjelokupnost istinitih stavova jest cjelokupna prirodna znanost... filozofija nije jedna od prirodnih znanosti.*“
    - cilj filozofije nije stvaranje nekih novih „filozofskih stavova“, već ili **logičko razjašnjenje misli** (prva faza) ili **opisivanje** postojećeg **običnog jezika** i objašnjavanje njegovih pravila (druga faza)
    - zbog toga filozofiju treba shvatiti kao aktivnost, a ne kao teoriju
    - „*Filozofija mora učiniti jasnim i oštro ograničiti misli koje su inače, takoreći, mutne i rasplinite.*“
    - „**Ono što se uopće može reći – može se reći jasno, a ono o čemu se ne može govoriti, o tome se mora šutjeti.**“
    - „**To da je svijet moj svijet, jasno je odatle što su granice jezika granice mojeg svijeta.**“

2.5.4. KARL POPPER

MJESTO: Rođen je u Beču gdje je i živio do 1937. kad emigrira pred nadolazećim nacizmom na Novi Zeland. Nakon Drugog svjetskog rata dolazi u Englesku gdje ostaje do kraja života.

VRIJEME: 1902. – 1994.

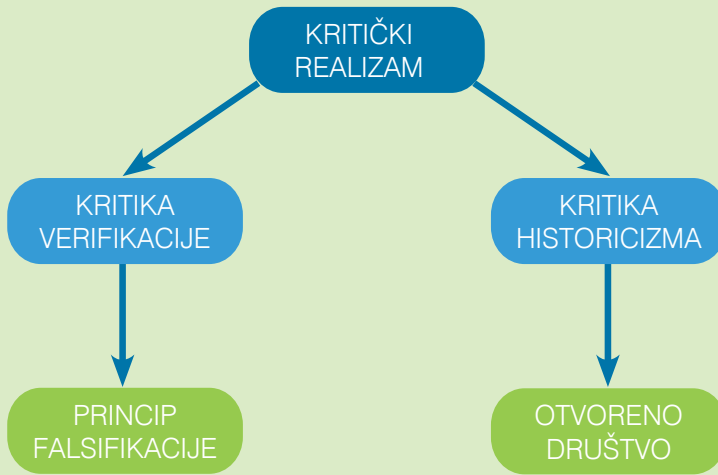
ZANIMLJIVOSTI: Premda se kasnije proslavio kritikom svih ideologija, u ranoj je mladosti Popper bio marksist.

VAŽNOST: Dao je velik doprinos filozofiji znanosti (nekolicina nobelovaca iz raznih područja izjavila je da Poppera smatraju najvećim teoretičarom znanosti ikada). Idejom otvorenog društva bez ideologija utjecao je na mnoge političke ideje, kao i na neke suvremene organizacije i projekte („Otvoreno društvo“).

DJELA: „Logika istraživanja“, „Otvoreno društvo i njegovi neprijatelji“

- **„KRITIČKI REALIZAM“** (ili racionalizam) – naziv za njegovu teoriju znanosti koju je postavio izašavši iz „Bečkog kruga“

- **PRINCIP FALSIFIKACIJE (OPOVRGLJIVOSTI)** – postupak za koji Popper smatra da je bolji od principa verifikacije
  - provjeravanje (potvrđivanje) može ići u beskonačno, a da ipak ono što se provjerava ne bude ispravno i istinito
  - treba pokušati pobiti (opovrgnuti) neku tezu
    - to je provjeravanje putem opovrgavanja
    - ako tezu uspijemo opovrći, treba je odbaciti
    - ako tezu unatoč svim naporima ne uspijemo opovrći, trebamo je prihvatiti kao istinitu
  - Popper se ograđuje i od toga da princip falsifikacije jamči konačnu istinu: „*Možemo li uopće nešto znati?... Možemo učiti na svojim greškama. Približavanje istini je moguće... ali nam je pouzdano znanje uskraćeno. Naše je znanje kritičko nagađanje, mreža hipoteza, splet slutnji.*“
    - „*Naš kosmos ima pečat našeg uma*“ – svijet ipak spoznajemo u okviru naših karakteristika i mogućnosti spoznaje
    - prema tome sve su teorije zauvijek hipoteze, ali postupkom falsifikacije mogu postati sve „sličnije istini“
    - premda konačnih dokaza nema, tezu koja je prošla kritičku provjeru trebamo prihvatiti
- **KRITIKA HISTORIJSKIH ZNANOSTI I POVIJESNOG DETERMINIZMA**
  - **KRITIKA HISTORICIZMA** – pod historicizmom podrazumijeva ideju da je zadatak društvenih znanosti da ostvare povijesno predviđanje i to tako da otkriju ritmove (obrasce, zakone, trendove...) koji leže u osnovi povijesti
    - **društvene znanosti** – ne bi im trebao cilj biti otkrivanje „zakona evolucije društva“
    - taj je cilj nedostižan jer ne postoji povijesni determinizam – smatra da je „*vjera u povijesnu sudbinu puko praznovjerje*“
      - nije moguće predvidjeti kako će se odvijati ljudska budućnost
        - zato kritizira dijalektiku (Hegelov panlogizam i Marxov historijski materijalizam)
        - ideja povijesnog determinizma je opasna – stvara ideologije i totalitarizme koji pod krinkom „neumoljivih zakona povijesne sudbine“ vrše indoktrinaciju i odvođe mnoge u smrt
  - **„OTVORENO DRUŠTVO“** – društvo bez ideologija
    - takvo bi društvo bilo otvoreno prema svim idejama i racionalnim kritikama
    - u otvorenom društvu ideje se ne bi dogmatski prihvaćale
      - u njemu bi se sve hipoteze mogle slobodno i sigurno kritički provjeravati
      - u takvom bi društvu bilo normalno učiti na pogreškama, a ne silom tvrditi da je nešto ispravno i ne odustajati od pogrešnih obrazaca
        - otvoreno bi društvo bilo dijametralno suprotno totalitarnim društvima poput fašizma i komunizma koji su obilježili 20. stoljeće

2.5.5. FENOMENOLOGIJA HUSSELR SCHELER HARTMANN

2.5.5.1. EDMUND HUSSERL

MJESTO: Rođen je u Prostejovu u Moravskoj, a umro u Freiburgu, gdje je i proveo zadnjih 20-ak godina života.

VRIJEME: 1859. – 1938.

ZANIMLJIVOSTI: Asistentica mu je neko vrijeme bila Edith Stein (židovka koja je prešla na kršćanstvo, a umrla mučeničkom smrću u Auschwitzu te proglašena sveticom rimokatoličke Crkve).

VAŽNOST: Osnivač je fenomenološkog pokreta te jedan od najznačajnijih mislilaca na prijelazu stoljeća. Osobito je utjecao na Heideggera

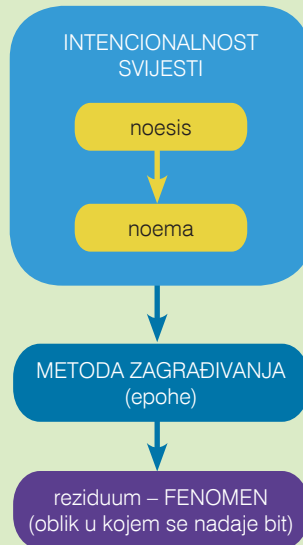
DJELA: „**Logička istraživanja**“, „Kartezijanske meditacije“

- NATRAG K SAMIM STVARIMA! – krilatica fenomenološkog pokreta
  - „Odbaci prazne analize riječi. Mi moramo pitati za stvari same. Natrag k iskustvu, k zoru, koji jedini može dati našim riječima smisao i razborito pravo. Izvrsno! Ali što su stvari i kakvo je to iskustvo kojem se moramo vratiti?“
  - stvari ne treba uzeti u naivno materijalističkom, pozitivističkom smislu

- **FENOMENOLOGIJA** – „*Fenomenologija označava ujedno i prije svega metodu i misaoni stav koji je specifično filozofski misaoni stav i specifično filozofska metoda.*” (Husserl)
  - fenomenologija je:
    - „znanstvena filozofija” – a ne filozofija kao životni nazor u potrazi za svagdašnjim, naivnim smislom života
    - analiza intencionaliteta – razjašnjava svijest u kojoj su evidentno povezani subjekt i objekt
    - učenje o bitima – ona dolazi do BITI nečega (analizom fenomena)
    - eidetska znanost – bit – **grč. eidos**
      - eidetske znanosti su matematika, logika i fenomenološka filozofija
      - ovo je pokušaj da se filozofija utemelji kao znanost, ali posve drugačije nego što su to objašnjavali pozitivisti, ona može biti egzaktna a da ne bude empirijska
- **FENOMEN** – pojava, oblik u kojem nam se nadaje skrivena bit nečega
  - dva sloja fenomena:
    - empirijsko – činjenice, do njih se može doći osjetilno
    - bivstveno – biti, do njih se može doći samo duhovnim zrenjem
  - fenomenologija stremi spoznaji biti (bivstvenog)
- **EIDETSKA REDUKCIJA** – fenomenološka metoda kojom se udaljava od empirijskog i dolazi do biti:
  - 1) **METODA ZAGRAĐIVANJA (EPOHÉ)** – eliminacija nevažnog
    - metoda promatranja svijeta na taj način da se „**stavi u zgrade**“ sve empirijsko i psihološko (jer je slučajno i nebitno) te da se suzdrži (epohé) od izricanja svakidašnjih stavova i mišljenja
  - 2) **RESIDUUM** – ostatak – čista svijest
    - ono dobiveno metodom zagrađivanja; došavši do residuuma došli smo do biti
- SVIJEST – jedan od osnovnih pojmova koji objašnjava fenomenološka škola
  - najviše ih interesira odnos između mentalnog stanja i svijeta na koje je to stanje usmjereno, tako da svijest tumače kao nužno intencionalnu
  - **INTENCIONALNOST SVIJESTI** – intencija (namjera) je osnovna karakteristika svijesti
    - ističe jedinstvo svijesti i sadržaja svijesti (onoga o čemu je ona svijest)
    - svijest je uvijek **usmjerena**, ona je nužno svijest o nečemu (nije i ne može biti svijest bez sadržaja)
    - svijest kao događaj uvijek teži nečemu

- **noesis** – misaoni doživljaj (svijest) u sebi sadrži i pojam **noema**, tj. misaoni predmet (svijet)
  - sadržaj se nalazi u mentalnom aktu (sadržaj svijesti imanentan je samoj svijesti)
- nastojanje da se prevlada odvojenost subjekta i objekta svijesti (zapravo ponovno se pojačava naglasak na objekt)
- svijest nije apsolutna, uvijek je intencionalno određena usmjerenošću subjekta prema nekom predmetu
- intencionalnost je konstitutivni akt
- TRANSCENDENTALNA SVIJEST – apriorna svijest; to je svijest koju ističu fenomenolozi; to nije psihologizirana svijest ni svijest kao tabula rasa koja ovisi o običnom iskustvu
- KRITIKA PSIHOLOGIZMA SVIJESTI – empiristička psihologija dovodi do psihologističkog relativizma koji ne može doći do objektivne istine
  - psihologizam svijesti ostaje kod doživljaja, a doživljaj uvijek varira vremenski i individualno – zato psihologizam tvrdi da su logički zakoni samo odraz psiholoških zakonitosti
  - kao što brojevi nisu ovisni o psihičkom aktu brojenja, tako ni logički oblici nisu ovisni o psihičkim aktima općenito
- INTERSUBJEKTIVNOST – jedan od načina konstitutivnog ostvarenja svijesti
  - to je problem suodnošenja s drugim subjektima (ljudima)
  - „*Ja tako živim u svijetu, koji su-iskusuju drugi subjekti i svima nam je zajednički. Svijet je tako za svakoga te time intersubjektivno određen.*“
  - svijest o egzistenciji drugoga nastaje iz iskustva vlastitog tijela – tako moje Ja dolazi do ideje o postojanju drugog Ja (tuđeg Ja)
- RAZLIKA PRIRODNIH ZNANOSTI I FENOMENOLOGIJE:
  - **empirijske znanosti** otkrivaju ono aposteriorno, baziraju se na običnom iskustvu
    - suvremena znanost (i na njoj zasnovana psihologija) ostaju kod površnog
  - **fenomenologija** otkriva apriorno, dolazi do biti oblika predmeta i oblika svijesti, bazira se na „čistom“, „izvornom“ iskustvu
    - bliska je s logikom
  - LOGIKA – treba biti normativna disciplina i zato se ne smije bazirati na psihologizmu, empirizmu ni indukciji
    - čista logika ima nužno apriorno značenje
    - logika je autonomna znanost o „idealnim značenjima“, tj. znanost o „mislima“ kao idealnim predmetima (nije znanost o zakonima mišljenja)

2.5.5.2. MAX SCHELER

MJESTO: Rođen je u Münchenu, a umro u Frankfurtu na Majni. Tijekom života radio je u različitim njemačkim gradovima.

VRIJEME: 1874. – 1928.

ZANIMLJIVOSTI: Studirao je filozofiju i medicinu. Batio se diplomacijom u vrijeme Prvog svjetskog rata, čak je sudjelovao u tajnim pregovorima sa saveznicima u Švicarskoj.

VAŽNOST: Dao je odlučujući poticaj za stvaranje suvremene filozofske antropologije. Osnivač je materijalne vrijednosne etike kao kritike Kantova etičkog formalizma.

DJELA: „**Položaj čovjeka u kozmosu**“, „Formalizam u etici i materijalna vrijednosna etika“

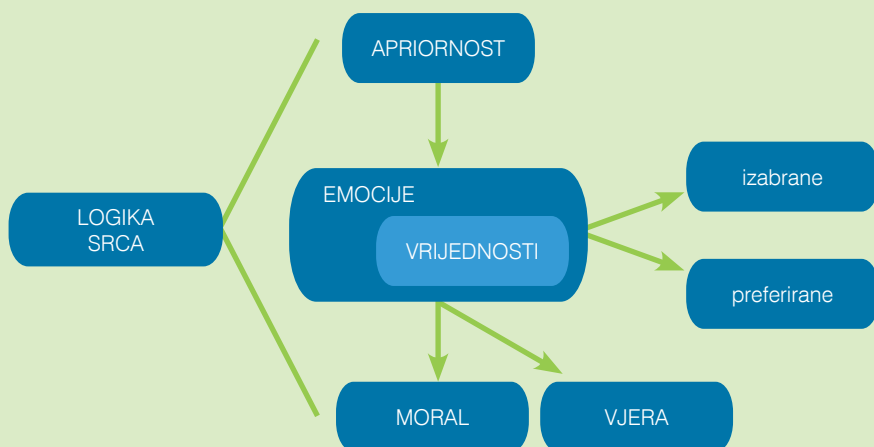
- **MATERIJALNA VRIJEDNOSNA ETIKA** – moralnost nema svoju bazu u razumu (formi), nego u emocijama (sadržaju)
  - **EMOCIJE** – materijalne (sadržajne) vrijednosti
  - **VRIJEDNOSTI** – sadržaji ljudskih emocionalnih akata (kao što su činjenice sadržaji ljudskih racionalnih akata), one su bitnosti (objektivne biti)
    - čovjek nije biće koje samo spoznaje, čovjek je i biće koje osjeća – spoznajom se bavi gnoseologija (bavi se logičkom stranom duha), a vrijednostima aksiologija (bavi se alogičkom stranom duha)
  - **apriornost** – vrijednosti su apriorne (prediskustvene), samoevidentne

- time se odgovara na kritiku da su emocije subjektivne i relativne u odnosu na pojedinca
- nije vrsta empirističke etike jer su vrijednosti prije i neovisno o osobnom iskustvu (iako se u tom iskustvu javljaju)
- činjenica da se moral mijenja tijekom povijesti ne negira apriornost vrijednosti
  - ne mijenjaju se vrijednosti, nego pristup njima (načini na koji se one žele ozbiljiti)
  - konkretne moralne norme su prolazne, no nije prolazna vrijednost koju te norme nastoje postići (npr. dobro, pravedno...)
- **vrste vrijednosti** – prigovor da ljudi teže postići različite vrijednosti Scheler otklanja idejom razlikovanja preferiranih i izabраниh vrijednosti:
  - preferirane vrijednosti – univerzalne, hijerarhija vrijednosti koja je opća
  - izabrane vrijednosti – konkretne vrijednosti koje osoba nastoji postići
    - ne podudaraju se nužno s preferiranim vrijednostima jer se ne upuštaju svi ljudi u pokušaje da ostvare najviše vrijednosti
- **izvor vrijednosti** – vrijednosti su idealne i nalaze se u nama i zato nije nužna nikakva zapovijed (izvanjska ili unutarnja zapovijed uma) koja bi nas tjerala na njihovo ostvarenje
  - LJUBAV – najvažniji put kojim prihvaćamo pojedine vrijednosti
    - „*Srce ima svoje razloge o kojima razum ništa ne zna i nikada ne može nešto znati. Srce ima „razloge“, tj. stvarne i očevidne uvide o činjenicama za koje je sam razum slijep – tako „slijep“ kao što je slijepac slijep za boju, a gluhak gluh za ton.*“
    - VJERA – ljubav je i baza vjere – „*Srce osjeća Boga, a ne razum; u tome se sastoji vjera.*“
      - bog filozofa nije bog religije
      - **evolucijski panteizam** – do boga se dolazi tek na kraju dugog vlastitog razvitka, kroz mnoge zabune i nevolje, a ne postavlja se boga na početak kao prvu premisu (kao što je uobičajeno u kršćanstvu)
- **SUODNOS RAZUMA I EMOCIJA:**
  - razum služi „klasičnoj“ spoznaji svijeta, a emocije ipak upravljaju ljudskim životom i izvor su moralnosti
  - „**logika srca**“ ispred je „**logike uma**“ – logika srca vodi poimanju znanja kao ljubavi, a ne znanja kao moći što je promovirala logika uma
    - sličnu ideju o logici srca i vjeri već je ranije iznio Pascal – (bog religije je više od boga filozofa – „*Bog Abrahamov, Bog Izakov, Bog Jakobov, a ne bog filozofa i znanstvenika*“)

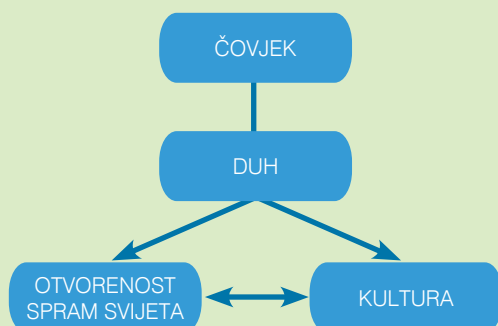
- **FILOZOFSKA ANTROPOLOGIJA** – zahtjev da upravo to bude zasebna i najvažnija filozofska disciplina
- BIT ČOVJEKA – najvažniji filozofski problem
  - pitanje: „Što je čovjek?” postaje najvažnije filozofsko pitanje, čime je izvršen, tzv. **ANTROPOLOŠKI OBRAT**
    - „Ni u jednom vijeku nisu nazori o biti i podrijetlu čovjeka bili nesigurniji, neodređeniji, raznolikiji nego u našem... U desetstisućgodišnjoj povijesti mi smo prvi vijek u kojem je čovjek sebi potpuno i do kraja problematičan, u kojem on više ne zna što jest no ujedno zna da ništa ne zna.“
    - premda se znanja o čovjeku gomilaju, suvremeni čovjek nema pregled nad cjelinom i ne zna odgovor na naizgled banalno pitanje – tko smo mi?
- **DUH** – je ljudska differentia specifica; ono što nas razlikuje od ostalih bića; jedina kvalitativna razlika između čovjeka i drugih živih bića (ono što imamo samo mi i ni jedna druga vrsta)
  - ta razlika nije puka inteligencija kako se često ranije smatralo – između „pametnog čimpanze i Edisona opstoji samo gradualna razlika” – i životinje imaju inteligenciju, mi je samo imamo više u odnosu na njih
  - duh-priroda
    - duh premošćuje rascjep između „Ja” i „Izvanjskog svijeta” – čovjek nije posve odvojen i različit od prirode (nije tek skup „psihičkih fenomena”), ali ni posve identičan s ostalom prirodom
  - „**otvorenost spram svijeta**” – način očitovanja duha – „samo čovjek – ukoliko je osoba – može se uzdići iznad sebe... može sve, pa i sama sebe učiniti predmetom svoje spoznaje“
    - čovjek može svijet i samog sebe učiniti predmetom svojeg proučavanja
    - čovjek zbog toga uvijek ostaje „odmaknut od svijeta”, a ne posve uronjen u njega kao životinja
    - čovjek se može suprotstaviti svijetu, samom sebi i svojoj biološkoj određenosti – može zatomiti i sublimirati **nagone**, čak ima sposobnost da kaže „ne” životu
    - OSOBA – time se čovjek odmiče od zavisnosti od okoline i postaje osoba
      - osoba je akt (jedinstvo osjećanja, mišljenja, htijenja), ono što djeluje; osobe „nisu”, one „bivaju”
      - osobu ne određuje uzročna determinacija, nasljeđe ili okolina, nego sloboda
    - ostale značajke čovjeka kao duha: između boga i životinje, „granica”, „prijelaz”, izuzetak, zadatak, zahtjev, nastojanje, izbor...
  - **KULTURA** – vrhunski produkt ljudskog duha tijekom povijesti

- kultura je svijet koji je stvorio čovjek i koji ponovno oblikuje pojedinca
- na taj način čovjek postaje i kulturni tvorac i kulturni produkt

VRIJEDNOST	VRSTA OSJEĆANJA	UZOR	ZAJEDNICA
ugoda	osjetilnost	umjetnik života	gomila
plemenitost	vitalnost	junak	životna zajednica
lijepo, ispravno, istinito	duhovnost	umjetnik, zakonodavac, filozof	narod
svetost	ljubav	svetac	zajednica vjere

ANTROPOLOŠKI OBRAT

2.5.5.3. NICOLAI HARTMANN

VRIJEME: 1882. – 1950.

MJESTO: Rođen je u Rigi, a živio i radio u različitim njemačkim gradovima.

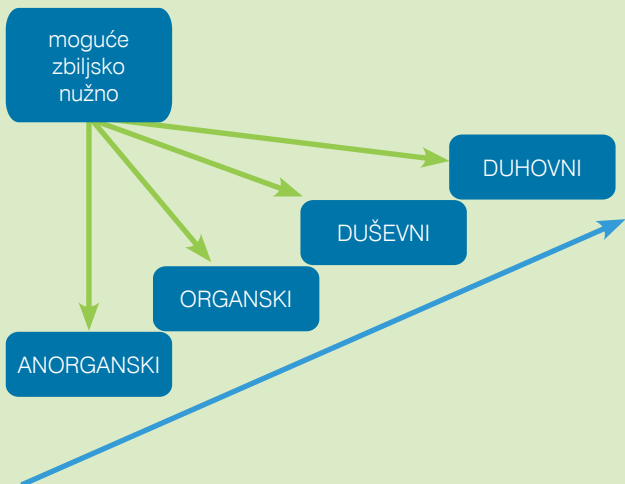
ZANIMLJIVOSTI: Prvotno je bio novokantovac. Neko je vrijeme bio učitelj književnika nobelovca Borisa Pasternaka.

VAŽNOST: Drugi najznačajniji predstavnik materijalne vrijednosne etike. Važna su njegova promišljanja o ontološkim problemima.

DJELA: „Novi putevi ontologije“, „Etika“

- NOVA ONTOLOGIJA – njoj su podređene i gnoseologija i etika
  - treba se maknuti od promatranja spoznaje u svjetlu promatranja spoznajnog subjekta i usmjeriti se na predmet (objekt)
  - doduše, jedan dio će uvijek ostati nepoznatljiv („ostatak“)
- SLOJEVI BITKA – od nižih prema višima, su:
  - anorganski
  - organski
  - duševni
  - duhovni
  - svi slojevi prožeti su kategorijama:
    - moguće
    - zbiljsko
    - nužno
- FILOZOFSKA METODA:
  - fenomenologija – opis fenomena
  - aporetika – fiksiranje problema
  - teorija – rješavanje problema

slojevi bitka i kategorije:

2.5.6. FRANKFURTSKA ŠKOLA ILI „KRITIČKA TEORIJA DRUŠTVA” HORKHEIMER MARCUSE ADORNO HABERMAS

- **FRANKFURTSKI KRUG** – skupina na čelu s **Horkheimerom**
  - nastao oko 1930. oko „Instituta za socijalna istraživanje“ i „Časopisa za socijalna istraživanja“ u Frankfurtu na Majni
  - pred nadolazećim nacizmom emigriraju u zapadnoeuropske zemlje i SAD (neki se nakon rata vraćaju u Njemačku)
  - ljevičarski (marksistički) su orijentirani, ali proučavanje usmjeravaju na nadgradnju (kultura, umjetnost, socijalni procesi...)
  - „KRITIČKA TEORIJA DRUŠTVA” – analiziraju suvremeni svijet (koje su pojave i procesi u njemu dominantni i što bi trebalo izmijeniti)
  - svjesni su činjenice da se degenerirao sovjetski marksizam, kao i toga da na Zapadu ideja komunizma nije uspjela pokrenuti radničku klasu

2.5.6.1. MAX HORKHEIMER

VRIJEME: 1895. – 1973.

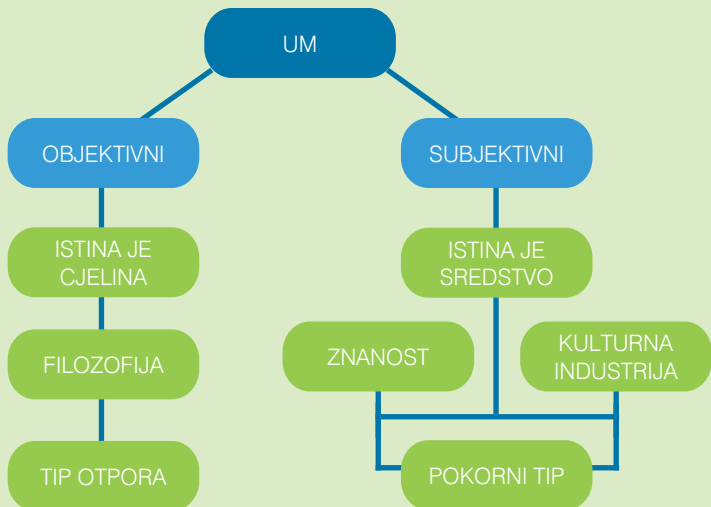
ZANIMLJIVOSTI: Tvrdio je da su „njegova i Adornova filozofija jedno“.

VAŽNOST: Aktivno je kritizirao društvo svojega vremena i negativne pojave u njemu. Istaknuo se u studentskim zbivanjima 1968.

DJELA: „**Pomračenje uma**“ (Horkheimer), „**Dijalektika prosvjetiteljstva**“ (Horkheimer i Adorno)

- **OBJEKTIVNI I SUBJEKTIVNI UM** – glavne mogućnosti korištenja i poimanja uma su na objektivni i subjektivni način
  - **subjektivni um** – usmjeren je na dosezanje ciljeva i time ostvarivanje neke koristi; um i istina su tek sredstva (korist je cilj)
  - **objektivni um** – istinu poima kao cjelinu, cilj je istina sama (a ne neka korist); istina ima vrijednost sama po sebi i objektivni um je um usmjeren prema takvoj istini
  - kriza vjere u objektivni um glavni je uzrok krize suvremene civilizacije:
    - od prosvjetiteljstva, nažalost, prevladava subjektivni um (vidljiv u pozitivizmu i pragmatizmu)
    - glavna sredstva za razvijanje subjektivnog uma su **znanost i kulturna industrija**
    - ZNANOST – sve više služi subjektivnom umu, a mnogima postaje jedini autoritet

- zato znanstveni napredak vodi u dehumanizaciju i udaljavanje od prirode: „*Priča o dječaku koji je gledao nebo i pitao: „Tata, što mjesec treba da reklamira?“ jest alegorija o onome što se desilo između čovjeka i prirode.*“
- KULTURNA INDUSTRIJA – umjetnost postaje roba koju proizvodi specijalizirana industrija, a ta roba služi plitkoj zabavi i održavanju postojećeg stanja
- **POKORNI TIP I TIP OTPORA** – dva osnovna tipa čovjeka
  - pokorni tip – služi se subjektivnim umom, nastoji se prilagoditi okolini (konformizam), gubi individualnost i očituje se kao član organizacije
    - svrhu svojega života vidi u ostvarivanju uvriježenih vrijednosti društva u kojem živi (novac, moć, slava...)
  - tip otpora – vjeruje u objektivni um, ne prilagođava se standardima društva u kojem živi i ne žrtvuje istinu za udoban život
    - kritičan je prema uvriježenim vrijednostima
- FILOZOFIJA – poziva se na Kantovu maksimu „Jedino je još kritički put slobodan“ – filozofija mora biti „**korektiv svijesti**“
- **ADORNO** – prvi Horkheimerov suradnik koji se najviše usmjerio na pitanja iz domene estetike
- KRITIKA KULTURE – „*u pogledu umjetnosti ništa više nije samo po sebi razumljivo, a ponajmanje što to ona uopće jest*“
- dvostruki karakter umjetnosti – autonomna i kao *fiat ars socialis*
  - funkcija umjetnosti je kritika i raskrinkavanje trenutačne zbilje, a ujedno i nadvladavanje stvarnosti putem prikazivanja budućeg stanja razumnosti i slobode
  - moderna umjetnost je slika otuđene zbilje, ali i ona može djelovati kao protest protiv toga da se s takvim svijetom pomirimo i prihvatimo ga

2.5.6.2. HERBERT MARCUSE

MJESTO: Rođen je u Berlinu, a iz Njemačke je emigrirao u SAD nakon dolaska nacista na vlast.

VRIJEME: 1898. – 1979.

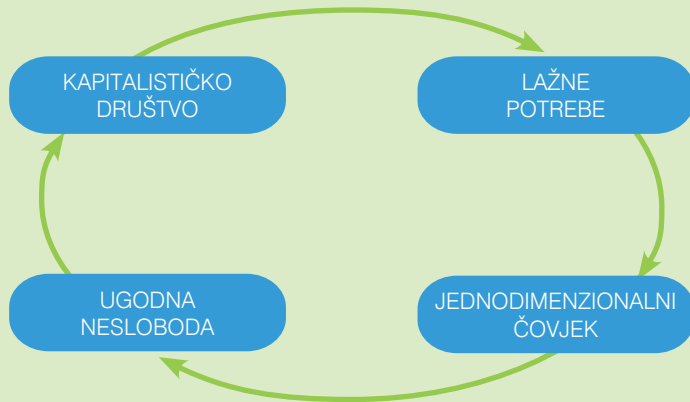
ZANIMLJIVOSTI: Vrlo je aktivan u društvenom životu svojega vremena – djeluje protiv fašizma te podržava studentski pokret iz 1968.

VAŽNOST: Hrabro je kritizirao i kapitalističke i socijalističke države.

DJELA: „**Čovjek jedne dimenzije**“, „Eros i civilizacija“

- **LAŽNE POTREBE** – razvilo ih je kapitalističko društvo putem kulture i medija
  - tjeraju ljude da žele nešto što im zapravo nije potrebno, pa zato ljudi rade i zarađuju s jedinim ciljem da putem potrošnje te potrebe zadovolje (što je proces bez kraja)
  - „*Treba razlikovati istinske od krivih potreba.*“
- **UGODNA NESLOBODA** – to je prevladavajući osjećaj kod većine potlačenih u industrijskim, kapitalističkim (potrošačkim) društvima
  - ljudi su neslobodni, ali toga nisu ni svjesni (jer imaju „zadovoljavajući“ životni standard) – oni su izmanipulirani kroz sustav potreba.
    - „*U razvijenoj industrijskoj civilizaciji prevladava ugodna, ugodana, razumna, demokratska nesloboda. To je znamen tehničkog progresa.*“
    - zbog razvoja ugodne neslobode u zapadnim zemljama nije došlo do socijalističkih revolucija (Marx je mislio da će do komunizma doći upravo u takvim zemljama, a povijest je pokazala da su pokušaji izgradnje komunizma ostali rezervirani za nerazvijene zemlje)
- **JEDNODIMENZIONALNI ČOVJEK** – tipičan je za suvremena kapitalistička društva gdje je osoba (čak dragovoljno) svedena na svoju potrošačku dimenziju
  - u „jednodimenzionalnom društvu“ i čovjek je „jednodimenzionalan čovjek“ („čovjek jedne dimenzije“)
- **KRITIKA I DESNOG I LIJEVOG BLOKA**
  - i jedni i drugi nastoje postići dominaciju društva nad pojedincem, ali različitim načinima
  - **tehnološki totalitarizam** – i kapitalističke i socijalističke zemlje potiču rast proizvodnje i tome teže putem razvoja novih tehnologija
    - „*ekonomsko-tehnološka koordinacija koja djeluje posredstvom manipuliranja potreba*“, djeluje putem beskonačnog rasta proizvodnje i potrošnje (masovna proizvodnja i potrošnja)
  - **contra naturam** – u suvremenom industrijskom društvu priroda se tretira kao objekt
    - uništavanje prirode – da bi se zadovoljilo lažne potrebe (to se čak smatra opravdanim)

- skraćenje radnog vremena – osnovni preduvjet slobode
  - u sadašnjem poretku jedan od glavnih čimbenika kojima se provodi nasilje nad pojedincem, jest sve duže i duže radno vrijeme
  - iako bi skraćenje vodilo do smanjenja standarda, povećalo bi stupanj slobode
  - samo slobodni pojedinci mogu ostvariti istinsko i ispravno gospodarenje nad sredstvima proizvodnje
- SILE PROMJENE – nadu da će promijeniti postojeće stanje, polaže u nesvrstane zemlje Trećeg svijeta i u mlade (studente) koji još nisu izmanipulirani

2.5.7. ERNST BLOCH

MJESTO: Rođen je i umro u Njemačkoj

VRIJEME: 1885.–1977.

ZANIMLJIVOSTI: Vječni putnik koji je, između ostalog, napustio Njemačku pred nacizmom, a nakon Drugog svjetskog rata izbjegao i iz DR Njemačke jer je optuživan da je antisocijalist.

VAŽNOST: Razvio je vrlo utjecajno tumačenje pojma utopije. Poznat je i po vrlo cijenjenom stilu pisanja.

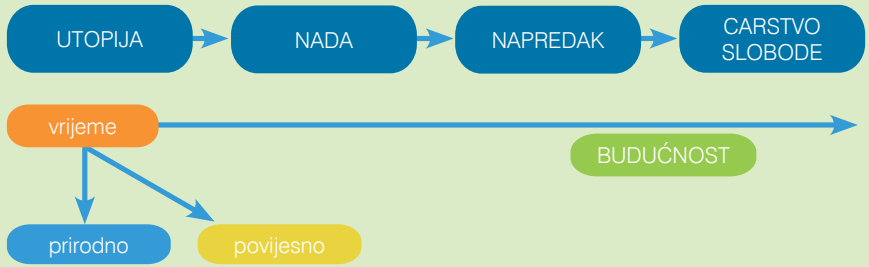
DJELA: „**Duh utopije**“, „Princip nada“, „Subjekt-objekt“, „Tübingenski uvod u filozofiju“

- **UTOPIJA** – središnji pojam
  - prirodno je čovjeku da stvara idealne nacрте budućnosti; snivanje je istinski ljudsko obilježje
  - **još-ne-bitak** – bitak biva, on je otvoren u vremenu, zato je utopija bit bitka (njegov idealni nacrt u budućnosti)
  - „**Humanizam je odrastao u utopiji.**“

- utopističko – apstraktno promišljanje o prilikama, popravljanje svijeta iz vlastite glave, puka teorija oslobođena dodira s realnošću (zato se i ne može ostvariti)
- utopijsko – nacrti budućnosti koji uzimaju u obzir vanjske okolnosti; okolnosti izvana se točno procjenjuju tako da takav nacrt može biti ostvariv plan djelovanja
- utopističko je ono neostvarivo, međutim mnogi i utopijske ideje etiketiraju tako
- takva kritika i omalovažavanje utopije je strah od budućnosti i apologija sadašnjosti i kao takvo je štetno jer:
  - izvor je zablude da se ništa, pa čak ni ono za što smo svjesni da je loše, ne može promijeniti
  - ubija nadu
- **NADA** – nema čovjeka bez nade, nada je izuzetno važan način postojanja ljudskih bića
  - bez nade bismo bili pasivni, pomirili bismo se s postojećim stanjem, ne bismo težili boljem i višem
  - u nadi nam pomažu utopijski koncepti budućnosti koji su **anticipacija** onog budućeg
- **VRIJEME** – bit čovjeka, kroz nadu i utopije usmjereni smo na promjene i budućnost:

„Loše putovati znači kao čovjek ostati pri tome nepromijenjen. Takav putnik samo mijenja okolinu ne mijenjajući s njom i sebe samog.“

  - prirodno (fizikalno) vrijeme – tromo, „povijest“ prirode, spore izmjene
  - povijesno vrijeme – brzo, povijest čovjeka, ispunjeno brojnim zbivanjima (gusto-puno-tijesno-bogato)
    - unutar njega moguć je i nazadak, ponavljanja i samo prividne istovremenosti (npr. pleme iz Amazone iz 2008. godine samo je prividno simultano sa žiteljima SAD-a iz 2008. godine jer oni u odnosu na „zapadnjake“ žive atavistički)
    - „Vrijeme jest samo po tome što se nešto događa i samo tamo gdje se nešto događa.“
    - unutar povijesnog vremena može se ostvariti i **napredak** (pravi napredak ima cilj, svrhu i smisao)
    - CARSTVO SLOBODE – cilj i smisao ljudske povijesti
      - samo tada će se postići da je čovjek čovjeku čovjek (**homo homini homo**)
      - **marksizam** nije utopistički već utopijski, on je konkretna utopija, on nas vodi k istinskoj budućnosti
      - tek tada će čovječanstvo prestati biti otuđeno i doći će do svoje prave, duhovne „domovine“, u kojoj još nitko nije bio, ali je svi sanjamo

2.5.8. FILOZOFIJA EGZISTENCIJE

- jedan od osnovnih problema filozofije 20. st. je problem egzistencije (pojavljuje se između dva svjetska rata)
- egzistencija – osobit način opstanka svojstven čovjeku
- najvažniji izvor ove orijentacije je Kierkegaard
- očituje se u nekoliko oblika:
  - FILOZOFIJA EGZISTENCIJE – K. Jaspers, G. Marcel...
  - EGZISTENCIJALIZAM – J. P. Sartre, A. Camus, M. Merleau-Ponty...
  - EGZISTENCIJALNA FILOZOFIJA – M. Heidegger
- reakcija su na velike filozofske sustave (npr. racionalizam i filozofiju apsoluta), ali i na znanstveni pozitivizam te na društvene okolnosti (Drugi svjetski rat razbija mnoge iluzije)
- česti pojmovi u okviru filozofije egzistencije: mogućnost, sloboda, pojedinac, izbor, nesigurnost, očaj, tjeskoba, briga, strah, lom, dosada, mučnina, apsurd, ništa...
- teško im je svima naći čvrste zajedničke točke, ipak, zajedničko je odricanje od stare metafizike
- često su cilj marksističke kritike, npr. Bloch kaže za egzistencijalnu filozofiju da je *"najvećim dijelom odslikavanje bezizglednosti građanske klase... kojoj ništa više ne preostaje do strepnja, ništavnost, nestalnost i izgubljenost."*

2.5.8.1. KARL JASPERS

MJESTO: Rođen je u Oldenburgu, studirao na prestižnim njemačkim sveučilištima (prvo pravo, a potom medicinu), a radio je u Heidelbergu i u Baselu.

VRIJEME: 1883.–1969.

ZANIMLJIVOSTI: Nije bio filozof po struci, već liječnik psihijatar. Nacisti su ga udaljili sa sveučilišta prisilnim umirovljenjem.

VAŽNOST: Kao antifašist predstavlja veliki moralni autoritet. Primjenjivao je znanje iz psihologije i psihijatrije u filozofiji.

DJELA: „Filozofija egzistencije“

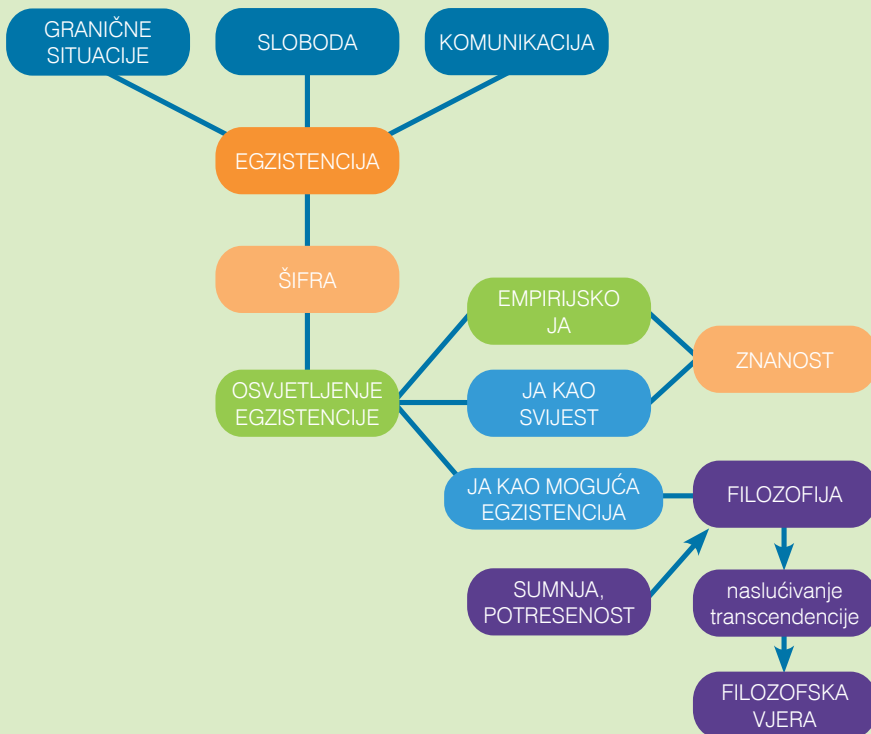
- **FILOZOFIJA EGZISTENCIJE** – naziv za Jaspersovu filozofsku orijentaciju
- EGZISTENCIJA – sve ono što tvori pojedinca (mene Samoga), osobni način ljudskog opstanka
  - suigra života (bezumno) i duha (umno)
  - nadovezuje se na Kierkegaarda – ističe individualnost:
„Egzistencija je jedna od riječi koje označuju stvarnost, s akcentom koji joj je dao Kierkegaard: sve što je bitno stvarno za mene, jest stvarno samo po tome što sam ja – ja sam.“
  - ZNAČAJKE EGZISTENCIJE:
    - **granične situacije** – životna čvorišta u kojima svi naslućujemo filozofska pitanja smisla i svrhe; poticaj da se vratimo pitanjima vlastite egzistencije, a odmaknemo od izvanjskih utjecaja
      - u njima čovjek „udara“ u vlastite granice, to su:
        - smrt
        - borba
        - patnja
        - krivnja – proizlazi iz slobode, tj. slobodnog izbora i odgovornosti za njega (izborom nečega automatski se odbija nešto drugo): „*Budući da sebe znam kao slobodna, priznajem se krivim... Toj krivnji ne mogu izbjeći, a da ne poreknem svoju slobodu samu.*“
      - uzrokuju snažnu emocionalnu reakciju – potresenost, čak očaj, ali nam omogućuju da osjetimo vlastitu slobodu
    - **sloboda** – egzistencija jest sloboda, tj. mogućnost da se bude ono što nije i da se ne bude ono što jest
      - „*Egzistencijalni izbor je odluka da u opstanku budem ja sam.*“
    - **komunikacija** – neposrednost i ljubav prema drugim ljudima, uzajamno izricanje sebe u drugome: „*Samo po drugomu dolazi čovjek do jasnoće o samome sebi.*“
- **„OSVJETLJENJE EGZISTENCIJE“** – zadatak koji je postavljen pred svakog pojedinca i njegove vlastite snage – približiti se izvoru vlastitog **samobitka**
  - um i egzistencija – dvije strane opstanka, spoznaju se u međudodnosu, svaka se gubi ako je ona druga izgubljena:
„*Egzistencija se samo kroz um osvjetljuje, um samo kroz egzistenciju zadobiva sadržaj.*“

- napeta igra života i duha, nezaustavljanje, otvorenost, ostajanje na putu, težnja za apsolutnom komunikacijom, proces u kojem se potvrđujemo: „**Biti čovjek znači postajati čovjekom.**“
- ŠIFRA (SIMBOL) – ono što doživljavamo nije objektivna stvarnost, nego simbol i šifra koja upućuje na postojanje transcendencije:
- u imanenciji (svijetu) kroz šifre se očituje transcendencija (transcendencija se ne manifestira direktno, nego kroz mnogoznačne šifre)
- spoznaja je „*beskonačna igra šifri*“
- cilj je razriješiti simbol i dešifrirati šifru – to je proces bez pravog kraja u kojemu naslućujemo transcendenciju
  - mogućnost približavanja bogu je „**filozofska vjera**“ – ne isključuje mit, čak ga ojačava i time podcrtava da je sve šifra

RAZINE BITKA:	SLIKA SVIJETA	TIP STAVA	DOŽIVLJAJ SEBE
objektivni (tu-bitak)	osjetilno-prostorni svijet	predmetni (usmjeren prema objektu) – „objašnjenje“	empirijsko ja
subjektivni (ja-bitak)	duševno-kulturni svijet	reflektirani (upućen prema subjektu) – “razumijevanje”	ja kao svijest
apsolutni (bitak-po-sebi)	metafizički svijet	entuzijastički (upućen prema beskonačnom) – “ljubav”	ja kao moguća egzistencija

- objektivni svijet (tu-bitak) – predmetnost, može se obuhvatiti izvana razumom – proučava ga znanost
- subjektivni ja-bitak – ponekad ga naziva samo egzistencija – počiva na mogućnosti
- apsolutni bitak (bitak-po-sebi) – ono transcendentno – ide dalje od razuma
- GRANICE ZNANOSTI – iako je znanost korisna, valja uočiti njene granice
  - znanost ne može dati odgovor o smislu, ne može obuhvatiti i shvatiti egzistenciju ni odrediti životne ciljeve
  - to je zato što je svaka znanost partikularna (ne zahvaća cjelinu, totalitet svijeta i života), nego se ograničava na usko područje s točno određenim metodama proučavanja tog područja
  - pretjerana vjera u znanost u suvremenom svijetu iskazana kroz automatizaciju i omasovljenje vodi k **dehumaniziranom svijetu** u kojemu se gubi pojedinac kao osoba: „*život u kojem kao da više nitko ne postoji kao ličnost*“

- psihijatriju je smatrao duhovnom, a ne prirodnom znanošću
- FILOZOFIJA – ne smije sličiti egzaktnim znanostima
  - „*Filozofija znači biti na putu. Njena su pitanja bitnija od njenih odgovora, a svaki se odgovor ponovno pretvara u novo pitanje... Put k filozofiranju ne može se naći mimo puta koji vodi kroz njenu povijest.*“
- filozofija je **posebna vrsta prakse** kojoj nije cilj neka korist, kao što je to cilj u znanosti
- ona pomaže pojedincima u njihovim nastojanjima da transcendiraju: „*Filozofija se tiče čovjeka kao čovjeka.*“
  - putem filozofije čovjek može napredovati u svojoj slici svijeta
    - od doživljaja svijeta kao osjetilno-prostorne kategorije, preko duševno-kulturne pa sve do metafizičke
- izvori filozofije: ono što nas vuče da filozofiramo; već je Aristotel govorio o čuđenju (divljenju), a Jaspers dodaje još:
  - sumnja (dvojba) – ne prihvaćati sve „zdravo za gotovo“; produktivna sumnja kojoj je cilj samostalno propitivati i doći do istine
  - potresenost – emotivna reakcija na život i svijet

2.5.8.2. JEAN-PAUL SARTRE

MJESTO: Francuska, najveći dio života proveo je u Parizu

VRIJEME: 1905.–1980.

ZANIMLJIVOSTI: Nakon Drugog svjetskog rata pokušao je osnovati političku stranku lijevo orijentiranih intelektualaca, a u „Kritici dijalektičkog uma“ 1960. definitivno se deklarirao kao marksist. Bio je životni suputnik Simone de Beauvoir (književnica i feministica). Nakon Che Guevarine smrti Sartre je izjavio da je Che Guevare bio najkompletnije ljudsko biće njegova vremena. S drugim važnim francuskim egzistencijalistom A. Camusom dugo je imao dobar odnos, no došlo je do zahlađenja.

VAŽNOST: Dobitnik Nobelove nagrade za književnost 1964. godine (odbio ju je jer se protivio službenim odlikovanjima i nije se želio pridruživati institucijama). Dugo je godina bio središnja osoba francuskog kulturnog života.

DJELA: „**Bitak i ništa**“ (nastao nakon proučavanja Heideggerova „Bitka i vremena“), „Egzistencijalizam je humanizam“, „Kritika dijalektičkoga uma“

ONTOLOGIJA – dvije vrste bitka:

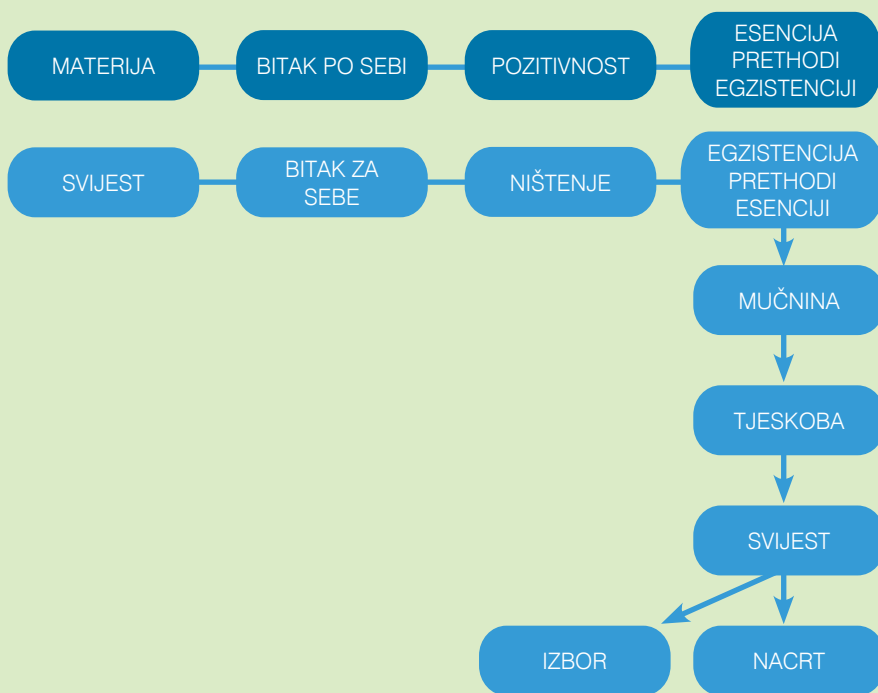
- BITAK PO SEBI – **materijalni svijet, masivni bitak** (ima masu)
  - ono prostorno, teško, gnjecavo, teži tome da proguta i uklopi u sebe sve oko sebe
  - stvari se uspostavljaju prema određenim shemama
  - esencija mu prethodi egzistenciji – uvijek je ono što je bio (uvijek je bio ono što jest)
    - neprekinuta pozitivnost – on jest ono što jest (šalica jest šalica od početka svog postojanja)
- BITAK ZA SEBE – **svijest** – nešto što ima samo čovjek
  - suprotstavlja se bitku po sebi
  - za čovjeka ne vrijede nikakve sheme, on nema nikakvu bitnost kao životni cilj
  - egzistencija prethodi esenciji – počinje postojati, a da nije nešto
    - ima sposobnost ništenja
    - BITAK I NIŠTA: „*Ništa je struktura bitka za sebe, tj. bitak za sebe očituje se kao Ništa*“
      - Bitak za sebe nije više što jest i već jest ono što još nije, ali može biti: „*Koji jest ono što nije, i koji nije ono što jest*“
      - nema esenciju koja prethodi njegovoj egzistenciji i zato je Ništa
      - Ništa je, jer još nije ono što jest – tek treba egzistenciju dovesti do esencije
      - egzistencija kao ništenje prethodi esenciji

ANTROPOLOGIJA – Sartreova ontologija prerasta u ontologiju čovjeka, odnosno u antropologiju

- čovjek je „*pukotina u masivnom bitku po sebi*“ – on je, dakle, ono što tek treba biti, vječno u sukobu i proturječju
- ljudsko je tijelo bitak po sebi, a svijest je bitak za sebe
- **EGZISTENCIJA** – specifično ljudski način postojanja
- SLUČAJNOST – egzistencija nije nužnost, nego slučajnost; ona se ne može objasniti
  - „*Slučajnost nije neka opsjena, privid koji bi se mogao rastjerati; to je apsolutna, prema tome, **savršena bezrazložnost.***“
  - **MUČNINA** – osjećaj koji se javlja kad osvijestimo da je sve besmisleno, tj. da nema višeg i dubljeg smisla izvan nas, da naprosto egzistiramo
    - „*Sve je bezrazložno, ovaj perivoj, ovaj grad i ja sam. Kada se dogodi, da to čovjek uvidi, to vam prevrće utrobu i sve počne lebdjeti... eto Mučnine.*“
- EGZISTENCIJA PRETHODI ESENCIJI – *credo* Sartreova egzistencijalizma
  - jedino kod čovjeka **egzistencija prethodi esenciji**
  - to da postojimo (bačeni smo u svijet), prethodi onome što u biti jesmo, odnosno onome što tek možemo postati, sama egzistencija nema svoj smisao po sebi – „*Postojati, to znači piti bez žedī.*“
  - naša esencija je produkt onoga što sami činimo, sudbina, tj. naš život ovisi o nama samima i našim izborima: „***Svagda za kukavicu opstoji mogućnost da više ne bude kukavica, a za heroja da prestane biti herojem.***“
  - mi nismo samim time što smo rođeni kao ljudi definirani, mi se stalno tijekom života definiramo i redefiniramo: „*Što ovdje znači da egzistencija prethodi esenciji? To znači da čovjek najprije egzistira, da sebe susreće, iskršava u svijetu i da zatim sebe definira.*“
  - bez zadane i predodređene prirode čovjek je biće koje je u stalnom procesu rekonstrukcije
  - POSTULATORNI ATEIZAM – nema boga koji bi čovjeku dao njegovu esenciju
  - Sartre postulira da boga nema jer je to nužni uvjet za ljudsku slobodu – afirmativno tumači rečenicu Dostojevskog: „*Kad bog ne bi postojao, sve bi bilo dozvoljeno.*“
  - čovjek je sam, iz sebe slobodan i zato za svoje odluke odgovoran
  - čovjek preuzima ideju slobode dotad vezanu uz ideju boga, ali ne i nepogrešivost i svemoć: „*Ljudska je zbiljnost uzaludan napor postati bogom.*“
- **SLOBODA** – jedino ograničenje slobode je sloboda sama
  - „*Čovjek je **osuđen da bude slobodan***“ – jedino što ne možemo izabrati, jest da ne budemo slobodni

- sve što činimo produkt je naše slobode pa smo stoga i za sve što činimo (ili propuštamo činiti), sami odgovorni
- kroz slobodu dolazi do ništenja – sloboda je ništenje onoga bitka po sebi
- ovakva sloboda može biti više prokletstvo nego poklon – čovjek uopće nema nikakav unaprijed zadani cilj prema kojemu bi se morao usmjeriti, čovjek je okružen s Ništa
- **TJESKOBA** – osjećaj koji se javlja kad spoznamo da naša esencija (smisao) ovisi o nama samima, da smo osuđeni da budemo slobodni i donosimo odluke te da smo za te odluke samo mi odgovorni
  - u tjeskobi nam se otkriva naša sloboda: „*U tjeskobi čovjek dolazi do svijesti o svojoj slobodi, ili, ako se hoće, tjeskoba je način bitka slobode...*“
- HUMANIZAM – iako u prvi plan ističe mučninu i tjeskobu, egzistencijalizam je ideja akcije
  - Sartre smatra da egzistencijalizam jest humanizam, odgovarajući na kritike da je egzistencijalizam nehuman (najviše kršćanski filozofi i marksisti)
  - OPTIMIZAM – sloboda je teška, ali smo u konačnici produkt svojih vlastitih činova: „*Ako doista egzistencija prethodi esenciji, čovjek je ono što je projektirao da bude.*“
- MARKSIZAM – nazvao ga „*nenadmašivom filozofijom naše epohe*“
  - u drugom dijelu stvaranja sve se više priklanja marksizmu, ali ne odbacuje ni egzistencijalizam, nego ga vidi kao važnu nadopunu marksizmu
  - smatra da ta sinteza anulira slabost marksizma – dogmatizam i podvrgavanje individualnosti kolektivu i povijesnoj konstrukciji
  - „*Historijski materijalizam pruža jedino valjano tumačenje povijesti, a s druge strane egzistencijalizam ostaje jedini konkretni pristup zbiljnosti.*“
  - „*Svaka je filozofija praktična, čak i ona što se ispočetka čini da je najkontemplativnija.*“

2.5.8.3. MARTIN HEIDEGGER

MJESTO: Rođen je u Masskirchu/Baden, a najveći je dio života proveo u Freiburgu.

VRIJEME: 1889.–1976.

ZANIMLJIVOSTI: Tridesetih godina 20. stoljeća podržavao je nacizam. Postao je rektor Freiburškog sveučilišta 1933., ali je 1934. odstupio s tog mjesta jer nije mogao provesti reforme koje je želio. Ipak, nikad se nije otvoreno odrekao Nacional-socijalističke partije ni javno osudio nacizam pa je zato nekoliko godina nakon Drugog svjetskog rata bio udaljen s nastavničkog položaja.

VAŽNOST: Uvelike je utjecao na suvremenu hermeneutiku. Izazvao je mnogo kontroverza – mnogi u njegovom djelu vide vrhunac filozofije 20. stoljeća, a neki vide samo „razularenost jezika“.

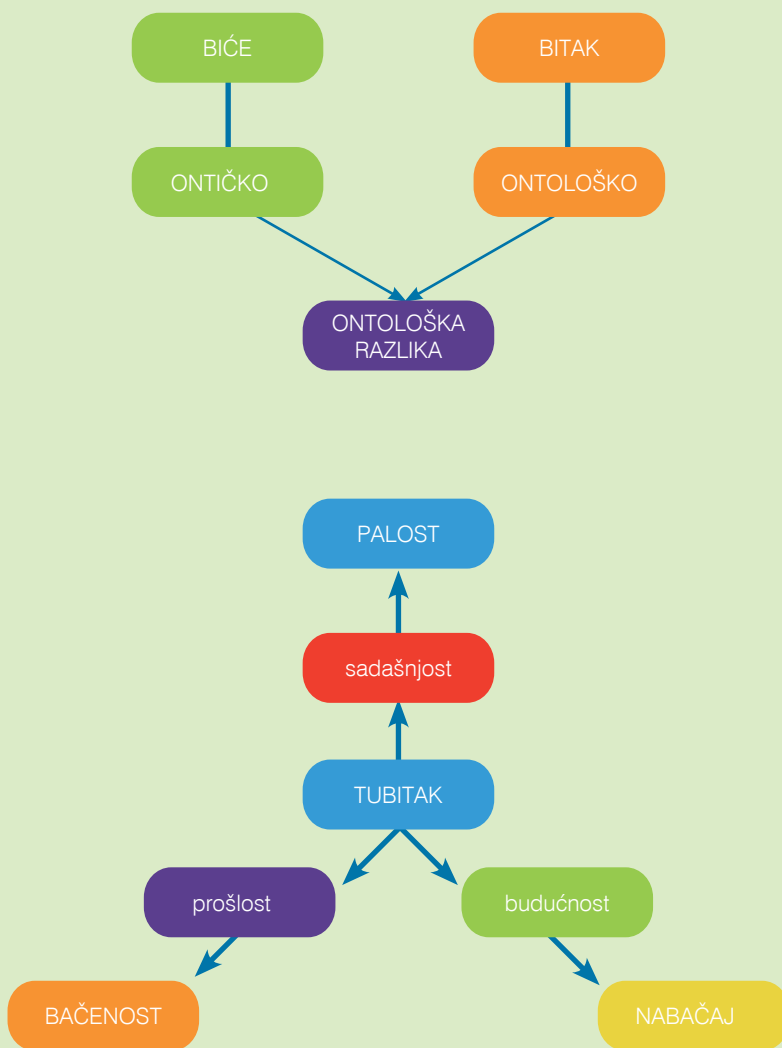
DJELA: „**Bitak i vrijeme**“

- **BITAK** – osnovna filozofska kategorija
- „**ZABORAV BITKA**“ – kritizira tradicionalnu metafiziku jer je zaboravila na to osnovno pitanje

- **ONTOLOŠKA RAZLIKA** – razlikovanje pojma bitka od pojma bića
  - **ONTIČKO** – ono što se bavi **bićem** – time se zapravo bavi tradicionalna metafizika, premda ponekad nije toga svjesna
    - nastoji se nagomilati „*znanje o pojedinim bićima, njihovim svojstvima, njihovim uzajamnim odnosima*“
  - **ONTOLOŠKO** – ono što se bavi **bitkom** – to je Heideggerovo polje interesa
    - bitak nije biće, zato je nužan ontološki, a ne ontički pristup
- **FUNDAMENTALNA ONTOLOGIJA** – najviši stupanj ontologije; to je ontologija „*iz koje tek mogu proizići sve ostale*“
  - bavi se pitanjima o smislu bivstvovanja uopće
  - jedinstveno istraživanje o ontološko-ontičkom bivstvujućem
  - osnovno pitanje – „smisao bitka“
- **ČOVJEKOV OPSTANAK** – čovjek jest opstanak, **egzistencija**
  - „*Da bi se ujedno odnos bitka prema biti čovjeka, i bitno odnošaj čovjeka prema otvorenosti bitka kao takva, skupa i u jednoj riječi pogodio, to se za bitno područje u koje čovjek za bitak ob-stoji kao čovjek, izabralo ime opstanka.*“
  - samo mi imamo egzistenciju (specifično ljudski način postojanja) jer se samo čovjek pita o bitku i trudi se shvatiti ga
    - ek-sistencija – jedino se čovjek može „izdići“ i „udaljiti“ od neposredno danog i postaviti pitanje o bitku, težiti razumijevanju bitka
  - Heideggerovo isticanje ontologije u osnovi se svodi na isticanje ontologije čovjeka – filozofija treba istražiti **ljudsko bivstvovanje**, a karakteristika tog bivstvovanja je razumijevanje bitka
    - „*Čovjek je, štoviše, od samoga bitka „bačen“ u istinu bitka, kako bi ek-sistirajući na taj način čuvao istinu bitka, da bi se u svjetlu bitka pojavljivalo biće kao biće što jest.*“
  - **TUBITAK** – postojanje čovjeka koje ga razlikuje od svih drugih bića: „*bit tubitka se sastoji u njegovoj egzistenciji*“
    - budući da je egzistencija proces u vremenu kojim se konstituira bitak, o tubitku se ne može govoriti preko unaprijed određenih kategorija (tipičnih za neljudska bića), nego preko EGZISTENCIJALA kao što su:
      - bitak-u-svijetu:
        - pri-ručnost – ophođenje prema predmetima kao prema „oruđu“ (pribor)
        - pred-ručnost – puko postojanje, teorijsko istraživanje nečega, a da se to nešto ne koristi kao pribor
      - razumijevanje – predteorijski način shvaćanja – svijest o bićima koja se javlja pri njihovoj neposrednoj upotrebi
      - čuvstvovanje i šire – raspoloženje

- su-bitak – ophođenje prema drugim ljudima (bitak s drugima) – „skrb“
- govor
- briga
- strah
- bitak k smrti
- tipične za egzistenciju su ustrajanje (briga) i podnošenje onog krajnjeg (bitak k smrti)
- **BRIGA** – način bitka; to je bitak onog bića koje stoji otvoreno za otvoreni obzor bitka, ako u njemu izdržava (briga je upravo to izdržavanje)
  - bitak tubitka ako je bitak u svijetu
  - ekstatička bit opstanka pomišlja se iz brige, a briga se može dostatno iskusiti samo u svojoj ekstatičkoj biti
  - **„Čovjek je pastir bitka. Jedino na to pomišlja „Bitak i vrijeme“ kada se ekstatična egzistencija iskušava kao briga.“**
- **POVIJESNOST BITKA** – bitak je u vremenu (budućnost je temeljno vrijeme – ona daje pravu dimenziju i prošlosti i sadašnjosti)
  - **PROŠLOST** – tubitak se bavi onim što dobiva iz prošlosti – **BAČENOST**
  - **SADAŠNJOST** – tubitak je zaokupljen sadašnjošću – **(ZA)PALOST**
  - **BUDUĆNOST** – tubitak je „ispred sebe“, obuhvaća sve ono ne-još – **NABAČAJ**
    - bačenost i palost su početne pozicije čovjeka (svi iz njih krećemo), a naš je zadatak doći do nabačaja
    - briga – sabire bačenost, palost i mogućnost (javlja se u svima njima), objedinjuje tubitak u prošlosti, sadašnjosti i budućnosti
  - **NEAUTENTIČNA I AUTENTIČNA EGZISTENCIJA**
    - ove nazive Heidegger preuzima od Kierkegaarda
    - **neautentična** – život je lišen svrhe i odgovornosti te time depersonaliziran i dehumaniziran
      - čovjek je skupa sa **Se** (bezlični kolektiv) i time sebe sprječava da nađe vlastito jedinstvo
        - svodimo se na prosječnost – „niveliramo“, usklađujemo se i povodimo za drugima
        - govor – isprazno brbljanje, čavrljanje
        - pismo – piskaranje
        - briga – nema istinske brige o drugima
      - neautentična egzistencija kroz bačenost i zapalost je naše osnovno stanje
    - **autentična** – objedinjavanje različitih aspekata tubitka (stvaranje jedinstva)
      - istinski razgovor i pisanje
      - stvarna briga i pomoć drugima da nađu sebe

- ostvarivanje slobode kao biti opstanka
- autentična egzistencija ne isključuje **tjeskobu**: „*Tjeskoba je emocionalna situacija koja uspijeva održati otvorenom trajnu i korjenitu prijetnju koja proizlazi iz najvlastitijeg i izoliranog bitka čovjeka.*“
  - tjeskoba pomaže da se iziđe iz neautentičnosti kao osnovnog stanja, da se modificira...
  - kao mogućnost u autentičnoj se egzistenciji nadaje i „bitak k smrti“ – mogućnost da se ne bude, tj. da se bude ništa
- ISTINA – (*aletheia*) otkrivenost, neskrivenost
  - „izvođenje stvari iz skrivenosti“ – prvotno su bića skrivena (zastarta)
  - otkrivanje smisla vlastitog opstanka, a onda i bitka samog
  - *aletheia* kao prva istina prethodi adekvaciji (slaganju misli i stvari)
  - tubitak je „**otvoren**“ spram bića i time otvara **čistinu** u kojoj **raskriva** stvari
  - *aletheia* nije puko otkrivanje, nego ujedno i skrivanje, tj. sinteza i jednog i drugog, tako da je i istina vrsta **tajne**
- UMJETNOST – umjetnička djela u isto vrijeme pripadaju i zemlji (svijet prirode) i svijetu (svijet ljudi)
  - kao to „nešto između“, ona predstavlja prijepor između tih dvaju svjetova
  - zato je umjetnost „*sebe-u-djelo-postavljanje istine bitka*“ ona postavlja prijepor u zbivanje istine
    - u umjetničkim se djelima istina očituje kao neskrivenost i ona je istodobno raskrivanje i zakrivanje
    - sačinjanje istine u govoru kao kući bitka: „**Govor je kuća bitka** u kojoj stanujuči čovjek egzistira dok, čuvajući je, sluša istinu bitka.“
    - veliki pjesnici otvaraju čovjeku njegovu povijesnu dimenziju
- ZNANOST – kritika suvremene tehnike – postajemo robovi, svijet sprava i naprava od čovjeka čini puko oruđe i biće rada
  - antičko *techne* bilo je vezano uz *poiesis* i *aletheiu*, ali suvremena tehnika je tu povezanost izgubila
  - tehnika je smišljena da pruža pogodnosti, ali ona nosi opasnost da nas naša pomagala zarobe i učine ljudski praznima
  - napredak tehnologije nije napredak čovjeka, premda je on, čini se neizbježan:
    - planetarna tehnika je epohalna sudbina zapadne civilizacije
    - doba planetarne tehnike **pojačat će „zaborav bitka“**
    - doba u kojem će posve vladati tehnika, moglo bi postati doba u kojem nastupa konačni stadij zaborava bitka
    - filozofija – nije znanost, nego zajedno s umjetnošću stoji ispred svih znanosti

ZADACI VIŠESTRUKOG IZBORA

- 1. U drugoj fazi svojega stvaranja Wittgenstein smatra da je pretpostavka svih znanstvenih jezika – što?**
  - a. logički jezik
  - b. svakodnevni jezik
  - c. pra-jezik
  - d. umjetnički jezik

- 2. „Natrag k samim stvarima!“ slogan je koji se veže – uz koji pravac?**
  - a. egzistencijalizam
  - b. marksizam
  - c. pozitivizam
  - d. fenomenologiju

- 3. O kakvoj tehnici govori Heidegger kad promišlja budućnost zapadne civilizacije?**
  - a. nehumanoj
  - b. planetarnoj
  - c. dominantnoj
  - d. utopističkoj

- 4. Koja je od ovih izjava najstarija?**
  - a. „Čovjek je pastir bitka.“
  - b. „Čovjek je osuđen da bude slobodan.“
  - c. „Volja je gospodar, a intelekt sluga.“
  - d. „Biti čovjek znači postajati čovjekom.“

- 5. Kakve potrebe dominiraju u suvremenom društvu, prema mišljenju H. Marcusea?**
  - a. esencijalne
  - b. egzistencijalne
  - c. istinske
  - d. lažne

ZADACI VIŠESTRUKIH KOMBINACIJA

- 1. Koji su od sljedećih suvremenih filozofa volutaristi?**
  - a. Marx
  - b. Schopenhauer
  - c. Sartre
  - d. Nietzsche

2. Koje karakteristike odgovaraju Sartreovu bitku po sebi?

- a. prostornost
- b. masivnost
- c. ništenje
- d. primat egzistencije

3. Kakvi su stavovi o bitku, prema mišljenju Rudolfa Carnapa?

- a. neprovjerljivi
- b. verificirani
- c. atomistički
- d. besmisleni

4. Koje dvije vrste vremena razlikuje Bloch?

- a. prirodno vrijeme
- b. subjektivno vrijeme
- c. povijesno vrijeme
- d. objektivno vrijeme

5. Pri metodi zagrađivanja, smatraju fenomenolozi, mora se paziti da se razlikuju dva sloja pojava. Koji su to slojevi?

- a. empirijski
- b. bivstveni
- c. ontički
- d. ontološki

ZADACI POVEZIVANJA I SREĐIVANJA**1. Pripadnicima suvremene filozofije pridruži pravac/školu kojem su pripadali:**

1. T. Adorno	A. fenomenolozi
2. H. Spencer	B. frankfurtski krug
3. J. Dewey	C. bečki krug
4. N. Hartmann	D. filozofija egzistencije
	E. pragmatizam
	F. pozitivizam

2. Pojmovima koji se pojavljuju u suvremenoj filozofiji, pridruži pripadajućeg filozofa:

1. Carstvo slobode	A. Jaspers
2. falsifikacija	B. Husserl
3. autentična egzistencija	C. Bloch
4. evolucijski panteizam	D. Heidegger
	E. Popper
	F. Scheler

3. Ponuđenim filozofima pridruži pripadajuće teze:

1. Husserl	A. uvid u srž života pruža intuicija
2. Nietzsche	B. svijest ništi bitak po sebi
3. Kierkegaard	C. gomila je laž
4. Sartre	D. u suvremenom svijetu dominira čovjek jedne dimenzije
	E. svijest je uvijek intencionalna
	F. vječno vraćanje istoga

ZADACI DOPUNJAVANJA

1. Nietzsche tvrdi da svijetom ne vlada logos, nego kaos, a ljudima ne vlada razum, nego _____.
2. Schopenhauer je sam sebe nazivao neprijateljem _____ i njegove svite.
3. Marx smatra da će Carstvo slobode proizaći prevladavanjem Carstva _____.
4. Prema Horkeheimerovu mišljenju prosvjetiteljstvo je donijelo prevagu _____ uma.
5. Za Maxa Schelera se smatra da je izveo _____ obrat.

ZADACI KRATKIH ODGOVORA

1. Za koju je umjetnost Schopenhauer smatrao da može pružiti najbolju utjehu i osigurati katarzu?
_____.
2. Što je za Sartrea pukotina u masivnom bitku po sebi?
_____
3. Scheler smatra da „logika srca“ treba biti ispred – koje logike?
_____
4. Koju vrstu ontologije Heidegger smatra najvišom?
_____
5. Za razliku od društva prožetog ideologijom, Popper se zalaže – za kakvo društvo? _____

ZADACI PRODUŽENIH ODGOVORA

1. Objasni Heideggerovo tumačenje pojma ontološke razlike te njegovo razmišljanje o tome koliko se ta ontološka razlika proučavala u povijesti?
2. Objasni razlikovanje baze i nadgradnje!
3. Objasni Blochovo tumačenje utopije te razliku između utopijskog i utopističkog!
4. Kako istinu objašnjavaju zastupnici pragmatizma?
5. Objasni Nietzscheovo razlikovanje dionizijskog i apolonskog elementa te njegovo viđenje povijesti s obzirom na prevagu tih elemenata?

ZADATAK ESEJSKOG TIPA

Tema eseja: Svijet i potreba za Bogom

Temelj ireligiozne kritike jest: *čovjek stvara religiju*, religija ne stvara čovjeka. Religija je, doduše, samosvijest i samoosjećanje čovjeka koji se ili još nije stekao ili je sebe već ponovno izgubio. Ali čovjek nije apstraktno biće koje se nalazi izvan ovoga svijeta. Čovjek, to je *čovjekov svijet*, država, društvo. Ova država, ovo društvo proizvodi religiju, *iskrivljenu svijest o svijetu*, jer je ono izopačeni svijet...

Borba protiv religije je, dakle, posredno borba protiv *ovoga svijeta*, čija je duhovna aroma religija.

(Marx, „Prilog kritici Hegelove filozofije prava“ iz djela „Rani radovi“)

Kao egzistencija mi se odnosimo prema Bogu – transcendenciji – i to pomoću govora stvari koji je pretvara u šifre ili simbole. Niti naš razum niti naša vitalna osjetilnost shvaća zbiljnost toga bitka – šifre. Božja predmetnost jest zbiljnost samo za nas kao egzistenciju i leži u potpuno drugoj dimenziji nego empirijski realni, prisilno zamislivi, osjetilno aficirajući predmeti.

(Jaspers, *Izvori filozofije i ono obuhvatno*)

U eseju odredite i problematizirajte sljedeće pojmove: bog, zbiljnost, religija, društvo, država, otuđenje, transcendencija, imanencija, ateizam, šifra

Zadatak riješi prema sljedećim natuknicama i služeći se navedenim tekstovima:

1. Objasni izvor čovjekove potrebe za religijom!

2. Uvjetuje li društvo u kojem živimo potrebu za bogom? Mijenja li se ta potreba ili potpuno nestaje ako se društvo promijeni?
3. Je li za čovjeka potraga za transcendencijom poželjna ili štetna?
4. Objasni koliko religijske ideje mogu utjecati na doživljaj svijeta! Vodi li religija u aktivnost ili u pasivnost čovjeka u svijetu?
5. Koliko je pitanje postojanja boga povezano s ljudskom slobodom i odgovornošću?

U eseju navedi i neke od predloženih primjera:

1. Kako potrebu za bogom tumače filozofi ateisti – Nietzsche i Sartre?
2. Odredi poziciju pozitivizma i novopozitivizma prema transcendenciji!
3. Poveži stavove iz navedenih ulomaka s Jaspersovim pojmom „osvjetljenje egzistencije“ i Marxovim pojmom „Carstva slobode“.

RJEŠENJA

ZADACI VIŠESTRUKOG IZBORA

- U drugoj fazi svojega stvaranja Wittgenstein smatra da je pretpostavka svih znanstvenih jezika – što?
  - svakodnevni jezik
- „Natrag k samim stvarima!“ slogan je koji se veže – uz koji pravac?
  - fenomenologiju
- O kakvoj tehnici govori Heidegger kad promišlja budućnost zapadne civilizacije?
  - planetarnoj
- Koja je od ovih izjava najstarija?
  - „Volja je gospodar, a intelekt sluga.“
- Kakve potrebe dominiraju u suvremenom društvu, prema mišljenju H. Marcusea?
  - lažne

ZADACI VIŠESTRUKIH KOMBINACIJA

- Koji su od sljedećih suvremenih filozofa volutaristi?
  - Schopenhauer
  - Nietzsche
- Koje karakteristike odgovaraju Sartreovu bitku po sebi?
  - prostornost
  - masivnost
- Kakvi su stavovi o bitku, prema mišljenju Rudolfa Carnapa?
  - neprovjerljivi
  - besmisleni
- Koje dvije vrste vremena razlikuje E. Bloch?
  - prirodno vrijeme
  - povijesno vrijeme
- Pri metodi zagrađivanja, smatraju fenomenolozi, mora se paziti da se razlikuju dva sloja pojava. Koji su to slojevi?
  - empirijski
  - bivstveni

ZADACI POVEZIVANJA I SREĐIVANJA

- Pripadnicima suvremene filozofije pridruži pravac/školu kojem su pripadali:
  - T. Adorno – B. frankfurtski krug
  - H. Spencer – F. pozitivizam
  - J. Dewey – E. pragmatizam
  - N. Hartmann – A. fenomenolozi
- Pojmovima koji se pojavljuju u suvremenoj filozofiji, pridruži pripadajućeg filozofa:
  - Carstvo slobode – C. Bloch
  - falsifikacija – E. Popper
  - autentična egzistencija – D. Heidegger
  - evolucijski panteizam – F. Scheler
- Ponuđenim filozofima pridruži pripadajuće teze:
  - Husserl – E. svijest je uvijek intencionalna
  - Nietzsche – F. vječno vraćanje istoga

3. Kierkegaard – C. gomila je laž
4. Sartre – B. svijest ništi bitak po sebi

ZADACI DOPUNJAVANJA

1. Nietzsche tvrdi da svijetom ne vlada logos, nego kaos, a ljudima ne vlada razum nego, VOLJA ZA MOĆ.
2. Schopenhauer je sam sebe nazivao neprijateljem HEGELA i njegove svite.
3. Marx smatra da će Carstvo slobode proizaći prevladavanjem Carstva NUŽNOSTI.
4. Prema Horkeheimerovu mišljenju prosvjetiteljstvo je donijelo prevagu SUBJEKTIVNOG uma.
5. Za Maxa Schelera se smatra da je izveo ANTROPOLOŠKI obrat.

ZADACI KRATKIH ODGOVORA

1. Za koju je umjetnost Schopenhauer smatrao da može pružiti najbolju utjehu i osigurati katarzu?
ZA GLAZBU
2. Što je za Sartrea pukotina u masivnom bitku po sebi? ČOVJEK
3. Scheler smatra da „logika srca“ treba biti ispred – koje logike? LOGIKE UMA
4. Koju vrstu ontologije Heidegger smatra najvišom? FUNDAMENTALNU ONTOLOGIJU
5. Za razliku od društva prožetog ideologijom, Popper se zalaže – za kakvo društvo? ZA OTVORENO DRUŠTVO

ZADACI PRODUŽENIH ODGOVORA

1. Objasni Heideggerovo tumačenje pojma ontološke razlike te njegovo razmišljanje o tome koliko se ta ontološka razlika proučavala u povijesti?

Za Martina Heideggera pojam bitka je središnji filozofski pojam čijem se proučavanju filozofija nužno treba posvetiti. Ipak, čini mu se da se taj pojam nije dovoljno obrađivao tijekom povijesti filozofije (nakon početnih pokušaja u filozofiji predsokratovaca). Došlo je do pojave „zaborava bitka“. Naravno, uvidom u povijest filozofije uočljivi su mnogobrojni sustavi koji se bitkom bave, međutim Heidegger kritizira tu tradicionalnu metafiziku jer smatra da ti pokušaji nisu proučavali bitak (premda su se tako deklarirali), nego su se zaustavljali na pojmu bića (često ne uviđajući razliku između bića i bitka). Zato Heidegger ističe ontološku razliku kao nužnu – treba razlikovati biće od bitka. On za to nudi i odgovarajuće termine: ontičko je ono što se bavi bićem i pokušava opisati biće, karakteristike bića i odnose među bićima. S druge strane je ono ontološko koje se bavi samim bitkom i kojemu se treba posvetiti filozofija. Zato Heidegger u okviru ontologije ističe upravo „fundamentalnu ontologiju“, onu koja se bavi smislom bitka. Takvo je proučavanje zadatak čovjeka kao „pastira bitka“.

2. Objasni razlikovanje baze i nadgradnje!

Razlikovanje baze i nadgradnje veže se uz Marxovu filozofiju, a osobito njezine brojne interpretacije. Razvijajući historijsko-materijalističku poziciju Marx razlikuje bazu društva, koja je materijalna (materijalizam sui generis), i nadgradnju, koja je nematerijalna (duhovna, ideološka). Kao što i nazivi govore, nadgradnja ovisi o bazi i proizlazi iz nje. Proizvodni odnosi u nekom društvu, sredstva za proizvodnju i sl., uvjetuju i ostale pojave u tom društvu (oblik vlasti, religiju, moral, kulturu i umjetnost, znanost i

filozofiju...). Cjelokupna društvena svijest nije nezavisna, nego je, naprotiv, posljedica materijalne baze. Tako i Marx navodi: „Ne određuje svijest ljudi njihov bitak, nego obrnuto, njihov društveni bitak određuje njihovu svijest“. Premda međuodnos između baze i nadgradnje nije posve jednosmjernan i jednostavan, u osnovi se promjene baze očituju u promjeni nadgradnje, npr. prelazak iz feudalizma u kapitalizam, koji se razvio uslijed novog načina proizvodnje, za sobom nije povukao samo ekonomske, nego i ostale promjene (u politici, umjetnosti... u cjelokupnom duhu vremena). Moglo bi se reći da u određenom povijesnom stadiju nadgradnja služi opravdanju postojećih klasnih odnosa, tj. ona je instrument vladajuće klase. U tom svjetlu Marx iznosi i argument protiv religije.

3. Objasni Blochovo tumačenje utopije te razliku između utopijskog i utopističkog!

Pojam utopije jedan je od najvažnijih pojmova u filozofiji E. Blocha. Bloch ga poprilično drugačije tumači no što smo navikli u svakodnevnom životu i u filozofskoj tradiciji. Naime, uz ideju idealnog društva (utopiju) u pravilu se veže ideja neostvarivosti, tako da se često odustaje od pokušaja realizacije zbog straha od neuspjeha. Zato Bloch razlikuje utopističko i utopijsko. Utopističko je ono maločas opisano, teoretsko, apstraktno promišljanje o popravljaju svijeta, koje je osuđeno na propast. Utopijsko je istinski ljudsko stvaranje nacrtu budućnosti, to je ono ostvarivo jer se pravilno procjenjuju okolnosti i mogućnosti. Utopijsko iskazuje pravu prirodu čovjeka kao bića koje se projicira u budućnost, koje ima nadu i koje je svjesno još-ne-bitka. Svijet se može promijeniti; oni koji u to ne vjeruju, uplašeni su i/li su branitelji trenutne pozicije i idejom o nepromjenjivosti svijeta pokušavaju obeshrabiliti one koji teže utopiji. Ipak, uvijek postoje oni koji se ne daju tako lako obeshrabiliti pa je pravi humanizam odrastao u utopiji. Konkretna, ostvariva utopija po Blochovu mišljenju je marksizam.

4. Kako istinu objašnjavaju zastupnici pragmatizma?

Zastupnici pragmatizma u svemu ističu traženje praktične koristi, pa pitanje istine u tome nije izuzetak. Oni se ne pitaju što je istina, nego koliko nam je neka istina potrebna i za što nam je potrebna. Sud je onoliko vrijedan koliko ga možemo iskoristiti za nešto u praksi što nam je poželjno. Pri ovakvom stavu prva stradava teorija i teorijska objašnjenja koja ne uzrokuju konkretnu, praktičnu korist. Tako Dewey ističe: „Bolji je gram iskustva nego tovar teorija“. Dakle, za pragmatičare je istinito samo ono što je upotrebljivo za konkretno djelovanje, sve ostalo treba odbaciti. Jasno je da je ovakvim pristupom istina svedena na poziciju instrumenta koji služi višem cilju (praktična korist), tj. omogućuje nam efikasnu praksu. To je i razlog zbog kojeg se predstavnici pragmatizma često oduševljavaju postignućima suvremene znanosti i tehnologije koje olakšavaju život. Pragmatičari, dakle, još istaknutije od pozitivista, teže tome da se ostane kod onog očitog, „vidljivog i opipljivog“, čiji su nam rezultati neposredno očiti, dok su skeptični prema postojanju apsolutne istine koja nam čak, smatraju oni, nije ni potrebna.

5. Objasni Nietzscheovo razlikovanje dionizijskog i apolonskog elementa te njegovo viđenje povijesti s obzirom na prevagu tih elemenata?

Nietzsche promatra grčku tragediju u njenim začecima i smatra da ona izvrsno prikazuje sukob između apolonskog i dionizijskog elementa. Dionizijski je element onaj koji iskazuje nagonско, strasno, neumjereno i vitalno, dok apolonski element iskazuje pravilnost, umjerenost, mjeru, red i sklad. Dionizijski element predstavlja ono iracionalno, a apolonski ono racionalno. Zalaz grčke tragedije predstavlja stavljanje naglaska na ovaj drugi, racionalni moment. Za tu promjenu Nietzsche krivi Sokrata i zato ga naziva prvim kvariteljem (dekadentom) kulture. Sokrat previše (po Nietzscheovu mišljenju) ističe razum i racionalnost kao osnovnu ljudsku osobinu. Nietzsche smatra da je davanje prednosti razumu ispred ostalih segmentata ljudskog bića pogreška, koja je dovela, ne samo do kvarenja umjetnosti, nego i općenito usmjerila svijet na pogešan put. Ljudi nisu racionalna bića, svijet nije kozmos, ljudi su utjelovljenje volje za moći, a svijet je kaos.

ZAVRŠNI TEST – CJELOKUPNO GRADIVO

ZADACI VIŠESTRUKOG IZBORA

1. Što je konačni cilj društvenih promjena koje zagovara Marx?

- a. bogatstvo
- b. demokracija
- c. sloboda
- d. praksa

2. Koja je ideja najbliža N. Machiavelliju?

- a. filozofija je služavka teologije
- b. cilj opravdava sredstvo
- c. treba vjerovati jer je apsurdno
- d. filozofirati znači sumnjati

3. Uz koju se doktrinu veže ime Johna Lockeja?

- a. komunizam
- b. konzervativizam
- c. liberalizam
- d. nacizam

4. Za kojega je filozofa lijepo samo manifestacija ideje dobra?

- a. Hegela
- b. Aristotela
- c. Schellinga
- d. Platona

5. Kako se naziva proces provjeravanja nekog stava?

- a. aplikacija
- b. falsifikacija
- c. verifikacija
- d. klasifikacija

ZADACI VIŠESTRUKIH KOMBINACIJA

1. Tko su predstavnici klasičnog njemačkog idealizma:

- a. Leibniz
- b. Marx
- c. Fichte
- d. Schelling

2. Kojim je filozofima bitak posve imanentan svijetu?

- a. Hegel
- b. Platon
- c. Spinoza
- d. Toma Akvinski

3. Koji su filozofi subjektivni idealisti?

- a. Fichte
- b. Hume
- c. Leibniz
- d. Berkeley

4. Koje stavove novopozitivisti smatraju besmislenima?

- a. stavove o bogu
- b. stavove o bitku
- c. stavove o spoznaji
- d. stavove o jeziku

5. Koji su filozofi zastupali ateizam?

- a. Nietzsche
- b. Jaspers
- c. Scheler
- d. Sartre

ZADACI POVEZIVANJA I SREĐIVANJA**1. Filozofima koji su govorili o atomima, pridruži njihove teze:**

1. Bertrand Russell	A. neprotežni atomi
2. Tit Lukrecije Kar	B. postoje četiri vrste atoma
3. Ruđer Bošković	C. kretanje atoma nije determinirano
4. Demokrit	D. atomi imaju moć percepcije i požude
	E. logički atomi
	F. po težini različiti atomi

2. Navedenim filozofima pridruži njihovu spoznajno-teorijsku poziciju!

1. Sokrat	A. voluntarizam
2. Plotin	B. racionalizam
3. Schopenhauer	C. senzualizam
4. Berkeley	D. misticizam
	E. empirizam
	F. kriticizam

3. Navedenim filozofima pridruži njihovo određenje bitka!

1. Plotin	A. izražava se putem atributa, a ovi pak putem modusa
2. Spinoza	B. bitak stvorenja nije istovjetan bitku Boga
3. Toma Akvinski	C. bitak su duhovni atomi, tj. monada
4. Heidegger	D. tubitak je određen egzistencijalima
	E. jedino čovjek nije čisti bitak po sebi
	F. sve nastaje iz njega isijavanjem

ZADACI DOPUNJAVANJA

- Fenomenološki pojam epoché bio je već korišten u _____ filozofskoj školi.
- Prema Empedoklu, sila ljubavi i sila mržnje spajaju i razdvajaju _____.
- Descartes je izjavio: „_____, dakle jesam!“
- Hobbes je smatrao da bi u prirodnom stanju vladao rat _____.
- Toma Akvinski smatra da za bitak pojedinačnih stvari vrijedi da im _____ prethodi egzistenciji.

ZADACI KRATKIH ODGOVORA

- Kako se naziva spor iz srednjeg vijeka u kojem se raspravljalo postoji li nešto opće ili je sve pojedinačno? _____
- Tko je autor djela „Duh utopije“? _____
- Tko je vodeće ime francuskog egzistencijalizma? _____
- Kako se naziva proces suprotan alijenaciji? _____
- S kojom životinjom Hobbes poistovjećuje ljudsku prirodu? _____

ZADACI PRODUŽENIH ODGOVORA

1. Kako fenomenološka škola objašnjava svijest?
2. Objasni suodnos dužnosti i slobode u Kantovoj etici!
3. Objasni tri stadija egzistencije za S. Kierkegaarda!
4. Koje tri faze razvoja ljudskog duha navodi A. Comte?
5. Koji filozofi kao arhé navode vodu i kako to objašnjavaju?

ZADATAK ESEJSKOG TIPA

Uvid u bit života

Sve se, naime, pojave svijesti, koje u sebi doživljujemo, dadu svesti na dvije glavne. Jedna je od njih percepcija ili djelatnost uma, a druga je htijenje ili djelatnost volje. Jer zamjećivanje, zamišljanje i čisto spoznavanje samo su različiti načini percipiranja, kao što su želja, protivljenje, tvrđenje, nijekanje i sumnja različiti načini htijenja. (...) Supstancija se, doduše, spoznaje po bilo kojem atributu, ali ipak svaka supstancija ima i posebno svojstvo, koje sačinjava njenu prirodu i bit i na koju se odnose sva druga njena svojstva. Tako protezanje u duljinu, širinu i dubinu sačinjava prirodu tjelesne supstancije, a mišljenje prirodu misaone supstancije. (...)

(Descartes „Osnovi filozofije“)

Instinkt je simpatija. Kad bi ta simpatija mogla proširiti svoj predmet, pa i razmišljati o sebi samoj, dala bi nam ključ životnih operacija, kao što nas razvijena i povišena inteligencija uvodi u materiju. Jer – ne možemo to dovoljno ponavljati – inteligencija i instinkt skreću u dva suprotna pravca, inteligencija prema nepokretnoj materiji, a instinkt prema životu. Inteligencija će nam pomoću znanosti, koja je njeno djelo, otkriti sve potpunije i potpunije tajnu fizičkih zbivanja; o životu nam ona pruža, a i ne teži da nam pruži što drugo do samo prijevod u izraze inercije. Ona obilazi oko predmeta, zauzimajući izvana najveći mogući broj stanovišta o tom predmetu, koji privlači k sebi, umjesto da u nj prodre. Ali u samu unutrašnjost života sprovela bi nas intuicija, hoću reći instinkt, koji je postao nezainteresiran, svjestan samoga sebe, sposoban da razmišlja o svom predmetu i da ga beskonačno proširuje.

(Bergson, „Stvaralačka evolucija“)

U eseju odredite i problematizirajte sljedeće pojmove: mišljenje, htijenje, instinkt, intuicija, materija, život, supstancija, znanost, svijest, bit

Smjernice za pisanje eseja

1. Kako razum vrednuje Descartes, a kako Bergson? Potkrijepi tekstom!
2. Koji se dualistički princip pojavljuje kod Descartesa, a koji kod Bergsona?
3. Što je fizički svijet prema mišljenju ove dvojice autora? Kako ga objašnjavaju?
4. Je li Bergsonov instinkt bliži razumu ili volji?
5. Je li odgovor na pitanje o biti svijeta automatski i odgovor na pitanje o biti ljudskog života?

Navedite u objašnjenjima i neke od predloženih primjera:

1. Koji filozofi podupiru Descartesovo promišljanje o razumu?
2. Koji filozofi podupiru Bergsonov stav prema razumu?
3. Kojim se putovima može otkriti bit života?

RJEŠENJA:

ZADACI VIŠESTRUKOG IZBORA

1. Što je konačni cilj društvenih promjena koje zagovara Marx?
c. sloboda
2. Koja je ideja najbliža N. Machiavelliju?
b. cilj opravdava sredstvo
3. Uz koju se doktrinu veže ime Johna Lockeja?
c. liberalizam
4. Za kojega je filozofa lijepo samo manifestacija ideje dobra?
d. Platona
5. Kako se naziva proces provjeravanja nekog stava?
c. verifikacija

ZADACI VIŠESTRUKIH KOMBINACIJA

1. Tko su predstavnici klasičnog njemačkog idealizma?
c. Fichte
d. Schelling
2. Kojim je filozofima bitak posve imanentan svijetu?
a. Hegel
c. Spinoza
3. Koji su filozofi subjektivni idealisti?
a. Fichte
d. Berkeley
4. Koje stavove novopozitivisti smatraju besmislenima?
a. stavove o bogu
b. stavove o bitku
5. Koji su filozofi zastupali ateizam?
a. Nietzsche
d. Sartre

ZADACI POVEZIVANJA I SREĐIVANJA

1. Filozofima koji su govorili o atomima, pridruži njihove teze:
  1. Bertrand Russell – E. logički atomi
  2. Tit Lukrecije Kar – C. kretanje atoma nije determinirano
  3. Ruđer Bošković – A. neprotežni atomi
  4. Demokrit – F. po težini različiti atomi
2. Navedenim filozofima pridruži njihovu spoznajno-teorijsku poziciju!
  1. Sokrat – B. racionalizam
  2. Plotin – D. misticizam
  3. Schopenhauer – A. voluntarizam
  4. Berkeley – E. empirizam
3. Navedenim filozofima pridruži njihovo određenje bitka!
  1. Plotin – F. sve nastaje iz njega isijavanjem
  2. Spinoza – A. izražava se putem atributa, a ovi pak putem modusa

3. Toma Akvinski – B. bitak stvorenja nije istovjetan bitku Boga
4. Heidegger – D. tubitak je određen egzistencijalima

ZADACI DOPUNJAVANJA

1. Fenomenološki pojam epohé bio je već korišten u SKEPTIČKOJ filozofskoj školi.
2. Prema Empedoklu, sila ljubavi i sila mržnje spajaju i razdvajaju ELEMENTE (4 ELEMENTA).
3. Descartes je izjavio: „MISLIM, dakle jesam!“
4. Hobbes je smatrao da bi u prirodnom stanju vladao rat SVIH PROTIV SVIJU.
5. Toma Akvinski smatra da za bitak pojedinačnih stvari vrijedi da im ESENCIJA prethodi egzistenciji.

ZADACI KRATKIH ODGOVORA

1. Kako se naziva spor iz srednjeg vijeka u kojem se raspravljalo postoji li nešto opće ili je sve pojedinačno? RASPRAVA O UNIVERZALIJAMA
2. Tko je autor djela „Duh utopije? E. BLOCH
3. Tko je vodeće ime francuskog egzistencijalizma? J.-P. SARTRE
4. Kako se naziva proces suprotan alijenaciji? DEZALIJENACIJA (RAZOTUĐENJE)
5. S kojom životinjom Hobbes poistovjećuje ljudsku prirodu? S VUKOVIMA

ZADACI PRODUŽENIH ODGOVORA

1. Kako fenomenološka škola objašnjava svijest?

Ljudska je svijest, smatraju fenomenolozi, nužno usmjerena na nešto i zato je nazivaju intencionalnom. Tako je naša svijest, kao vrsta misaonog doživljaja (noesis), sjedinjena sa svojim misaonim predmetom (noema). Npr. kad gledamo neki predmet, recimo automobil, svjesni smo tog automobila, a ne sebe, sam je automobil ono na što je usmjereno naše spoznavanje. To izražava i glasovita krilatica fenomenološkog pokreta: „Natrag k samim stvarima!“ Taj pokret izražava želju da se opiše predmete svijesti bez ljudske subjektivnosti i bez psihologizma. Kod ostvarivanja suodnosa s drugim svjesnim pojedincima, svijest se manifestira kroz intersubjektivnost.

2. Objasni suodnos dužnosti i slobode u Kantovoj etici!

Pojmovi dužnosti i slobode istaknuti su u Kantovoj etici. Upravo zbog isticanja dužnosti ona se često naziva deontološka etika zato što Kant smatra da je moralno samo ono što kao motiv djelovanja ima dužnost (to je djelo nastalo iz dužnosti). Hoćemo li ili nećemo djelovati iz dužnosti, produkt je upravo naše slobodne odluke, koja proizlazi iz postojanja slobodne volje. Mi imamo mogućnost razumom spoznati što je ispravno (kategorički imperativ je univerzalan i objektivan jer izražava našu racionalnu ljudsku prirodu) i tako postajemo svjesni svoje dužnosti, a nakon toga ponovno imamo slobodu izbora da djelujemo ili da ne djelujemo u skladu s tom spoznajom. Jedino ako djelujemo u skladu s onim što spoznajemo kao ispravno, samo tada djelujemo u skladu sa samim sobom, samostalno, tj. autonomno. Tako Kantova etika sjedinjuje dužnost, slobodu i autonomiju (vlasti nad samim sobom). Ako nešto „trebamo“ učiniti, onda to i „možemo“, moralno smo obvezni to učiniti.

3. Objasni tri stadija egzistencije za S. Kierkegaarda!

Radi se o estetskom, etičkom i religioznom stadiju. Najniži stadij je estetski i na njemu se nalazi većina ljudi. To su oni koji su orijentirani na neko kratkoročno, osjetilno zadovoljstvo, sva zadovoljstva su im prolazna (čim dosegnu cilj, žele nešto novo), a ideal za takav stadij je Don Juan kojemu nije cilj naći ženu svog života, nego mu je osvajanje jedne samo put u novu avanturu s drugom. Na srednjem stadiju nalaze se oni koji su dosljedni i principijelni, poput Sokrata. Dok je za estetski stadij tipična prolaznost, za etički je stadij karakteristična dosljednost. Na najvišem stadiju (religioznom) nalaze se oni koji su spoznali da smisao života ne leži u ovom svijetu, poput Isusa Krista. Na ovom se stadiju nalazi vrlo mali broj ljudi. Većina ljudi nikad neće napustiti najniži, estetski stadij, a oni koji to ipak uspiju, učinit će to tzv. „egzistencijalnim skokom“, a to je nagla, neracionalna i neobjašnjiva promjena.

4. Koje tri faze razvoja ljudskog duha navodi A. Comte?

Comte navodi tri faze po kojima napreduje ljudski duh, ne samo pojedinac u svojem vlastitom razvoju, nego i samo čovječanstvo. Te faze su: teološka, metafizička i pozitivna. Teološka faza je usmjerena na fikciju – sve što se događa u svijetu, čovjek objašnjava preko natprirodnih sila božanstava i bogova. U metafizičkoj fazi fikcija postaje apstrakcija, a događaji se objašnjavaju nekim apstraktnim, nedokazanim idejama, koje doduše, jesu racionalne (za razliku od onih u teološkoj fazi), ali nisu dokazane ni dokazljive. Pravi napredak očit je u pozitivnoj fazi koja je znanstveno stanje, a prihvaća se samo ono što je egzaktno, provjerljivo i dokazano.

5. Koji filozofi kao *arhé* navode vodu i kako to objašnjavaju?

Arhé je prapočelo iz kojega je sve nastalo i pojam tipičan za antičku filozofiju, točnije, za kozmološko razdoblje. Filozofi iz tog razdoblja u osnovi smatraju da je *arhé* nešto materijalno, tako da se među različitim opcijama javlja i voda. Ona se javlja kod Talesa i kod Empedokla. Tales je bio prvi filozof i smatrao je da je sve nastalo iz vode. Navodi argumente kao što su: zemlja je okružena vodom, sva živa bića za život trebaju vlagu... Empedoklo navodi vodu kao jedan od svojih četiriju elemenata (vatra, voda, zemlja, zrak). Sve nastaje njihovim spajanjem i razdvajanjem. Razlika je u tome što je Tales monist, a Empedoklo pluralist.

ZADATAK ESEJSKOG TIP A

Uvid u bit života

Život ima mnoge svoje vidove, najjednostavnije rečeno, ima svoje važne (bitne) i nevažne (nebitne) aspekte. Za nekoga je sport najvažniji, za nekoga moda, za nekoga ljubav, ali to nije najvažnije svima, tako da to ne može biti bit. Bit je ono po čemu je nešto baš to što jest, dakle, po čemu je život život, u prvom redu, po čemu je ljudski život baš ljudski život. Dakle, bit mora biti nešto što je zajedničko svim ljudima, a ne samo nekima. Time se pitanje iz naslova pretvara u antropološko pitanje, jer, mislim da odgovorom na njega odgovaramo na pitanje „Što je to čovjek?“ koje je postavio još Kant, a i Scheller se slaže da je riječ o najvažnijem filozofskom pitanju.

Descartes je racionalist i zato on misli da je razum najvažniji za spoznaju svega, pa onda i biti života. To se vidi i po tome jer navodi da je zamjećivanje, zamišljanje i čisto spoznavanje produkt razuma. Bergson razumu daje ograničenu ulogu jer kaže da se inteligencijom može samo spoznati materija, a ne život. Tu je i glavna razlika između ovih dvaju filozofa. Descartes vjeruje da se sve bitno može spoznati razumom i da je razum vezan za misaonu supstanciju koja je različita od tjelesne supstancije, a Bergson razum veže baš uz tjelesnost.

Descartes je, po tome jer ima dvije supstancije, dualist, on govori o *res extensa* i *res cognita*, a to su protežna stvar i misleća stvar i on misli da su one odvojene, što se vidi i u ovom tekstu. Bergson isto vidi jednu dvojnost, a to je dvojnost između inteligencije i instinkta, inteligencija ide prema fizičkom svijetu i shvaća fizički svijet, a instinkt ide prema

životu. Zato on kaže: „inteligencija i instinkt skreću u dva suprotna pravca“. Dakle, oni su suprotni i što više vjerujemo razumu, manje ćemo shvatiti život! Descartes je po svojim razmišljanjima sličan ostalim racionalistima, na primjer Platonu ili Spinozi, a Bergson je sličan onima koji misle da razum nije važan, npr. empiristima. Ja mislim da se do biti života može doći ako se kombinira i razum i volja i instinkt, ali nemaju svi ljudi jednaku količinu razuma, volje i instinkta, tako da će odgovor na to pitanje uvijek ovisiti o pojedincu.

PRIMJER OCJENJIVANJA:

Bodovanje pojmova:

POJAM	BODOVI
Mišljenje	2
Htijenje	-
Instinkt	1
Intuicija	-
Materija	1
Život	2
Supstancija	1
Znanost	-
Svijest	-
Bit	3
MAKSIMALNO 18 BODOVA (6X3)	10

Obrazloženje

Postoji maksimalno 18 bodova jer se boduje samo 6 od 10 ponuđenih pojmova. Određivanje svih deset pojmova neće povećati broj bodova u testu, zato je bolje dobro objasniti njih 6, a ne površno dotaknuti 10 pojmova. Ovdje je najbolje objašnjen pojam biti koja se u uvodnom dijelu definira i određuje primjerom. Bez obzira na to što se instinkt često spominje, on se ne definira, ne objašnjava se dovoljno, nego se koriste citati iz teksta i ponavlja se jedna te ista misao. Pojam mišljenja je ipak preciznije određen, kao i pojam života. Pojam materije se, doduše, koristi, no vrlo slabo se objašnjava.

ARGUMENTACIJA	BROJ BODOVA
Kako razum vrednuje Descartes, a kako Bergson? Potkrijepi tekstem!	2
Koji se dualistički princip pojavljuje kod Descartesa, a koji kod Bergsona?	2
Što je fizički svijet prema mišljenju ove dvojice autora? Kako ga objašnjavaju?	1
Je li Bergsonov instinkt bliži razumu ili volji?	0
Je li odgovor na pitanje o biti svijeta automatski i odgovor na pitanje o biti ljudskog života?	0
MAKSIMALNO 15 BODOVA (5x3)	5

Obrazloženje

Esej se najviše usmjerava na prve dvije sastavnice (vrijednosti razuma i dualizam), ali nijednu od njih ne obrađuje sustavno i u svim aspektima. Prisutne su određene nelogičnosti, npr. kad se navodi da je Descartes racionalist i zato vjeruje u razum. Došlo je do zamjene uzroka i posljedice, naime, Descartes vjeruje u razum i zato je racionalist, a ne obrnuto.

Dualistički princip kod Descartesa i Bergsona uočen je na dobrom mjestu, što učenik potkrepljuje i točnim navođenjem Descartesovih dviju supstancija. Vrlo je dobro uočeno da Descartes ne vezuje razum uz materiju, a Bergson čini upravo to. Nažalost, dobre polazišne postavke nisu izvedene do kraja, a oslanjanje na tekst gotovo se svodi na citiranje.

Problem fizičkog svijeta nije dovoljno dotaknut u eseju, on se spominje tek uzgredno, a posljednje dvije sastavnice argumentacije u eseju nisu obrađene.

Primjerenost primjera i navoda

PRIMJERI I NAVODI	BROJ BODOVA
MAKSIMALNO 2 BODA	1

Obrazloženje

Primjeri nisu do kraja zaokruženi ni razjašnjeni. Upitna je sličnost Bergsona s empiristima (barem u ovakvu kontekstu kakav je spomenut u eseju).

KOMPOZICIJA:	BROJ BODOVA:
Postavljanje problema	3
Razradba problema	2
Zaključak	1
MAKSIMALNO 9 BODOVA (3 x 3)	6

Obrazloženje

U uvodu je očito da je učenik shvatio glavne smjernice eseja i usmjerio se na bitne probleme, posve opravdano navodeći i Kanta i Schelera. Nažalost, u daljnjem tijeku esej gubi na kvaliteti. Razrada problema je nedovoljno precizna, a misli su prilično nepovezane. Mogući zaključci ne izvode se do kraja. Sam zaključak je najslabiji dio eseja, vrlo je pojednostavljen, upitno je koliko proizlazi iz prethodnih dijelova eseja, tako da djeluje „nadodano“ i ne čini cjelinu s postavljanjem problema i razradom. Iznosi ničim potkrijepljene i uobičajene fraze o tome da nam je za život mnogo toga bitno te da je sve subjektivno.

UPORABA JEZIKA	BROJ BODOVA
Konstrukcija rečenica	1
Stručni nazivi	1
Osobna imena	1
MAKSIMALNO 6 BODOVA (3 x 2)	3

Obrazloženje

Većina rečenica razrade i zaključka vrlo je nezgrapna i predugačka. Javljaju se i nejasne rečenice.

Neispravno je napisano prezime filozofa Schelera (piše Scheller), kao i Descartesove misaone supstancije (piše res coginitas, a ispravno je res cogitans).

SVE SASTAVNICE	BROJ BODOVA
MAKSIMALNO 50 BODOVA (18 + 15 + 2 + 9 + 6)	25 (10 + 5 + 1 + 6 + 3)

Obrazloženje

Esej je dobro započeo, međutim tijekom izlaganja gubi na kvaliteti, što rezultira krajnje pojednostavljenim i paušalnim zaključkom. Naznačeni problemi nisu izvedeni do kraja, ni izvođenjem implikacija iz teksta, niti su poduprti predznanjem učenika. Većina ih, upravo zato, ostaje dobro uočena, ali posve nedorečena. Budući da se radi o usporednom eseju, tj. eseju koji se piše na osnovi dvaju različitih tekstova koji se uspoređuju, zadatak nije ispunjen u cijelosti. Dio uzroka problema zasigurno treba tražiti i u tome što je esej znatno kraći nego je to predviđeno (sastoji se od cca 370 riječi). Površna i neprecizna uporaba jezika, kao i preskakanje nekih zadanih pojmova i smjernica, znatno je utjecala na konačni broj bodova.

Izbor iz literature:

- Antologija filozofskih tekstova s pregledom povijesti filozofije*, Školska knjiga, Zagreb, 1954.
- Aristotel, *O pjesničkom umijeću*, August Cesarec, Zagreb, 1983.
- Anzenbacher Arno, *Filozofija*, Školska knjiga, Zagreb, 1995.
- Blackburn Simon, *The Oxford dictionary of philosophy*, New York, Oxford University Press, 1994.
- Bošnjak Branko, *Grčka filozofija*, Nakladni zavod Matice hrvatske, Zagreb, 1978.
- Bošnjak Branko, *Filozofija od Aristotela do renesanse*, Nakladni zavod Matice hrvatske, Zagreb, 1978.
- Čehok Ivan i Grgić Filip, *Filozofija*, Profil, Zagreb, 2001.
- Descartes René, *Osnovi filozofije*, Matica Hrvatska, Zagreb, 1951.
- Filozofijski rječnik*, ur. Vladimir Filipović, Nakladni zavod Matice hrvatske, Zagreb, 1984.
- Filipović Vladimir, *Filozofija renesanse*, Nakladni zavod Matice hrvatske, Zagreb, 1978.
- Filipović Vladimir, *Klasični njemački idealizam*, Nakladni zavod Matice hrvatske, Zagreb, 1979.
- Filipović Vladimir, *Novija filozofija zapada*, Nakladni zavod Matice hrvatske, Zagreb, 1979.
- Hirschberger Johannes, *Mala povijest filozofije*, Školska knjiga, Zagreb, 1995.
- Kalin Boris, *Povijest filozofije*, Školska knjiga, Zagreb, 2006.
- Kangrga Milan, *Racionalistička filozofija*, Nakladni zavod Matice hrvatske, Zagreb, 1979.
- Kant Immanuel, *Kritika praktičnog uma*, Naprijed, Zagreb, 1984.
- Kant Immanuel, *Metafizika čudoređa*, Matica hrvatska, 1999.
- Kunzmann, Burkard, Wiedmann, *Atlas filozofije*, Golden marketing, Zagreb, 2001.
- Kušar Stjepan, *Srednjovjekovna filozofija*, Školska knjiga, Zagreb, 1996.
- Lacey A. R., *Rječnik filozofije*, KruZak, Zagreb, 2006.
- Leksikon temeljnih pojmova politike*, ur. Prpić, Puhovski, Uzelac, Školska knjiga, Zagreb, 1990.
- Machiavelli Niccolò, *Vladar*, Zora, Zagreb, 1952.
- Marx Karl i Engels Friedrich, *Rani radovi*, Naprijed, Zagreb, 1985.
- Mišić Anto, *Rječnik filozofskih pojmova*, Verbum, Split, 2000.
- More Thomas, *Utopija*, Nakladni zavod Globus, 2003.
- Nigel Thomas, *Što sve to znači?*, KruZak, Zagreb, 2002.
- Pejović Danilo, *Francuska prosvjetiteljska filozofija*, Nakladni zavod Matice hrvatske, Zagreb, 1982.
- Pejović Danilo, *Suvremena filozofija zapada*, Nakladni zavod Matice hrvatske, Zagreb, 1982.
- Petrović Gajo, *Engleska empiristička filozofija*, Nakladni zavod Matice hrvatske, Zagreb, 1982.
- Platon, *Država*, Liber, Zagreb, 1977.
- Akvinski Toma, *Izabrano djelo*, Globus, Zagreb, 1981.
- Reškovac Tomislav, *Filozofija*, Profil, Zagreb, 2008.
- Rousseau Jean – Jacques, *Rasprava o porijeklu i osnovama nejednakosti među ljudima*, Školska knjiga, Zagreb, 1978.
- Russell Bertrand, *Mudrost zapada*, Marjan Tisak, Split, 2005.
- Russell Bertrand, *Unpopular Essays*, Unwin Books, London, 1968.
- Spinoza, *Etika*, Demetra, Zagreb, 2000.
- Voltaire, *Rasprava o toleranciji*, Školske novine, Zagreb, 1990.
- Windelband Wilhelm, *Povijest filozofije*, Naprijed, Zagreb, 1990.

ideja logos
estetika
etika empirizam
dijalektika
bitak **um** sloboda
teologija transcendentno
skolastika spoznaja
politika racionalizam skepsa
moral **mimesis**

9 789531 211383